Любомир Гірняк

На стежках історичних подій

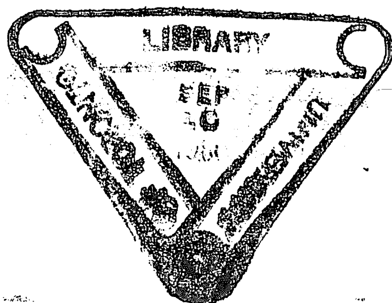
ЛЮБОМИР ГІРНЯК

НА СТЕЖКАХ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА І НАСТУПНІ РОКИ

Спогади і матеріяли

НЬЮ-ЙОРК 1979

7

ОБКЛАДИНКА М. МИХАЛЕВИЧА

Printed in U.S.A.
by Computoprint Corporation
335 Clifton Ave, Clifton, N.J. 07011

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ.

Я ЗГАДУЮ:

То було в ті дні, коли по садах ходив журливий жовтень і примірював золотисті шати до далекої мандрівки. Тоді в неозорій далі піль стояв битевний гул і вихри бігли табунами, рвучи синяву й золото прапорів. Земля лежала в неладі глибоких скиб, а небо боролося з загравою і чорною плахтою димів. Місто супилося ворожо, а білі села припали до землі, шукаючи захисту. Тоді по країні ходили сірі стежі, а їх обличчя були звернені на північ і схід, на захід, і південь. Сонце стояло на сході і приглядалося в золоті дахів великого міста. Там був уже день і степ зідхав повними грудьми: "Та немає лучше, та не має краще, як в нас в Україні". А над заходом ніч розгорнула свою темну плахту й ворожі очі припадали зорко в тьмавих сутінках. Та одної ночі з'явилися сірі тіні і ранок, що прийшов від піль, замислився над містом. Вітер рвав полотнища прапорів і кидав їх на доми. Синяву й золото. Місто причаїлося в тривозі й ворожо стежило за сірими одностроями. Запахло залізом і кровю. Дні йшли заквітчані шрапнельним димом і заслухані в ритм скорострілів. Місто огорнулося залізним перстенем і гралося ним, мов цяцькою. Тривожно кричали сурми, а білі села німували байдуже. Той, що дає життя — хліб, випадав з наплечників, а на його місце приходили кулі. Сірі ряди рясно процвітали калиною і відходили на схід.

Ми були тоді малими, наші очі були веселими, а наш сміх дзвенів, як дрібне намисто. Ми гралися сяйвом батькової шаблі, а в наші серця захватними радощами спливав блиск золотого тризуба. У дворі стояв кінь і пряно пахла чорна земля, розбита його копитами, а синя мла дрижала від його іржання. Ми купалися в сонці. Ми їли хліб, і від нього солодкий запах землі, заліза й крови. Тому ми вбивалися в силу як вовченята. Ми ждали, що прийдуть батьки і принесуть нам на руках сонце, як золоте качільце. Так родилася наша віра й наша любов. Сірі ряди прийшли знову на захід як буря, і заворушилися білі села. Дні проходили штормом, і лягали в поросі курявих доріг пошарпані стяги, а сірі однострої клалися буйно, на всю довжінь, по зелених просторах піль і на холодних плитах гомінких міст. Пробоєм прокотилися три роки і хлинули назад. Сірі стежі відійшли й за ними замкнувся чотирикутник. Ми бачили, як за ними посувалися: північ і захід, південь і схід. Тоді замовк наш сміх і наші молоді очі відцвіли як пільні волошки. Хліб гіркнув і відбирав у нас силу.

Я ТЯМЛЮ:

Ми йшли в місто і шукали за нашим молодим сміхом. Але місто вбиралося в оздоби й любовно сміялося, як продажна дівка, до чужинців. На високих вівтарях наших святинь горів чужий вогонь, палений неправдивим богам. Так ненависно яріла багром північна зоря, а біла плахта простягала загребущо свої кігті. Твердим лоскотом оддавали кроки ворожих леґіонів по холодному брукові, де лежали чорні кучері наших братів. Місто зустрічало нас наругою і насмішками своїх, що їм чуже сонце здалося ласкою.

Тоді ми верталися у білі села. Та села хмурилися в німому очікуванні, і в розквітлих садах ходило голосіння. Ми йшли в поля, і світ був для нас замалий. Бо межі вкрилися граничними стовпами й наше серце було роздерте на четверо. Студений вихор бив у наше лице й земля стогнала

як у ранах. Вона не родила нашого хліба, тільки отруйні маки й синій льон, що з нього ворог сплітав петлі. І ми не могли віднайти наших радощів. Кругом нас була темрява, але наші очі були сторожкі й чуйні, і ми добачали скрізь серце ворога. Ми клали руки на холодну сталь револьвера й виходили з дитячих літ. Ми забували мамині молитви, і в нас була тільки одна віра: "Здобудеш Українську Державу!" Кожне місце нашої країни було для нас святим: кожний клаптик землі ми купували без торгу, найвищою ціною, своєю кров'ю. Місто боялося нас, бо в ньому була чужинецька втіха, а села слухали наших незугарних слів і брали нас у свої обійми. Селянські плечі випростовувались, а рука молитовно стискала ржавілий обріз.

(Виписка з журналу призабутої назви.
Автор невідомий.)

МАРШ
*УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ.**

Зродились ми великої години
З пожеж війни і з полум'я вогнів —
Плекав нас біль по страті України,
Кормив нас гніт і гнів на ворогів.

І ось ідемо в бою життєвому
Тверді, міцні, незламні мов ґраніт,
Бо плач не дав свободи ще нікому,
А хто борець, той здобуває світ.

Не хочемо ні слави, ні заплати,
Заплатою нам — успіх боротьби,
Солодше нам у бою умирати,
Як жити в путах, мов німі раби.

Доволі нам руїни і незгоди
Не сміє брат на брата йти у бій,
Під синьо-жовтим прапором свободи
З'єднаєм весь великий нарід свій.

Велику Правду для усіх єдину
Наш гордий клич народові несе,
Батьківщині будь вірний до загину,
Нам Україна вище понад все.

Веде нас в бій борців упавших слава,
Для нас закон найвищий та наказ,
Соборна Українська Держава
Вільна, міцна від Сяну по Кавказ.

---

*Він був змістом нашого життя.

НАПЕРЕДОДНІ.

Жодна европейська держава не відзначала в 1914 році століття перемоги над генієм війни Наполеоном. Ця перемога знайшла своє завершення у Віденськім Конґресі 1814 року, що перейшов в історію під назвою "Танцюючий Конґрес". Танцював він з приводу встановлення в Европі миру.

А через сто літ, саме в ту річницю, світ знову пішов у танець. Але цим разом не сальонова музика приґравала йому, а — гармати. Чотири роки здригався він від цієї пекельної музики. Валилися трони. На руїнах старого ладу творилися нові форми правління. Творилося нове життя.

І український нарід, всупереч сподіванням своїх сусідів, використав цю нагоду для віднови своєї держави.

З різних причин не вдалося її закріпити. Але основи зміцнено збройною боротьбою, закріплено державними актами. А коли прийшов 1938 рік, досягнення у духовій підготові для зустрічі поновленої можливости стати підметом історії, були наглядними. Був це рік великого політичного напруження, зрушень і неспокою. Ледве двадцять літ тому розбита Німеччина виросла, разом з Італією, на мілітарну потугу. Німецькі старшинські кадри, вишколені потайки, незабаром по війні, в Совєтському Союзі, стали в руках Гітлера основою нової німецької армії.

Жорстока громадянська війна в Еспанії також послужила практичним полем вишколу для німецьких і іта-

лійських військових з'єднань у боях проти комуністів. У тій війні Совєтська Росія бачила нагоду встановити на другому кінці Европи випадову базу на Атлантику з одного боку і стати контрольним чинником Середземного моря — з другого. Це означало для неї теж взяти вільну частину Европи в капкан. Тому Москва постачала "республіканцям" за назвою, а в дійсності комуністам, воєнний виряд, творила міжнародні бриґади добровільців з усіх країн, включно з Америкою. Але допомога Італії та Німеччини, яка вислала чотири дивізії, включно з летунством, сприяла перемозі ген. Франка і усуненню загрози.

За пять років своєї влади Гітлер зумів створити армію з 60-70 дивізій, якій під оглядом воєнного виряду не могла рівнятися армія ніякої іншої держави. Британія, світова потуга, розпоряджалась всього кількома дивізіями. Франція була також недостатньо озброєна. Вона уважала, що її охороняють "неприступні" укріплення пепрестарілої лінії "Мажіно". Не краще стояла справа і з іншими державами.

Щоб зміцнити німецький потенціял, Гітлер того ж 1938 року прилучив до Райху Австрію, бо ж це була для нього братня держава — мовно й кровно - потрібна для росту його влади (і сам фірер звідти походив).

У звязку з його настановою прилучити до Німеччини кожний терен, заселений німцями хоча б навіть в наслідок еміґраційного поселення, варто завернути трохи в минуле.

В тих роках Гітлер викликав подив у чужинних дипломатів своїм динамізмом. Поневолені народи дивилися на нього не так як на визволителя, а більше як на того, хто зрушує поверсальський, несправедливий для них лад, і в цьому зрушенні бачили шанси для реалізації своїх визвольних концепцій. До них належав і український нарід, який робив ставку на власні сили — духові й фізичні, — а не виключно на чужі сили, бо тоді не було б місця для дійсного визволення і віднови власної державности. Однак користування чужою допомогою (найновішим прикладом допомога Америки Ізраїлеві) не є невільничою коляборацією, якщо вона має на меті добро свого народу, а не чужої влади.

Так мається справа і з Україною. Та про це не хочуть знати ані росіяни, ані поляки. Автори польської "мемуарної" літератури пишуть тенденційно, приписують нам коляборацію з Німеччиною, хоч самі "коляборували" з Москвою для визволення Польщі, а нам ішлося про побудову своєї незалежної держави... Забувають, що чим був Гітлер для недавньої Европи, тим був Наполеон для тогочасної Европи. Та проте Польща ставила на нього ставку. Пілсудський (студіював медицину у Харкові, а при тім мав деякі звязки з українцями) був співтворцем т. зв. польських леґіонів, які воювали по стороні НЕ Антанти, а Німеччини й Австрії, що в тім часі були окупантами польських земель. І хоч тут аналогія між польськими леґіонами і нашими Січовими Стрільцями в аспекті цілеспрямованости їх боротьби є очевидна, на тлі воєнної ситуації — поляки промовчують свою тодішню "коляборацію". Чи то було "цо іннеґо"? А за те що українці повели боротьбу за віднову своєї держави проти обох окупантів, вони нині переслідують українське населення в "людовій" Польщі навіть за користування українською мовою. С. Бандері повоєнні автори приписують неймовірні злочини, яких він не міг вчинити, бо протягом усієї війни був ув'язнений німцями, подібно як колись і Пілсудський.

Український нарід відразу з вибухом німецько-большевицької війни виразно заявив свою волю 30 червня 1941 року, а утвердив її боротьбою УПА. В розрахунках і плянах західніх держав питання української державности не існувало з політичних причин.

Інакшою була ситуація Чехо-Словаччини, союзниці Англії і Франції. Гітлер погрожував їм війною, якщо будуть протиставитися прилученню Судетів до Райху з трьома з половиною мільйонами німців. Міністер закордонних справ Англії, Невілл Чемберлен, уважав ці погрози за тактику Гітлера для досягнення цілі, якою були Судети. І тому він стосував політику епізменту-заспокоєння.

Такої ж гадки був і англійський амбасадор в Берліні Невілл Гендерсон. Він навіть захоплювався Гітлером і нациз-

мом, вірячи, що засобом для збереження миру у світі може бути лише епізмент. Їхня політика була відбиткою загальної постави англійців. Гендерсон схарактеризував Гітлєра як консервативного генія. Він обстоював думку, що коли заспокоїти його Судетами, то на цьому й стане. "Я вірю, — говорив він, — що німецькі домагання справедливі. Ціллю версальського договору було здеґрадувати і упокорити цю горду націю". Ці, і інші, дані знаходимо в книжці Р. В. Сетона-Ватсона, професора лондонського університету, п.з.: "Історія чехів і словаків".*

Подібної про Гітлєра думки був і французький міністер закордонних справ Жорж Боннет, який "мав подив для росту і досягнень Нової Німеччини". Він заявив, що "Франція і Англія будуть поступати так, щоб задовольнити домагання Німеччини".

Обидві ці держави не протиставились політиці Гітлєра. Навпаки, їхні міністри закордонних справ дораджували своєму союзникові Чехо-Словаччині, добровільно віддати Судети. А коли уряд Чехо-Словаччини не погодився на цю пропозицію і 20 травня 1938 р. наказав мобілізацію і вислав 174.000 війська в Судети, амбасадор Гендерсон впливав на німецького міністра закордонних справ Ріббентропа, щоб Німеччина не дала себе спровокувати тією мобілізацією, яка, на його думку, була "дурним потягненням, бо все скінчиться подоброму", себто так, як хотів Гітлєр. А згадуваний Боннет, міністер закордонних справ Франції, навіть назвав Чехів "твердолобими ідіотами".

В ЗСА панував дух ізоляціонізму: не втручатись до справ Европи! Підпорядковуючись інструкціям свого шефа, французький амбасадор у Празі, Віктор Леопольд де Лякруа, заявив президентові Бенешеві, що Франція і Англія стоять по боці самовизначення Судетів і що Чехо-Словаччина бере на себе повну відповідальність за можливість війни. Бенеш на

*Robert Seton-Watson: A history of the Chechs and Slovaks. London 1943.

це заявив, що Франція і Англія "великодушно і нечесно" зрадили Чехо-Словаччину.

Ці дані наводимо тому, що коли в подібному становищі опинилась Карпатська Україна, а през. Волошин просив Німеччину про протекторат з причини мадярської інвазії, то польська преса, висловлюючи поставу Варшави, тішилася, мовляв, Німеччина зрадила Карпатську Україну. Цього не було: Карпатська Україна ніякого союзу чи договору з Німеччиною не мала. При цьому ця преса промовчувала недотримання умов Англії і Франції супроти Чехо-Словаччини.

Прем'єри обох цих держав впливали й натискали далі на Бенеша, щоб відкликав мобілізацію, бо вона "загрожує мирові". Під їхнім тиском він це зробив, але пізніше знову її провів. Армія нараховувала близько 850.000 вояків. Це була значна оборонна сила. Та рискувати війною Бенеш побоявся. Три з половиною мільйона судетських німців раділи прилученням їх до Німеччини.

Були б, одначе, несправедливим уважати лише Гітлера за аґресора. Вже 1933 р., як подає П. Стерчо у книжці "Карпато-Українська держава"*, мадярський прем'єр ґраф Стефан Бетлєн, приятель Муссоліні, поставив за ціль своєї політики домагатися звороту країв окупованих Мадярщиною до 1918 р., що їх вона втратила внаслідок розвалу Австро-Мадярської імперії. Та цікаве в тім що інше, а саме, що Бетлєна підтримував не лише Муссоліні: до його домагань поставилося прихильно понад сто послів англійського парляменту!

У 1938 р. Мадярщина, не зважаючи на заяву, що буде респектувати рішення Віденського Арбітражу, не відмовилась від свого пляну окупувати Карпатську Україну. Вона хотіла його зреалізувати вже 20-21 листопада 1938 р., але не наважувалась повідомити про це Берлін, припускаючи, що в ній має заінтересування Німеччина для своїх плянів. Тому

---

*П. Стерчо: "Карпато-Українська Держава". Наукове Т-во ім. Шевченка. Торонто 1965.

робила це бічною дорогою, через Рим. Мадярському військовому аташе в Римі, полк. Ляcльові Сабо доручено обговорити цю справу з Муссоліні, який передав її зміст своєму амбасадорові в Берліні, Бернардо Аттолікові, з вимогою представити її Ріббентропові, а той Гітлерові. Але плян не був апробований. Аттоліко передав Муссоліні становище Гітлера: "Фірер такої думки, що мадярська окупація Карпатської України здискредитувала б Потуги Осі, арбітраж яких Мадярщина беззастережно акцептувала три тижні тому"*. Крім того, Ріббентроп остерігав Мадярщину, що на випадок її спроби окупувати Карпатську Україну — прийшло б неминуче до воєнного конфлікту з Чехо-Словаччиною. (ст. 179).

Мадярським плянам сприяла й Польща. Міністер закордонних справ Бек з'ясував Гітлерові на конференції в Берхтесґадені 5 січня 1939 р., чому Польща бажає спільного кордону з Мадярщиною: "В аґітаторах, що діють тепер на карпато-українській території, Польща пізнає давніх ворогів і боїться, що Карпатська Україна одного дня може розвинутися в таке гніздо неспокою для Польщі, що польський уряд був би змушений до інтервенції, з чого могли б постати дальші комплікації".

На цій конференції Гітлер заявив, що "скоро після арбітражу мадяри нагло заявили, що мусять вимагати для себе більшої частини української території, і тим поставили арбітражні потуги у важке положення. Очевидно, що було неможливо так швидко по Відневі зревідувати вислід арбітражу, винесеного там. З другого боку, для Мадярщини було неможливо задовольнити свої вимоги силою, бо безперечно чехо-словацька армія була б сильнішою і можливо в короткому часі була б вмаршувала до Будапешту". (К. У. Держава)

Чи в даному випадку існування Карпатської України як автономної одиниці в складі Чехо-Словаччини могло бути запевнене? Зовсім ні! Гітлер зразу ж сказав, що "в тій ситуації Німеччина була б змушена рятувати Мадярщину, хоч би навіть тільки з престижевих мотивів". (с. 168)* Це "ряту-

*Там же.

вання" очевидно полягало б в окупації Чехо-Словаччини уже в листопаді, а Гітлер хотів це осягнути без воєнного конфлікту.

Єдиною державою, що протиставилася загарбницьким плянам Мадярщини, була Румунія. Робила це вона з причин геополітичних. Король Карло підчас зустрічі з Гітлером 24 листопада, 1938 р. в Берхтесґадені заявив, що він за збереженням федеративної Чехо-Словаччини і "противиться мадярській анексії Карпатської України". Добросусідські відносини з Карпатською Україною запевняли їй догідну комунікацію із Заходом.

Ґраф Бетлєн мотивував свої претенсії до Карпатської України життєвими інтересами Мадярщини, на взірець гітлерівського "лєбенсравму" на Сході Европи. Ось його слова, сказані в Берліні ще 8 березня 1934 р.: "Існування мадярської нації залежить від її здібности забезпечити собі панування над просторами, охопленими горами та Наддунайсько-надтисянською долиною. Якщо в скорому часі Мадярщина не опанує ті простори, її державна незалежність немислима і вона мусить завалитися". (Карпато-Українська Держава. Ст. 142.)

Її епілогом можна вважати листа-подяку реґента Горті до Гітлера після окупації Карпатської України: "Я не можу ніяк висловитись, який я щасливий, бож ця життєдайна територія для Мадярщини є фактично справою її життя". (ст. 209). З 1944 р. скінчилось панування Будапешту в Карпатській Україні, та проте Мадярщина не "завалилася", а "втрата" Карпатської Україні зовсім не стала справою її життя, як це твердив Горті. По Першій світовій війні Мадярщина зовсім добре обходилася без Карпатської України впродовж 14 років. Аж у 1934 р. відчула "смертельно" ї нестачу!?. Відчула, що без Срібної Землі їй не бути!!? А все це під впливом Гітлера. Її загарбницькі претенсії знову ожили і на весну 1939 р. були зреалізовані з поміччю Німеччини. Вже 35 років перебуває Мадярщина в ролі сателіта СССР, та проте існує... і без Карпатської України.

За загарбання чужої власности, бож Карпатська Україна

є власністю української нації, — Мадярщина мала платити Німеччині, за її згоду на окупацію "відсотки" в майбутньому. Це стало відомим щойно після упадку гітлерівської Німеччини. Цю таємницю розкрив д-р Герман Равшнінґ, колишній президент данціґського Сенату, у книжці "Ди войс оф дестракшин", в якій переповідає т. зв. "розмови при столі" ("Тішґешпрехе") Гітлера під час обідів з довіреними особами.*

"Підчас одної такої розмови в січні 1934 р. Гітлер зачаровував своїх слухачів таким пляном: "У центрі справ я кладу Великонімеччину як сталеве ядро, злютоване в одно тривке об'єднання. Тоді Австрія, Богемія, Моравія, Західня Польща — це бльок з одного мільйона людей, незнищенний, без щілини, без чужого елементу, тверда основа нашої сили".

"Відтак східній альянс: Польща, балтицькі держави, Мадярщина, Балкан, Україна, Надволжя, Грузія. Це буде альянс васальних,залежних держав, без армій, без окремої політики, без окремої економіки. Я зовсім не думаю давати концесій, поступок із сантиментальних причин, от хоч би таких, наприклад, як відбудова Мадярщини. Я не роблю різниці між приятелями і ворогами. День малих держав належить до минувшини".

Гітлер не припускав, що по 10-ох літах "його Німеччина" буде також належати до минулого.

*Hermann Rauschning: The voice of destruction. 1940

В ДОРОГУ НА КАРПАТСЬКУ УКРАЇНУ!

Надворі стояла місячна груднева ніч з легким приморозком. Залишалася година часу до умовленого відїзду. Неділя поволі добігала кінця. Що діялося в душах батьків, я бачив. Їх турбувала справа переходу кордону — як і взагалі відхід — бо при переході можна було потрапити в руки польської "Охрони поґраніча", а за цим до в'язниці замість до Хусту, або на мушку кріса. Такі випадки траплялися. Ці тяжкі для них хвилини можна було обминути, сказавши, що виїжджаю на кілька днів. Але це був виїзд в дорогу, з якої могло й не бути повороту.

Кінець тому напруженню поклав гуркіт воза, що спинився перед хатою. Цілую сплячих братів, яким ранком батьки розкриють таємницю моєї неприсутности. З вдячністю в душі цілую спрацьовані руки батьків, що вирощували мене і, взявши материнське благословення: "Хай Бог має тебе у своїй опіці! Будемо молитися за щасливу дорогу для тебе!" — залишаю з тяжким серцем родичів і рідну хату та всідаю на возі побіч Миколи. Він — один з першої організаційної "трійки". До станції 10 кілометрів.

Зачиняючи двері батьківської хати, відчував, що в ту мить скінчився й черговий етап мого життя. Починався новий. Що жде мене на ньому? — виринала мимохіть думка. Чи вернуся до батьків, до своїх посестер і побратимів із Сокола, для яких слова сокільського гимну "Боротись будемо, Соколи, всі ми за нашу святу Україну" — визначали ціль життя.

Таку ж саму думку викликав будинок читальні "Просвіти", яка була кузнею національної свідомости, де стільки молодих літ пройшло з шкільними товаришами у вирі праці. Ще кілька годин тому відзначено в ній — як звичайно — Свято Базару, на якому я відчитав свій реферат і яким я закінчив свою культурно-освітню працю. Це свято було теж доброю нагодою подякувати на прощання за співпрацю усім, з ким доводилося дотепер надавати ідейний зміст життю села. Свою відсутність я пояснив виїздом до Львова. Та цього разу не город князя Льва був ціллю мого виїзду.

Нею був далекий Хуст. Карпатська Україна! Для неї я залишав тепер батьків, братів і все, чим досі жив. Залишав село своєї молодости, одно з тих численних, що залізним ланцюгом українства охоплювали наші українські міста, насичені польським колонізаційним елементом.

В цьому селі я бачив хлоп'ячими очима в листопаді 1918 р. день відродження своєї держави. Зранку того дня я приглядався, як селяни відбирали зброю від австрійських вояків, для яких війна вже скінчилася. Вона була потрібна для оборони щойно проголошеної незалежности.

В цьому селі я побачив перший раз українського вояка, Кебуза, з синьо-жовтою опаскою на рукаві. Приїхав на коні, щоб мобілізувати добровільців до війська проти поляків. Як хотілось бути вже великим і їхати поруч нього!

По тих днях великої радости прийшли сумні. Польське військо зайняло село. Хата здригалась за кожним вистрілом їх гармат. Від цього здригалося і моє серце з болю, бож обстрілювано сусідне село, де було наше військо, де був і мій вуйко булавний Петро. Як хотілося, щоб вони били поляків і вернулися до села! Ми, хлопці, були горді за них, бо бачили багато поранених польських вояків, що верталися з фронту. Наші надії на перемогу росли. Та не здійснилися. Польського війська прибувало щораз то більше. Гомін боїв затихав і віддалявся на схід. Вулицями села вешталися польські вояки. Переможці на баґнетах крісів носили пострі- ляні кури... Незабутнім лишився день, в якому польський старшина забрав у нас свинку. Мама не хотіла її віддати. Тоді

він витягнув із-за пояса ручну ґранату і грозив мамі побиттям. Батька не було, бо стояв у розпорядженні своєї влади у Дрогобичі.

Одного разу я був очевидцем трагічного, а рівночасно злорадісного, випадку. Кількох вояків гнало вулицею забрану селянам худобу. Повільність ходу одної корови розлютила вояка і він, щоб її підігнати,вдарив прикладом кріса. В той же мент незабезпечений кріс вистрілив і поцілив вояка в живіт. "Це кара Божа на тебе за забрану самовільно корову", — подумав я тоді.

Ці образи з листопадових днів залишилися в душі нестертим спогадом і вони вже тоді визначили моє і моїх ровесників відношення до поляків. Вони мали вплив і на моє рішення піти на Карпатську Україну.

Правда, не тією ж дорогою було в пляні туди податися. Але обставини склалися так, що замість бічної, через Данціґ, довелось вибрати пряму. І не самому, а втрійку. Через численні арешти після демонстрації в обороні Карпатської України не вдалося зреалізувати організаційною дорогою вже обговореного пляну виїзду. Після звільнення треба було шукати інших охочих і іншого способу свій плян виконати. Про це я звірився Ромкові з сусіднього села. Він чомусь вагався. Правда, було двох охочих членів ОУН, про це вони кількакратно заявляли. Але, з огляду на їх молодий вік — 17 літ — і на можливі нарікання батьків у випадку якихось ускладнень, я не хотів брати їх з собою. Один з них, В. М.Ковалик загинув в лавах УПА, другий Юлько Ш., змобілізований до польського війська 1939 р., потрапив до армії ген. Андерса, а (по війні опинився в Англії, де помер). Лишився ще друг Микола, який тепер віз мене до станції. Був він сильний, відважний, мав за собою вдалий атентат на донощика-сексота. "У двійку навіть легше посуватися", — міркував я. Та за кілька днів перед виїздом Микола відмовився! Я знав, що він в тім часі "хворів" на "недугу" серцевих почувань. Але я не припускав, що аж так "тяжко". Він видко звірився із своїм пляном своїй "симпатії", а решту, Шановний Читачу, доповни собі словами пісні: "Козак

виїжджає, дівчинонька плаче: "Де ж ти їдеш, козаче"?... Через той плач я лишився сам. Шукати когось іншого вже не хотілося. Та все ж таки Микола проводив мене цих 10 кілометрів до станції в селі М. Там і розлучились ми на два з половиною року, але скільки за цей час у нас переживань! Та долі конем не обїхати. У 1943 р. на заклик Микола зголосився разом з іншими хлопцями до Дивізії, (перейшов вишкіл у польськім війську), але на Словаччину не хотів їхати, вернувся в село, де попав у руки НКВД під час одної облави на упівців. У Дрогобичі, куди його перевезено, слід по ньому пропав.

Станція, куди Микола мене привіз, була безлюдна. Я залишився сам із своїми думками. Вони не давали мені ні на хвилину заснути, коли поїзд віз мене до Горлиць на Лемківщині. Це не були тільки думки — то був поклик крови й душі.

Карпатська Україна! Срібна Земля! У цих словах кривсь увесь зміст майбутнього. Не лише власного. Всього народу. Її життя стало змістом життя мільйонів спраглих своєї держави. Вона була її символом. Вона стала втіленням найвищої ідеї, за здійснення якої нарід готовий був на збройну боротьбу, а цю готовість вона тепер гартувала. Він ждав лише, коли зірветься світова завірюха. За означенням Ольжича, "доба жорстока, як вовчиця" — здавалося, що ось-ось зірветься з ланцюга.

Це не бентежило мого народу. Він упродовж 20 літ зазнав мільйонових жертв за спротив окупантським режимам, за живучість ідей 22 січня, що за них гинули вояки — революціонери УВО й ОУН. Від їх куль падали ті, які намагалися, всупереч міжнароднім договорам закріпити свою владу на землях України. Їхня боротьба була мобілізуючим чинником народніх мас, для яких ідея власної, самостійної української держави була духовим прагненням. Їхня смерть породжувала нових борців за реалізацію ідеї Миколи Міхновського — від Сяну по Кавказ і від Прип'яті до Чорного моря, за яку віддали життя їхні батьки в часі Визвольних Змагань 1917-1920 років.

Вони не дали мені ні хвилину заснути в цю ніч, коли то поїзд гнався до Горлиць. Аж ніч, відходячи на спочинок, забрала їх із собою.

На світанку їх місце зайняли вже думки про Карпатську Україну. Перед очима стояли репортажі в "Новім часі", які були тими підсилюючими застриками, від яких вона і в снах ввижалася!

Її візія не давала спокою ні в день, ні в ночі.

Прямо не було сил протиставитись їй!

Це був поклик крови і душі!

Був вчасний холодний ранок, коли поїзд спинився в Горлицях, на Лемківщині. До Р. ще з 10 км. дороги, яку я "відмахав" в товаристві двох вірних приятелів. Один тримався трохи позаду, ідучи рівно з моїм кроком. Ним було "Минуле".

Його я підбадьорював словами; Повертайся до села і жди мене. Мабуть не прийдеться тобі довго мене ждати. Коби лиш доля була ласкава... Я ніколи тебе не забуду, бо ж ти моя молодість... мрії... і пориви!"

А той другий, що йшов попереду — "Майбутнє", — раз у раз повторював: "Скорше! Скорше! З кожним кроком ти ближче до мети, до Хусту!" Покищо було Р. Виринуло це село на шляху мого життя зовсім випадково. Одна важлива справа затримала мене ще два тижні в дома. Якби не вона, я, мабуть, був би вже у Хусті. Я плянував поїхати до знайомого в Либохорі і там старався перейти кордон, хоч цей відтинок пильно охороняли. А між тим я стрінувся з добрим знайомим з Р. В розмові з ним я довідався про можливості переходу кордону. Сказав, що сприятливі. Навіть можна буде когось підшукати, що переведе. Кращих умовин я і не уявляв собі.. "Ждіть мене вкоротці!" — сказав я закінчуючи ту випадкову зустріч.

Тому моя поява цього ранку в його хаті не була отже несподіванкою. В полудне, подякувавши за гостинність і допомогу, вирушили ми з провідником в дорогу. Був ним учитель Смарж з сусіднього села Пантної. В 1942 році поляки його замордували.

Ішли ми польовими дорогами, осторонь від сіл. Були це: Мацина, Маластів, Пантна, Вірхня, Крива.

За яких дві (а може більше) годин ходу полями, настав несподівано кінець моїй безтурботності. Це сталося тоді, коли мій провідник спинився і сказав, що він не почуває себе добре. Вказуючи на шлях, що простягався недалеко, сказав:" Підете цією дорогою. Вона провадить до села Чорне, а звідтам вже близько до кордону".

Такий несподіваний зворот справи мене збентежив лиш на хвилину. Життя на селі з його темними ночами, нерівними дорогами, стежками, плотами, було доброю заправою. Дякую Смаржеві за прислугу, і вже сам прямую дорогою до Чорного. Заходжу на приходство. Представляюся о. Заяцеві, покликаючись на знаного йому Смаржа, і кажу: "Отче, я хочу дістатися на Карпатську Україну. Учитель Смарж, який проводив мене, занедужав і мусів повернутись. Ви, мабуть, знаєте, де тут безпечніше перейти кордон". Отець підійшов до вікна і, вказуючи пальцем, промовив: "Ось там, цей ліс на горі, що його бачите, це вже кордон. Він тягнеться хребтом гір. По другім боці вже Словаччина".

Все це я вже знав від Смаржа. Вечоріло. До кордону було ще 5 км. щонайменше. А як далі?

Відчуваю втому після 20 км. дороги. Іти шляхом дальше небезпечно, бо треба перейти ще через село Радоцину, де можна натрапити вже на прикордонну охорону. А йти полями у ночі та спинатися на гору лісом, не знаючи стежок, означало ніщо інше, як заблудитися і сидіти в лісі до світанку. "Краще вже, — подумав я, —, переночувати тут, а над ранком гайда в дальшу дорогу". Але отець не поспішав цього мені запропонувати, хоч бачив, що вагаюся. Я ж не хотів його просити. В поведінці бачу страх перед можливими наслідками, коли б я дістався в руки прикордонної охорони. "Нема в селі пачкарів?" — питаюсь. "Були давніше" — каже. Якщо хочете то можете піти і поспитати сина Михайла Покрищака, який колись займався цим ділом. Він знає проходи".

Наша розмова тривала може з п'ять хвилин. Інформація

отця мене підбадьорила. Я готов ще сьогодні бути по другій стороні кордону! Щойно 4-та година по полудні. Надією блиснула думка. Від неї і втома щезла. Якби тільки Покрищак схотів мене провести!

Прямую до недалекої хати Покрищака. Як на лихо, не застаю, ще не вернувся з праці з Радоцини... Виходжу за село і, сівши в ліску, жду.

Тим часом присмерк застеляє землю. Під його прикриттям почуваю себе зовсім добре.

Думки літають роєм. Очей не можу відірвати від чорної стіни лісу. Треба лише перескочити цю останню перешкоду, цю невелику вже віддаль і цей ліс. А там, за цим пасмом Бескидів, вже пряма дорога до волі! Ця думка про "волю" сильніша від другої, яка підшіптує: Повертайся додому! Не наражайся на небезпеку! В хаті з радістю привітають твій поворот! Зажди до весни, як мама тобі радила. Поїдеш до батьків твого шкільного товариша в Либохорі і вони підшукають тобі провідника. Якщо Покрищак не схоче тебе провести, то як просмикнешся, коли ніч ось-ось закриє чорною плахтою дороги і стежки незнаних тобі піль і лісів?

Думки перервала постать, що наближалася до села. Жду доки не перейде, тоді прямую на певній віддалі за нею. Заходить до хати Покрищака. Значить, він!

З думкою: "Коби лиш схотів"! — вступаю до хати. "Я був в отця, — кажу, — сказав мені, що ви знаєте переходи через границю. Чи ви могли б мене провести? Хочу дістатися на Карпатську Україну".

На жаль, ставка на нього розбивається. Провести мене рішуче відмовляється. Відмовляється і від винагороди. Мав уже досить неприємностей через перехід кордону, включно з судом. Що мені тепер робити? З задуми виривають мене батьки Покрищака, запрошуючи до вечері. Вагаюся, бо шкода часу, а до лісу ще чималий шмат дороги. На настирливі прохання, в яких відчуваю щирість, рішаюся сісти до столу. Горяче молоко і чорний разовий хліб смакують надзвичайно. Обоє господарі умовляють мене, щоб я таки не йшов у ніч, бо заблуджу, що син передумає і проведе мене.

А ніч за цей час уже встигла зійти з верхів і тепер стояла при вікні. І немов би говорила: "Чи ж може бути краща нагода, як ця, що я тобі даю? Під моїм чорним покровом безпечно перейдеш кордон!" Не вірити не було причини. На її опіку я й розраховував. Але тепер тяжко було її прийняти. Вона не була небезпечна вдома, де восени, щоб не загрузнути в болоті, треба було користуватися стежками, садами, плотами, а темінь була, хоч в око стрель. А тут терен був незнаний.

Вечеряючи, я не спостеріг, що син непомітно вийшов з хати. Питаюся, куди пішов. "До священика", — кажуть. Це мене заспокоює і дає надію. Приготувавшись до виходу, сідаю знову і жду. Раптом на стіні біля вікна запримічую сіро-зелену шапку з польським державним орлом! "От і попався! — громом вдаряє думка. Господар на державній службі! Треба як стій звідси втікати, заки ще син не привів прикордонну охорону!". Скрипнуло... Відчиняються двері, і входить... син. Але сам. На душі відлягло. Відвідини у священика не змінили одначе його відмовного рішення. Готуюсь до відходу, бо сіро-зелена шапка непокоїть мене. Та батько клянеться всіми святими, а жінка йому притакує, що вдосвіта сам старий покаже мені дорогу. Йому це навіть безпечніше зробити, бо він лісовий побережник.

Під впливом цих умовлянь, починаю вірити у їхню щирість. Наважуюсь залишитися. Лягаю спати, скинувши черевики, на широкій, застеленій сіном і рядном, лаві, віддаючи свою долю в руки Всевишнього.

О годині 5-ій ранку, поснідавши, виходимо з хати і прямуємо до кордону замерзлими полями, ще окутані пітьмою. Світало, як ми спинилися на краю лісу. Звідси ще з кілометер підходу угору, а там уже й кордон. Прощаюся, немов із рідним батьком. Жадної винагороди не хоче прийняти. Насильно встромляю йому в кишеню 10 золотих. "Та це великі гроші" — каже і віддає їх мені. Нарешті погоджується взяти 6 золотих, бо, мовляв, мені ще гроші будуть потрібні. Та не лише мені, але і йому вони були потрібні. Обстанова його хати, яка становила одну простору

кімнату, огрівану вогнищем на рожнах, в куті якої лежало маленьке телятко, щоб не мерзло в зимній стайні, — говорила про велику злиденність його життя, хоч і був він на державній службі. На тім тлі відмова від винагороди за цю велику прислугу, як і щира гостинність, залишили у мене незабутній спогад про цього бідного лемка.

Зданий вже на власні сили, прокрадаюся обережно в глибину лісу. Несподівано починає падати густий сніг, на якому залишаються сліди моїх кроків. Та на цьому не скінчилося. Лихо не спало: ледве почало дніти, як ліс наповнився гуркотом возів і людськими голосами, а далі й стукотом сокир. А все це на віддалі яких ста метрів. Бігом вертаюся на край лісу. Щастя сприяє. Якраз натрапляю на лежачу, густу смереку. Як стій кидаюся до неї, приміщуюся вигідно в її зелених віттях і пильно слідкую за лісом, звідки доходить стукіт сокир.

Пролежав я так у цьому сховищі увесь день, поки не втихли голоси дроворубів. З'ївши рештку хліба, яким мене обдарувала на дорогу добра Покрищакова, вилажу з криївки і рушаю в напрямі гори. Не припускав я, що за кілька хвилин мій марш обірветься. На ліс налягала густа, сіра хмара. Залягав вечір. Посуватися далі стежкою, що зиґзаґом бігла через густий чагарник зрубу, стало неможливим. Очі могли проникнути віддаль не більш як на 2-3 кроки. Кожної хвилини ставало темніше. Стежка губилася в снігу. Повертаюся на край чагарника, натинаю галузок із смерічки, роблю леговише в снігу і лягаю окутаний сірою ковдрою мокрого, їдкого туману. Стараюся не заснути. Коли земля починає занадто мене холодити, обертаюсь на другий бік. І так від четвертої години по полудні аж до сьомої ранку. Серед глухої, чорної тиші, яку порушували спочатку серни, мене охоплювало почуття безчасовости, вічности.

Над ранком хмари відплили. Час було рушати. Підводжуся, стаю на ноги, роблю перший крок і... падаю мов підкошений. Встаю і пробую знову. Та без успіху. Починаю робити руханку лежачи. По кількох хвилинах можу вже

поволі посуватися, але лихоманка трясе тілом, а зуби цокотять мов дятель об дерево. В такому стані не дійти мені до гори. Втім бачу під буком велику вижолобину, повну листя. Відгортаю сніг, лягаю мов у перину, — як воно приємно після смерічкової постелі — і вимахую руками й ногами, мов немовля у колисці. Це помогло, але дорогої півгодини пропало.

Вкрите снігом листя від кожного кроку так шелестіло, що здавалось, наповняло своїм шелестом увесь ліс. Узбіччя досить стрімке і проглядне. Але завдяки букам можна було підходити, скриваючись за них. Хоч поволі, йду все вище і вище. Ось ще лише з п'ятдесять метрів! Там уже верх! Думка підганяє ноги. Та ні, це щойно перше узбіччя. А ліс такий рідкий! І знову — від бука до бука. Час від часу під тягарем снігу ломляться сухі галузки. Їх тріск такий зловіщий! Від нього припиняється віддих, а серце б'є молотом. Це здається тріщить уже галуззя під ногами кордонної стежі, вже побачили мене. Знову тиша, тож далі. Вже видно верх гори! А за хвилю і проруб лісу. Чи ж не кордон? Підходжу і бачу витоптану в снігу стежку. Так, це кордон!.

Погляд вліво, погляд вправо, і стрілою проскакую на другий бік прорубу. Женусь поміж смерічками похилого узбіччя в долину. Недалеко. Може сто метрів, де кінчався ліс. Тут падаю з радости на коліна і шепчу: "Боже, дякую Тобі за щасливий перехід кордону! Хай святиться ім'я Твоє!"

Дивлюся в долину. Ніби би другий світ. Ні сліду зими. Всюди чорніють поля. Пускаюсь бігом до ярка і ним сходжу до села Ондавки. Питаюся в стрічної жінки за священиком. Треба йти до сусіднього села Полянки Вижної. Заходжу до школи. Стукаю і входжу в кімнату. На кріслі сидить молодий, смаглявий учитель і грає на ґітарі. На моє запитання інформує мене московсько-українською мішаниною, що священик мешкає аж у сусіднім селі Варадці. Називається о. Бурик. Цього мені якраз і треба. Це ж один з тих, кого поручав учитель Смарж. Поспішаю туди, а на думці особа учителя-москвофіла в українськім селі, виховника українських дітей! Видко, що Прага не така вже й золота...

Зайнятий своїми думками не звертаю особливої уваги на довкілля. Воно подібне до галицького. Мова у стрічних людей українська, але має свої властивості, зумовлені історично-політичними причинами.

О. Бурика не застаю: пішов з сином полювати на зайців. Треба ждати. На щастя не довго, бо лиш півгодини. Був уже полудень. Представляюся та покликуюсь на Смаржа, чим здобуваю повне довіря. Під час смачного обіду, в дуже теплій атмосфері, оповідаю про великий ентузіязм, що охопив Галичину й Волинь у зв'язку з подіями на Закарпатті. Радо слухає, бо і сам походить з Галичини. Ось так, підкріпившись на душі і тілі, після півтораденного посту і двох неспаних ночей, треба було рушати в дальшу дорогу. Сердечно прощаюся з о. Буриком і його дружиною, які виявили так багато доброзичливости, і виходжу в товаристві його дуже молодого, інтеліґентного, національно свідомого сина. Батько поручив мені його товариство для кращої безпеки. В Полянці Нижній, в полі за селом була автобусова зупинка. Під лісом, не дуже то далеко, видніла словацька прикордонна станиця. Тут ми розсталися з молодим Буриком, бо надїхав автобус з Межиляборців. Позичені у о. Бурика 22 корони (за польські злоті не хотів міняти) вистачали, щоб заїхати до Бардієва, а звідси поїздом (по чеськи "вляком") до Пряшева.

Знаходжу Церковну вулицю ч. 8 і заходжу до п. Невицького, дяка, якого поручив мені о. Бурик. Його син запроваджує мене до полк. Гната Стефанева, кол. начального команданта українських військ у Львові, в домі якого приміщувалася читальня "Просвіти". Вже був вечір і в читальні зібралося чимало осіб, з якими мене познайомили. Було там також кількох вояків, уродженців Закарпаття, між іншими Михайло Баєр і Потушняк. З ними я запізнався ближче в Хусті, коли вони по звільненні з війська працювали: Потушняк в редакції націоналістичного тижневика "Наступ", а Баєр на пошті і як радіомеханік при радіовисильні. Баєр змобілізований до словацької армії загинув в 1942 р. в Стрийщині з руки мадяра. Потушняк признався, що коли я оповідав у

Михайло Баєр

читальні в Пряшеві про народнє кипіння в Галичині, то він уважав мене за польського шпигуна. Курсувала вістка, що по місті вештається якийсь підозрілий тип з близною на лівій руці. Під час розмови Потушняк хотів побачити мою ліву руку, яку я увесь час держав під столом. Щойно за вечерею розвіялися його підозріння.

На нічліг забрав мене до себе інж. Дутко. На жаль, мені не судилось стрінутися з ним, як і з ніким іншим, що помагали мені у мандрівці до "країни моїх мрій".

Вийшовши з читальні, інж. Дутко завів мене до гостинниці на вечерю, де ми зїли "пекельну" для мене страву: паприковані флячки. Гальба, себто кухоль, знаменитого пільзенського пива погасила жар паприки.

Ранком він виїхав до Праги, поручаючи мене опіці свого знайомого. Той запровалив мене на місце постою військових тягарових авт, якими демобілізовані вже вояки (покликані до війська з причини політичних подій у Чехо-Словаччині) мали відїхати до Хусту. Кращої нагоди не могло й бути. Безцеремонно, нікого не питаючись, всаджує мене цей чоловік на плятформу авта та обдаровує мене тістечками, яблуками і однією короною. Сідаю в самий кут авта і швидко з'їдаю тістечка і яблука, бо на снідання не було вже часу, хоч якраз на це маю в кишені 15 корон від інж. Дутка. Радію, що

задармо проїду 274 кілометрів, заощаджуючи таким способом коло 80 корон.

О годині 8-ій валка вирушила в дорогу. Вояки раділи, що загроза війни з Німеччиною скінчилася для них демобілізацією і вони всі вертаються до своїх родин. Тож тепер співали скільки було сил українські та словацькі пісні.

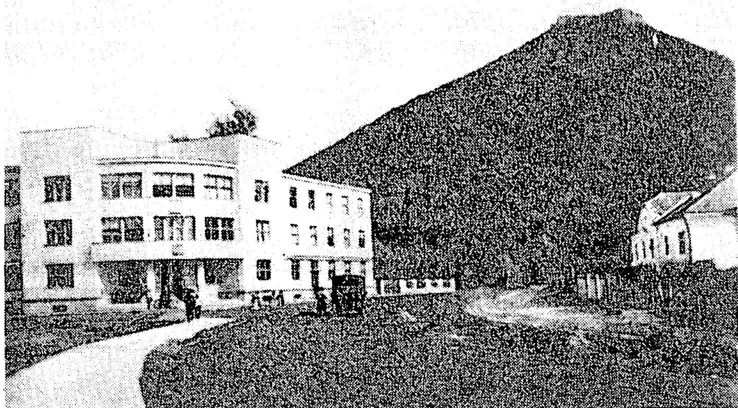
Авта мчали шалено-божевільно, наганяючи страху своїм пасажирам. Під час постою до нас пересіла частина вояків з другого авта, бо їхній шофер упився. Це були старші віком батьки родин. Вони зібрали поміж собою гроші й дали шоферові як винагороду за його труд. А шофер вважав за відповідне купити собі горілку, щоб приємніше було їхати. Не диво, що авто гналось вихилясами, раз наліво, раз направо, а коли шофер його гальмував, то вояки звалювалися покотом.

Колись наші чумаки, також, як кажеться у пісні, підкріплювалися так під час своїх далеких подорожей по сіль у Крим. Але якщо якийсь чумак забагато "вихилив", то катастрофа нікому від того не загрожувала, бо степові воли не поспішали й були обережні. Скотина знала, що коли господар "влюлявся" то його треба притягнути до рідної хати здоровим.

А тут цього не було. Шофер надужив довірям своїх пасажирів і гнався мов до пекла на весілля. Тому його авто під час однієї зупинки спорожніло, бо вояки перейшли до інших авт.

В одному містечку наше авто не встигло перескочити залізничих рейок, бо надійшов поїзд. Вислідом затримки було те, що шофер рвонув з місця, щоб наздігнати колону. Від шаленої швидкости, нам здавалося, що всі летимо коміть-головами, бо дорога пнялася численними гострими закрутами високо на гору, а потім такими самими — збігала в долину. Вояки хрестилися, пісні втихли, жарти замовкли. Наздігнавши валку, решту дороги ми проїхали вже спокійно.

У вечорі, у пятницю 16 грудня 1938 р. ми віхали до Хусту. Мрія сповнилася, ціль осягнена!

Будинок Уряду Карпатської України в Хусті.
Колишнє чеське "Велітельство"

Читаю напис на будинку, перед яким авта спинилися: "Велітельство", себто уряд чи пак команда. Вискакую з авта і йду в місто.

В ХУСТІ.

Хуст здався мені тепер спокійним, обезлюднілим. Може був прибитий втратою Ужгороду, Мукачева і Берегова?

"Чому ж не чути на вулицях української мови?" — домагається настирлово відповіді той, за чиїм покликом я прибув сюди. Забулося, що в цій хвилині там, на вулицях Львова, лунає мова польського окупанта, а російська на вулицях Києва. Адже ж не міста надавали національного характеру Україні, бо їх жителі — великою мірою це колонізаторський елемент. Про національно-етнографічне обличчя України, зокрема Галичини, говорили бастіони нашого національного відродження: Церква, "Просвіта", "Рідна Школа", економічні та кооперативні централі. Про її характер говорили постріли українських бойовиків, від яких гинули представники окупаційної влади. Про те, хто є відвічним господарем нашої землі свідчило широке море українських сіл, що розіллялося довкруги цих островів-міст з їх чужинецьким напливовим елементом. Наше море лише чекало нагоди-бурі щоб ударити по цих островах.

У ці осінні дні наше море хвилювалось особливо. В авангарді його хвиль — свідома молодь. Батьки жили поривами своїх синів. Селянин по тяжкій цілоденній праці, поставивши плуг під повітку, поспішав кожного вечора до читальні "Просвіти" на голосне читання часописів, щоб довідатися, "як там з тою Україною за Карпатами", звідти він черпав віру і силу до зустрічі Великого Дня.

Самотиною блукаю з думками по слабо освітлених вулицях, не в силі отрястися з несподіваних вражень, від розторощуючої дійсности. Але душа кричить і бунтується проти неї. Хочеться іншого, хочеться бачити образ, що його змальовувала мені моя власна уява, там у Галичині! На жаль, цей образ нещадно, безжалісно нищать своїми відповідями осадники із "златей Праги". На питання де є Команда Карпатської Січі, відповідають: "Не знам"! Що робити? Кого розпитати, коли вулиці геть спорожніли. Де ж ті українці?

Ідучи так розгублений, запримічую несподівано український напис "Корона", а побіч нього по-чеському "Готель Коруна". "Може тут будуть знати?" — думаю. Відчиняю двері, і очам своїм не вірю: до мене зближається Іван Ощудляк, добре мені знайомий з ґімназії, якого я ніяк не сподівався тут зустрінути! Від радости душа загорілась.

— Де Команда Січі? — питаюся.

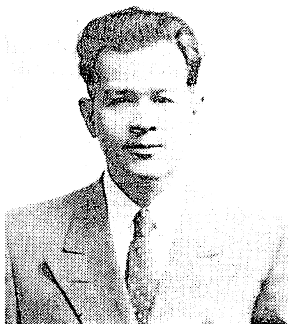
— Ходи, — каже, — запроваджу тебе. Це недалеко, на розі вулиць Ізької та Румунської.

По дорозі розповідає, що уряд після примусового переїзду з Ужгороду до Хусту має дуже багато праці з наладнанням життя в країні. Був у рядах "Січі", але тепер залишив її, бо не може жити без "Мельпомени", і тому вступив до театру "Нова Сцена", директором якого є Шереґій.

Попрощавшись, входжу до будинку. В дверях спиняють мене стійкові. "До кого?" Називаю прізвище. "Прошу за мною, — каже стійковий. Ось ці двері!" На дверях напис: "Здоровіть: Слава Україні!"

Стукаю і входжу. Василь з несподіванки широко відкриває очі й кидається мені в обійми. Він один з нашої чвірки з ґімназійних днів, коли інколи замість до "буди" йшли "на гінтер", коли годі було опертися покликові весни. На ці зустрічі весни, що відбувалися поза містом, Василь приносив риночку пахучого смальцю з шкварками, а я півбохонця хліба. По матурі вступив на теологію, але перед висвяченням подався на Карпатську Україну. Співав гарним тенором.

Знайомить мене з інж. Василем Колодієм заступником

інж. Василь Колодій

директора і книговодом Січової Гостинниці, з Влодком Латою, з Миколою Андрушковим.

Лата був сином бориславського нафтового робітника, часто переслідуваний польською поліцією. Працював у "Промбанку" в Бориславі. Микола Андрушків походив з Мразниці, з заможньої родини, був абсольвентом ґімназії "Рідна Школа". Виявилося, що ми зналися з-перед 16 літ тому і були в тій самій клясі. З ним прибули ще й інші Андрушкови: Михайло, званий Ханцьо, одинак, літ 18, та Володимир Андрушків. Всі вони були активними в культурно-освітньому житті Борислава і Мразниці.

Від інж. Колодія я довідався, що в 1925 р. його і Володимира Кубрака заарештувала польська поліція в Перемишлі на підставі доносу, що вони плянують атентат на директора державної ґімназії Михайла Грицака. Півроку пізніше суд звільнив їх від вини й кари через брак доказів. Кубрак згинув за німецької окупації у концтаборі в Авшвіці.

Василь прийняв мене, за нашим українським звичаєм, хлібом, але без соли. На, їж! — каже, — бо більше нічого не маю. Але мав за те воду у відрі, а згідно з приповідкою наших чубатих предків то, "хліб і вода — козацька їда".

Розмова затягнулася ген поза північ. Спати перейшов я до однієї з долішніх кімнат, в якій спали січовики. Помо-

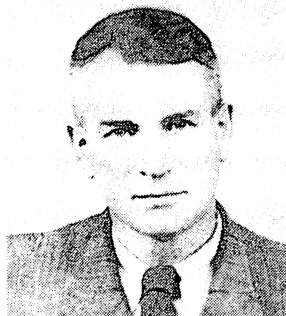
лившись за осягнення Хусту, лягаю в убранні, (гейби на фронті) на набитий соломою кропивяний сінник на підлозі. Замість подушки підсуваю під сінник кілька рубаних патиків, що біля печі, яка огріває кімнату і, накрившись плащем, щасливий засипляю.

Ранком запахло військовою атмосферою: свистки, збірки, зайняття, вправи... По сніданку: хліб і підмінка чорної кави — йду на перший поверх, де приміщується канцелярія Команди Січі, реєструюся, після чого Влодко Лата представляє мені Команданта Січі Дмитра Клмпуша і його заступника Івана Романа. Вони, разом з Іваном Рогачем генеральним писарем і д-ром С. Росохою, що був зв'язковим між Командою і Урядом Карпатської України, творили Команду Карпатської Січі. Членами Команди могли бути тільки уродженці Карпатської України.

Назву "Карпатська Січ" треба завдячувати групі українських пластунів, а в першу чергу ініціяторові наради в

Дмитро Климпуш
Командант Карпатської Січі

пор. Евген Ґут-Кульчицький

справі створення якоїсь відповідної обставинам організації інж. Евгенові Ґут-Кульчицькому, знаному пластунові як Ґена Приблуда. Наводжу його звіт, виготовлений для бл. п. проф. Северина Левицького — Сірого Лева, Начального Коман-

данта Пласту, в якому начеркнув участь українських пластунів в організуванні "Карпатської Січі" і її розбудові.

Ось текст його листа:

До Хусту я приїхав з початком листопаду 1938 р., останнім поїздом, що йшов ще через Чоп. Зараз на другий чи третій день я скликав до дому радника Й. Рубиновича моїх давніх добрих друзів. Це були самі пластуни. Крім мене були: Б. Рубинович, В. Забавський, О. Блистів, Й. Сич, М. Пап".

"Я тоді подав короткий огляд положення і зробив висновок, що нам треба подумати про якусь організацію — півмілітарного характеру — для оборони національних інтересів Карпатської України. Як аналогію я навів галицьких УСС-ів".

"В дискусії, здається, Й. Сич подав проєкт, щоб зорганізувати Улад старших пластунів при Пласті, поширити й розбудувати його приймаючи до нього й старших юнаків та інших молодих чоловіків. Це мала б бути, на його думку, саме ця народна ґвардія. Я противився цьому, кажучи, що немає ніякого сенсу давати пластове ім'я не-пластунам; з цього не буде користи ні для Пласту, ні для самої справи. Я піддавав думку, щоб творити нову окрему організацію, бо ніодна з існуючих тоді в Карпатській Україні організацій не відповідала своїми заложеннями, діяльністю й наставленням задуманим ціллям. Цю мою думку прийняли всі".

"Над назвою була також довга дискусія. Падали різні проєкти. Я наполягав, щоб прийняти назву: "Карпатські Січові Стрільці". Цим я хотів нав'язати до славної традиції УСС-ів".

"Проєкт статуту виготовив я при співучасті згаданих друзів. Ми тепер сходилися частіше, властиво ми постійно працювали разом. Переписати статут на машинці допоміг М. Пап. Ми зібрали підписи потрібні для схвалення статуту Міністерством Внутрішніх Справ".

"Але ця справа не пішла так гладко, як ми сподівалися. Речник Міністерства, д-р. В. Комаринський, заявив, що Міністерство вимагає певних змін, особливо щодо назви організації. Виглядало, що Міністерство не могло прийняти

наших, може трохи надто радикальних, проєктів (Карпатська Україна була тоді ще складовою частиною Чехо-Словаччини). По довших переговорах і поправках ми врешті усталили текст статуту й остаточно прийняли назву: "Організація Народньої Оборони — Карпатська Січ". (В скороченні: ОНОКС). Ця офіційна назва остала без змін увесь час, хоч загал уживав коротшої форми: "Карпатська Січ".

"Саме в тому часі був звільнений з військової служби І. Роман, знана постать з Ужгородського Пластового Проводу. Ми втягнули його негайно в наш гурт і він теж захопився нашою ідеєю творення ОНОКС. Опісля він став членом Головної Команди ОНОКС та перебрав там пост заступника Головного Команданта і референта господарських та фінансових справ. Я теж увійшов до штабу Головної Команди та виконував там до самого кінця відповідальний пост організаційного референта. Цей пост призначили мені саме тому, бо вважали, що я, як той "духовий батько" ОНОКС і перший її організатор заслуговую і справді надаюся до ведення організаційних справ. Також і М. Пап увійшов тоді до Головної Команди ОНОКС на пост головного секретаря, але він незабаром зрікся тієї функції".

"Службу Безпеки в Головній Команді ОНОКС очолював теж пластун, Е. Врецьона, а його головними співпрацівниками і помічниками, що виконували найбільш відповідальні завдання, були також пластуни, напр. Р. Мирович. В. Забавський перебрав завідування "Січовою Гостинницею". Військові справи були теж в руках пластунів: Р. Шухевич, З. Коссак, Осип Карачевський.

"В дальшому до співпраці з Головною Командою ОНОКС і з місцевими відділами зголосилося немало пластунів. Мандруючи довгі роки Карпатами разом з пластунами, я мав дуже багато друзів і добрих знайомих між пластовими провідниками. Тому я тепер використовував ці мої знайомства, щоб поширювати й закріплювати організаційну мережу ОНОКС. Я знав великий патріотизм пластових провідників і членів Пласту, їх відданість українській державницькій ідеї, стійкість їхнього характеру вихованого в Пласті. Я міг в

кожний час на них полягати. Тому й не дивно, що багато місцевих і окружних провідників ОНОКС рекрутувалося саме з рядів членів Пласту. Пластуни майже всюди були головним мотором і організаційним ядром місцевих частин ОНОКС".

"І душею того могутнього руху — народнього відродження Карпатської України, її культурного і політичного пробудження — був теж пластун, член 3-го Клюбу Старших Пластунів ім. О. Вахнянина в Празі, О. Кандиба-Ольжич. Пластуном був і герой Карпатської України Федір Тацинець, який з многими іншими положив тоді життя на полі слави. Подібно як і Блистів".

"Головна Команда ОНОКС, оцінюючи вагу співпраці й координації дії між ОНОКС і Пластом, назначила саме мене, знаючи моє відношення до Пласту, своїм зв'язковим поміж ОНОКС і Пластом. З цього титулу я відбув кілька нарад з проф. Волод. Бірчаком, який очолював тоді Пласт в Карпатській Україні".

Звіт інж. Ґут-Кульчицького є важливого значення. Він виявляє творців назви "Карпатська Січ", які теж оформили її структуру і завдання та заслужили собі на назву "хресних батьків".

При Головній Команді Карпатської Січі існував також штаб, що складався в більшості з прихідців-галичан.

Його склад:*

полк. Гузар — Михайло Колодзінський, уродженець Поточиськ, п. Городенка, проживав у Львові, студент права, військовий референт Крайової Екзекутиви ОУН від 1929 р., очолюваної тоді Богданом Кравцевим, заарештований в зв'язку з атентатом на "Східні Торги" у Львові, а в 1932 р. знову заарештований під закидом державної зради і засуджений на один рік вязниці. Шеф штабу Карпатської Січі.

пор. Евген Кульчицький, організаційний референт, Самбірщина.

---

*Старшинські ступені є згідні з ступенями в книжці "Карпатська Україна в боротьбі", Відень 1939.

пор. Калина — Юрко Лопатинський, командант Підстаршинської Школи.

пор. Іван Кедюлич з Перечина, Карпатська Україна.

пор. Чорний — мґр. Гриць Барабаш з Конюхова біля Стрия.

пор. Свобода — Осип Карачевський, з Добр_ян біля Стрия.

чот. Щука — Роман Шухевич, зі Львова.

чот. Волянський — інж. Евген Врецьона, зі Львова.

чот. Тарнавський — Зенон Коссак з Дрогобича.

чот. Мирович Роман студент, зі Львова, прибув з Праги.

чот. Кріс — Лев Крисько з Унятич біля Дрогобича. Студент політехніки в Данціґу, був заарештований у зв'язку з вбивством польського посла Т. Голуфка. Провідник боївки ОУН в Дрогобичі.

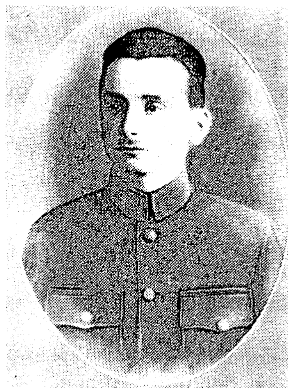
чот. Кедровський — Косаківський, вояк УНР, походив з СУЗ.

чот. Граб — Володимир федак з Перемишля, заступник команданта Підстаршинської Школи.

асп. Гуцул — Іван Бутковський зі Сколього. Студент права. Неодноразово арештований за підозріння в приналежності до ОУН.

В склад штабу входили також:

пор. Стефан Сулятицький, старшина УГА, член УВО, д-р природничих наук Карлового університету в Празі, командант Коша ОНОКС.

пор. Стефан Сулятицький.
(Світлина з 1919 р.)

пор. Федір Тацинець з Келечина, Карпатська Україна, учитель, заступник команданта Коша.

Ці старшини були викладачами військової штуки або переводили вишкіл. В канцелярії штабу працювали: підхор. Василь Дужий з Перемишля, підхор. Володимир Лата з Борислава, підхор. Павлюк — Евген Стахів з Перемишля, підхор. Сидір Новаківський з Карпатської України, підхор, Роман Мостиський здається з Станиславівщини і підхор. Іван Мандрика з Галичини.

Команданткою Жіночих Відділів Карпатської Січі була пані Єлисавета Тисовська, а заступницею була пані Марія Химинець, рівночасно організаційна референтка, яка з притаманним для молодості запалом віддавала весь час для творення відділів січовичок.

Харчовим старшиною був колишній Український Січовий Стрілець Дідик.* Прохарчування січовиків, кількість яких

---

*Дідик був вірний присязі Усусусів: боротися за всіх умовин за незалежність України. Загляньте лиш у книжку упівця І. Дмитрика "У лісах Лемківщини". Там знайдете Дідика, недавнього січовика Карпатської Січі, цим разом як сотника УПА. Та не довелось йому принести у вільний світ героїки повстанської боротьби. Всі труднощі й небезпеки довгого і тяжкого маршу на Захід, до американської окупаційної зони Німеччини, Дідик поконав. У прямій лінії цей марш становив 550 км. Але він ішов крученим шляхом і тому був багато довшим. Залишилось, мабуть, ще 75 км. дороги до цілі. На трасі лежало водоймище річки біля містечка Боєслав (чи Мєчислав), що вливалося до Велтави. Все складалося добре, бо на березі знаходився малий човен, яким можна було переправитися на другий бік. Але вийшло трагічно. У той човен всів Дідик разом з упівцем Михайлом Черешньовським, відомим різьбарем-скульптором, і почали плисти до другого берега, який був віддалений приблизно на 150 м. Та проблємою виявилася не віддаль, а човен: був старий, дно спорохнявіле. Дошка дна проломилася і човен почав наповнятися водою! Бачучи це, Дідик вискочив і почав плисти до берега. Але під час вискоку човен перевернувся, а з ним і Черешньовський, який не вмів плавати. Виринувши на поверхню, вхопився човна, здаючись на Божу ласку. Розповідаючи це, він вірив, що його врятувала Божа

щодня збільшувалася завдяки новими перебіжчиками з Галичини, не було в тім часі легкою справою. Дідик розвязував її так, що набував свиней у мадярського господаря, який мав велике господарство по другім боці Тиси. Завдяки цьому ми не мусіли їсти пісну горохівку на обід.

Перевести Карпатську Січ на військовий статус, Прага не годилася. Тому Команда Січі з радістю привітала найменування прем'єром о. д-ра А. Волошина, а членом Уряду, енер-

Премєр уряду Карпатської України о. д-р Августин Волошин.

Мати, до якої він почав молитися в цій критичній хвилині.Можливість опинитися на дні водоймища стояла невмолимою загрозою. Човен ледь-ледь посувався до греблі. Руки мліли, а тіло костеніло від проймаючо холодної води, бо це вже був листопад. З тяжким трудом видрапався на верх човна і, сівши немов на коня, почав гребти руками. Щастя, що був поза головною течією. Вода знесла його під бетонну стіну греблі, на якій вже були упівці. Вони подали йому галузь і так притягли до берега; був так виснажений, що не мав сили вийти на беріг.Що сталося з Дідиком, — невідомо. Мабуть що втопився, бо чех, в шопі якого вони пару днів переховувалися, не зміг нічого довідатися від сусідів про когонебудь з їх групи.

гійного і відданого всеціло справі Карпатської України, Юліяна Ревая. В цьому вона добачала більші можливості для свого розвитку й військового оформлення. З цієї нагоди Команда видала проклямацію:

"Народе Карпатської України!

Першого грудня 1938 р. перебрала остаточно провід нашої країни українська влада; на чолі станув Батько Прем'єр Августин Волошин, а членом Уряду Юлій Ревай. Відтепер почнеться великий розвиток нашої Української Держави для добра всіх громадян. ВСІ СТАНЬМО, ЯК ОДИН, ЗА НАШОЮ ВЛАДОЮ! "Карпатська Січ складає нині о год. 10 поклін Владі Батька Волошина.

ГЕТЬ З ВОРОГАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВДИ!

ХАЙ ЖИВЕ УКРАЇНСЬКА ВЛАДА!

ХАЙ ЖИВЕ УКРАЇНСЬКИЙ НАРІД!

* * *

Щойно в обідній порі, по закінченні вправ, можна було познайомитися ближче з січовою братією. Одні з них з Бойківщини, другі з надпрутянської Гуцульщини, Підгір'я, Поділля, інші з Буковини, а М. І. з Юґославії. Не бракує й волиняків, а найбільше з Лемківщини: з Вислока Великого прибуло понад 15 хлопців, з Вислока Горішнього 7, з Команчі 23, з Ославиці 15, з Боська 3, з Радожиць 4, з Явірника 5, з Довжиці 5, по кілька було з Суровичних Полян, Душатина, Смільника, Прилук, Туринського, Полонної, Улюча, Прибишева, Репеді, Сянічка і ін. Дмитро Боївка з Явірника перепровадив через кордон три групи з дальших сіл, поки сам тут прийшов, разом 36 хлопців. Я мав всего 16 літ, отже до війська в Карпатській Україні мене ще не прийняли б, говорить Іван Рйопка з Великого Вислока, але за це я перевів через кордон дві групі хлопців, що прийшли до мене з дальших околиць. До кордону було мені всего км.

Число тих перебіжчиків далеко не повне, але і воно виявляє чим жила тоді молодь Лемківщини, яку Польща намагалася польонізувати. Ось один з яскравих доказів тієї польонізації: в пам'яті Андрея Притискача, учня публічної школи в Туринськім закарбувався образ учительки польки Ядвіґи Подґурської. Входячи до кляси вимагала від учнів здоровити її — і зустрічних — польським привітом "нєх бендзє похвальони Єзус Христус", а не "Слава Ісусу Христу". Та Притискач з другим учнем протиставились цій вимозі, за що грозила їм покаранням. На питання родичів діти відповідали, що так їм казала здоровити їх учителька, яка використовувала свій авторитет виховниці для викривлювання душ українських дітей. В день смерти Пілсудського попричіпляла учням на рукави чорні жалібні опаски і наказала носити їх продовж трьох днів.

Прийшли сюди ці хлопці без заклику, на звук самих слів: "Карпатська Україна", замість дотеперішнього "Подкарпатська Русь", і зі своїм урядом! Їх прихід був наявним доказом їхньої національної свідомости і прагнення волі.

Всі молоді, може й замолоді деякі з них. Безжурні, повні життьової енерґії. Одні з другими діляться розповідями про пригоди при переході кордону або спогадами про події в Ужгороді, що ще так недавно був столицею Карпатської України.

Ось розповідь юнака Івана Хоманчука зі Львова:

"Вістка, що Карпатська Україна стала автономною одиницею в складі Чехо-Словаччини, запалила серця і уми української молоді Львова. Під впливом цієї вістки в нас зродилось бажання податись туди з думкою вступити там до свого війська. Було нас четверо: Осип Улицький, Влодко Щигельський, Ярослав Дуда і я".

"Жалко було залишати Українську Купецьку Ґімназію при вул. Курковій у Львові, але бажання бути вояком української держави було таке велике, що все інше ставало другорядним".

"Всі ми народилися 1921 р. і якраз покінчили 17 років життя, отже до військової служби — як ми думали — вже

надавалися. На "Новім Знесінні" при вул. Новій, де жили я і Влодко Щигельський, ми відбували наради та готування до дороги. Перевіряли, що маємо взяти з собою, як харчі, одяг, ножі, мапу, компас і ін. Робили це обережно, щоб не прозрадитись перед батьками. Виїзд призначили на неділю і, під претекстом, що ідемо подивитися на змагання копаного м'яча між спортовим Т-вом "Україною" і "Чорними" — попрощались з батьками".

"Зустріч призначили на год. 3-тю по полудні на Головному Двірці. За півгодини відходить поїзд, а Улицького нема. Телефонуємо до бурси, де мешкав Осип. По різних запитах хто-пощо, врешті покликали Осипа до телефону. Довідуємося, що не може з нами їхати, бо управа довідавшись про його плян, не випускає його з будинку і пильно за ним слідкує. Хоч-не-хоч прийшлось нам погодитися з тим фактом".

"Купуємо квитки до Турки над Стриєм і о год. 3.30 залишаємо Львів. До Турки приїхали ми увечорі. Ідемо до читальні "Просвіти", щоб дістати інформації, як і де найкраще перейти польський кордон. Прийняли нас дуже гарно. Після смачної вечері дали провідника, який провів нас лісами і пільними дорогами до одного села, недалеко кордону. У цьому селі, в хаті під лісом ми трохи відпочили, після чого вже новий провідник повів нас через гори далі. Останні кілька кілометрів були досить важкі, бо треба було оминати польські застави, проходити обережно в темноті лісові гущавини".

"Почало сіріти, як ми прийшли на край поляни, високо на хребті гори. Тут провідник сказав нам, що тепер він вертається додому, а тих двісті метрів ми мусимо перебігти вже самі. Прощаємося з ним та дякуємо за його велику прислугу, після чого під прикриттям сіростi ранку починаємо повзти до кордону. І цілий час під гору. Частину харчів і запасової білизни залишаємо в лісі, щоб звільнити руки. Лишилося нам ще може яких 20 метрів, як чуємо гавкіт собаки. Надворі вже ясно. Плазувати далі — це втрата часу. Тож зриваємося і біжимо. Але сторожа нас побачила.

Починає стріляти. Минаємо бетонові стовпці — отже це кордон — і біжимо вниз. А серця б'ються молотами. Постріли лунають далі, але ми вже за кількасот метрів у долині, в густім лісі. Змучені, залізаємо під низьке віття сосни відпочити, де і засипляємо. Після кількагодинного сну продовжуємо нашу мандрівку. Перед нами далеко вниз простягався чудовий зелений килим полян і лісів на узбіччях Карпат. Ми були зачаровані величчю краси".

"По перекусці і відпочинку ми всі три, сповнені радісним почуттям, мандруємо далі на південь. Уже смеркалося, як ми вийшли на головну дорогу, що про-вадила до прикордонного села. Перед селом натрапили ми на чеську жандармерію, яка забрала нас із собою. В поліційній станиці допитували нас майже до півночі, хто ми й чому перейшли кордон. Відповідати було легко, бо говорили ми правду, себто, що ми прийшли, щоб в Ужгороді зголоситися до українського війська і хочемо воювати проти мадярів, які зазіхають на Закарпаття. Спали ми цю ніч на підлозі в канцелярії. Ноги нам скували ланцюгами і замкнули колодкою".

"На другий день жандарми відвезли нас поїздом до Ужгороду і передали чеській військовій владі. У військових касарнях, повних мобілізованих вояків, знову почалися допити. Приміщено нас у великій кімнаті разм з чеськими вояками, давши сінники, коци і посуд. Вояки, бачачи, що ми в цивільній одежі, цікавилися хто ми є, а ми не крилися з нашими цілями".

"На другий день ми пережили приємну несподіванку. З нами познайомився старшина чеського війська, українець, а що він завідував військовим маґазином, то перебрав нас у військові мундури, так що ми могли вийти до міста. Зайшли ми до "Просвіти", де побачили багато наших людей, сповнених ентузіязмом і готових боронити кордони своєї держави".

"За кілька днів до нашої кімнати в касарні почали приводити нових перебіжчиків з Галичини. Протягом тижня нас було вже 35. З "Просвіти" повідомлено нас, що в місті має

відбутися протимадярська маніфестація з причини претенсій мадярів до Ужгороду. На настирливе домагання команда дала нам дозвіл свобідно вийти з касарень до міста. Всі 35 зорганізовано беремо участь у маніфестації. Море народу залляло вулиці міста. На обличчях людей горить радість з приводу здобутих прав для Карпатської України, як і гнів на Мадярщину, що домагається Ужгороду".

"Але рішальним чинником була тут Німеччина й Італія, які присудили відступити Ужгород Мадярщині. Наш Уряд видав наказ евакуювати місто. Мадярські аґенти намагалися перешкодити цьому, але без успіху. Нас, 35 галичан, і багато місцевої молоді станули до диспозиції Уряду і все, що можна було забрати, ми перенесли на вантажні авта і перевезли до нової столиці, Хусту. Ми вірили, що залишаємо Ужгород лише тимчасово".

В Хусті всі три вступили до Січі. Іван Хоманчук-Синичка, по шістьох тижнях вишколу в Січі, виїхав до Торговельної Академії у Сваляві продовжати студії. Ярослав Дуда залишився в Коші Січі. В 1939 р. був в Леґіоні полк. Сушка, а по його розформуванні був командантом поліційної станиці на Лемківщині. В 1944 р. перейшов зі залогою до "лісу". Згинув як вояк УПА. Влодко Щигельський опинився в пропаґандивнім гуртку Карпатської Січі "Летюча Естрада".

В ужгородських касарнях була теж друга група перебіжчиків з Галичини: студент "експортівки" Іван Стебельський і Дорко Лата з Борислава, Микола Андрушків, Влодко Андрушків і Михайло (Ханцьо) Андрушків, активні члени мразницької "Просвіти" і "Сокола", Роман Татарський з Дрогобича і Омелян Децик, який привів зі собою сім хлопців з Чорної, Михнівця і Лютовиськ біля Самбора.

Бориславська група, озброєна двома старими револьверами, вирушила в дорогу до країни своїх мрії вже 4-го жовтня під проводом сільського провідника з села Туря. Промочена, бо падав цілий день дощ, заночувала на полі під копицями свіжого сіна на верхах біля Старого Кропивника. Природа виявилася "паскавою" — перестав падати дощ — а над ранком прикрила їх снігом. Увесь час ішли верхами узгір

і лісами серед густого дощу. У Вижній Яблінці Стебельський пішов з провідником на приходство, вдаючи по дорозі покупців яєць і курей, щоб оминути підозрінь селян, яких польська влада марними приманами поділила на простих хлопів і на "шляхту", і дехто з-посеред неї міг бути на послугах поліції.

Парох о. Літинський, кол. старшина УГА, по довгих ваганнях погодився переночувати їх в стодолі. Коли стемніло прибула решти групи. Замаскувавшись околотами соломи полягали спати в перемоклих вбраннях. По трьох днях дощ перестав падати, взуття і вбрання підсохнули і вони вибралися в дальшу дорогу з новим провідником, який зажадав від кожного по 5 золотих. Було по півночі як добилися до якоїсь хати серед ступосянських полонин. Коли полягали спати, провідник тихенько висмикнувся з хати і почвалав додому, залишаючи їх на ласку долі в незнаному терені. Провідник, вернувшись до села, доніс поліції на о. Літинського про їхнє переховання, наслідком чого був заарештований і просидів майже рік у в'язниці, з якої вийшов, коли вибухла німецько-польська війна.

Господарі співчували їм ізза незавидної ситуації, нагодували, а потім випровадили на полонину, встелену вже глибоким снігом, давши вказівки, як посуватися в сторону кордону. Треба було йти дуже обережно, бо в сусіднім селі, Волосатім, була прикордонна станиця. Під прикриттям вечора перейшли незамітно кордон, від чого радість розсаджувала їм серця. Сповнені нею зайшли на приходство в селі Стужниця. Там їхній піднесений настрій зазнав першого удару. Священик виявився мадярофілом — жінка була мадярка, — з чим зовсім не крився в своїх поглядах на політичну ситуацію, яка приведе до прилучення Підкарпатської Руси до Мадярщини, до чого прямує Бродій, опираючись на бажанню населення, яке уважає себе русинами, а не українцями. Тому радив їм вертатися до своїх домів. Хоч ця розмова була зимною водою на їх окрилений настрій, то більше вразив їх брак національної свідомости

цього священика, який замість бути її носієм, очікував приходу чужої влади, а не бажав служити своїй.

Переночувавши в стодолі, вийшли від нього з почуттям гіркости за його духове рабство, але з вірою у свою правду і в незнищимість своєї самостійницької ідеї.

В селі Ставне зайшли до прикордонної станиці, звідки після провірки документів і їхньої мети, переїхали вантажним автом в асисті двох цивільних до Ужгороду. Примістили їх в касарнях. Приємною несподіванкою для них були відвідини старшин українців з чеської армії: Івана Кедюлича, Івана Неболи і Івана В. Кобзяра, так добре знаного в Галичині футболіста. При цьому заспокоїли спрагу їхніх душ новими вістками про масові протимадярські демонстрації по містах і селах Закарпаття, про протестні телеграми до урядів Франції, Німеччини, Англії і Італії проти ревізії кордонів Чехо-Словаччини, яка переходить на статус федеративної республіки чехів, словаків і українців, про поїздку мін. Бачинського до Берліну на побачення з Рібентропом міністром Закордонних справ Німеччини, і що, здається, о. Волошин стане прем'єром замість Бродія.

Ці інформації підсилили бажання вирватися з касарень. Воно було сильніше як заборона виходити до міста, а реалізували його в нелеґальний спосіб. В "Просвіті" вони запізналися з таким самим ентузіястом як і вони, що мав псевдо Бурун. Під його проводом прочуханили зухвалих мадярчиків. Цього рода акціями керував інж. Е. Врецьона, який залишив свій Львів задля Ужгороду.

Але події розвинулися на некористь, і так битого лихою долею, Закарпаття. На операційному столі у Відні, на який поклали зовсім здорову, повну державно-творчих аспірацій Карпатську Україну, хірурги европейської політики перевели ампутацію Ужгороду. Дня 10 листопада всі ці перебіжчики були приневолені залишити столицю. Навантаживши авта канцелярійними устаткуваннями з ґубернаторської палати, переїхали до нової столиці, Хусту. На новому місці взялися з запалом помагати наладнувати розташування установ. А коли створено "Карпатську Січ" відразу вступили в її ряди. В

ній вони бачили кузню для своїх далекосяжних плянів і сподівань.

Напади польських терористів: висаджування мостів, палення шкіл і інших об'єктів, були викликом для січовиків. Вони хотіли їх припинити, бо Прага рішучих заходів не ввела. Адже ж могла збільшити прикордонну охорону, четніків, які б, коли наставав вечір а з тим і час нападів терористів, не сиділи б у своїх станицях обведених окопами і під охороною скорострільних гнізд, ждали дня. Мости треба було обсадити військовими залогами, а терен забезпечувати стежами. Цього не було, а лихові треба було таки протиставитись. Січовики прямо рвалися до протиакції, але Прага не хотіла анґажувати їх до цього. Тож проводили час на муштрі, вартівничій службі і теоретичних викладах. Крім цього організували станиці "Карпатської Січі" по довколичних селах, молодь яких радо вступала в її ряди. В перших днях грудня командантові Климпушові і чот. Волянському вдалося договорити з вищою командою четніків про створення прикордонних січових залог, які мали дістати зброю і робити засідки разом з четніками на польських терористів. На підставі цього договорення вислали Стебельського з 25 січовиками в прикордонну смугу до села Присліп. Там розділив він групу на менші частини і розмістив в поблизьких селах. Зі своєю частиною замешкав у напів зруйнованій терористами школі. Діставши по пістолі і ручній ґранаті вирушив другого дня зі своїми "цивілістами" обстежувати терен і дістати інформації від селян про час, маршрути і кількість терористів. Довідалися, що терористи переходять завжди в тім самім місці, звичайно під вечір, при цім гамірно-зухвало, знаючи, що чеські четніки не насмілюються виходити із своїх станиць. Маючи ці дані, вже другого дня пішли на засідку самі, бо командант відмовився вислати з ними своїх четніків. Була успішна. Терористи, не підозріваючи нічого, сходили відважно, просвічуючи собі дорогу лямпками. Цим дали січовикам добру нагоду закидати їх ґранатами. Удар був такий приголомшуючий, що група кинулась до втечі. На жаль січовикам бракувало

машинових пістоль, щоб сипнути вогнем по спинах терористів. Ранком січовики пішли обережно оглянути місце першої своєї вогневої зустрічі з ворогом. Було пошарпане вибухами ґранатів і забагране кровю. Можливо, що були вбиті, але товариші забрали їх з собою над світанком.

Сходячи з гори, Стебельський не припускав, що четнікі візьмуть їх за терористів і відкриють по них вогонь. На щастя не цільний і, на щастя, недалеко була хата, за якою скрились. По якімсь часі хтось з четніків пригадав собі, що тієї ночі група січовиків вибиралась на засідку, з якої тепер поверталась.

На другий день Стебельський дістав наказ перейти з січовиками до села Торунь, до якого стягнено інші застави і створено головну станицю. До цього часу командантом торунської застави був знаний з Ужгороду січовик Бурун, який час від часу "інспекціонував" прикордонний ліс нібито лісничий, при чому стрічався з польськими кордонниками. Знання чеської мови і дві пістолі на всякий випадок забезпечували йому ці проходи. Але прорахувався і за свою відвагу малощо не заплатив життям. Його прикордонні проходи стали підозрілими для польських пограничників. Це сталося одного дня, коли він ішов зі Стебельським серединою кордонного прорубу. В однму місці почули нагло заклик: руки вгору! За деревом стояв поляк з націленим крісом, який наказав їм іти поперед нього. В місці, де стежка скручувала до польської станиці вони не послухали наказу і йшли дальше. Погроза поляка не була пустою осторогою. Пролунав стріл і Бурун упав. Стебельський оглянувся і побачив, що пограничник зарепетував кріса і націлився на нього. В цій хвилині він впав, так що куля пронеслася понад ним. За цей час ранений Бурун витягнув пістолю і вистрілив до пограничника. Відтак справа пішла легко: серія куль з пістолів і поляк перестав бути небезпечним. Не маючи часу на перев'язку пораненої ноги Буруна, Стебельський закинув його на плечі та подався прожогом до лісу, побоючись погоні. По тяжких зусиллях добився вже в ніч до лісничівки. На телефонічний виклик приїхав автом чот. Кріс, старший

ґімназійний товариш Стебельського і забрав їх до Хусту. Тут довідалися від чот. Волянського, що вбивство пограничника на кордоні може спричинити розшуки за спричинниками і тому прем'єр вимагав, щоб Стебельський негайно виїхав до Відня, а Буруна приміщено в лікарні під зміненим прізвищем. Бурун згинув пізніше в Хусті в бою з чехами.

Для Стебельського це була болюча вимога, бо ж мусів залишити Карпатську Україну, для якої покинув рідну хату, батьків, друзів, щоб служити їй. Надія на поворот до неї знову окрилила його, коли опинився на старшинському вишколі біля Мінхену. Але вона не сповнилася. Її знищила березнева окупація Карпатської України мадярами. Та стрінутись з своїми товаришами, з якими прибув в Карпатську Україну, йому не довелось. Михайло (Ханцьо) Андрушків, котрий був заступником шефа січової кухні, згинув під час відступу з Хусті. Про Дорка Лату буде пізніше. Влодко Андрушків, який був на станиці у Прислопі, а відтак у Торуні, продіставався з Ромком Тарнавським до Словаччини, але попали в руки поляків, які заслали їх до концтабору в Картузькій Березі, звідки вийшли на волю завдяки німецько-польській війні і вернулись додому. Втішались нею

Володимир Андрушків

дуже коротко, бо на Галичину насунула нова навала, — большевицька. Татарський щасливо оминув трибів енкаведівської машини, А Андрушкова арештовано і від цеї хвилини слід по ньому пропав.

Як бачимо, ці недавні перебіжчики ставали оборонцями Срібної Землі, поборювали польських терористів, напади яких мали за ціль дати Будапештові притоку до збройної інтервенції країни під претекстом запровадження ладу, що його, нібито, неспроможний запровадити уряд Карпатської України.

*Небелюк і Сливчук
привели польського терориста*

Не можна сказати, щоб дії цих добровольців знаходили зрозуміння чи хочби об'єктивне насвітлення деяких чужинецьких кореспондентів, а головно тих, що прибували з Будапешту чи Варшави. Пригадую собі, як в однім французькім ілюстрованім журналі було поміщене велике фото зловленого терориста, що стояв між січовиками Небелюком і Сливчуком. Напис під фото був висловом співчуття для терориста у руках, щось в ролі горлорізів.

Наплив добровольців був недовподоби Празі. Тому її Центральний Уряд хотів цю справу розв'язати дуже просто: віддати всіх тим державам, звідки вони втекли. В зрості українства Прага бачила загрозу для своєї політики на терені "Подкарпатской Руси". Уряд спочатку не хотів погодитися навіть на створення параміліттарної організації. А коли врешті-решт дав свою згоду, то під умовою, що її членами можуть бути лише уродженці Закарпаття.

Таке саме становище займали мадяри і москвофіли, які у створенні Карпатської Січі бачили втрату ґрунту для своєї діяльности.

Інакше дивилися на цю справу ті, які Карпатську Україну не вважали невідємною частиною чеської держави, а складовою частиною України, нарід якої змагається за власну державність. До цих людей належав у першу чергу о. д-р. Августин Волошин, прем'єр Уряду Карпатської України. Під його правлінням Уряд скоро наладнував відбудову національно-державного життя. В Хусті протягом двох місяців подвоілася кількість населення. Центром товариського життя стала "Січова Гостиниця" під управою проф. Володимира Забавського, з Перемишля, колишнього адміністратора видавництва, яке видавало в Празі журнал "Розбудова Нації", що був ідеологічним органом Проводу Українських Націоналістів, нелеґально кольпортований в Польщі. Він належав і до основників Карпатської Січі. Перед тим у цій гостинниці, під назвою "Коруна", чеські старшини проводили безжурно свої дні. Почуття гордости викликала в душі навіть нова назва головної вулиці — імени полк. Евгена Коновальця, яка дотепер носила назву творця чеської

проф. Володимир Забавський

держави президента Томи Масарика. Масарик мусів уступити місце творцеві ОУН, ім'я якого вирізьбило печать його духа на душах молодого покоління.

У Хусті чимраз то менше чути чеську мову. Чужинецький елемент принишкнув або виїхав, жидівський поспішно достосовується до змінених обставин, маніфестуючи свою льояльність синьо-жовтими прапорами, що повівають на місці чеських.

Хуст — мале місто на рівнині з 30.000 жителів. Збоку прекрасна своєю симетрією стіжкова гора, а на ній руїни старовинного замку. Це один із замків князя Федора Коріятовича, що стояв колись на сторожі його володінь, скріпивши їх потенціял 40.000 нових поселенців, спроваджених з Поділля.

Із замку гарний вид на Тису, цю дитину Говерлі, що століттями несе свої води в далеч, збираючи своїх сестер по дорозі: Тересву, Тереблю, Велику Ріку, Бержаву, Ляторицю й Уж, які пливуть дружньо з Дунаєм через колишні володіння князя Святослава Завойовника у Чорне море. А воно радо приймає цих гостей із наших зелених Ґорґанів і Чорногори.

Хуст був тісно пов'язаний з історією Українських Січових Стрільців. В ньому перебувала на вишколі сотня сот. Клима

Ґутковського від І. XI. 1914 до 10. І. 1915 перед відходом на протимосковський фронт в Карпатах.

Історія присудила Хустові по втраті Ужгороду, а радше по причині присудження його властьімущими Европи на користь Мадярщини, стати столицею частини поділеної окупантами України, — Закарпаття.

Територіяльно воно невелике, але в тім часі стало однією з дуже важливих проблем европейської політики. Мало сімсот сорок тисяч населення, а в цьому півмільйона тих, що

Селяни на ринку в Хусті.

від століть своєю працею і кров'ю закріпили його етнографічну приналежність до України. Релігійна окремішність була головно тим чинником, завдяки якій українці Закарпаття зберегли свою народність. Духовенство Закарпаття підлягало юрисдикції кожночасному галицькому

єпископові в Перемишлі аж до 1491 р., коли то засновано перше українське єпископство в Мукачеві. Але воно було залежне від мадярського римо-кат. архиєпископа. З цим не міг погодитися єпископ Михайло Ольшавський, який повів боротьбу за відокремлення і унезалежнення своєї єпархії. Його заслуга було організування українського шкільництва, цієї запоруки духового і національного зв'язку з рештою земель України. Для тої цілі пачковано букварі з Галичини, які попадалися часом в руки мадярських митників. Варто відзначити, що закрпатське письменство 17-го і 18-го ст. користувалося живою народньою мовою.

Цей культурний розвиток не подобався мадярам і тому князь Ракочі наказав навіть арештувати еп. Тарасовича за таємні зв'язки з галицькими єпископами. Він вимагав від нього усунення всіх священиків-галичан, бо вони утверджували в народі ідею його національної приналежности до України. Мимо всіх мадярських шикан духовий зв'язок Закарпаття зі Львовом і Києвом не переривався. Про нього свідчить діяльність найвизначнішого єп. Андрія Бачинського, який робив старання об'єднати Закарпаття і Галичину в одну церковну провінцію і для тої цілі висунено його кандидатуру на львівського митрополита. Він переніс осідок єпископста з малого Мукачева до Ужгороду, де оснував богословію, закладав школи. Був ревним опікуном розвитку народнього життя Закарпаття. Йому таки вдалося зреалізувати ідею єп. Ольшавського: унезалежнити своє єпископство від мадярського архиєпископа, що сталося 1771 р. за папи Климента XIV. Наприкінці 18-го ст., як передає наша історія, Закарпаття стояло під культурним і національним оглядом вище від Галичини і Наддніпрянщини. Хуст, отже, міг тепер гордитися минулим своєї землі.

На жаль цей стан не вдалося задержати. Мадярщина стосувала таку політику, в наслідок якої закарпатські вчені виїхали тоді хто до Росії, а хто на інші українські землі. Ті в Росії причинилися своїм знанням до розвитку її науки. Унаслідок відпливу цих вчених національно-культурне життя Закарпаття підупало, а крім цього Мадярщина повела

особливо сильну денаціоналізаційну акцію. Єпископи не пішли слідами своїх, відданих народній справі, попередників. Сталися послушними виконавцями заряджень Будапешту, а з ними, в більшості, і священики. Щоб знищити останній бастіон українства яким була українська греко-кат. церква, запроваджено до Богослужб мадярську мову, як теж до парафіяльних шкіл. Другим лихом, що нищило душу Закарпаття, стало москвофільство. Але ні перше, ні друге не змогло її знищити, бо коли прийшли буремні 1918-1919 роки, в цьому ж Хусті відбувся З'їзд 420 делеґатів Закарпаття. Постанови цього З'їзду становили складову частину Акту про соборність всіх земель України в дні 22-го січня 1919 р.

Коли мадяризація скінчилася з упадком Австро-мадярської імперії, то москвофільство далі мало своїх звеличників. З ним почав боротьбу український народовецький рух, і переміг. Вела її нова ґенерація, підсилена впливом національного відродження Галичини. Закарпаття, що по причині політичних ускладнень стало складовою частиною Чехо-Словаччини, мало дістати політичну автономію. Його головне місто Ужгород мало більше можливости на розвиток культурного життя країни, як за мадярського панування. Він став осередком національного відродження, яке також не вміщалося в політику Праги, яка хорувала на невилічиму недугу русофільства. Засновувано "Просвіти", школи, театральні гуртки, ґімназії, учительські семинарії, а "Пласт" став виховною молодечою організацією. Вимога арбітрів — Німеччини й Італії — з 2-го листопада 1938 р. віддати Ужгород, (як теж Мукачів і Берегів) дотеперішню столицю Закарпаття, колишній історичний осідок князя Ляборця, — Мадярщині, був для кожнього українця, де б він не жив, важким ударом. Для самих же ужгородців це була до глибини душі болюча трагедія. Вона впала на них страшним неймовірним громом. Для його жителів тим більше приголомшуючим, бо треба було покидати рідні пороги, дорогі місця, де жили століттями їхні предки. Треба було залишити свої установи, в яких відбувалися національні з'їзди; вулиці і площі, на яких відбувалися багатолюдні мані-

фестації з вимогами до Праги визнати належні права, до яких зобов'язалася. Домагання ці зродилися на ідеологічно-революційних засадах ОУН, піонерами яких стала в першу чергу молодь Галичини, побіч кол. вояків українських армій, а за нею і молодь цієї Срібної Землі. "Дух полк. Е. Коновальця цілковито опанував українську молодь Закарпаття" — писав тоді С. Росоха.

Українська Центральна Народня Рада домагалася від Праги заведення територіяльної автономії. Але вона, всупереч ухваленому закону в цій справі, зовсім не поспішала його реалізувати. Вона загострила цензуру, забороняла публічні збори, заарештовувала свідомих людей. Все діялося за намовою групки москвофільських діячів з "Русскої Народної Ради", яку фаворизувала Прага.

На настирливі домагання надати Закарпаттю автономію й іменувати уряд, Прага, після примусового відступлення Німеччині Судетів, нарешті погодилася на вимогу Української Центральної Народньої Ради, але під умовою, що вона буле співпрацювати з москвофільською Народною Радою. Прем'єр ген. Сирови числив, що між обома Радами не дійде до згоди, а тим самим відпаде й справа автономного уряду. Та Сирови прорахувався. Представники Української Ради, вірючи в силу національної ідеї, з тактичних оглядів погодилися на розмови з "Русскою Народною Радою" і вибрали членів уряду, який очолив москвофіл Бродій. Наділення його таким постом можна собі пояснити тим, що його особа як москвофіла буде більш сприємливою для русофільської Праги та що члени уряду зможуть, якщо не впливати на нього, то паралізувати його шкідливі дії. І так надії чеського уряду на гризню між Радами, не сповнилися. 9-го жовтня 1938 р. празьке радіо проголосило Чехо-Словаччину федерацією трьох держав: чехів, словаків і українців. Ця вістка покотилась радісним гомоном на лише по Закарпатті, вона неслась бурею радости по Галичині, Волині, по українських поселеннях Америки й Канади. Вона застукала і до моєї кімнати. І спитала: отже як?

Але Прага стримувалася затвердити вибраний уряд. Це

було доказом її дальшого неґативного наставлення до справи автономії Закарпаття. Хоч-не-хоч зробила це під тиском домагань Ради. 11-го жовтня 1938 року, премєр Сирови таки іменував уряд в складі: А. Бродій — прем'єр, Ю. Ревай і д-р Е. Бачинський — міністри, о. д-р А. Волошин і д-р Пєшак — державні секретарі, д-р Фенцик (мадярофіл) — міністер без теки. Після їхнього повороту з Праги, влаштовано їм в Ужгороді величню маніфестацію, що пливла в повені синьо-жовтих прапорів і патріотичних пісень.

Після цього посилились напади мадярських і польських терористів, з метою довести до спільного кордону. Прага відмовилася дати зброю Карпатській України, щоб зліквідувати їх тероризм. Це було одночасно по лінії скритих плянів Фенцика і Бродія, який діяв на користь Будапешту, за що потрапив у в'язницю. Тоді Прага іменувала прем'єром о. д-р Волошина, який усією дотогочасною діяльністю давав запоруку, що добро своєї закарпатської батьківщини буде ціллю його життя. І коли здавалося, що прийшов час, уживаючи поетичного вислову, розпростерти крила до вільного лету, — нарід знову зазнав болючого удару. Мадярщина частково досягла свого: рішенням віденського арбітражу з 2-го листопада, їй віддано Ужгород, що був серцем Карпатської України, Мукачево і Берегово. Це була жорстока вівісекція, діло рук німецького міністерства закордонних справ Ріббентропа та італійського, графа Чіяно, за вказівками Гітлера і Муссоліні. Підставою послужив їм "етнографічний принцип", опертий на переписі з 1910 р. (коли Закарпаття двигало ще мадярське ярмо), котрий ясно заперечували дані перепису з 1930 р., за яким мадяри становили не цілих 18% мешканців Ужгороду.

Силою духа й віри перемогли закарпатці і цей тяжкий удар. Хуст став переємником ролі втраченого Ужгороду, став столицею Карпатської України. І коли я прибув до нього, місяць після наділення його цією, історичного значення, ролею, наладнання всіх ділянок суспільного і політичного життя ішло вже повним темпом.

Карпатська Україна своїм ґеополітичним значенням

x *Іван Роман серед січовиків. Біля нього з правого боку: В. Дужий а нижче від нього Михайло Проць з ґітарою. Останій ряд: 2-ий зліва О. Сливчук, 5-ий Р. Небелюк, 6-ий Гуцуляк.*

викликала у поляків панічний страх. І слушно. Боротьба українського народу за здобуття незалежності не припинилася. Навпаки, вона зміцнювалась. Польща боялася, що Карпатська Україна матиме вплив на посилення революційного руху на окупованих нею Західніх Землях України та на духове піднесення українців у боротьбі за відновлення своєї історичної держави. Про цей страх кореспондент газети "Чікаґо Трібюн" Дональд Дей звітував так з Риґи, Лотва, 13-го жовтня 1938 р.: "Польща запровадила нині виїмковий стан, щоб запобігти вибуховї громадянської війни. (Означення "громадянської" хибне в цім випадку, — Л. Г.). У

вівторок українці після вістки, що Закарпаття одержало автономію, влаштували численні Богослуження у львівських церквах та в їх грекокатолицькій катедрі у Львові. Після Богослуження непроглядні маси народу вийшли під проводом священиків на вулицю в напрямі ринку. Серед патріотичних українських пісень безнастанно лунали оклики: "Хай живе вільна й соборна Україна! Геть з поляками й мадярами! На демонстрантів напала сильно озброєна поліція та відкрила вогонь з крісів. Вчора знову вибухли заворушення".

Про ці події в Галичині Націоналістична Пресова Служба в Европі повідомляла українську еміґрацію в Америці телеграфічно так: "11-го жовтня 1938 р. відбулися величезні маніфестації і вуличні демонстрації українців у Львові, в яких взяло участь понад 20.000 українців. Після торжественних Богослужень, коли маси українців демонстрували проти Польщі й Мадярщини, прийшло до зударів з поліцією. Українці били шиби в польських редакціях. Поліція відкрила вогонь, внаслідок чого впало багато трупів. Польська вулиця вже третій день нищить українські інституції, а українці їх боронять. Під час тих кипучих днів жертвами польських погромів впали: "Просвіта", Духовна Академія, Ревізійний Союз Кооператив, Центросоюз, "Фортуна нова", Народня Гостинниця, Видавництво "Українська Преса". До нищення вживано петард".

"У листопаді польське військо перевело пацифікацію повітів: Золочів, Збараж, Підгайці, Рафайлова, Дора, Пнів, Надвірна, Сколе й Стрий. У Стрию, як подав "Нови Сьвят", убито 10 демонстрантів, а 12 тяжко поранено. Вбито одного польського поліциста, а двох поранено. В Станиславівщині заарештовано понад 1.500 людей. 15-го жовтня відбулася велика демонстрація в Перемишлі, в якій прийшло до зудару з поліцією".

"Для вдержання спокою Варшава обложила кордон вздовж Гуцульщини й Бойківщини військом і поліцією. Між Надвірною і Підлютим стаціонував 11-ий полк легкої артилерії. В прикордонних містечках закватирували: 6-ий полк

уланів, 6-ий дивізіон кінної артилерії, 53-ий Бережанський полк піхоти, 14-ий полк Язловецьких уланів і 6-ий полк кінних стрільців із Жовкви. 9-ий полк теребовельських уланів і 49-ий Коломийський полк вислано в сторону Попа Івана".

Вже ці наведені факти дають образ страху Польщі пред зростом сили українського національного відродження і впливу націоналістичних дій українського підпілля — на тлі історичних днів Карпатської України.

Карпатська Україна, а в зв'язку, з нею і українське питання взагалі вперше стали по Першій світовій війні предметом надзвичайно широкого зацікавлення не лише численних журналістів, кореспондентів багатьох пресових аґенцій, але й багатьох політиків, державних мужів та вчених Европи, Америки, Азії.

Проблема Карпатської України тісно пов'язувалася з питанням всієї України на тлі східньої політики Німеччини. Україна являла собою велику потенційну силу на сході Европи. Українська проблема не сходила із шпальт англійської преси, як "Нюз кронікл", "Таймс", "Дейлі експрес", "Дейлі телеґраф", "Менчестер ґардіян". Наголошувано в них важливість стратегічного положення Закарпаття і вияв самостійницьких прагнень широких мас населення. Пильно віднотував події в Карпатській Україні "король американської преси" "Ню Йорк Таймс", а у Франції "Матен" і ін. Читаючи в "Новій свободі", яка відмічувала ті їхні статті, не можна було не відчувати задоволення, що українське питання вийшло на світову арену і стало предметом роздумів і обговорень міністрів, амбасадорів. Відділом Інформації при Президії Уряду Карпатської України керував д-р Володимир Комаринський. Народжений 4. VI. 1906 в Сокалі. Ґімназію закінчив в Ужгороді 1924 р., а право на Карловім Університеті в Празі. В чеській армії був капітаном юстиції, а в Карпатській Січі поручником.

* * *

Великою несподіванкою була для мене зустріч з чот. Дубиком, тобто Стефаном Гинилевичем. Він прибув до Хусту

д-р Володимир Комаринський

в якихось ділових справах. Питаюся, чи він щойно прийшов з Галичини? Ні, — каже. Я приїхав з Торуня. Це наш січовий форпост на півночі від Хусту, під польським кордоном. По другім боці Карпат стаціонують відділи польського війська, які висилають своїх терористів. Торунь лежить при шляху, що провадить із Стрия і Долини через Волове до Хусту. "Ми там, — каже, — пильно стежимо за польськими диверсантами. Один такий звеличник спільного кордону з "венґерскім братанкем" заплатив за це життям. Поховали його у мойому Перемишлі з великою парадою і антиукраїнською маніфестацією, про що ми довідалися з часописів" — закінчує свою розповідь чот. Дубик.

Про акцію вербування диверсантів довідався я від "Львовяка" — члена ОУН, булавного Дивізії "Галичина", Стаха Загачевського, який знав "львівських батярів".

Це йому полегшило розконспірувати польську акцію.

"У Львові вербувальна станиця диверсантів знаходилася при вул. Коперника ч. 9 в кіновій залі. На інструктаж, який там відбувався, вдалося "пролізти" декому з наших і бути наочними свідками протикарпатоукр. акції. Вербування диверсантів відбувалося конспіративно. Одним із тих, що займався цією справою, був пор. Єжи Якубовскі. Втаємничені входили з вул. Ліндеґо через кімнату механіка, що висвітлював фільми, подаючи в дверях свою кличку. Вона була

Звіт в Хустській залозі. 1-ий зліва: Іван Роман, 2-ий пор. Тацинець, Звітує Ґренджа-Донський. Перший зправа Е. Стахів.

штудерно продумана. У Львові був такий звичай, що кожне нове число часопису розліпляли для реклями на дерев'яній таблиці, так що прохожі могли даром читати. Такі дві таблиці висіли на стіні біля входу до кімнати механіка. Між таблицями була проміжка, на якій була виписана кличка, наприклад: 4 Л 8. Під нею був відклик: — 6 Е 6. Втаємничені знали, де ці клички знайти і з їх поміччю входили до кімнати механіка, а звідси в залю. Тут новоприбулого перевіряли на списку, який мав ще подати рекомендації від довірених осіб. Після цього одержував псевдонім. По цих формальностях відбувалися виклади основ конспірації і диверсійних акцій. Цікаво, що брали також кримінальних злочинців — за ціну звільнення. Їхні завдання називано патріотичною фразою: "Ісьць з помоцов венґерскім братанкам"!, себто іти на допомогу мадярським братам..."

Ось місце вербувальної акції:

В "ЛЕТЮЧІЙ ЕСТРАДІ".

За вправами скоро минали дні. Перебіжчики звичайно, після формального оформлення, переходили до коша, бараки якого знаходилися на окраїнах міста. Командантом був сот. Стефан Сулятицький.

Духову настанову січовиків вірно віддзеркалював клич: "СІЧ НОВУ ПРАВДУ НЕСЕ — УКРАЇНА ПОНАД ВСЕ"! Він виднів на стінах усіх кімнат. Був ділом мистця-графіка Михайла Михалевича родом з Києва. В 1935 р. "вибрав волю", перепливши Дністер. Діда мистця Опанаса, який був лікарем у Єлисаветі, де очолював українофільський гурток, — про нього пише в своїх цікавих спогадах Є. Чикаленко — царська влада заслала на 5 років до Сибіру за його громадську й національну працю.

Як М. Михалевич опинився в Хусті, про це сам написав у листі до мене:

"У державному Хусті". В осени 1938 р., одного дня, коли я повернувся до хати з Академії, (я був на останньому році чеської державної Академії Мистецтва у Празі) — на мене чекав О. Ольжич. На питання треба було відповісти відразу: чи мав би я можливість перервати навчання й вирушити до Хусту, щоб там організувати мистецьку обслугу Командування Організації Народньої Оборони Карпатської Січі — видань, імпрез, оформлень меніфестацій, урочистостей, здвигів і національних та державних свят. При тому

мист. Михалевич Михайло

попередив мене, що стоїмо перед вирішальними подіями, а тим самим і перед різними несподіванками аж до небезпек репресій і різних халеп. Треба бути готовим не споглядати на чиюсь допомогу і вміти давати собі раду".

"Навіть не порадившись з родиною — я згоду дав.

Треба пригадати собі ті часи. В Україні ще шаліла "єжовщина". Ми всі були ще під враженням вибуху пекельної машини в Ротердамі. В Еспанії відбувалася репетиція великої війни, в Чехо-Словаччині розгубленість: щойно німці відібрали "Судети", а тим і лінію бетонових укріплень, побудованих чехами на зразок лінії "Мажіно" у Франції. Чеський уряд проголошує новотвір: Чесько-Словацько-Український Союз..."

"Політична атмосфера була неспокійна. З другого боку, була нагода вирватися з Праги, до якої я — за свої сім років еміґрації, не зміг звикнути. Манила перспектива жити знову в рідному оточенні. Крім того виразно заносилося на війну, отже треба дістатися найближче до кордонів, щоб потім "не пасти задніх". Коротко: нас спраглих визвольної боротьби України — тої осени пригортав до своїх "грудей" старезний Хуст, який розлогим "Підзамчам" розлігся під замковою Горою.

Перші враження?

Дуже дивні... Приїхали, зголосилися до Команди Карпатської Січі. Січовик, вбраний у цивільне, лише мазепинка на голові, відпровадив нас кількох "культурників" до якоїсь селянської хати "на постій". Що вам, ґаздо, маємо платити? — "Ви ж приїхали до нас потрудитися, нам помогти. То ж ми мали б вам платтити..." Увечері зійшлися дівчата, парубки. Балачки про Січ, про підготовку до якихось вистав, виявляється — вже готовляться до гуртової деклямації. Чисто так само, як в Студентській Громаді в Празі. Було дивно і радісно".

"За кілька днів нас покликано до Команди Карпатської Січі, яка містилася на розі в будинку школи, проти хустської катедри. Виявилося, що на партері, поруч Січової Книгарні, управителем якої був Іваночко, — там, де перед тим була столярська майстерня, ми можемо розбудувати Січову Малярську Майстерню".

"Я з Валентином Александровим, з яким ще в 1931 р. були студентами Київського Художнього Інституту, — із запалом взялися до роботи. Нам усі сприяли, а столяр, який відступив нам свою майстерню, обладнав її шафами, столами, стоянками тощо, й зобов'язався нам поза чергою виготовляти підрамники, рами і все потрібне для оформлення імпрез під відкритим небом. Все добровільно, з власної ініціятиви. Люди понаносили звідкись дощок, рейок: "Беріть, робіть з того тризуби"!

"Роботи було багато. Саме тоді теж приїхав до Хусту Микола Чирський — драматург і режисер. Коли він встиг написати свої драматичні лицедійства на гостро-актуальні теми з життя тогочасної Срібної Землі, — одному Богові відомо! Це були короткі, дуже динамічні, насичені дотепною політичною сатирою сцени, взятою з щоденного життя краю, віддавна шарпаного аґентурами Москви і Будапешту. Вони то усякими хитрими викрутасами намагалися збочити процес відродження народу на штучні мовні відхилення від українства взагалі, а зокрема від впливів Українського Націоналістичного Руху, що з доби нашої національної революції і

державности почав глибоко закорінюватися в свідомості народу".

"Пригадую його "13-ий кілометр", для якого Січова Малярська Майстерня мусіла нашвидку змайструвати портативні куліси, щоб з ними можна було "Летючій Естраді" виступати в залях любого розміру, або й просто в приміщеннях, які можна було дістати для виступів. Це була войовнича сатира на кодла мадярофілів і москвофілів, які в ті критичні роки докладали сил, щоб не допускати до національного українського відродження Карпатської України. Розвідка Головної Команди Карпатської Січі, вміло керована інж. Евгеном Врецьоною-Волянським, часто викривала і демаскувала справжніх інспіраторів різних диверсій на культурному, економічному чи політичному секторі — як і треба сподіватися, плачених і школених Варшавою і Москвою. Це ж зрозуміло: всяке національне відродження Карпатської України було б прикладом і спокусою для сусідних Західніх Українських Земель: Галичини, Волині й Буковини, не кажучи вже про реальну загрозу того відродження для Москви, яка ніяк не могла "зліквідувати" пароcти українського Націоналістичного Руху в окупованій нею Україні. Пізніше до тої зграї ворогів долучився й Гітлер, який так само гострив зуби на українські землі для власного "лєбенсравму".

"Сам "кілометровий стовп" з "тринадцяткою" на ньому, у нас був рівночасно "суфлєрською будкою" і головною кулісою, навколо якої розгорталися дії і гостро-політичні діялоги виконавців відносно ворожих диверсій на кордонах Карпатської України, баламутств Бродія і його Празько-Будапештських інспіраторів — на тлі народного глузду й оптимізму передовиків, націоналістичного активу Краю, які готувалися до голосування і вирішальної перемоги над ворожими елементами. Ці виступи "Летючої Естради", в якій дієвими особами були молоді дівчата-січовички й січовики, доконували чудес і користалися заслуженою славою".

"Що ж насправді робила Січова Малярська Майстерня?

Виконувалося рівночасно купу різних завдань. Тому що з

втратою Ужгороду, Мукачева і Берегова Карпатська Україна лишилася без технічної бази, для хустської преси і для потреб Головної Команди ОНОКС виготовлялися в дереві або в лінолеумі "кліші". Від розміру малих ілюстрацій до великих плякатів-закликів вступати до Карпатської Січі, або плякату-карикатури, на якому зображено леґеня з мечем і щитом і націоналістичним тризубом на ньому, під ногами якого скавуліла бита лисиця з орлом на латці й звивалася гадюка з відрубаною головою, на якій була відзнака мадярських фашистів... Також вирізалися кліші гасел-афоризмів, які друкувалися для Просвіт, касарень січовиків і шкіл Карпатської України, типу: "Встане Україна і розвіє тьму неволі", "Того же древа єсте діти і хоробрих воїнів синове!", "Невже ж будеш осторонь стояти і споглядати, як ллється братня кров?", "В своїй хаті своя правда і сила і воля!" тощо.

Плякати роботи М. Михалевича

Пізніш робилися кліші-лінорити для передвиборчої кампанії з портретом Волошина. Робились кліші для Січового Впоряду, для Жіночої Січі, для Вишкільного Референта Головної Каманди ОНОКС".

"Підготовлялися здвиги й маніфестації, для яких виготовлялося багато транспарентів-гасел для учасників і для оформлювання площ і вулиць міста. Замовлялося сотні прапорів і прапорців. На прапорах більших розмірів майстерня малювала січові тризуби. Найбільший прапор виготовлено для Замкової Гори: 6 × 8 метрів лише полотнище, під яким січовики розпалювали ватру. Це було чудове видовище, коли той прапор гордо повівав від подуву вітру, освітлений полум'ям ватри!... Здавалося — він височить десь в хмарах, високо над Хустом"

Для Січового Здвигу, що відбувся 19 лютого 1939 в Хусті, за проєктом Січової Майстерні, поставлено на січовому майдані велику вітальну браму. Поставила її одна чота січовиків за одну ніч. Зі здивуванням оглядали її ранком хустяни. Перед тим, для маніфестації з нагоди "22 Січня", виготовлено сотні транспарентів і гасел на полотні, якими оформлено вулиці міста. Користалося для того афоризмами, висловами літописів, козацьких дум, народніх пісень".

"За проєктом Майстерні оформлено монументально залю засідань Першого Сойму Карпатської України в Хусті, " — так закінчив Михалевич опис своєї праці в Хусті.

Працював М. Михалевич у тій майстерні від ранку до вечора, а бувало що й уночі. Його пензлеві належало також мистецьке оформлення "Січової Гостинниці".

Коли йдеться про військовий вишкіл, то проводили його виключно українські старшини і підстаршини, які мали вишкіл у польській або чеській армії, а ніколи німецькі, як це подає в своїй книжці п. з. "Квестія україньска в політице III Жеши 1933-1945, Ришард Торжецкі*, коли пише: "В ній (Січі)

---

* Ryszard Torzecki: Kwestia Ukrainska w Polityce III. Rzeszy (1933-1945) Warszawa 1972.

працювало коло 200 інструкторів — судетських німців, спеціяльно туди делеґованих".

З-поміж них найперше хочу згадати пор. Юрка Лопатинського-Калину, бо перший уділював нам — цивільбанді —

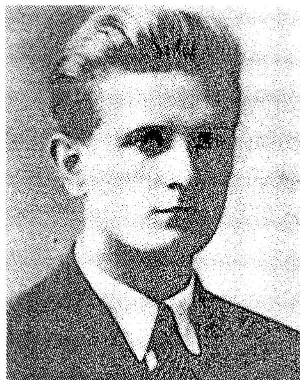
пор. Юрко Лопатинський-Калина

тайни військового хрещення, для чого потрібно було знати всі заповіді дисципліни, а замість миру помазував нас медом з народньої словесности і військового лексикону, в яких він був мистцем. Своєю "красномовністю", ориґінальним тембром голосу, безпосередністю і товарискістю, він подобався хлопцям. Прибув він до Хусту із Львова, де його батько о. Демян, знаний церковний і громадський діяч, крилошанин митрополії, був парохом церкви Успення і директором в-ва "Діло". Юрко не пішов слідами батька, а віддав себе в службу богові Марсові. В 1941 р. був в Леґіоні Нахтіґаль і був відзначений за відвагу і піднесений до ранґи полковника УПА за очайдушність і відвагу у виконанні складних доручень.

Коли бюра уряду прем'єра о. д-ра Волошина були мозком для Карпатської України, то для Січовиків Головна Команда Карпатської Січі була функційним рушієм, серцем.

Ритм його битті в Хусті надавали теж галичани, бо тут вони всі приходили. Крім згаданого пор. Лопатинського я мав нагоду тут особисто запізнатися з трьома провідними членами Крайової Екзекутиви ОУН зі Львова. Їхні революційні дії непокоїли весь час Варшаву. І ось тепер всі троє, по відбутті в'язничних кар, прибули нелеґально до Хусту, де віддались в першу чергу справі розбудови збройної сили Карпатської України.

Першим прибув тут Евген Врецьона. Тут він був чот. Остапом Волянським. За званням інженер-хемік. Ще в 1927 р.

чот. Зенон Коссак-Тарнавський. чот. Евген Врецьона-Волянський

пройшов організаційно-пропаґандивний і розвідочно-саботажний вишкіл в Берліні, зорганізований полк. Коновальцем. В 1933 р. був учасником Конференції ОУН в Берліні як співпрацівник Проводу. В Хусті очолив Відділ розвідки, якого завданням було висліджувати польських і мадярських аґентів та переслухування зловлених терористів.

Кожний з нас радісно привітав появу Зенка Коссака, псевдо Тарнавський, так добре знаний через кількакратні заарештування, а передусім з процесу Біласа й Данилишина. Був сином дрогобицького коваля, що згинув 1914 р. на війні. В заранні своєї молодости став членом УВО. Після злиття

цієї організації з ОУН, маючи 22 роки, був назначений бойовим референтом КЕ УОН, яку в тім часу очолював Богдан Кравців. На цьому пості, що тривав від половини лютого 1929 р. до 1930, він керував саботажною акцією, якої ціллю було тероризувати польських поміщиків і осадників та примусити їх покидати українські землі, а охочих відстрашувати від поселень. Сам керував нападом боївки 28. Х. 1930 р. на поштовий амбулянс під Белзцем. Зорганізував сильну боївку в Дрогобичі, яка перевела напад на "Банк Людови" в Бориславі, а тиждень пізніше на пошту в Трускавці. Двох членів цієї боївки, Білас і Данилишин, брали участь в нападі на пошту в Городку. Коссак був організатором нападу на поштовий віз в лісі під Бірчею коло Перемишля і під Печеніжином. Коли відтак бойову референтуру очолив Роман Шухевич, Коссак став організаційним референтом КЕ. Був теж співробітником Бюлетеню КЕ ОУН, який запізнавав членів зі справами революційної боротьби і ідеології. Обі ці проблеми оформив, коли попав до в'язниці, в "44-ох правилах життя українського націоналіста", яких ціллю було наснажувати ідейно нові лави борців.

Обі ці референтури заслужив собі відданістю революційній ідеї. Як за ґімназійних часів, так тимбільше в часі студій на правничім факультеті львівського університету, будучи членом УВО, віддавався з запалом освітній і підпільній праці серед студентської і робітничої молоді, як теж в Пласті і Соколі. Призов до війська привітав з великою радістю, але зі старшинської школи по певнім часі його усунено, бо його дотеперішня діяльність, відмова співати у військовім хорі та вдержування зв'язків з українською громадою в Раві Руській, де проходив вишкіл, насували команді підозріння, що набуте військове знання Коссак використає у відповідний час проти Польщі, як теж до військового вишколу української молоді.

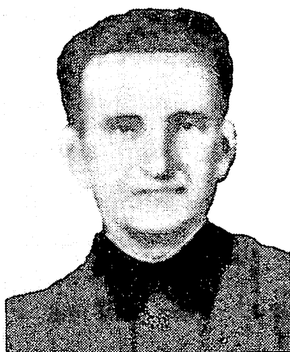
Не довелось йому закінчити теж студій, бо за свою підпільну діяльність опинився в Бриґідках — знана в'язниця у Львові — де відсидів 9 місяців напоодинці, а відтак ще три місяці в Самборі. Цю ізоляцію застосовано тому, щоб скрити

перед в'язнями сліди фізичних катувань. Та мимо цього поліції не вдалося видобути щось про дії ОУН або чиюнебудь приналежність.

Втішатись волею не довго йому судилось. Після вбивства польського посла Голуфка і нападу на пошту в Трускавці, його знову арештовано. Та бракувало доказів засудити його. Але цього він не оминув після нападу на пошту в Городку Ягайлонськім. Цим разом грозила йому кара смерти, бо прокурор на підставі зізнань провокатора Мотики обвинувачував його у висланні бойовиків Біласа і Данилишина на переведення нападу. І лише підкуплення одного судді врятувало його від шибениці — не від в'язниці, — бо процедура наглого суду вимагала однозгідного визнання вини всіх трьох суддів. Суд присяглих, якому була передана справа Коссака, уважав, що для Польщі буде корисним післати Коссака за ґрати і тому присудив йому 7 літ в'язниці в Вронках біля Познаня. По відбутті засуду був внедовзі знову арештований в зв'язку з пляном Організації викрасти Бандеру з Вронок, на підставі самого підозріння, бо участі в цьому пляні не брав. Це коштувало його майже три місяці слідчої тюрми. В ній він переживав разом з народом хвилюючі події в Карпатській Україні, і коли при кінці листопада 1938 р. відкрилась перед ним в'язнична брама, Коссак вже в грудні перейшов нелеґально до Хусту. Тут став він працювати у Відділі Пропаґанди в Референтурі ідеологічного і політичного вишколу Карпатської Січі.

Характеристика, яку йому дав польський прокурор в часі процесу 1933 р.: "Це надзвичайно інтеліґентний і вироблений молодець" — вповні відповідала правді. Його привітність в поведінці й розмові була відразу відчутою. Нею він з'єднував собі прихильність в слухачів, а динамікою слова, в яке вкладав зміст свого духа, поривав.

Третім був чот. Щука. За цим псевдом крилося прізвище Романа Шухевича, бойового референта УВО і КЕ ОУН, виконавця атентату на шкільного куратора Собінського. Він був організатором атентату на посла Голуфка і нападу на пошту в Городку та атентату на шкільного куратора

чот. Роман Шухевич-Щука.

Ґадомского. Перевів технічну підготовку атентату на большевицький консулят у Львові 1933 р.

За кожний з тих атентатів грозила йому, очевидно, кара смерти, але польська поліція не мала на це доказів. Вона була певна, що Шухевич є провідним членом ОУН, але до певности були потрібні факти. Не маючи їх, застосувала інший середник кари: концабір в Березі Картузькій, де Шухевич переходив через триби поліційного садизму від липня 1934 р. В січні 1935 р. був перевезений до в'язниці у Львові. У львівськім процесі Бандери 1936 р. його засуджено на 4 роки в'язниці під знаком приналежности до ОУН, які на підставі амнестії зменшено йому на половину. Завдяки їй, коли вийшов на волю, міг просмикнутися тут, в Карпатську Україну.

В Хусті Шухевич був старшиною для окремих завдань. Одним з них була справа роздобуття зброї для Січі. Для її придбання Іван Роман заступник команданта Січі, їздив у місяці лютому до Берліну, але без успіху. Вже цей факт вказує, як керівні чинники Німеччини ставилися до Карпатської України. Після того, з тією ж ціллю, Шухевич прокрався через кордон до Львова, ризикуючи потрапити в руки поляків. У Львові обговорював цю справу з директором

Центросоюзу, Юліяном Шепаровичем, кол. командантом артилєрійського полку Української Галицької Армії. Шепарович втаємничив у справу кількох чільних кооператорів: Остапа Луцького, Юліяна Павликовського, Іллю Сімянчука, М. Творидла і Зенона Пеленського, які поставилися до справи позитивно, даючи йому свої уповноважнення. Вони погодилися виасиґнувати потрібну суму грошей на закуп зброї для 15.000 січовиків, а саме: кріси, автоматичні пістолі, легкі і важкі скорострілі, ґранатомети, ручні ґранати, протилетунські скорострілі і 2 цм. гарматки.

Можна припускати з яким задоволенням вертався Шухевич до Хусту з тієї подорожі. Та він вже не вперше рискував життям. Ці відомості завдячую Л. Шанковському, який всі ці подробиці знав від Шепаровича. Ця справа виявляла військово-організаційний хист Шухевича і відданість керівників української кооперації визвольній справі.

Доля судила, що і цим разом покоління, яке виростало досі на традиціях боїв Усусусів — Українських Січових Стрільців — в карпатському просмику між Ужоком і Сянками, на Маківці, Лисоні, під Потуторами, на символіці їх пісні "Ой у лузі червона калина", а в дальшому на чинах УВО-ОУН, — почало свій військовий вишкіл також на Срібній Землі. Найкраще початки цього вишколу передає жартівлива пісня, яку співали Усусуси в 1914 році, маршуючи у своїх цивільних одягах вулицями Страбичева на військові вправи:

"Машерують добровольці через Мезетеребеш,
Чи то банда чи то військо,
Бігме, що не розбереш".

(Мезетеребеш — це мадярське перейменування нашого Страбичева). Подібну картину можна було бачити і в Хусті пізно в осени 1938 р.

Не інакше виглядав і Михайлик, 13-літній мабуть, хлопчина, якого через вік й ріст, залишили в будинку Команди Січі. Михайлик помагав маґазинерові та кухарям, був за посильного. У вільних від зайнять хвилинах радо заходив до кімнат січовиків і прислухався до їхніх розмов.

Командант Климпуш відбирає звіт. 2-ий зліва: В. Щигельський, 3-ий зліва: Р. Небелюк, 4-ий зліва: Р. Татарський далі: звітує Іван Роман, під тризубом: В. Дужий.

Вони були для нього школою патріотичного виховання. На Карпатську Україну прибув з якогось, здається, бойківського села з кимсь іншим, що хотів бути конечно "українським вояком". Це був наймолодший і найменший січовик. Коли чеське військо покидало Хуст, у спадщині по нім Михайликові припала пістоля-дев'ятка, велика кобура якої сягала йому до коліна. Карпатська Січ заступила йому батьківську хату. В критичні дні не вернувся до рідного села, але відходив з нами до Румунії. З книжки Я. Гайваса:* довідався я, що Михайлик якимсь способом опинився у Відні. Коли вибухла війна з Польщею, він виїхав автом через Словаччину до Галичини, в якому їхали Я. Барановський, К. Мельник, д-р Козак і Гайвас. Але, мабуть, по дорозі залишився на якомусь зв'язковому пункті, а там прилучився до якоїсь частини Леґіону полк. Сушка.

Коли ж не стало Польщі, а Леґіон розфомовано, Михайлик опинився в Кракові, де зголосився до Охорони Заводів, бо в ній було чимало знайомих з Карпатської Січі. За цей рік виріс мов тісто на дріжджах. Став середнього росту юнаком, що перейшов тяжкий шлях військового життя. Кріс був для нього братом.

Далі наші дороги розійшлися. Та не раз упродовж війни і опісля, згадуючи минуле, виринало питання: що сталося з Михайликом? Можна припускати, що коли зірвалася світова воєнна завірюха, Михайликові, видко, надоїла охоронна служба, яка була лиш конечною вимогою життєвих обставин. Чимало з його товаришів зброї відійшло до Леґіону "Нахтіґаль", себто "Соловейко". Він, мабуть втік і подався з Похідною Групою в Україну, про що пише Я. Гайвас. Мав щастя побувати кілька разів у Києві, виконуючи обов'язки зв'язкового, і на цьому пості згинув весною 1942 р. недалеко Коростишева біля Києва, де містилася станиця Похідної Групи. Загинув у бою з німцями, посилаючи останню кулю

---

*Ярослав Гайвас, "Воля ціни не має". Торонто, Канада 1971. Срібна Сурма.

собі у голову. Упав як вояк революціонер за право на вільне життя свого народу.

На щастя, я не забув його прізвища. Називався Щур.

*

* *

Одного дня з'явився в нашій кімнаті смаглявий, енерґійних рухів мужчина, в товаристві, мабуть, свого приятеля-пристійного, стрункої будови, з рисами джентелмена; сині очі і стиснені уста говорили про нього як про людину сильної волі.

Першого широко знали в Галичині, але лише з прізвища. Він був автором захоплюючої, нас молодих, п'єси. "Отаман Пісня", яку ставив на сценах міст театр "Заграва", під керівництвом незабутнього Володимира Блавацького. Це був поет і драматург Микола Чирський, з яким ми мали тепер приємність і честь познайомитися.

поет Микола Чирський

Микола Чирський був "незабутній для кожного, хто хоч на кілька хвилин зустрівся з ним", — слушно пише про нього поет Євген Маланюк. Його улюбленою піснею, яку ми

пізніше принесли до Галичини, була "Розпрягайте хлопці коні". Не дарма ж! Він же був вояком Визвольних Змагань, кіннотчиком. В розмовах з нами згадував бравурні налети кінноти на ворогів.

У польському таборі інтернованих вояків Української Армії Чирський набрався стухіт. По звільненні виїхав до Праги. Хоч лікувався, проте недуга поступово нищила його організм. Здається, що його життєрадісність була в якійсь мірі ліком на його недугу, а всі ті численні таблетки та краплі заживав на те, щоб кашель не перешкаджав йому працювати.

Ось як писав про нього Є. Маланюк:* "При хронічному бракові грошей, Микола завжди вражав вродженою елеґанцією. Природжена людина театру, він знав і любив театр і фільм, і в нім безперечно згас великий фільмовий актор для нездійснених фільмів О. Довженка. Прекрасний танцюрист, дотепний і чарівний співрозмовець. Міг бути в товаристві найбільш нудотно-погребовий настрій, але вистарчило з'явитися Миколі, його великим чорножагучим очам і всеупокорюючій, якійсь "безпомилковій" усмішці, щоби раптом всі якби пробуджувалися, оживали, розквітали. І помилявся б той, хто пояснював би це легковажністю, "віють вітри" чи чимсь в тім стилю. Микола був зовсім не легкодух, "не баламут", не "покоритель сердець". Просто був він носієм творчої радости і творцем її. Думаю, що коли незабутня Олена Теліга, літературна ровесниця і добрий друг Миколи, писала своїх незабутніх "Партачів життя", то власне, як разючий контрприклад, як найяскравіша антитеза, стояв перед її очима стрункий, безпомилковий в жестах і словах, звинний, елястичний, лицарсько-мужеський і в кожній дрібниці творчо-радіснийй Микола Чирський".

"Разом з Михайлом Мухином, літературознавцем і публіцистом, Микола фактично заснував літературне життя молодого Закарпаття, повишукувавши справжніх поетів, а між ними й таких, як талановитий і героїчний Ірлявський, розстріляний німцями в Києві 1942 р.".

---

*"Вісник", Суспільно-політичний місячник ОЧСУ, Ню Йорк.

"Спільними зусиллями вони здолали роздмухати вогник у многосотлітнім попелі, і творчий темперамент М. Чирського, і як невпинна, хоч назовні щільно замаскована своєрідним сковородинством, діяльність Михайла Мухина — увійшли якже важливим складником у фонд відродження Срібної Землі".

"Цей палючий енерґією життя й творчости сухітник, розуміється, не робив собі жадних ілюзій зі стану свого організму. Він знав, що він приречений. Але попри всю свою "легковажність" — мав він одну заповідну ідею-мету: вмерти на Батьківщині і то вмерти в родинній хаті, побачивши матір, що він її так любив".

"І вдячне життя, якого мистцем був Микола, здійснило його мрію цілковито: Микола дочекався 22 червня 1941 року, як стій подався слідами війни до рідного Камянця, зустрів після більш як двадцятилітньої розлуки і обійняв матір, жив коло неї ще пару місяців. І люба, многострадальна мати своєю материнською рукою закрила очі синові.

Чи не казка? Чи не остання життєва поема Миколи?"

Цим другим, що увійшов із Чирським, був д-р Олег Ольжич, поет-вістниківець, політичний діяч, заступник голови Проводу ОУН, яким був тоді полк. Мельник, член

поет Олег Кандиба-Ольжич

штабу Карпатської Січі. Перед тим був знаний мені лише своїми поезіями у "Вістнику" за редакцією Д. Донцова. Був спокійної вдачі, вдумливий, маломовний, але в його словах відчувалася рішучість і вимога дії. Його сині очі виявляли сильну внутрішню здисциплінованість. Був не лише поетом революційного слова, бо, поєднуючи його з революційно-підпільною працею, був поетом-революціонером в повнім значенні цього поняття. В тім часі він був тут відпоручником ПУН-у*

Чирський заявив коротко, що Карпатська Україна потребує не лише вояків, щоб орудувати крісом, — для чого є багато охочих, — але і вояків, які вміють урудувати словом. При Карпатській Січі твориться пропаґандивний гурток під назвою "Летюча Естрада". Ціль? — об'їхати Карпатську Україну і живим словом із сцени налагодити тісний, духовий зв'язок з населенням Карпатської України, викорінювати з його душ осад чужого, довголітнього панування, вказувати, що життя відтепер буде формувати не Прага, а Хуст.

Ця пропозиція давала нам можливість защіплювати тій вітці українського народу почуття самобутности, відродити в нього гордість izза його великих історичних традицій, знайомити його з ідеями українського націоналізму, вказувати на автономність Карпатської України як на перший крок до повного політичного усамостійнення в будуччині та його велике значення для всього українського народу під сучасну пору в його боротьбі за соборну і незалежну державу.

Вже сама назва "Летюча Естрада" вказувала, що будемо "літати", (розуміється, що не літаками) будемо мати добру нагоду пізнати і побачити Карпатську Україну. Вибранцями її стали: Микола Андрушків з Мразниці, через яку я мандрував на стрілецькі могили на горі Маківці, що були символом боротьби за власну незалежність. Судилось мені стрінутися

---

* Згинув, закатований у Саксенгавзені біля Берліну 1944 р. на 35-му році життя.

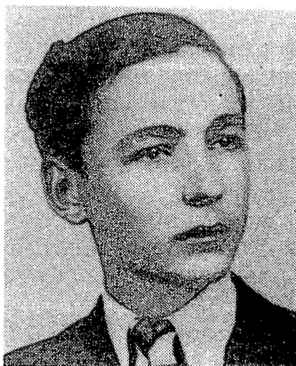
з ним аж тут у Хусті, по 16-ох літах. Якимсь чином я пам'ятав його прізвище і вираз обличчя ще з першої кляси ґімназії, а тут зідентифікував його з особою Миколи. До цього часу займався він культурно-освітньою і театральною працею, любив життя у всіх його виявах. Мав закінчений вишкіл у польському війську. Був арештований у зв'язку з вбивством поль. посла Тадеуша Голуфка в Трускавці 1931 р.

Далі: М. Вігорчук, молодість якого проходила теж на культурно-освітній праці в селі, за яку був арештований; Микола Німчук, Микола Бойко, Ромко Небелюк, Онуфрій Сливчук — усі три з Гуцульщини; Роман Татарський-Семкович з Дрогобича, Степан Пр-к, Влодко Шигельський зі Львова і звідтам же "заливач" Левицький, що любив оповідати про себе, кажучи по-львівськи, "буйди на ресорах"; Михайло Проць з Боська на Лемківщині; Циганчук (псевдо) і Михайло Баняс, який походив із села Колодниці біля Стрия. Він переходив кордон у групі, у якій були брати Гундяки, Сливчук і Степан Тимчій з Грабівця коло Стрия. Степан був стриєчним братом Володимира Тимчія, який у тім часі був Крайовим Провідником ОУН. Під час переходу кордону їх обстріляла Польська Прикордонна Охорона на полонині Плоскій, між Рафайловою і Ясіням над Чорною Тисою, внаслідок чого Тимчій загинув.

Окрасою нашої групи була панна Галя Волошинюк, статечна чорнявка-красуня, Марійка Ляхович ясноволоса "амазонка", але ніжної вдачі, здається, Марійка Ігнатишин, яка свої рецетації переживала всією душею, а завдяки надзвичайної глибини експресії залишала в слухачів незабутнє враження. В поїздках участи не брала. До сьогодні стоїть перед очима не лише їх образ, але і їхнє мистецтво слова, в якому відбивалася радість відродження країни.

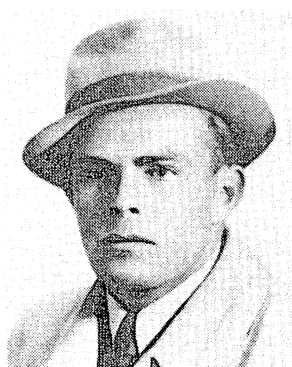
Для одних із них доля була ласкава, другі загинули на полі слави в боях за волю України, інші пропали безвісті у воєнній хуртовині.

Загинув у бою з мадярами Микола Андрушків. Ромко Небелюк склав голову при обороні Головної Пошти в Хусті. Народився 22. 4. 1919 р. у воротах Гуцульщини, в Делятині.

Володимир Щигельський

Микола Німчук

Роман Небелюк

Михайло Баняс

По закінченні школи працював у Ямній, в кооперативі. Та слово "Ужгород", столиця Карпатської України, мало маґнетичну силу і потягнуло його туди. Сливчук був завзятий гуцул-леґінь. Пішов слідами довбушівських месників за вільну Чорногору України. Склав голову за волю Карпатської України і "заливач" Левицький.

Пр-а стрінув я випадково на трамвайній зупинці у Львові, з наплечником і крісом, у військовій уніформі. Доля закинула його аж до Далекого Сталінграду за перекладача. Чи вернувся звідти?

Невідомо, що сталося під час війни з Бойком і Циганчуком. Влодко Щигельський, по розформуванні ВВН, був командантом поліційної станиці в Балигороді на Лемківщині. З ним стрінувся я останній раз у Львові, і побував у його хаті. Приїхав, щоб видобути батька з табору, куди той попав під час "лапанки" на вивіз до Німеччини на примусову працю. Коли прийшов слушний час, перейшов з усією обсадою станиці до УПА, а його сотня слала Перемишлеві повстанський привіт ґранатометним вогнем. У варшавських архівах десь знаходиться акт, яким засуджено Щигельського і друзів на кару смерти. Невідомо яка доля стрінула його дружину з дитиною. І хочеться тут навести в його пам'ять слова поезії Ольжича "Городок Ягайлонський", які він виголошував в цій збірній рецитації, виступаючи як Дмитро Данилишин: "Бо лаврами діл, а не слова, вінчає велика пора". А. Щесьняк і В. Шота у своїй книжці "Дроґа до ніконд" подають такі дані про Щигельського: "народжений 1917 р. у Львові. Син попа. Закінчив 6 ґімназійних кляс. Воював проти мадярів на Закарпатській Русі в 1938 р. В 1940 р. вступив до української поліції, де перейшов військовий і поліційний вишкіл. По нападі гітлерівської Німеччини на СССР був командантом поліції у Війтковій, а відтак в Кузьмині, Руськім Явірнику і в Медиці, пов. Перемишль. В червні 1944 р. пішов з цілою станицею в Карпати... У вересні 1947 р. в часі акції "Висла" перейшов із своєю сотнею до Чехо-Словаччини з ціллю дістатися до американської окупаційної зони. Чехо-словацькі війська і органи Безпеки розбили сотню, а "Бурлаку" арештовано в околиці Тепліц. Виданий польській владі був засуджений на кару смерти 1949 р."

Не є згідне з правдою, що Щигельський був сином "попа" і треба вірити, що за такого себе не подавав. В дійсности був

сином ремісника, шевця, людини інтеліґентної, і цьому фактові треба завдячувати національну свідомість Влодка.

Лиш декого з "Летючої Естради" доля закинула на чужину. Микола Німчук, нар. 1910 р. в Ямній, помер у Філядельфії.

Відходячи, Чирський залишив нам для вивчення відписи поезії "Городок Ягайлонський" нелеґальної в той час у Польщі. В ній був змальований напад бойовиків ОУН на поштовий уряд 30 листопада 1932 р., а епілогом був засуд Дмитра Данилишина і Василя Біласа на кару смерти польським судом у Львові. В ланцюзі всіх дотеперішніх експропріяційних актів ОУН цей був один із найбільш драматичних, але рівночасно виявляв перед поляками й іншими займанцями наших земель, що "тут наше військо незриме у хижих залогах стоїть".

Ми були сильно вражені, коли побачили перед собою автора цієї революційної поезії. Ним був О. Ольжич.

ГОРОДОК ЯГАЙЛОНСЬКИЙ.

"Слова, що прості і суворі
(а інші негідні слова):
як їхні децизії скорі,
як величність того Різдва.

Як їхня перервана мова
у мурах глухого двора.
Бо лаврами діл, а не слова
вінчає велика пора.

*

За нами розгубленість мертва,
де страх і покора — закон.
Там втрат не буває, де жертва —
здобутий в огні бастіон.

Ім'ям невмолимим свободи
здолали ми й кинули ниць
понурі карпатські проходи
асфальти далеких столиць.

А тут — на міста й хутори ми
залізну накинули сіть.
Тут скрізь наше військо незриме
у хижих залогах стоїть.

*

На площі у соннім льокалі
де нудиться офіціянт,
ввесь в сірому, нервом зо сталі
зачаєний командант.

Зв'язковий. Сухе привітання.
Кашкет, окуляри, ровер.
І схована карта остання, —
в кишені його револьвер.

Наказ був палючо огненний,
та кригою дихає суть —
а завтра газетні сирени
по світу його рознесуть.

Сміялись загонисто-дзвінко,
і всі споважніли нараз,
і вже в коридорах будинку
луною відбився наказ.

Цівок — відсахнулися гади.
Хтось крикнув, упав і зомлів.
П'ять хвиль української влади
На цьому клаптику землі.

Лягати! Тут жартів немає!
Непослух? Так от тобі, от!
Жорстоко-суворо карає
злочинця державний народ!

*

Потрібно усіх у роботі,
а серце б'є як обух.
Прокляття моїй плоті,
що слабша за мій дух.

Це кров наша тут заклята,
закута у сріблі душа!
Один поновну заплату —
і кров і душу лиша.

Та ж куль в маґазині було ще,
а свідок — лише стіна.
Сховати що найдорожче:
сховати їх імена!

А стріли усе частіше.
Годинник такий прудкий.
Рішучий начальник свище
і чують боєвики...

Був гострий наказ у звуку,
слухняно — рвучкий відлив,
коли на ворожім бруку
ти тіло своє залишив.

Усі одинадцять у зборі
були під мороком віт.
Та два стояли прозорі.
Один відбирав звіт.

*

Найтяжче — ще поконати
в цій ночі чорній, без дна.
Товаришу мій, брате,
Опоро моя одна!

І ловите чуйним вухом
кроки у тьмі густій.
Одним блискавичним рухом —
на їхнє зухвале "стій"!

Проклятий невиразний ранок.
Невиразні луни облав,
і простори де наостанок
зацькований вовк пробігав.

Погоня все ближче і ближче
Кільце всі тісніш і тісніш.
Чоло їм поставити? Ні ще!
А куля? — про кулю облиш!

Майно революції — цінний
живий боєвик повсякчас.
Сьогодні найбільшого чину
вона зажадає від нас.

Товаришу, любий мій, брате,
дивися у вічі рабам.
Як будете так воювати
Вкраїни не бачити вам!

*

Слова, що прості і суворі,
як величність того Різдва,
що нас у горінні, не горі,
порвало і ще порива.

*

Товаришу, любий мій, брате,
Хіба упокорить нас це?
Хто вмів справедливо карати,
той дивиться смерті в лице!

Для тих, що нікчемні і кволі,
заквилять про зламаний цвіт, —
неугнутість нашої волі
і нашої віри — ґраніт!

У стінах будинку старого
зростає і зводиться чин.
І сяє обличчя в одного
і німо могутен один.

Нікому, ніколи не стерти,
що сріблом ясної сурми:
шкодуємо тільки, що вмерти
удруге не можемо ми!

*

Їх душі — горіння і криця —
у нашому завжди гурті,
братів по далеких в'язницях
і тих, що упали, братів.

Дорога пряма і одверта,
і твердо іде леґіон.
Там втрат не буває, де жертва —
здобутий в огні бастіон.

Хто має уші — хай слуха!
Хто має серце — люби!
Встає цитаделя духа —
Шістнадцять літ боротьби,

Ця поезія справляла на нас сильне враження не лише епічним малюнком недавньої події, що стояла живою перед нашими очима і в наших душах, що потрясла до глибини душі українською спільнотою під польською займанщиною, але вона була теж сповнена духом героїзму і вірністю національним ідеалам. В ній містилася глибока філософія революційної боротьби, її напрямні, непроминальне

значення жертв за здобуття волі. В його постаті, що стояла в цій хвилині перед нами, ми бачили не лише поета, але втілення наших поривів. Вона відображувала заразом і духовість самого автора. Ще рік тому він був викладачем у Гарвардському університеті в Бостоні, такої далекої тоді Америки, тепер він був, між іншим, і керманичем Культурної Референтури ОУН в Карпатській Україні в Хусті.

На другий день закипіла інтенсивна праця, під час якої Чирський, як визнавець засад т. зв. героїчного театру, вкладав багато труду, щоб кожним словом осягнути бажаний ефект і передати його слухачам у мистецькій формі. Кольоратура голосів творила неначе оркестру, передаючи високої натуги ґами боротьби народу в минулому чи нашої готовости в сучасну хвилю. Ми деклямували чи рецитували поезії, що виявляли патос душі поетів, сповнені поривами ідей, в яких подавався героїчний стиль життя, вірність високим ідеалам боротьби за свою державу. Для прикладу наводжу пару поезій, як ось Юрія Липи "МИ — НАЦІЯ".

Ю. Липа

МИ — НАЦІЯ

Ми — Нація, сузір'я мільйонів!
Ми — серце воль, ми — буйна кузня сили,
Що сипле блиски скрізь, вони як громи-стріли,
У думці не догнать тих громів перегонів:

Ми — Нація, сузір'я мільйонів!
Від нас, здвигаючись, ростуть залізні руки,
Верхів'я торсають, глухі лани зорали,
І дзвінко б'ють Москву у груди мідні, —

Ми — Нація! Злились усі хорали,
Ми — Нація! Усі — в один побідний!
— Куди завзятих лиць поливянії лави,
Куди женетесь під прапорами слави?

Ми — Нація! Ми килими колоній
Розкидали йдучи, верховодимі шалом.
Глухі в нас шоломи. Мечі нам, — як долоні.
Непримиримість — Бог наш!
Ми ж є Божим валом!

Крім поезій Е. Маланюка, ми рецитували також деякі частини т. зв. "пісень" з роману Ю. Яновського "Чотири шаблі". Твердо й дзвінко лунав рефрен: "Ми стоїмо плечима до плечей і на чотири боки шаблі". Як наглядно виявлялася у ньому духова пов'язаність нас усіх, що злетілись тут, з закарпатцями. Нас усіх лучило почуття однокровности і одноплемінності. А "на чотири боки шаблі" — символізувало нашу духову настанову боротьби проти всіх окупантів наших земель. Ми були виявом цієї ж настанови цілого українського народу.

Рецитація поезії Максима Гриви "МИ" — коротка, але якже ж ваговита силою свого змісту! У ній, в кількох реченнях, і наше минуле зперед 1000 літ, і сила удару козацького меча, і віра, що ми будемо знову сильні як колись.

МИ

Нас питають, якого ми роду
І для кого торуєм шляхи.
Та ж то ми на вратах Царгороду
Залишили залізні цвяхи.

(Це з леґенди про князя Олега,
який на знак своєї перемоги
прибив щита на брамі Царгороду).

Та ж то наша долоня шершава
Так стискала залізо меча,
Що німіла зухвала Варшава
І султан мимоволі мовчав.

Ми водили в Москву Сіґізмунда,
А в Полтаву варязькую рать,
Ми карали Росію за Суздаль,
За Москву ми ще будем карать!

Хай горить пограбована хата,
Хай в руїнах лежить Чигирин, —
Стане степ українцеві татом,
За короннеє місто — яри.

Не почуємо: паки і паки, —
Немезіда освятить нашо чин,
О, ще пальці будуть прилипати
До насичених кровю мечів.

Його справжнє прізвище Загривний. Народився на Чернігівщині, в козацькій родині. Був старшиною армії УНР, з рештками якої перейшов до Польщі і був інтернований в Каліші. Звідтіль переїхав до Праги і там студіював на Українському Вільному Університеті. Дружив з Оленою Телігою, якій присвячував свої вірші, що їх вона опублікувала у "Віснику" 1938 р. Брав участь в основуючім Першім Конґресі Українських Націоналістів у Відні 1929 р., на якому, як член Культурно-Освітньої Комісії, виголосив доповідь "Література і мистецтво України". Помер передчасно, 1931 р. на сухоти, маючи всего 37 літ.

Чирський взяв під увагу і дотеперішній суспільно-політичний стан, який ціхували нездорові відосередні тенденції, промоторами котрих були різні Фенцики, Бродії, Марини, Куртяки, Бескиди. Вони то поборювали народницький рух, керований о. Волошином, братами Бращайками, професорами: Штефаном, Леонідом Бачинським, Вахняниним, Заклинським, кол. командиром Гуцульського Куреня Клочураком, о. Саболом, Юліяном Химинцем, Росохою і ін. Вони то орали переліг покритий москофільським і мадярським кукілем, засіваючи зерном української національної ідеї.

Рецитація "Думи" гетьмана І. Мазепи з 1708 р. ставила

перед слухачами цю стару проблему і закликала до єдности і служіння Батьківщині. Наводжу її частинно.

Гетьман Іван Мазепа

ДУМА.

Всі покою щире прагнуть,
А не в єден гуж тягнуть,
Той на право, той на ліво,
А все браття, тото диво!
Не маш любви, не маш згоди
Од Жовтої взявши Води;
През незгоду всі пропали,
Самі себе звоювали.
Ей братища, пора знати,
Що не всім нам пановати,
Не всім дано всеє знати,
І речами керовати!
На корабель поглядімо,
І як много полічімо
Люду, однак сам керуєть
Стерник і сам управуєть;
Пчулка бідна матку маєть
І оноє послухаєть.

Жалься, Боже України,
Що не в купі маєть сини!
Я сам бідний не здолаю,
Хіба тілко заволаю:
"Гей, Панове Єнерали,
Чому ж єсте так оспалі?
І ви, панство полковники,
Без жадної політики,
озмітеся всі за руки,
Не допустіть горкой муки
Матці своїй болш терпіти!
Нуте врагов, нуте бити!
Самопали набивайте,
Острих шабель добувайте,
А за віру хоч умріте,
І вольностей бороніте;
Нехай вічна буде слава,
Же през шаблі маєм права!

Не припускав Чирський, вибираючи для деклямації поезію Леоніда Мосендза "Баляда про побратима", що зміст її виповниться ледве за кілька літ збройними діями українських партизан, а між ними і декого з "Летючої Естради" Карпатської Січі — переемників ідеї Зимових Походів, отих тисяч і тисяч українських партизан під прибраними прізвищами, на взір "Петро, Данило, Гнат..."

Не припускав, що цим разом ліси Полісся, Волині, Карпат, Підгір'я стануть новими Січами для рейдів сповнених нечуваним завзяттям проти окупантів України. Що закарпатці: пор. Іван Кедюлич і Іван Шпонтак-Залізняк, командир куреня "Бастіон" в Любачівщині, запишуть

сторінки нашої історії діями партизанської боротьби під час 2-ої світової війни і довго по її закінченні за здійснення ідеї, якій вони посвятилися вже в Карпатській Україні.

Якою могутньою силою клятьби дальшої боротьби звучать дві останні стрічки цієї поезії!

Леонід Мосендз

БАЛЯДА ПРО ПОБРАТИМА.

I.

Разом зі мною виріс він,
Друг щирий, більш ніж брат.
Син чорнобровий злотних піль,
Стрункий син білих хат, —
Носив багато він імен:
Петро, Данило, Гнат...

Затишне плесо, житній лан,
Таємно-темний бір...
Були усюди з другом ми:
Дитячий бачив зір
Як жаром папороть цвіте
І де блука опир...

На шкільній лаві пліч-о-пліч
Сиділи ми роки
І разом мріяли в садку
Над закрутом ріки.
Нас той сам дотик хвилював
Дівочої руки.

А потім, розлучились ми
На кілька довгих літ,
Та знали все, куди життя
Скеровує наш хід.
Не розгубились у юрбі,
Не втратили свій слід.

А пригадаймо, як і де
Зустрілися ми знов:
Над нами маяла тоді
Уперше хоругов —
Та, на якій стоїть девіз:
Завзяття і любов.

Під нею з другом ми пройшли
Увесь той довгий шлях...
Через Гетьманщини піски,
По Дніпрових горбах,
Під тьмяним вітром степовим,
По балках і ярах...

Ві завше був той щирий друг,
Був друг — це більш ніж брат.
Внук побратимів січових,
Син українських хат, —
Імен багато він носив:
Петро, Данило, Гнат...

II.

Де Буг гадюкою крутнув
І звив сріблястий хід,
Де здаля дзеркало Дніпра
Сталевий шле привіт, —
Там Медобори ми в імлі
Прощали на послід.

Ще раз! Ще раз! Піддать набій!
Хай це останній стріл!...
Та кинуть зброю ворогам
Нема ні в кого сил.
І ще набій, і знов шрапнель,
І знов луна до сіл.

До лук, до гаю, до ріллі
Грімке — "Не забувай!
До тебе рідний краю наш,
Ми вернемо, чекай!
А ти оці осінні дні,
Вкраїно, пам'ятай!"

Кінець... Замок з гармати геть!
Чекає чужина...
Та побратима мого
Не вгледіла вона,
Він випив келих завзяття
Від вінців аж до дна.

Ще здаля бачили його:
За ним замкнувся бір,
Та ще востаннє зброї блиск
Побачив дружній зір...
І поглинула чужина
Нас у шумливий вир...

І ось не знаю, де поляг,
Де згас завзяття жар...
Можливо, пам'яткою ввік
Над ним стоїть "Базар",
Чи може притулив його
Стрімкий подільський яр...

А може в застінку Москви
Замучив лютий кат
Того, хто побратимом був
Моїм (це більш ніж брат!)
І хто мав тисячі імен —
Петро, Данило, Гнат...

III.

Хай покара мене життя,
Пошле мені спокій,
Коли забуду тебе я,
О, друже, брате мій!
Коли і спомин втрачу я
Про наш останній бій,

Хай мати відштовхне мене,
Відвернеться стократ,
Коли забуду, що забив
Тебе північний кат,
І не помщу того, що звавсь —
Петро, Данило, Гнат...

Так на вивченні матеріялів проминув місяць. До цілости програми Чирський написав ще комедію-сатиру "13-ий кілометр", в якій представив втечу чужого елементу внаслідок росту національної свідомости населення.

В цьому рості ми особисто переконалися, коли по Новім Році вирушили в дорогу. Провід над "Летючою Естрадою", крім першого виступу в Бедевлі, Чирський доручив мені, а сам залишився в Хусті з огляду на стан свого здоров'я.

Яке ж було здивування, коли ми ствердили, що за цей короткий час відбулися в душі населення великі зміни. Ще так недавно не довіряли нам. Холодно приймали нас у своїх хатах, називали навіть поляками. Чого ви тут шукаєте? — питали, бо підозрівали, що ми польські диверсанти. Були стурбовані нападами польських і мадярських терористів і непевністю завтрішнього дня. Вплив ужгородської "Просвіти" чи Пласту не міг з різних причин дістатися до всіх закутин Закарпаття, бо ж це не було в інтересі чехословацької влади. В школах виднів ще, виписаний великими буквами на стіні народній гимн о. Духновича: "Подкарпатскії русини, оставте глубокий сон! Народний голос зовет вас!" Отже давню назву "русин", а не "українець", далі стосували в школах.

Та минуло два місяці від затвердження прем'єром о. д-ра Волошина, і країна почала жити новим життям. Підкарпатські русини дійсно прокидалися з глибокого сну і ставали українцями. Піонерами ширення національної правди стали вчителі, які реалізували довгожданні ідеї нового прем'єра.

Другим важливим чинником, що мав вплив на зміну духовості були "Карпатські Січі" засновувані по селах і містах, які в прикордонних полосах поборювали терористів, що непокоїли населення. Вони також паралізували визиск, який в нечуваних формах і розмірах стосували місцеві торгівці, що були напливовим елементом. Наша поява в січових одностроях відчинила нам дорогу до душі населення.

Про народній ентузіязм свідчили виповнені глядачами шкільні ґімнастичні залі, хоч ми тепер не роздавали солонину, як це робили під час своїх передвиборчих поїздок Фенцик чи Бродій. Про радість нового життя свідчили надзвичайно теплі й сердечні прийняття, які нам влаштовувано у шкільних будинках після виступів. Нас розхапували на нічліг. Та іти спати, приходилось пізно. Звичайно зав'язувалась розмова до півночі. Я розказував про життя в Хусті, ділився ентузіязмом, який огорнув Галичину в зв'язку із затвердженням о. д-ра Волошина на пост прем'єра Карпатської України, описував протипольські демонстрації по містах Галичини, про це, що галичани й волиняки живуть життям їхньої країни, що вона стала натхненням для широких мас спраглих своєї держави. Вони ж оповідали про чехів, які дивились крізь пальці на роботу москвофілів, випускали російські книжки, шкільними підручниками спотворювали мову навчання, забезпечували працею мадяронів, себто наших перевертнів, і москвофілів. Казали, що від впливу тих москвофілів не встоявся і сам пробудитель Закарпаття, о. О. Духнович, відомий там український поет. Це, що наша українська мова не пропала, говорив мені один учитель, треба завдячувати о. д-рові Волошинові". Він виховував учителів в любові до своєї країни, до її мови, докладав всіх

зусиль, щоб ми не змадяризувалися. Він врятував Закарпаття для України. Проф. Августин Штефан, керівник Міністерства Народньої Освіти, являється гідним його наслідником. У школах вчимо української літературної мови. Нема вже того мовного хаосу, коли то наука відбувалася різними місцевими говорами, а навіть російською мовою для наших дітей.

Слухаючи це, не хотілося вірити що Прага стосувала засаду: діли і пануй!

Оповідали про боротьбу між "Українською Учительською Громадою" і москвофільським "Учительським Товариществом Подкарпатской Руси". Це товариство ще десять літ тому, мало близько півтора тисячі членів, а Учительська Громада чи не сто. Тепер ця справа представляється навпаки, і постійно краще, — говорив мій співбесідник. Підсилюючі "ліки" Праги у формі корон, не були в силі привернути здоров'я москвофільському рухові. В нас тут — говорив він — виходила москвофільська газета "Русская Земля", "Русскій Народний Голос", які баламутили наших селян. Зів'яли ці, чужі нам, квітки в атмосфері нашого національного руху. Це саме сталося з "Карпато-русскім театром". Така ж доля стрінула і "Общество Духновича". Великий вплив на цю зміну мають місцеві відділи Карпатської Січі. Щоб стати її членом в майбутньому, шкільна дітвора горнеться до української школи.

Ці розповіді давали сумний образ життя наших братів за Карпатами, у яких кожна державна влада намагалася переслідуваннями і всякими іншими способами знищити почуття приналежности до українського народу. З тією ціллю Будапешт, перед Першою світовою війною, запровадив у школі підручники, писані латинкою, а навчання — мадярською мовою. Напередодні австрійсько-мадярської імперії на всіх 317 народніх шкіл лише в 34-ох школах викладовою мовою, крім мадярської, була українсько-слов'янська. Запроваджено теж григоріянський календар.

Про розвиток москвофільського руху дбала також Польща, яка не обмежувалася до поборювання само-

стійницьких дій українських організацій в Галичині. Вона намагалася паралізувати ріст національної свідомости і на Закарпатті. "Карпаторусскій Голос" виходив завдяки фінансовій допомозі Польщі, яка також оплачувала випуск газети "Наш Путь" і 35 партійних секретарів , видаючи на ту ціль 24.000 чеських корон.

На тлі цих розповідей і теперішнього розмаху розбудови національного життя, — на уста прохалися слова поезії О. Олеся:

"Яка краса відродження країни"!

"Акту 22-го січня 1919 р., яким проголошено у Києві самостійність України, до якого рік пізніше прилучилася і Карпатська Україна, висилаючи до Києва 420 делеґатів вибраних на Всенароднїх Зборах в Хусті, і якого не вдалося нашим батькам закріпити, відроджується сьогодні ось тут, в Карпатській Україні", — такими словами я починав виступ "Летючої Естради". Говорив, що за ідею акту згинули під Крутами українські студенти; що за її здійснення бореться ОУН, а фраґмент цієї боротьби представимо в рецитації "Городок Ягайлонський"; що Карпатській Україні першій судилось самій собою правити; що 12 лютого відбудуться вибори до власного українського Сойму і обов'язком кожного є голосувати й вибрати свій законодатний орган; що їх численність буде виявом, кого вони хочуть мати репрезентантами і оборонцями їхніх інтересів і прав.

Нас супроваджував їхній жаль, коли ми вирушали в дальшу дорогу, залишаючи їм наші серця, сповнені незабутньою вдячністю і вірою в них як членів української нації, за ідеали якої будуть боротися.

Так воно було на цілій нашій трасі, від Сваляви до Великого Бичкова і від Волового аж до Севлюша, впродовж двадцяти днів. До Хусту ми вертались одушевлені, зміцнені духово і підкріплені на тілі. Це був день перед виборами до Карпато-Українського Сойму. Тоді, 11-го лютого, загорілися ватрами верхів'я карпатських гір, як заклик до населення піти другого дня до виборів і виявити свою волю. А виявило її

воно так, як ми передбачали. Ці вибори були заразом плебісцитом, в якому воно виявило перед світом своє справжнє бажання: жити власним державним життям. Вони були також гідною відсіччю загарбницьким претенсіям Мадярщини. Їхній вислід, 86.1% за Українське Національне Об'єднання, на всіх 93.2% голосуючих, давав прем'єрові о. д-рові Волошинові повну сатисфакцію і був для нього найвищою нагородою за його життьовий труд для свого народу. До такого висліду виборів якоюсь мірою причинилася теж, і "Летюча Естрада".

В місцевостях, які запам'яталися, де виступала "Летюча Естрада", то на лісту Українського Національного Об'єднання і народностевих груп віддано голосів: у Великім Бичкові 3,276 проти 5, у Сваляві 2,781 проти 6, у Севлюші 5,104 проти 240, у Бедевлі 1,433 проти 6, у Тересві 1,378 проти 6, в Іршаві 1,510 проти 55, у Воловці 847 проти 18, в Білках 2,723 проти 11.

Ці дані подала газета "Нова Свобода", Хуст 15 лютого 1938.

Через тиждень після виборів ми пережили другу радісну подію, З'їзд Карпатської Січі. У тій величавій маніфестації, взяло участь п'ять тисяч січовиків в уніформах власного стилю і п'ять тисяч покищо не уніформованих. Це була незабутня хвилина: дефілювати перед своїм Урядом і запрошеним на цей З'їзд генералом Віктором Курмановичем, кол. шефом Штабу Начальної Команди УГА і міністром Військових Справа ЗУНР, який прибув сюди з Відня. Для нас молодих справляло велику радість і сатисфакцію дефілювати перед так високої ранґи військовиком, який був творцем і учасником переможнього походу УГА на Київ 31-го серпня 1919 р.

Ця дефіляда була переглядом і показом військового потенціялу Карпатської України, що його становила молодь із усіх земель України і кол. вояки армії УНР.

Хочу ще згадати, що перед нашою поїздкою, Літературно-Мистецька Громада "Говерля" влаштувала ювілейний вечір в честь О. Олеся, з нагоди його 60-ліття, в

Ген. Курманович і Команда Січі відбирають дефіляду під час З'їзду Карпатської Січі в Хусті.

якому три наші "грації" з "Летючої Естради" і я, брали участь, рецитуючи поезії присутнього ювілята. На цьому вечорі був і Ольжич, такий не подібний до свого батька ані фізично ані формою творчости. Батько був Бояном, син "князем Ігорем" — у стрімкому поході проти новітніх половців.

У вільних хвилинах я радо заходив до "Говерлі" переглянути часописи і журнали, що напливали звідусіль. Містилася вона недалеко від Січової Гостинниці, при вул. Коменського ч. 6. Там можна було побачити літературних асів, а між ними і політика, патріяршого вигляду і структури, Миколу Галагана. За Центральної Ради був її представником на Кубані, а за гетьманату начальником департаменту Міністерства в Будапешті. Там, власне, я мав можність побачити вперше Олеся, якого патріотичними поезіями я так захоплювався в дома; Уласа Самчука, що від його "Волині"

було тяжко відірватися; Ю. Горліс-Горського, автора книжки "Холодний яр"; М. Мухина, так добре знаного з "Вісника" Д. Донцова, що мав такий великий вплив на формування світогляду нас молодих. Мухин звертав на себе особливу увагу, високого росту, з виглядом аскета і, з немодною тоді, перукою, якщо так можна було назвати малий клубок волосся, що нагадував пташине гніздо і не гармонізував з рештками волосся. Сидів цей есеїст і гострий критик М. Драгоманова цілими годинами у "Говерлі", перечитуючи часописи й закордонні журнали. Був глибоким знавцем української, німецької, французької, англійської і російської літератури. Проросійське наставлення батька, який був світським професором Київської Духовної Академії, на щастя, не мало на нього згубного впливу. Він пішов шляхом, що його визначив М. Міхновський у праці "Самостійна Україна".

Тут, у Хусті, завдяки їм, розвивалося культурно-мистецьке життя. Кожної п'ятниці відбувалися сходини з рефератами. Головою "Говерлі" був М. Чирський, а секретарем Іван Патрус, галичанин, пластун.

Після Січового З'їзду "Летюча Естрада" почала підготовку для відсвяткування академії на честь Т. Шевченка. Мали бути інсценізовані його поезії, зокрема поема "Сон". Проби відбувалися в домі адвоката мадяра Будая, у кімнаті Довгопільського. В сусідних кімнатах мешкав У. Самчук і д-р Росоха. Різьбленням мистецького слова керував Чирський, а хореографічну сторінку, яка була найважливішою вимогою інсценізацій, здійснював Анатоль Демо-Довгопільський (Дад). Був уродженцем Волині, дуже пристойний, брюнет. Студіював херегорафію у Варшаві, де у 1935 р. був заарештований під закидом приналежности до ОУН. Виступав в краях Европи і в Америці, де нав'язав контакт з редакцією "Націоналіста". Був великим звеличником князя Святослава Завойовника. Носився з думкою заснувати в Хусті "Святославію" — Всеукраїнський Улад для плекання тіла, волі, духа і розуму. Князь Святослав був для нього символом незламного характеру, невгнутої волі і твердої, непохитної віри в перемогу. Був палким визнавцем ідеї

українського націоналізму. Ці ідеї привели його до Хусту, яким хотів служити.

Доказом його революційного сприймання життя хай послужить уривок з його і досі актуальної статті п. з. "Фраґменти на тему мистецтва" в Альманасі "На службі Нації" з 1938 р. Він писав: "А проте, наша доба — це справді вогняна доба, що, як Фенікс, народилася з попеліючих ідей минулого. Нова вогняна доба вже творить свої цінності, плекає культ сили духа й віри... Думка здорової духом людини — живою силою. Думки здорової спільноти — творять джерело величезної духової енерґії. Тепер ясним мусить бути для нас, що люди, які вмирають за релігійні, національні чи особисті ідеали, не гинуть для своїх ідей, а збогачують духову їх силу... Ідім і ми цими кривавими слідами, що ведуть до визволення, до найвищих ідеалів, до країни духа".

І Демо-Довгопільський вступив на цю героїчну дорогу вже тут, у Хусті. І це вже наступного місяця...

В ОБОРОНІ СВОЄЇ ДЕРЖАВНОСТИ.

Не довелося Хустові ”згадати” 17-го березня 1939 р. найбільшого революціонера слова і духа, Тараса Шевченка, ”в сім'ї вольній, новій, не злим тихим словом”, — вдячним і радісним словом. Вже 14-го березня прийшлося Карпатській Україні реалізувати інші слова його заповіту: ”Вражою, злою кров'ю волю окропіте”.

Цим разом скроплювано цю волю кров'ю мадярського наїздника. І своєю. ”Летюча Естрада” примістилася в порожньому будинку, поблизу Січової Гостинниці, при бічній вулиці, забарикадувавши вікна й двері. Так вона стала одним з опірних пунктів. З ”вояків слова” ми стали вояками кріса, що було нашою мрією. Маестро Демо виявився не лише добрим хореографом, але і відважним командиром цієї нашої малої залоги. Вже тиждень провели ми в гострому поготівлі, бо ген. Прхаля іменований Прагою, незгідно з конституцією, міністром Карпатської України, — ставився ворожо до Січі. В демонстраціях проти його іменування вбачав ворожий акт. Але він був спричинений Прагою, яка, ще до цього, усунула мін. Ю. Ревая. В повітрі висіла — це відчувалося — гроза.

Та ділити дальшу долю з естрадівцями мені не довелося. Мене покликано до Команди Зв'язку в Січовій Гостинниці на заступника команданта, яким був інж. Дмитро Оснач з далекої Чернігівщини, кол. старшина армії УНР. Недавно

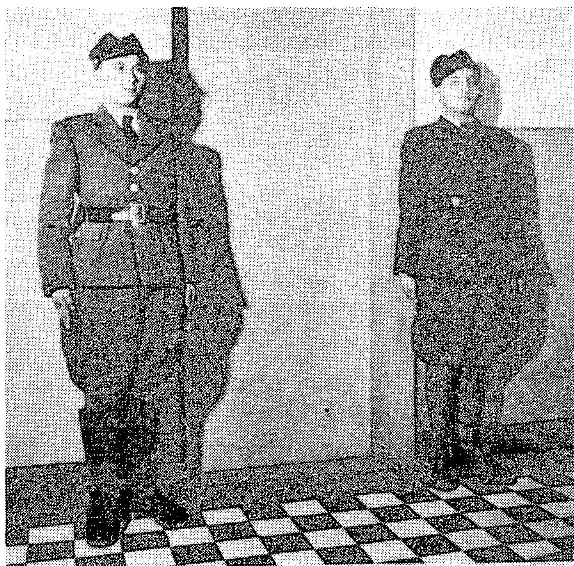
Похорон керівника Січової книгарні Іваночка.

x інж. Дмитро Оснач, xx М.Михалевич

приїхав з Праги. Я заздрив йому, бо він міг брати участь в нарадах, що відбувалися в Гостинниці у малій кімнаті на другому поверсі, а я мусів сидіти при телефоні.

Це було 10 березня. Командант вартівничого відділу Карпатської Січі в Будинку Уряду, відкрив, що двері до маґазину із зброєю чеської жандармерії не були замкнені. Про своє відкриття повідомив команданта 1-ої сотні пор. Юрка Лопатинського, а цей старшин Штабу. У висліді відбулася нарада, в якій взяли участь: Ольжич, пор. Сулятицький, чот. Шухевич, чот. Врецьона, чот. Коссак, пор. Кульчицький, чот. Кріс. Це була така особлива нагода придбати легким способом трохи зброї, яку рішено використати. На виконавців пляну зголосився пор. Лопатинський і чот. Шухевич, які до таких акцій прямо вродилися. Для переведення цієї акції прислано легке вантажне авто і три особові під командою чот. Кріса, які підїхали під вікно

Січова стійка біля дверей канцелярії прем'єра.

маґазину, де містилася зброя. Січова стійка, яка стояла при вході до Будинку "не бачила", що діялося за його рогом. Чеський стійковий жандарм сидів спокійно у вестибулі. А тим часом вартовий підстаршина, січовик, незамітно, разом з рештою вартового відділу видав через вікно коло сто крісів, револьверів і ок. 20.000 набоїв.

Коли рано відкрито "щезнення" зброї, зчинилась метушня. Де поділась зброя? Яким способом винесено її? Що це зробили "січаки", чехи не мали сумніву, але, що ціла акція проходила при головній вулиці і то ще напроти будинку жандармерії, про це не знали. Переслухання вартової служби і чеських жандармів, тайни нічної події не розкрили.

Роздобуту зброю вивезено до одного села, 15 км. поза Хуст, в якому був учителем кревний прем'єра Волошина.

Привезену зброю він негайно роздав січовикам на переховання.

А тим часом в Хусті кипіло... Про справу повідомлено ген. Прхалю, і на його вимогу командант чеської жандармерії полк. Вака домагався через прем'єра Волошина звороту зброї. Щоб не загострювати ситуації, прем'єр дав наказ дир. української поліції сот. Білеєві до 24 годин полагодити справу звороту зброї. У зв'язку з цим скликано нараду старшин Січі, якою проводив Ольжич і на ній рішено повернути її. Обом виконавцям цієї нічної акції прем'єр велів зникнути з Хусту з огляду на можливість заарештування, і тоді пор. Лопатинський виїхав негайно до Перечина, а чот. Шухевич до Великого Бичкова, де їх застали події наступних днів. Там вони включилися в акцію перебрання влади і оборони перед мадярами.

Увечорі, в понеділок 13-го березня, що був увертюрою до драматично-героїчного ранку, я наткнувся в Гостинниці на підхор. Евгена Стахова-Павлюка, який прибув з Рекетчуком повнити службу. Попереднього дня брав участь в організаційно-установчих зборах "Українського Олімпійського Комітету", на якому вибрали Управу і вирішили повести старання про участь у найближчій Оліпміяді, що мала відбутися 1940 року. Вернувшись на кватиру, сів писати звіт до "Нової свободи", хустського щоденника, куди він був відряджений Командою Січі І-го березня редаґувати спортову сторінку. Пізно вечером прийшов на кватиру, де мешкали ще три січовики, службовий підстаршина і повідомив їх про гострий стан поготівля, бо є підозріння, що чеський ґарнізон плянує розброїти Січ. Але ніч минула спокійно, день — також, а вечорі вислано їх до Січової Гостинниці.

Була година перша по півночі дня 14-го березня, коли, із згаданої вже, кімнати в Січовій Гостинниці вийшла група старшин для реалізації рішень. На долині вже ждав відділ січовиків, що мав піти перебрати зброю з маґазину жандармерії, бо питання оборони країни стало на вістрі меча.

Здавалося, що час спинився, а життя завмерло в напруженім докраю очікуванні, бо ми, крім старшин, не

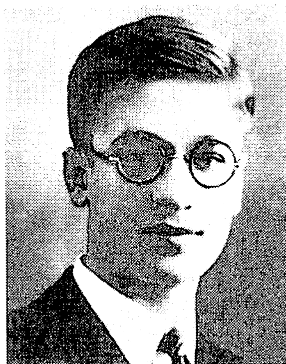
знали, що командант чеської жандармерії полк. Вака, на вимогу прем'єра д-ра Волошина наказав видати січовикам зброю. Але події, що розгорілися, заперечували видання такого наказу.

Наше напруження ще більше зрозсло, коли тишу ночі прорізали постріли. Жандармська стійка біля будинку Уряду, стрінула січовиків вогнем. Першим, хто скропив своєю кров'ю в цю ніч брук Хусту, був молодий гуцул з Ясіня, Олекса Лупуцик, якого принесли тяжко пораненим до Гостинниці.

Січовики відповіли вогнем з револьверів, від якого жандарми сховалися в будинку, але в ту хвилю січовики вдерлися за ними. Стрілянина припинилася, коли до будинку прибув полк. Вака в товаристві ком. Романа і полк. Колодзінського-Гузара, після чого видано 41 крісів і 90 револьверів. Дізнавшись про це, ген. Прхаля негайно домагався телефонічно від ком. Романа їх повернення, на що дістав відмовну відповідь.

Хуст досипляв ночі, що для нас проминула в безсонні. Починався світанок 14-го березня. Історичний вівторок!

Що принесе ранок? Чи ген. Прхаля накаже роззброїти Січ силою? Де тепер Данко Хамула? — насувалась думка в

інж. Богдан Хамула

очікуванні дня. Кілька годин тому цього вечора, насиченого високим напруженням, я побачив його в кутку входових дверей Січової Гостинниці, з насуненим низько на чоло кашкетом і піднесеним коміром. Я дуже зрадів цією несподіваною зустріччю, вийшовши подивитись, що діється на вулиці. На моє питання, коли зможемо побачитись, відповів, що зараз вертається до Галичини. Це вказувало, що виконував функцію кур'єра. З Данком я запізнався при розкопах катедри в Крилосі біля Галича під час вакацій 1938 року. Не припускали ми, що мине ледве кілька місяців і ми стрінемося знову, але аж у Хусті! За фахом — інженер. Закінчив Вищу Школу Заграничної Торгівлі. Його батько мав відому килимарню у Глинянах біля Львова. Мистецькі килими, для яких взори проєктував мистець С. Гординський, мали закордонний збут. Вже сама поява Данка у тому часі, в ролі зв'язкового, говорила про нього як про відважного і відданого революційній справі члена ОУН. Данко якось щасливо вернувся до Галичини, хоча тоді перейти кордон було особливо небезпечно. Коли большевицька армія окупувала Галичину, Данко не пішов на еміґрацію а залишився у Львові. Але стрінутись з Ґенком Врецьоною чи з Романом Шухевичем, що в 1941 році ввійшов до Львова як командир леґіону "Нахтіґаль", — Данкові не судилось. Перед самим його вмаршем загинув від кулі енкаведиста на вулиці Львова в дні, коли большевики втікали, щоб не потрапити в руки німецької армії.

Коло год. 6-ої де-не-де почали появлятися на вулиці люди, як теж чеські військовики. Виглядало, що чеська команда скликала старшин з приватних мешкань до касарень. Стахів і Рекетчук вийшли на розвідку. До них прилучився добровільно і студент Михайло Лютик з Чернівців, котрий працював кельнером у Січовій Гостинниці. Ніхто з нас не припускав, що цей веселої вдачі, пристійний, стрункий буковинець не повернеться з тієї розвідки. Рекетчук і Лютик були в цивільних вбраннях, а Стахів у січовому однострої.

Ішли, як розповідав Стахів, хідниками, а він серединою вулиці. З бічної вулиці вийшов малий відділ чеських вояків —

коло 30 — і коли Стахів їх минав, один з них вдарив його поголові. Обернувшись, побачив наставлені до нього кріси. Після цього забрали в нього пістолю й заарештували. Лютик, щоб уникнути арешту, почав утікати. Не припускав, що для чехів це може бути нагодою для ужиття зброї. Гримнуло кілька стрілів, від яких і загинув Лютик. Рекетчук (галичанин) в той час вскочив у сіни будинку і там десь скрився.

Стахова привели до військової канцелярії (посадкове велітельство), перевели докладний обшук і сильно побили. Після цього завели до шопи на подвір'ї, де вже було коло десяти січовиків, між ними і Юліян Химинець, один з тих, що в студентських роках ширили національну свідомість, а який у жовтні оснував у Відні Делеґацію Карпатської України з метою інформувати світ про Закарпаття і належні йому права. Десь за півгодини привели й Рекетчука. В місті лунали стріли. Коло год. 10-тої ранку всіх перевезли вантажним автом під сильною військовою ескортою до тюрми, яка знаходилася у підвалах будинку, що був осідком влади Карпатської України. По полудні таких полонених-арештантів було в тій тюрмі коло 80 чоловік, з яких найбільше була побита шістка естрадівців з т. зв. "Альказару".

Під вечір, цього 14-го березня, десь о год. 5-ій відбувалася під тим же будинком демонстрація. Через вікна в'язниці доходили кличі: "Хай живе самостійна Карпатська Україна" і, "Хай живе Батько Волошин!". Та це не мало впливу на звільнення заарештованих. Паном ситуації був ген. Прхаля.

Смерть Лютика сильно вразила кожнього з нас. Його тіло положено в одній кімнаті Січової Гостинниці і вислано телеграму його матері. Кінець нашим розмовам про цей трагічний випадок положило внедовзі торохкотіння танків, що наближалися до Січової Гостинниці. І враз сальва із скорострілів. Через вікна полився зливний дощ куль, що шарпали стіни, з яких сипався тинк і вирувала курява. Під їх прикриттям посувались чеські вояки. Паде наказ барикадувати сходи, щоб не дати їм змоги вдертися до середини. Столики й крісла роблять в цім випадку добру прислугу.

Усувати їх, без нараження на втрату життя від кулі когось з оборонців, не важились. Набоїв до револьверів не було подостатком, тому відстріюючись доводилось їм щадити. У Гостинниці мешкав німецький консул Гофман. На вимогу мешканців інтервеніювати, старався зв'язати телефонічно з ген. Прхалою, але без успіху. Тоді прийшла йому думка крикнути зі сходів до вояків, які були десь в коридорі партеру, щоб повідомили команданта тієї акції, що він є німецьким консулем і щоб припинив обстріл. Це помогло, але військо не відступало. Була, мабуть, вже десята година. Тоді появився в будинку посол Тулєк (Тулик), заявляючи, що прийшов з доручення прем'єра переказати про заключення перемир'я з чеською командою і тому треба розібрати барикади і не воювати з чехами, а вирушити з ними проти мадярів, які почали інвазію Карпатської України.

Цей заклик, по нараді, прийнято, але чехи використали його як нагоду, щоб нас розброїти і перевезти до в'язниці, при тім кожний одержав на спомин останнього дня їхньої влади в Карпатській Україні "дарунок" із маґазину жандармської брутальности в формі побоїв прикладами крісів, палицями, кулаками.

Оборонцями Гостинниці були: пор. Евген Кульчицький, Ольжич, чот. З. Коссак, інж. Оснач, проф. М. Михалевич, та ін. Завдяки коридорові, жертв серед мешканців Гостинниці не було, бо його стіни оберігали їх від куль.

Другими оборонними пунктами були: будинок, у якому перебувала "Летюча Естрада", касарні Коша з 276 січовиками і Головна Команда Січі. Її будинок був під обстрілом танків, скорострілів і крісів з трьох сторін. Обороною керував полк. Колодзінський з пор. Чорним (із Стрийщини), чот. Левком Криськом-Крісом, десятником Ярмолюком з Волині, від пострілу якого згинув один чеський старшина, десятник Мельник, булавний Васильчук і коло 80 січовиків. Впродовж двох годин будинок був під обстрілом, а тоді чехи, припускаючи, що січовики вистріляли амуніцію, почали підступати під будинок. Зустрівши знову вогонь, залишили ці спроби й почали пробиватися через приватні помешкання,

що лучилися з будинком Команди. З допомогою ручних ґранат відкрили собі дорогу до Команди і, зайшовши ззаду, захопили січовиків, які боронили входову клітку. Після цього витягнули на сходи скоростріли і відкрили вогонь по коридорі. Але й це не примусило січовиків здатися. Саме тоді впав тяжко ранений в уста бул. Васильчук. Ризикуючи життям, він двократно відкинув чеські ґранати поза вікно між чехів, рятуючи життя не одному січовикові.

З Васильчуком сподівався я стрінути колись, але там, де нема вже "ні печалі, ні болізни". Та проти всіх сподівань стрінулись ми у Кракові. За свою геройську відвагу заплатив він тяжку ціну. На життя, як тоді здавалось, не мав шансів. Тож не диво, що його виписали ті що вийшли з Карпатської України з книги живих. У книжці П. Стерча "Карпато-Українська Держава" знайдете в списку поляглих за волю Карпатської України і прізвище Васильчука. Але наперекір смерті він остався жити. Це було в 1940 р. Принагідно я приїхав до Кракова, в якому перебувало багато втікачів, коли червона армія зайняла Галичину, і зайшов на обід до знаного українцям ресторану Капусти. Прямуючи до виходу, зустрічаю в дверях... Васильчука!! З несподіванки я остовпів.

— Васильчук, це ви? — питаю по хвилі.

— Так, а що не пізнаєте? Змінився дуже?

— Пізнаю, але не вірю, бо ж ви були так тяжко поранені в Команді Січі, що ми поставили на вас хрестик.

— Але, як бачите самі, я жию, — відповідає.

— Васильчук мав щастя. Відвезений вже під час перемиря, до лікарні, якимсь чудом вирвався смерті з рук, а пізніше мадяри видали його полякам, які запроторили його до тюрми. З розвалом Польщі вийшов на волю. Бік щоки був страшенно здеформований. Ця зустріч осталася в моїй памяті однією з незабутніх своєю незвичайністю. Обдарувавши його стома злотими, я відїхав до братії, будучи під радісним враженням цієї особливої пригоди. І де? У Кракові, якого україножерний часопис "Курієр Цодзєнни" ледве кілька місяців тому аж захлинявся радістю з приводу

"вспульней ґраніци з венґерскім братанкем". Не сподівалися його редактори, що так скоро Краків стане осідком ОУН — найбільшого ворога окупаційної Польщі — для нових революційних плянувань, в яких будуть брати участь теж вояки Карпатської України.

Ті січовики, що боронили Команду Січі, були особливо вдячні українській еміґрації в Америці: звідти надійшли величезні скрині з одягом для населення Карпатської України. Ці скрині стали у великій пригоді, бо ними забарикадовано входи, а крім цього, з-поза них можна було боронитися. Вони, вправді, були сильно пошкоджені кулями і розривами чеських ґранат, але врятували життя не одному січовикові.

Продовж кількох годин велася ця непотрібна війна чехів проти Команди Січі. Для заіснування цього стану не було реальних основ. Заснування Карпатської Січі не було спрямоване проти чеського війська, а для поборювання польських і мадярських диверсантів. Могли зовсім добре побіч себе існувати. Озброєна Січ могла б бути ефективною силою для охорони кордонів перед їх пенетрацією, навіть більш ефективною завдяки національному складу і характеру, де почуття оборони рідної землі випливало з глибини душі. Збройний виступ чеської залоги Хусту за відмову віддати жалюгідно малу кількість зброї (яку, до речі, команда жандармерії видала, на наказ о. Волошина) виявляв у всій ширині вороже наставлення ген. Прхалі до існування Карпатської України. Він, замість сам озброїти Січ, щоб могла чинити опір мадярській інвазії, почав війну проти неї.

Коло години 10-ої пролунав знизу голос команданта відділу охорони премєра, Юрка Торбича: "Не стріляти!" Стояв за барикадами з білим прапором. Він передав полк. Колодзінському листа від прем'єра о. Волошина з наказом: припинити стрілянину і ждати посланців. За кілька хвилин вони прибули: Перевузник — міністер внутрішніх справ і словак надпоручник Парчані. Передали вимогу прем'єра скласти зброю, бо цього вимагають важливі політичні обставини. Для кращого з'ясування справи полк. Колодзінський вислав з Перевузником двох старшин до прем'єра, бо чехи

дальше стояли залізним перстенем, хоч погодилися на перемиря. Це дало змогу відтранспортувати поранених до лікарні. В часі перемиря чеський чотар підійшов зі зброєю до барикади, за що заплатив життям, але внаслідок цього знову заговорила зброя. На її відгомін прибув знову мін. Перевузник, командант Роман і двоє чеських старшин, які припинили стрілянину і поновили вимогу скласти зброю. Полк. Колодзінський, одначе, не погодився, бо вислана делеґація не повернулася від прем'єра. На пропозицію дир. Білея вислано нову, в складі чот. Левка Крися (пс. Кріс) і асп. Д-в., яка, повернувшись, передала наказ припинити бій і доставити йому зброю, що й виконано.

Рівночасно з нападом на Команду Січі чехи повели наступ проти Коша. Чисельний стан його в хвилині нападу становив 276 січовиків, але озброєння було жалюгідне: 10 крісів і по 25 набоїв до кожнього, три автоматичні пістолі, кілька ручних ґранат, і 50 револьверів. Передбачуючи можливість нападу, пор. Сулятицький наказав вивести січовиків з дерев'яних бараків і обсадити горбок, що був за ними. Дві сотні зайняли вже становища, коли на дорозі появилися два танки й панцирні авта, що відкрили вогонь по бараках, заблькоковуючи в них частину січовиків. Їх дерев'яні стіни не оберігали, очевидно, від зливи скорострільного вогню, та проте січовики не здавали позицій, а завзято боронились. Щоб їх здобути, чеська піхота повела тоді наступ на горбок, заходячи з боку. Загрожувало оточення. Тоді пор. Сулятицький наказав відступати до Тиси. Все ж таки втрати Коша виносили від 50 до 60 вбитих. Із знайомих загинув тоді один з найкращих підстаршин, десятник Юліян Євчук, член ОУН. Заборона польської влади мешкати йому в прикордонній надзбручанській полосі свідчила про нього, як про високо ідейну людину, всеціло віддану справі визволення свого народу, а тому небезпечну для Польщі.

Третім опірних пунктом став будинок Розенбавма, де перебували шістеро січовиків з "Летючої Естради" під командою волиняка, хореографа Анатоля Демо-Довгопільського. Почувши стрілянину перед Січовою Гостинницею, він зрозу-

мів, що це напад чехів і вирішив дати відсіч. З цією самою ціллю вислано з команди рій січовиків під командою. пор. Тацинця, який зайняв міське управління. Становища були

пор. Федір Тацинець

добрі тим, що знаходилися на площі проти Січової Гостинниці і боронили тим самим входи до неї перед чеською піхотою, що повела наступ під прикриттям чотирьох танків.

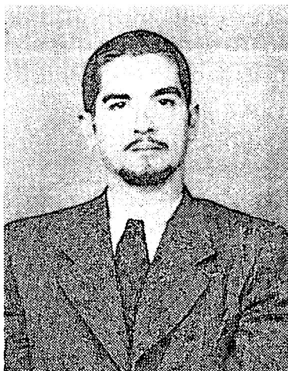
Цю відсіч Демо-Довгопільський описав під заголовком: "Альказар" Летючої Естради в книжці "Карпатська Україна в боротьбі" під криптонімом А. ДАД — (передруковую без змін):

А. ДАД

"АЛЬКАЗАР" ЛЕТЮЧОЇ ЕСТРАДИ

Виписую, як мотто голоси преси та очивидців:

"Ішов бій. Стріляли на гостинницю та на протилежний дім, який здемольовано. В цьому домі завважено сіру шинелю січовика й туди звернули дула скорострілів. Цей дім

Анатоль Демо-Довгопільський у Відні після звільнення з мадярського полону.

названо українським Альказаром. Навіть, коли вже був наказ заперестати відбиватися, ті, що скрилися в цьому домі, відбивалися далі. Відкидали ті ґранати, які кинені чеськими вояками не розривалися, зате скидувані січовиками на камінний брук розривалися й робили великі шкоди чехам".

("Українське Слово", Париж, 30. квітня 1939).

"Летюча Естрада" — це розконспірована тепер терористична орґанізація чорношличників зі Львова, що укривалася під назвою мистецького товариства "Говерля". Вона на чолі зі страшним ватажком-ґанґстером з Америки, перша напала на чеське військо та, розброївши його, пішла мордувати безборонне мадярське населення. Тепер з приходом доброчинного мадярського війська встановився спокій, але населення ще й досі турбує ця проклята банда, яка має свій головний штаб в околицях Говерлі".

(Оповідання мадярського терориста зі Солотвини.)

"Летюча Естрада" — це була небезпечна федерація фільмових режисерів та кореспондентів, що провадили шпіонажу з рамени Америки та Німеччини, які хотіли створити Україну.

Тепер ця федерація вже не існує, тому що головні її орґанізатори Лисюк та Демко не живуть. Лисюка забили, Демка тяжко ранили чехи, та пізніше в Солотвині на власних моїх очах замордували мадяри".

(Оповідання місцевого учителя, інтернованого в Ніредьгазі.)

Як не дивно, але на цей раз найближче до правди була преса, з тою лише ріжницею, що жадна "сіра шинеля січовика" не притягнула уваги чехів. "Летюча Естрада" була неумундурованою ґрупою січовиків, які з боєм зайняли цей вигідний пункт на площі проти Січової Гостинниці. І хоч дійсно вони з усіх залог в Хусті протримались найдовше, пригадуючи тим може поставу еспанського Альказару, але руками ґранатів ніхто з її членів не відбивав. Мушу рішуче зазначити, що геройством "Летючої Естради" не було їздження верхи на своїх та ворожих набоях (вибачте за це, пане "присутній очивидце!"). Її відвага та певність себе мала джерело у свідомості своєї правди та віри в перемогу ідеї. "Летюча Естрада" була зразком ідеального переформування, що до часу та якости, мистецької одиниці у мілітарну.

"Летюча Естрада" довела, що національне мистецтво приготовляє найбільш плястичний матеріял, який легко приймає такі форми, які вимагає від нього даний момент, та диктує обов'язок.

Постава "Летючої Естради" (яку вона зайняла 14. березня), ще й тому заслуговує на порівнання з Альказаром, що це поняття було властивим змістом цілого короткого істнування цієї ґрупи.

Тому я свої спомини властиво мусів би назвати не "Альказаром" а "Альказарами" "Летючої Естради".

Було їх три. Кожний з них мав свою характерну історію ґрупи людей чину, що не зупиняється ні перед чим та пробоєм прямує проти всього до цілі.

ПЕРШИМ АЛЬКАЗАРОМ названо помешкання доктора Будая (знаного мадяроно-москвофіла), при вулиці Свободи,

де у реквірованім, "безправно", проти чеських законів, помешканні, забарикадувалася перший раз "Летюча Естрада". Там була її перша власна домівка, з якої вона не уступила мимо офіційної інтервенції поліції, ворожої постави господаря та навіть заходів впливових українських чинників.

Уступила "Летюча Естрада" зі своєї домівки тільки тому, що треба було боронити нову — свій театр (ДРУГИЙ АЛЬКАЗАР), який вона видерла з приватних рук спекулятора, що хотів урядити в тому помешканні ресторан-кабарет.

Альказарці оселились у цьому немешкальному будинкові, змусивши власників підписати з мистецькою громадою "Говерля" контракт на кілька літ, — розпочали в цьому театрі перебудову та ремонт.

У цьому другому Альказарі розпочалось властиве гостре поготівля та переформування "Летючої Естради" мистців у військову частину. Вже сама мистецька праця призвичаїла їх до суворої карности. Духові вартости, які розвинуло в них мистецтво, давало змогу їм не зауважувати матеріяльних прикростей.

П'ять хлопців жило у вогкій зимній кам'яниці в умовинах жахливої антисанітарії.

Самі собі варили їсти, власними руками проводили до порядку брудне, запущене жидами помешкання; вдень вправляли стріляння до цілі, вночі, не маючи чим добре накритися, спали із зброєю в руках на декораціях, завжди маючи вартового, який підтримував вогонь у залізній печі, та в разі потреби мусів алярмувати.

І ці люди, що жили в цей спосіб, виснажені вічним очікуванням збройного нападу чехів, знаходили в собі ще енерґію працювати, ходити на проби, вчитися, підготовляти величну прем'єру шевченківського свята, яке мало відбутися 15. березня 1939 року.

Мені під команду віддано п'ять січовиків, що були кадром "Летючої Естради", ударно пропаґандивним роєм Січі, що стояв під артистичним доглядом мистецької громади "Говерля". — В останній хвилині перед відомими подіями долучився до нас ще шостий.

Були то все молоді, талановиті хлопці, що безоглядно віддавали свою працю Мистецтву та Батьківщині.

Завданням нашого ударного рою, була оборона Січової Команди, на випадок нападу чеського війська.

Завдання не було легке, коли взяти на увагу, що ми на сім людей мали три револьвери малого калібру та дуже мало набоїв. Але показалося, що важливість моменту та непереможне бажання можуть зробити все.

Треба було здобути зброю, виробити плян нападу, та як найдорожче продати своє життя на випадок невдачі.

І все це було зроблено...

Тиждень гострого поготівля, гострого нап'яття нервів, волі та чину і... ми маємо зброю. Нові рушниці по шісдесять набоїв на кожну, шоломи та багнети — вся ця зброя була реквірована, точніше — здобута власними руками з одного з чеських складів зброї.

Отож ми самочинно і "блискучо" озброєні могли в потрібний момент виконати мій плян, який був дуже простий: на перший відгомін ми мали перебратися подвір'ями до церкви на площі Волошина, відкрити заздалегідь підробленими ключами, вхід на дзвіницю, обсадити її і тим самим зробитися панами цілої площі — цебто не дати доступу чехам до Січової Команди з цієї сторони.

Але минув ще тиждень поготівля, проведений всіми разом в будинку майбутнього театру, на розі вулиць Духновича та Толстого.

Спали одягнені, озброєні, цілу ніч тримаючи подвійну варту.

13. березня, огодині 11. вночі несподівано дістаю приказ, що маємо боронити Команду або Січову Гостинницю в залежности, на що буде перший напад. Загострюю поготівля. Не спимо цілу ніч, а коли над ранком постановляємо спочити, алярмує вартовий: "Стріляють!"

На дворі цілком ясно. Година — шоста, пів до сьомої.

Висилаю одного січовика на розвідку до Команди; сам біжу до Січової Гостинниці, бо власне звідти чути стрілянину.

На площі перед Січовою Гостинницею стоять два панцирні авта та стріляють по вікнах і дверах та ґрупи вояків.

Вертаюсь. Від Команди Січі стрілів не чути. Січовик, якого вислав, ще не повернувся. Постановляю чекати на його поворот. Хлопці зі зброєю в руках готові до бою.

Бачу бліді схвильовані обличчя юнаків, що нервово чекають приказу, і відчуваю навіть якусь ворожість в їх поглядах: "Чого чекати? Там наших бють!"

Але чекати мушу на поворот розвідки. Одною рушницею більше не можу погорджувати.

Чи маю їм щось говорити? Пощо? Стискаємо собі руки. У цім німім порозумінні чулася безоглядна готовість полягти, але здобути Славу Україні.

Ця одна німа хвилина дала мені певність, що хлопці не заведуть.

Але далі чекати нема сенсу. Розвідчик не вертає. Стрілянина від Гостинниці зростає. Постановляю вирушати, але справа комплікується: на нашому розі з'являється варта з двох вояків, у вікні протилежного будинку чеський жандарм з кулеметом.

Постановляю зняти варту. Іду до наріжної кімнати, обережно відхиляю віконницю вікна, що виходило на вулицю Духновича... На віддалі яких двадцятьох кроків комічно пританцьовує чеський вояк з рушницею на поготові. Він то ховається під браму, то вихиляється з неї. Видко, що обсервує когось, хто зближається від команди. Беру його на мушку, але щось перешкоджає мені потягнути за спуст.

Стріляю добре. Віддаль мала. Але забити людину, яка мене не бачить щось мені не дозволяє... Він молодий хлопець, блондин, гарне обличчя.

Раптом ситуація міняється. Бачу як його лице перекошує злість, підносить рушницю та зміряє до когось...

Всі вагання зникають — коли я його не заб'ю — він заб'є когось з наших. Натискаю спуст... Вогонь, гук стрілу, брязкіт вибитого скла — і перша офіра на розі.

Пляну не маю жадного, але даю приказ: "За мною!" Вискакуємо на вулицю Тостого і біжимо в напрямі

Гостинниці. Другий чеський вояк кидає зброю, та втікає попід муром в протилежному напрямі.

Біжимо гусаком, коли вже досягаємо до закруту вулиці — відзивається за нами кулемет. (Запізно, Пепічки.) Нам вже ці кулі шкоди не принесуть. Пробігаємо решту вулиці, що ділила нас від площі. По дорозі з поодиноких цивільних ґруп людей, що ховалися від куль, кричать нам: "Слава Україні!"

"Слава!" Але переді мною вже площа, на якій два панцирні авта з кулеметами, та коло сотні чеського війська під брамами, а за мною п'ять молодих хлопців, з яких тільки один відбув військо. Моментально блискавкою протинає голову закінчиней плян: "Поки повернуть кулеметами, забити їх, як найбільше. Пізніще — брама. Чиєсь помешкання на горі. Барикада.

Виконуємо цей плян в точности. Даємо кілька стрілів до дверей гостинниці та під ріжні брами на площі, де тільки видко чеських вояків, що бігають сюди-туди у паніці.

Кулемети зловіщо повертаються до нас, але ми вже також під брамою. Один з хлопців падає. В голові думка: "Перша жертва!", аж бачу, ця жертва зривається на рівні ноги та правильно салютуючи до шолома, голосить слухняно, що він о кулю спіткнувся, яка впала йому під ноги.

"А ти що, дурний?" — відзивається хтось із наших. "Хіба не бачиш, що Пепіки під ноги стріляють? Не можеш перескочити, чи обійти?"

Ну, думаю, як гумор є, то все буде гаразд.

За брамою — не подвірря, а вузенька вуличка, з якої щурами метнулися жиди по ріжних дірах. Пробігаємо нею на головну вулицю: Густо обсаджена військом. Ледви висунув голову — стріляють. Від почти їде третє панцирне авто.

Постановляю вдертися до наріжної кам'яниці. На сходах повно людей. Якийсь старий жид нервово викрикує: "Слава Україні!" Чеський жандарм стоїть з руками піднятими до гори та клянеться, що не має зброї, яку в тій самій хвилині відбирають він нього хлопці. Решта людей старається взаємно всадити голову один другому під паху.

Минаємо цю мальовничу ґрупу та входимо на перший

поверх. Двері порозчинювані. Помешкання майже пусті. Займаємо цілий поверх.

На площі повна дезорієнтація. Не знають, де ми, куди стріляти. Розставляю хлопців коло вікон. Вказую їм, куди мають стріляти та зраджую наше місце першою сальвою.

Падає кілька вояків. Іх затягають під брами. Одного видко тяжко раненого, забирає танк. Три панцирні авта реаґують одразу шаленим кулеметним та мінометним вогнем по нашому поверсі. Кулі дум-дум та міни моментально руйнують помешкання. Курява страшна. На зубах вапно, цегла, але життя ще є — мури капітальні.

Виповзаємо на животах до коридору, що на задньому пляні. Перебігаємо ним до останньої кімнати на протилежнім кінці помешкання, та знову даємо кілька сальв. Так перебігаючи час від часу, я хотів змилити ворога що-до нашої кількости. Пізніше порозставляв у чотирьох покоях по одному січовикові, одного на варті коло сходів, сам підтримував постійний зв'язок межи ними.

Положення наше було знамените: з фронту ручні ґранати не могли робити нам шкоди, бо вікна були заслонювані бальконами, а на дальшу дистанцію від дому, чехи не відважувалися відходити. Ззаду була дуже вузенька вуличка, зі сторони якої також не могли нам шкодити ані ручні ґранати ані кулемети, зі сходів вдертись було неможливо, беручи під увагу "хоробрість" нашого ворога.

Але куль вони не шкодували. Всі річі в помешканні були розсторощені на січку. З нас якимсь чудом нікого ще не ранено. Стрілянина тривала з пів години без перерви.

Бажаючи розглянутись в ситуації, обережно висуваю голову з вікна, аж раптом... чую міцний удар в голову та щось гаряче палить мене в руку. Ховаюсь. Підношу щось, що було перед хвилиною в моїй долоні: це гаряча куля, розплощена грибом. Здіймаю шолом. Над самим чолом зігнутий край зі спаленою фарбою.

Одразу пригадується мені те, що хлопці не хотіли брати шоломів: доводили мені, що не елеґантно — без однострою — цивіль і раптом в шоломі.Я завдячував своє життя лиш під-

свідомому імпульсові, що змусив мене мимо небажаного і мені тягару видати приказ: "Одягнути шоломи!" Цей випадок зробив на хлопців велике враження. Вони тільки тепер зрозуміли дійсність ситуації. Зрозумів її і я.

Зрозумів, що наражаю на смерть п'ятьох юнаків... Стрілянина замовкла. Гостинниця вже, видко, склала зброю. Когож ми мали боронити?

Тепер лиш себе. Але це не могло бути обороною, лише продажем свого життя за можливо більшу ціну. Торгувати в той спосіб своїм життям мені вже приходилося нераз, але торгувати життям інших — ще не доводилося.

Тепер був тільки один сенс: витримати цю позицію як найдовше, а для цього одна засада: ні одної кулі надаремно.

Сидимо безчинно кілька хвилин. Нарешті знову вихиляюсь: площа чиста. Відїзджає з неї останній панцирник. Не можу зрозуміти, в чім справа. Чижби вже прийшли німці? — приходить мимовільна думка...

Аж раптом з бічної вулиці вибігає перелякана товпа цивільних людей, а за нею ґрупи чеської реґуляної армії — "хоробрих вояків", що за плечима жінок та дітей займають ближче до нас позицію. За кілька хвилин чую стріл на сходах та чеське прокляття. Значить таки атакують. Біжимо туди.

На долині на білій стіні з'являється виразна тінь людини з револьвером в руці. Через сіни січовик, який мабуть бачить більше ніж тінь, бо прицілюється і стріляє... Бачу, як тінь кидає револьвер, хапається двома руками за живіт та з огидним ревом падає лицем вперед. Йому вторує дике виття решти озвірілих трусів...

Тепер я певен, що вони більше не відважаться нападати з цієї сторони і йду на свій обсерваційний пункт: площа порожня. Під Січовою Гостинницею бачу якогось старшину, що виблискує ґудзиками в темряві одчинених дверей "Електрарні". Там видко повно людей. Тому, хоч був поставив приціл на двісті метрів — не стріляю, чекаючи вигіднішого моменту.

Але бачу, він робить якісь дивні знаки на протилежний

ріг вулиці, повертаю голову в тім напрямі, та запізно: чую свист кулі над вухом. Зпоза рогу стріляв не злий видко стрілець-офіцер зі звичайного карабіну. Поки він заряджав до наступного стрілу, в мене в голові блиснув плян, який я миттю виконав.

Знявши з голови шолом я, тримаючи в руці, починаю його обережно висувати в тому місці вікна, де перед хвилиною була моя голова. Чую знову стріл, кидаю шолом на землю та беру на мушку постать в скоку за ріг вулиці. Я переконаний, що трафив, бо якось дивно покотилася вона за ріг.

Мав тоді почуття, що ніби полюю на звірину. Тільки з тою відміною, що моя звірина є краще озброєна від мене і також полює на мене.

Залишаю в наріжній кімнаті січовика, який мусить мене інформувати про події на вулиці зліва, а сам знову обхожу решту розставлених чатових.

При одному вікні бачу усміхнене молоде обличчя (добрий стрілець), вказує мені на протилежний дім: "Я його здається того...!"

З кругленького віконця протилежного горища якось дивно-нерухомо сторчить до неба люфа кулемету...

Іду до вартового при сходах: спокійно. Каже, що йому тут вже обридло сидіти: "Нічого не видко, тамті стріляють, а я нічого...!"

Зближаються "тамті" та кажуть, що на площі якийсь дивний спокій. Напроти, через вузеньку вуличку показується переляканe обличчя жида, якого ми на початку затероризували і який нам час від часу приносив вісти з ворожого табору. Між іншим виконував розвідчу працю не зле, навіть одного разу приніс нам свіжий запас набоїв, який знайшов на вулиці, та оповідав, що чехи, правда, розлючені, але непевні себе. Чекають старших офіцерів. Але тепер його лице було викривлене жахом. Захлистуючись зприводу переляку та, видко скорого бігу по сходах, він повідомляє нас, комічно жестикулюючи при тому, що на приказ якогось старшини вояки закладають під нами міну і з плачем благав мене

піддатися, бо інакше полетимо всі в повітря і з нами його склеп.

Перспектива була "цікава", — "Летюча Естрада" наближалась до ідеалу здійснення свого призначення.

Але філософувати довго не прийшлось, бо раптом з неочікуваного боку, від дзвініці католицького костелу коло пошти відзивається пекельна стрілянина. Жид зникає в якімсь істеричнім підскоку, знову скло з вікон і дрібна цегла з мурів сиплеться нам на голову. Шкоди, що правда, це нам не приносить, але від куряви дихати нема чим, та глушать нас розривні набої, гарматки малого калібру або з мінометки.

На перешкоді їм дах досить високого будинку, але коли його розібють — буде зле. Повертаю голову, шукаючи очима якогось матеріялу для заслонення вікна. Але запізно... Мене щось сильно гостро-пекучим ударом вражає у правий бік.

Падаю, та зараз жу зриваюся на ноги; зі свідомістю, що мене ранено. Цілий бік якось дивно паралізує — чую, як гаряча кров спливає по цілому тілі. На хлопців це впливає жахливо. Один з них кидається до мене, щоб перев'язати, але на це нема часу. Почуваюся дуже слабо. В голові одна думка: "Коли зімлію що буде з ними?" Треба відступати до середини помешкання, та там барикадуватися.

Знаходжу у себе в кишені ніби спеціяльно приготовлений бандаж, прикладаю його до рани, з якої ключем б'є кров, і тісно затикаю місце, між нею та одежею якоюсь ґазетою, маючи надію, що це так присохне.

Відступаємо до фронтових кімнат. Двері барикадуємо тяжкою плитою та машиною до шиття. Самі ховаємося у дальшій кімнаті без виходу, її двері заставляємо перекиненою шафою з книжками, підпираємо ліжками та накриваємо все зверху ріжним дрантям: подушками, перинами.

Властиво це не були все поодинокі річі: кулеметні кулі дум-дум та міни так перемішали все, що там трудно було щось розріжнити... Книжки, побите начиння, пір'я з подущок, якісь апарати, чиста білизна, кавалки муру, скла... все це було пересякнуте конфітурами, помідоровим соком та

якимись ще невідомими плинами (здається, що господар того помешкання, був фотоґрафом), все це разом взяте творило дуже пластичну масу, з якої зручно було вибудувати досконалу барикаду з бійницями в напрямі перших затарасованих дверей.

По закінченні цієї праці ми заняли вичікуюче становище. Чехи, не орієнтуючися в зміні ситуації, ще довго провадили безоглядну стрілянину по уявному ворогові.

Було коло дев'ятої години ранку. Мене опускали сили. За цей час я вспів викинути кілька рукавів запеклої крови в кавалках.

Хлопці тимчасом знайшли цілу пляшку помідорового соку, якісь сухарі та, частуючи мене, весело засіли на сніданок. В поважність моєї рани вони вже не вірили. Зрештою всі були приготовані на певну смерть, в обличчі якої все інше блідне.

Позиція наша була доброю. Ми могли протриматися там навіть кілька днів...

Стрілянина стихла.

Нарешті "хоробрі швейки" зорієнтувалися, що сходів ніхто не боронить та сміло кинулися до наступу.

Почувши кроки на коритарі я розрядив свій мавзер в напрямі зачинених дверей, взяв від когось новий, але вже не міг його втримати...

Моє місце при барикаді зайняв інший. Але стріляти вже не було потрібно. Здавалося, нам дали спокій.

В голові знову блукали безсенсовні думки: "Може німці прийшли, або наші з коша продерлися..." Дійсність починає приймати якісь задимлені контури. Аж несподівано з глибини коридору відзивається чийсь гучний голос:

"Хлопці січовики! Не стріляйте. Ми ваша старшина. Не проливайте надаремно крови. Відчиніть двері! Коли зложите зброю, ґарантуємо вам безпечність".

На моє жадання гасла, вони відповідають довшою мовчанкою. Видко радяться. За хвилину тойже голос продовжує: "Ми гасла не знаємо, але..." І знову повторення тої ж пропозиції.

В свою чергу з нашого боку наступає мовчанка, за якою видно наші посередники відчули погрозу, бо зійшли на долину, та вже з площі намагалися звернути на себе нашу увагу.

Коли я з трудом підвівся та поглянув через вікно, зобачив ґрупу двох січовиків-старшин та між ними представника від уряду, який знову забрав голос:

"Панове! вже всі склали зброю крім вас. Нема сенсу нам битися з братами-слов'янами. Мусимо разом іти проти спільного ворога-мадяра, що наступає на нас. Складайте зброю. Я вас відпроваджу в безпечне місце. Я ручаюсь!"

Говорив він це з таким захопленням, так переконливо, що був просто заскочений моєю відповіддю, що ми спокійного місця не шукаємо, а йому пропонуємо сповнити свій обов'язок та прилучитися до нас. Що до спільного походу на мадяр, це зробимо на приказ свого коменданта, але зі зброєю в руках, а не складаючи її своїм "братам".

Він, комічно жестикулюючи, дав до зрозуміння, що зробив все, що міг, та умиває руки.

Болюче було дивитиь на одного січовика, якого я добре знав особисто. Він був змушений і в цій комедії грав пасивну ролю. На моє іронічне питання, чи і він нам радить складати зброю, він тільки розвів руками, даючи тим до зрозуміння, що він нічого не радить та, що є тут тільки примусовою декорацією.

Дальші переговори були недоцільними. Ми вернулись до своєї барикади: брудні, зморені, осмалені; сіли коло неї гуртом та спинили цю огидну ческу комедію співом.

Співали революційні маршові пісні, за кожним віддихом відчував я страшний біль у грудях, але співав з насолодою і поступово затрачував свідомість. Приємним навіть був цей стан в близькому та дорогому мені колі побратимів, що без вагання, всі пропозиції пана з уряду приймали дружним "Ганьба!", а тепер зливалися зо мною в спільну душу, яка, здавалось, вже не має тіла.

У їх співі, очах, рухах була така міць, така погорда марним затишним безхарактерним життям, що я, здавалось

мені, відходячи від них, міг бути спокійним і за їх гідний кінець.

Але це було тільки хвилеве ослаблення, з якого мене вивели якісь підозрілі звуки: буравлено у стіні; чув це виразно, розумів, що звідти грозить небезпека, але реаґувати не міг. Співали далі, і мені здавалось, що з кінцем цієї пісні скінчиться моє життя. Це нездорове розумовання перервав гук ґранати. Над нашою барикадою змією виросла смужка синього диму. Ґаз не був звичайний сльозливий: він дусив, розїдав очі і шкіру. Треба було встати, схопити цю ґазову бомбу та викинути її за вікно, але сил не було, не тільки, щоб це виконати, але навіть віддати приказ.

Я лежав, дусився та бачив, як жахливо мучилися хлопці.Рятувало нас тільки те, що вікна були побиті, та був протяг. Тяжкі сині хвилі газу, що сідали на підлогу, відганяли при помочі простирал та якоїсь білизни, але то була тяжка жахлива боротьба.

Я чув, що ще хвилина і задушуся, аж раптом — полекша: хтось накинув мені на лице хустину, змочену помідоровим соком...

З грудей ще рветься стогін, та вже знову відживаю. Життя вертає, але якесь дивно-ґротескове. Першою думкою було: "Дурні люди, маски протиґазові придумують, а тут такий винахід незнаного січовика — помідоровий сік..." І здається мені, що встаю та стріляю, а може це і в дійсности було зроблене з ціллю показати чехам, що їх ґаз не бере козака-характерника. Не можу пригадати.

"Слава Україні!" — кричить хтось здалека. "Слава Україні!" — відповідає грімко хтось коло мене... Вертаю цілком до притомности.

Гурт хлопців коло вікна з витягнутими руками салютують — обличчя ясні, горді, усміхнені. Характерности не в стані змити з них сльози, що смугами спливають по лицях.

Зриваюся на ноги та падаю на вікно. На долині Комендант Січи, в оточенні чеської старшини. Знову довша промова на тему: "браття чехи", "ідуть мадяри", та короткий наказ нашого Коменданта: "Скласти зброю!"

"Приказ, пане Коменданте!" Але... вагаюсь межи границями карности і обов'язку.

Я був переконаний, що ніщо не встані урятувати цих юнаків, я знав, що вся відповідальність за їх життя падає на мене і тому постановив берегти та, як найдовше витривати на нашім становищі, або, в разі потреби як найдорожче окупити його кров'ю ворогів, а тут після такої боротьби треба здавати зброю та опинитися на ласці цих озброєних звірів.

Одначе переважає карність та можливо свідомість того, що я за хвилину можу попращатися з життям. Постановляю скласти долю моїх товаришів в руки Коменданта. Відповідаю йому згодою, з умовою, що складемо зброю на його власні руки, тому він мусить піднятися на перший поверх до нас, але перед тим мусить заручитися словом чести чеських старшин, які перед тим обіцяли нам недоторкальність.

Сталося...

Я власноручно передав всю зброю Комендантові, а за хвилину нас, всіх, не виключаючи самого Коменданта, почало мордувати чеське реґулярне військо, а його старшини спокійно відійшли зі сміхом стискаючи плечима на наше домагання дотримати приречення.

Далі я вже пам'ятаю тільки одірвані фраґменти.

Нас волочать через ціле місто. Б'ють. Копають. До мене час від часу підскакує хтось та намагається пробити баґнетом, кричучи охриплим голосом: "Тенгле тен колеґу завражділ!" (Оцей самий забив мені товариша).

Боронять мене перед військом жандарми. З поодиноких ґруп публики чути прокльони та погрози. Зустрічаюсь поглядом з деким зі своїх. З приємністю відчуваю в них біль, сором, ненависть. Скорчені м'язи обличчя і тіла говорять про статичну силу, що кожної хвилини може ринути нестримним потоком. Чекаю на це. Але воно не приходить.

Подвір'я повне вояків. Знову б'ють. Копають. Чую глухі удари кольб... І мене б'ють, але якось не сприймаю цього, не відчуваю фізичного болю.

Волочать на гору. Якась кімната. Забирають все з кишень.

Переді мною виростає постать якогось молодого офіцера в червоному ґаліфе. Вказую йому на спливаючу кров з рани та домагаюся Червоного Хреста. Обличчя його перекошується від ненависти і з криком: "Маш за колеґу, маш червени кршіж", вихоплює автоматичний револьвер і в нестямі починає бити кольбою по рані. Вояки збивають нас всіх в кут та б'ють карабінами по головах, а коли всі непритомними падають на купу, починають ламати ноги, і тим приводять знов до себе. Ця процедура повторюється в моїй пам'яти до безконечности.

*

Подвір'я. Хтось кричить: "На шибеницю!" Хочу боронитися, хапаю руками за чиюсь рушницю. Маю ясну думку: "Ще перед шибеницею заб'ю кількох". А потім низький дзвін у вухах і темрява, в якій з шаленою бистротою віддаляється від мене ясна червона кулька. Хочу намацати шнурок на шиї, але чомусь не можу.

*

Лежу на вузькій дошці (може гріб?). Чийсь шепіт у темноті. Жахливий холод. Горло пересохло. Прошу пити. Схиляється хтось наді мною і дає мені хустину та шепотить: "Води нема, але може приложете це на рану, вона чиста". Машинально ховаю її до кишені. Від руху чую біль і раптом все розумію. Пізнаю всіх хлопців — всі живі, хоч трудно розпізнати: так побиті.

Ми арештовані в якісь стодолі. Я лежу на дошці на купі дров, понакриваний ріжним убранням, яке поскидала зі себе моя "Летюча Естрада".

Схвильовує мене цей їх сердечний відрух, стискає щось за горло. Мабуть так люди плачуть, але на розчулювання нема часу. Гуркіт у дверей, влазять знову вояки та господиня з того помешкання, де ми мали барикаду.

Вона стурбована, заплакана, та вказує на мене, як на злодія, що вкрав у неї гроші. Шукають, вивертають всі кишені і відходять грозячись. (На другий день ця господиня призналася, що жандарми змушували її до цієї комедії, аби мали підставу скінчити зі мною.).

*

Ніч. Мене виносять під руки на двір. Маю гарячку та біль у рані. На ногах стояти не можу. Але пізніше опановую себе настільки, що спираючись на руку товариша, іду кудись із цілою ґрупою (нас чоловік двадцять).

Хтось з вулиці кричить: "Слава! Вже не довго терпіти вам! Слава січовикам!"...

Пізнаю урядову будівлю. Довго чекаємо перед замкненими дверима. Хтось зі сторожі кпить з січового мундуру, звертаючись до якогось мого сусіда, молодого хлопця, який відповідає йому словами повними покори, що закінчувались просьбою відпустити його додому. Це був правдивий тип раба, який не вагався зневажати себе та Україну, маючи на увазі тільки свою шкуру.

Ця сцена збудила в мені таку шалену ненависть, що я знову почув сили. Тепер моєю єдиною думкою, аби тільки нас разом посадили до в'язниці.

Сьогодні навіть безрозсудними видаються мені такі думки, але тоді єдиним бажанням було в мене забити, задушити ту огиду власними руками. Я знав що він сильніший є від мене, але я ще знайшов би в собі стільки сили, щоб вчепитися зубами в його горло...

*

Після морозного нічного повітря, в'язниця відкрилася перед нами гарячою пащекою збитих в ній людей (там в маленькій кімнаті сиділо вже чоловік тридцять).

Але мене в'язнична сторожа не прийняла, боячись відповідальности. Задзвонено на авто зі шпиталю, а тимчасом залишено мене сидіти на сходах під сторожею, двох вояків.

Час ішов тяжкими кроками у моїм мозку. Тіло тяжіло до землі. Пульс бив повільно, але несамовито боляче.

Я просив води... Вояк подав, як мені здавалося одразу три чи чотирі кварти і я не знав котру брати. Пити не міг чи не хотілось. Все було байдуже. Крови вже не було. — Минала 12 година без перев'язки.

Щось мусіло статися, бо знести далі того чекання між тупими ударами пульсу я не був встані — вони мене розплащували...

Якісь далекі ненависні голоси доходили до мене: говорили про "братів слов'ян", про "невдячність українців"..

Десь зарипіли та стукнули двері. І в цей час я почув голос, що, як мені видавалося, походив з меґафону: "... і так Україна проголошується самостійною державою. Слава Україні!" Гучні голоси відповідають потрійним: "Слава!"

Щось мене ніби вдаряє, зриваюся на рівні ноги, стаю струнко. Чую через відчинені двері ще кілька тактів зі "Ще не вмерла Україна" і раптом ціле моє єство замикається поміж другим тріском дверей та останнім ударом кольби по голові від чеського вояка, що остаточна позбавляє мене свідомости.

Залогу цього "Альказару" творили, крім Дема: Прискач, Проць Михайло, Татарський Роман, Циганчук і Щигельський Володимир.

Так закінчила "Летюча Естрада" свої виступи. Короткий образ її історії передав невідомий автор підписаний як "Січовик". Ту відбитку я одержав з бібліотеки НТШ в Сарселі. Поміщена була вона в журналі "Орлик", — місячнику культури і суспільного життя, за липень 1947 р., що виходив у таборі збігців у Берхтесґадені. Відбитку я вислав проф. М. Михалевичеві і, на свою радість, довідався, що він був її автором. Передруковуємо без змін:

"Летючу Естраду" Карпатської Січі, леґендарну естрадну "боївку" очолював Микола Чирський, а пізніше — Анатолій Демо-Довгопільський.

Це вона в одному з приміщень Карпатської Січі, у Хусті,

між розсунутими, горою накопиченими лавками і рядами сінників на підлозі — спартанськими ліжками січовиків — відбуває чергову пробу. На стінах гасло: "Того же древа єсте діти і храбрих воїнів синове", "Вставайте, кайдани порвіте!". На чорній шкільній таблиці невправною рукою крейдою виведено тризуб. Замість подушок на сінниках гуцульські киптарики, а посеред залі кіннотчик української армії, поет-драматург і боєвик, завжди стрункий, підтягнутий, блискучий — Чирський.

"Стоп, стоп, стоп! Я вам тисячу і один раз повторюю — ви не актори-аматори й не зірки столичної опери, а бойова дружина. Тут вимагаю від вас не гри актора, не лицедійства, а найбільшої одухотворенности, горіння, палання, вибуху. Ви не граєту ролі героїв, ви мусите на мент самі стати героями, мусите стати голосом своєї нації, великої і вічної... Вчуйтеся! — як сказав би на це Шевченко... Це проба.

На дворі — будні. Одні вправляють, другі рубають дрова, треті розвантажують тягарові авта. На стіні напнуто полотнища — сохнуть нові декорації для "13-го кілометра" — Чирського.

* *
*

Довжелезне приміщення, колись, мабуть, театральна заля або кіно. Тепер же — без стелі в горі, непевна підлога внизу, під стіною якісь шафи, скрині, меблі, скинені на купу якоюсь чеською пограничною командою під час шматування кордонів Закарпаття Віденським арбітражем. В глибині — маленькі двері в маленьку кіпнатку. Це все разом — штаб і опірний пункт "Летючої Естради" в Хусті. Це — форма. Зміст? Ось проти вхідних дверей барикада, на ній новенький карабін — цівкою в двері. Двоє пильних очей — туди ж. Також вгорі, на горищі — кругле віконце. Воно не сліпе: двоє очей контролюють вулицю, стежать, пильнують. Цівка карабіна дивиться в небо, і на ній блиск місяця березневої ночі. Це — пункт. Плетене крісло, а в ньому куняє Демо-Довгопільський. Троє примостилось хто де. Сплять не

сплять — вже тиждень гостре поготівля, в день праця над програмою до Академії Шевченка, в ночі...

* *
*

Чотири кроки від дверей до ґрат вікна. Впоперек — вузько. Кам'яний мішок: одне ліжко і шестеро в'язнів. На стінах червоні плями, хтось видряпав: Ми згинули за Україну!" ... На ліжку Чирський. Він кашляє кров'ю, дихає трудно, ніс небезпечно загострився... Невже Чирський конає?

"Впасти в бою ... розумієте... душа не протестує проти смерти ... активної смерти... Але в цьому мішку? ... Треба жити, бо це лиш початок... так, це початок справжнього життя, бо крига рушила..."

А вночі зойки, глухі удари, тупотіння якихсь ніг і нелюдський крик катованих. Катівня... Десь поверхом вище — Ольжич й інші. За ґратами глибока синь неба і невиразні контури гір за Тисою.

* *
*

Дротом в'язано кілька пар рук. Ґрона тіл вантажено в авта; карантин у Кривій; монотонне вистукування коліс вагонів і нарешті, серед пушти присадкуваті задрипані і неохайні будови концентраційного табору "Варю Лапош". Якась стайня: під стінами на соломі Чирський і сотні друзів. Крізь відчинені двері видно, як двоє бойовиків "Летючої Естради" ведуть під руки раненого ще в Хусті Демо-Довгопільського... Немилосердна спека; уїдливість мух і в проходах тупі погляди гонведів, узброєних в кріси і дрючки, на кінцях розтіпані об спини в'язнів... "Нова Европа" тріюмфує, бо світ байдужий. Світ не розуміє, що почалася вже Друга Світова війна, що на весні 1939 року Україна на Срібній Землі перша підняла зброю проти загарбницької політики світових деспотій. Чирський зі своєю "Летючою Естрадою" був кільцем у цій боротьбі — як мистці і як вояки;

національне слово і національний чин складали у них цілість нерозривну. І тому саме мистецтво їхнє, сповнене найвищого горіння й було мистецтвом живим, справжнім національним мистецтвом".

* *
*

У своєму спогаді Демо-Довгопільський пише, що сидячи у в'язниці, він почув, здається, з меґафону слова... і так Україна проголошується самостійною державою. "Слава Україні!" Гучні голоси відповідали потрійним: "Слава!" Це проголошення передав через радіо прем'єр Волошин і в зв'язку з цим відбулася перед будинком Уряду демонстрація, яка домагалася також звільнення ув'язнених січовиків.

Та чехи знехтували ці домагання, не помогли і старання уряду. Вони придержали всіх в'язнів аж до ранку. Коли довідалися, що німецьке військо окупувало Чехію, рішились нас звільнити. Ми ніяк не могли діждатись тієї хвилини. Ніхто не спав під тиском думок про події що розігралися і, що буде далі. Та й місця, де б лягти, не було. Від думок і про голод забулося, хоч ми їли ще півтори доби тому. Докучала лише спрага. у в'язниці було, мабуть, коло 80 чоловік.

Рано з'явився в келії сотник Української Поліції Білей, з радісною вісткою про звільнення з в'язниці, поручаючи відразу іти до будинку української поліції по зброю: бо мадярське військо перейшло кордон Карпатської України і треба йти на фронт. Сформувавши швидко колону, відділ зі співом помаршував по зброю. На жаль її було обмаль і для всіх не вистачило.

Звідтілля поспішив я до Січової Гостинниці, щоб заспокоїти голод. Там я довідався, що в недалекім ґаражі пожежної сторожі є зложені тіла поляглих січовиків. Лежали на цементовій долівці. Розпізнати когось знайомого було тяжко. Між ними я пізнав лише Гриця Гасина з Конюхова біля Стрия.

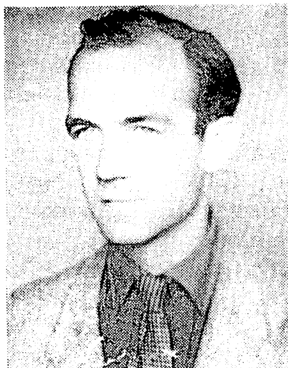
Звідси цікавість повела мене до Каманди Січі. Розбиті вікна, стелі й стіни ґранатами й танковим вогнем говорили

про запеклість наступу чехів. На долівці великі плями крови, припорошені тинком і склом. Ті, що вийшли живими з цього бою, готувались до нового проти наступаючих мадярів.

Кожний з нас здавав собі справу з тяжкого положення, в якому опинилася Карпатська Україна. Та прийняти вимогу Мадярщини і капітулювати, означало перекреслити себе, завдати цим тяжкого морального удару українському народові, зрадити ідею українського націоналізму. Обставини для оборони перед наступом мадярів були крайньо несприятливі, бо в тім самім часі, коли в Хусті йшли бої з чеською залогою, Будапешт вже вислав своє військо на окупацію Карпатської України. Навіть в цій критичній хвилині ген. Прхаля не віддав Січі складів зброї до її диспозиції. Її треба було здобувати.

На вістку про окупацію Чехії німецьким військом, чеська залога Хусту цілу ніч готовилася до дороги. На площі касарень горіли вогні: палено документи і письма. Ранком вулиці міста знову наповнилися скреготінням танків і стукотом кінських копит кавалерії, що відступали до Румунії.

Підхор. Стахів, ідучи до Команди Січі, яка після

підхор. Евген Стахів

знищення будинку перенеслася до будинку Уряду (Владної Будови), стрінув чеського вояка-українця, який йому сказав, що в касарнях є ще багато військового майна, яке треба

забезпечити. Це він зголосив полк. Колодзінському, заявляючи, що він готовий піти туди. Колодзінський дав йому до диспозиції велике військове особове авто "Шкода" на 6-ти колесах, і він разом з вояком-українцем в чеській уніформі і з підхор. Ткачуком Ільком поїхали до касарень. Коли приїхали там, в брамі стояла ще чеська військова стійка. Шофер переказав по-чеськи слова Стахова, що їм ген. Прхала дозволив перебрати під їх охорону касарні і що вояки можуть вже відійти. Стійкові без спротиву пропустили їх. Тоді вони заїхали під маґазин зі зброєю, де знайшли коло сто легких і тяжких скорострілів та багато амуніції. Наванатажили 30 скорострілів і поїхали до будинку Уряду, де січовик Шапочка — лемко, який перейшов вишкіл у польськім війську — відразу взявся складати й набивати стрічки набоями. Вони ж поїхали вдруге до касарень і знову привезли 30 скорострілів.

Тепер виринула в них думка поїхати до Тячева (містечко біля румунського кордону) і там, або по дорозі розброїти чехів та забрати у них кілька вантажних авт. Полк. Колодзінський, для виконання цього пляну, дав їм до диспозиції урядове авто "R I", яким, як говорили, раніше їздив мін. Ревай. З ними поїхав один студент медицини з Чернівців. Це було в середу 15 березня, коло год. II перед полуднем. Вони швидко перегнали довжелезну колону чеських вантажних авт. В Буштині затримались на кілька хвилин і дали наказ місцевим січовикам поставити на дорозі барикади: спиляти кілька придорожніх дерев і перегородити шлях утікаючим чехам, щоб мати час перебрати владу в Тячеві й зорганізувати оборону. Виконати наказ взялися блискавично, негайно принісши пили й зрізуючи дерева.

У Тячеві, зустріли на вулиці п'ятьох вояків у чеських уніформах із синьо-жовтими стяжками в петельках. Від них довідалися, де урядує сот. Николин, командант місцевої станиці Карпатської Січі. Дуже, одначе, розчарувалися зустріччю з ним, бо був страшенно переляканий і не хотів їм помогти перебрати владу. Плянував чимскорше перейти до

Румунії. Лишились здані на самих себе і тих п'ятьох вояків, що їх стрінули на вулиці.

Вирішили насамперед роззброїти жандармерію. Ішли на станицю зі страхом, бо не знали, чи не прийдеться їм заплатити життям за свій плян. До середини ввійшов Ткачук, Стахів і двох вояків, а трьох лишилося надворі. Стахів заявив командантові, що їх прислав новий український уряд з Хусту і в його імені вони перебирають владу. Вражений командант завагався, але в цій хвилині якраз радіо, що стояло на столі, почало надавати інструкції чеською мовою, щоб чеські урядники передали свої функції місцевим українцям і Карпатській Січі. Командант вислухав радіопередачі і без спротиву передав їм зброю, телефонічну централю та ключі до в'язниці, після чого відійшов з жандармами. Ось так, без пролиття крови, вдалося їм перебрати станицю жандармерії.

Ще легше пішла справа зі станицею прикордонної сторожі, яку командант жандармерії повідомив про своє рішення і поручив піти його слідом.

Колона військових авт із чехами з Хусту затрималась у Буштині на яких 2 години, бо треба було усунути з дороги спиляні дерева. За той час Стахів і Ткачук перебрали владу у Тячеві і збудували барикади, при будові яких добровільно брали участь жиди, а навіть цигани разом до 30 осіб.

Щодо жидів, то Стахів слушно підмітив, що за 5 місяців існування автономної Карпатської України відношення до них було наскрізь коректне. Жиди були льояльні до української влади, брали участь у виборах до сойму і своїми голосами причинилися до їх відсотково високого висліду.

Коло 4-ої год. по пол. чеська колона під'їхала під Тячів і, помітивши барикади, вислала двох старшин, мабуть капітанів, з білими прапорцями на переговори. Стахів і Ткачук прийняли їх в канцелярії сот. Николина, вимагаючи передачі всієї зброї і всіх вантажних авт, а тоді їх перепустять до Румунії. Чехи годилися віддати зброю і 10 вантажних авт. Під час розмови з цими старшинами вони завважили, що сот. Николин відкликав одного з них на бік і півголосом запитав, чи може разом з ними втікати до Румунії? Це їх

обурило, а чехам дало доказ, що ситуація насправді дуже погана, коли старшина Січі хоче втікати за кордон. Але зненацька почалась надворі стрілянина, яка здезорієнтувала обох чехів, бо стріли лунали зі сторони колони. Думали, що це застава барикад стріляє по чехах, під час коли ще ведуться переговори. Остаточно запропонували передати 30 авт. Коли пропозиції не прийнято, скапітулювали і погодились на вимогу.

Договорилися, що одно вантажне порожнє авто поїде вздовж колони, а чеські вояки складуть на нього свою зброю. Старшини могли затримати при собі револьвери. Так вони здобули близько 800 крісів, 50 легких скрострілів і кільканадцять скриньок ґранат. Так навантажене згорою авто вони вислали під охороною січовика-буковинця до Хусту, а самі лишились у місті, щоб перевести чехів до Румунії. В тій цілі пішли на прикордонний міст, на якому зустрілися з румунськими старшинами, яким заявили, що з днем 15-го березня Карпатська Україна стала самостійною державою, внаслідок чого чеське військо хоче евакуватись до Румунії, чи годяться його прийняти? Одержавши згоду, домовилися, що для переходу міст буде відкритий від год. 5 до 7 вечора, а відтак від 9 до 11 вечора.

Стахів, хоч молодий підхорунжий, в цій ролі пертрактатора з чеськими і румунськими старшинами почувався рівнорядним партнером. Почуття певности і незгідність на поступки давав йому факт проголошення самостійности України. "Я був гордий, — говорив він, — що нас визнали тут за владу і трактували як рівнорядного партнера. Я був гордий, коли цим старшинам я заявляв, що я тут виконую накази своєї влади і що вони погоджувалися на вимоги".

Перед мостом поставили сильну заставу зі скорострілами. Складалася вона з українців з чеської армії, кількість яких у міжчасі збільшилася до 18; крім того прибуло коло 25 січовиків із сусіднього села. До год. 7 веч. розвантажили вони 30 авт і перепустили на румунський бік кругло 400 старшин і вояків. На прохання чеського майора перепустили 4 вантажні авта з військовим архівом і харчами.

Все, що робили, було таке абсорбуюче і атракційне, що й втоми не відчували, дармащо дві ночі вже не спали. Маючи успіхи, були в добрім настрою. Попсували його двоє особових авт, що прибули, мабуть, перед північчю. Між їхніми пасажирами був мін. Долинай і щойно іменований головним командантом збройних сил Карпатської України полк. Сергій Єфремов. Їхали до Румунії! Для Ткачука і Стахова це був болючий удар, який викликав у них досаду, як вони оповідали, бо той, хто був призначений керувати обороною перший виїжджав з країни.

Незабаром по тім затримано на ринку авто, в якому сиділо чотири цивільні особи. Викликано Стахова для перевірки документів. Виявилося, що це польські дипломати. Представилися йому: "Кур'єр дипломатични польскі" і "консуль польскі". Їхали до Будапешту. Нарікали на труднощі, бо січовики затримували їх по дорозі і навіть погрожували. Причиною цього було сильне антипольське почуття у січовиків за акції польських терористів і протиукраїнську політику Варшави. Стахів рішив відставити їх під конвоєм січовика до Хусту до доспозиції полк. Колодзінського або чот. Врецьони. Таке рішення вони прийняли з задоволенням, а один з них поспитав Стахова про його прізвище, щоб міг покликатися на нього, коли б їх ще затримали на дорозі до Хусту. Стахів назвав себе підхор. Павлюком, а поляк представився Казімєжем Єзєрскім. (Про цей випадок Стахів мав можливість говорити з Врецьоною аж у Відні і він сказав йому, що їх відпущено і вони поїхали до Будапешту).

Коло год. 4 над ранком приїхало з Хусту із синьо-жовтими хоругвками авто. З нього висів чеський поручник і підполковник, який назвав себе Земаном. На руках мали синьо-жовті опаски. Цей Земан заявив Стахову, що він перейшов на службу Карпатській Україні і організує батальйон з чеських добровольців та що йому потрібні вантажні авта, щоб транспортувати вояків на протимадярський фронт. Шоферів, сказав він, має своїх. Стахів не дуже то довіряв Земанові і тому потелефонував до полк. Колодзін-

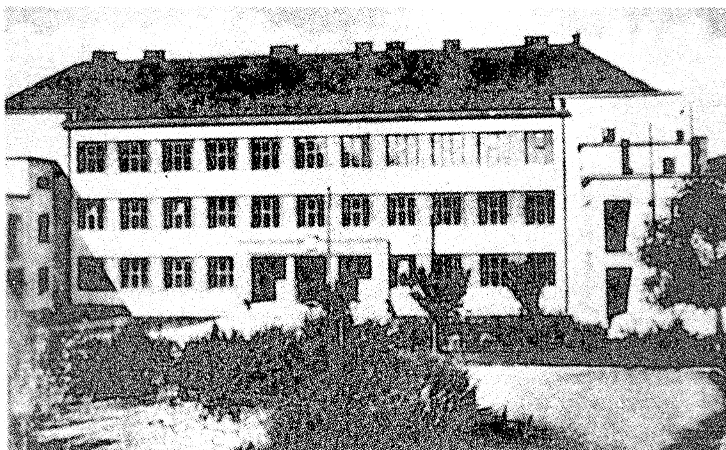
ського, який потвердив заяву Земана, доручив дати йому 25 авт і приїхати з ним до Хусту. Незабаром автоколона вирушила в дорогу. Команду міста перейняв Ткачук. Недалеко перед Хустом колону задержали пострілами січовики. Думали, що це чехи вертаються по майно із маґазинів. Побачивши січовика, який вискочив з авта, вийшли з ровів. Було їх, мабуть, з 15. Стахів забрав їх з собою до Хусту. Там сталася справжня несподіванка: поблизу будинку Уряду на колону чекали вже чеські вояки, які негайно всіли в авта і завернули до Тячева! Це був хитрий підступ підполк. Земана, щоб дістати транспорт для решти чеських вояків.

О год. 2-ій по пол. полк. Колодзінський відіслав Стахова і двох мед-сестер двома особовими автами, з легко раненими січовиками, до Великого Бичкова. Не маючи сили стримати мадярського наступу, він плянував поставити опір в горах коло Великого Бичкова. З сумом і болем в душі, говорив Стахів, приходилось йому покидати Хуст, який, здавалось йому, плаче. І, дійсно, жителі міста плакали в тім часі.

Коло год 3-ої Стахів приїхав до Тячева. На малому містку перед містом стояли чеська панцерна автомашина і танкетка зі скорострілами. З панцерного авта вийшов чеський поручник і заявив, що дорога до міста замкнена і що мусять віддати обидва авта, бо це "чеська власність". Не помогли ніякі вияснювання, що везе ранених, а ні те, що на автах були знаки Червоного Хреста. Чехи усунули ранених, а авта сконфіскували. Це вказувало, що чехи захопили в Тячеві владу і забезпечили собі цей важливий пункт переходу до Румунії. Ранених приміщено в найближчім селі. При дорозі залишився один січовик, щоб спрямовувати відступаючі частини з Хусту поза Тячів на Великий Бичків. Обійшовши Тячів, їх четверо подалися в гори. Тому, що швидко стемніло, вони залишилися в якомусь селі переночувати, вперше до трьох безсонних ночах. Ранком 17-го березня довідалися від селян, що всі січовики вже відступили і що в Тячеві вже є мадяри. Негайно вирушили в дорогу на схід. На одній бічній дорозі натрапили на відділ полк. Гузара-Колодзінського, який мав коло 45 січовиків. В селі Румунська Апша купила у

жидів трохи хліба і мізерну конячку для Колодзінського. Перед вечером зустріли на полях недалеко Апші Вижньої великий відділ січовиків під командою пор. Сулятицького. В цьому відділі був і я.

День 15-го березня приходив під окриленням засідання Першого Сойму Карпатської України, який затвердив проголошення самостійности Карпатської України з попереднього вечора, що його довершив прем'єр о. д-р Волошин. На засіданні цього Сойму його вибрано президентом Карпатської України. Це був вияв волі народніх представників Закарпаття.

Будинок державної ґімназії, де сойм проголосив самостійність Карпатської України.

З нагоди тієї історичної події — скликання Першого Сойму Карпатської України — видано поштову марку. Її випуск такий драматичний як і події цих днів. Цікаві дані про неї знаходимо в чеськім журналі "Філятелія", які подав чех

ЗАСІДАННЯ ПЕРШОГО СОЙМУ
«КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ»
ХУСТ - 1939. - CHUST
ZASEDÁNÍ PRVÉHO SNĚMU
«KARPATSKÉ UKRAJINY»

OTA J. BRIKCIUS
CONSUL
"THE GUIANA HOBBY CLUB"
PRAHA XII, RADHOŠŤSKÁ 3
CZECHOSLOVAKIA

СЛАВА
УКРАЇНИ

Поштова марка Карпатської України

Рудольф Криль*, даючи своїй статті драматичний заголовок: "Загибель останньої марки".

"В січні 1939 почалася в Карпатській Україні передвиборча кампанія до сойму. Події довкруги виборів, аж до 17-

* Rudolf Kryl. "Zanik posledni znamky". Filatelie. Časopis československych filatelistu. Praha 26. Května 1969.

го лютого, коли відбувалися вибори, проходили хаотично. При кінці лютого було ясно, що перше засідання сойму Карпатської України не можна буде скликати на запланований день 2-го березня 1939; згідно з формальними приписами до того дня ще не минав законний речинець від правосильности виборів до скликання сойму, а центральний пражський уряд був зайнятий вижними працями (прем'єр уряду не міг би взяти участи в цьому засіданні").

"За домовленням з Прагою визначено речинець на 8-го березня 1939; в зв'язку з цим в Хусті почали приготовляти приміщення в новому будинку реальної ґімназії, де в руханковій залі мало відбутися засідання першого сойму. В Хусті зналося, що ця дата не є дефінітивною. При обсаді міністерських крісел автономного карпато-українського уряду дійшло до важних змін, а 13-го прийшло з Праги повідомлення, що президент Гаха рішенням з дня 10-го березня визначив скликання сойму в Хусті на 21-го березня 1939".

"В ночі з 12-го на 13-го березня скрайні праві фашистівські відділи українських січовиків пробували перевести переворот, одначе ця спроба була зліквідована протягом кількох годин* . Дня 14-го березня на пополудневому засіданні міністрів уряду Карпатської України рішено, що підготовлюваний сойм скликується на слідуючий день, це є 15-го березня в Хусті. Самостійність Карпатської України проголошено пізно вечером 14-го березня в Хусті з балькону будинку уряду. На цьому засіданні Ради міністрів переведено реконструкцію уряду, в складі якого вже не було ген. Прхалі як міністра внутрішніх справ, а який ще цього дня виїхав до Сваляви. Ще 14-го березня повідомлено телеграфічно членів сойму, щоби 15-го березня прибули до Хусту".

"Протягом ночі українська "Січ" обсадила всі важні установи й будинки в Хусті, в їх числі теж і пошту, якої

*Це не є згідне з правдою. Ніякої спроби перевороту не було, а був збройний напад хустського чеського ґарнізону на січові об'єкти.

святочне відкриття підготовлювано якраз на 15-го березня 1939. Біля год. 8-ої рано почався при віконцях продаж поштових марок. Будинок пошти був обсаджений січовиками, які, від кожного що входив, вимагали виказки і подання причини входу до поштового уряду. Той, що йшов купити марку, мусів теж закупити подовгасту карточку з написом "Слава Україні" і синьо-жовтою стрічкою. Опечаткуванням стверджувано, що марки закуплено правильно. Продаж марок при віконцях не був великий: події 15-го березня відсунули її на бік. Продаж марок повірено надсекретарові (чеської національности), який мав до помочі декілька поштових службовців, які печаткували марки червоною фарбою. Після дати 15. III. 1939 було число 15, яке означало визначену годину засідання сойму (хоч сойм зійшовся дві годині пізніше). Більшість листів висилано рекомендовано і вписувано до рекомендаційних книжок, а висилаючим видавано посвідки".

"Ще в ночі виявилося конечним евакуювати цілий ряд чеських родин з глухих частин Карпатської України, бо на кордонах дійшло до перших перестрілок. Більшість вищих чсл. старшин поспішно виїхала на захід, а решта підготовлялася до евакуації. Вчасним ранком дійшли вістки про наступ мадярського війська та про мадярський ультимат урядові Карпатської України, щоб він передав країну команді гонвендів".

"Крім марок Карпатської України уживано також інші біжучі марки. Пошту складано до поштових мішків і вона мала бути перевезена військовими тягаровими автами на захід. Але ці військові поштові авта, що виїхали щойно перед полуднем 15-го березня в напрямі на Сваляву й Перечин, мусіли вернутися, бо о год. 10 рано Сваляву зайняло вже мадярське військо, і так перервано одиноке сполучення зі Словаччиною. Залізничний транспорт поспішним поїздом через мадярську територію був перерваний вже 14-го березня, так що ані тим шляхом не можна було відправити пошту на захід".

"Під впливом вісток про наближування мадярського

війська до Хусту, перед поштою 15-го березня по полудні було мертво, стійки січовиків щезли. Деякі власники марок і опечаткованих листів забрали зі собою і в цей спосіб врятували їх. Листи, які передано пошті в Хусті, залишилися лежати в поштових мішках, а по зайнятті Хусту мадярське військо їх захопило. По двох днях ці посилки в мішках з печатками і непродажними марками перевезено поштовим автом до Севлюша, а звідси до Будапешту. Два мішки вислано з Будапешту до Брна, які прибули там 23-го березня 1939, а звідтам розіслано їх на заподані поштові уряди в колишнім Протектораті. Такі листи мають дату 23-го і 24-го березня 1939. Частину листів, що знаходяться тепер у філятелістичних збірках, перевезли евакованi чехи (деякі були філятелістичними торгівцями) через Румунію і Юґославію до Протекторату і доперва там передано їх пошті для дальшого доручення, або прямо доручено адресатам. Такі листи, які доручено адресатам в Чехах, Мораві чи на Словаччині перед 19-тим березня 1939 не можуть бути правдиві, бо перші транспорти чехів з Карпатської України прибули через Польщу до Моравської Острави 18-го березня вечером, а транспорти через Румунію і Юґославію аж 19-го березня рано. З огляду на це, що такі листи є дуже рідкісні, є зрозумілим, що їх ціна дуже піднеслася, а подану в катальоґу Пофіс ніяк не можна вважати реальною.

Тим спомином я хотів вшанувати 30-ті роковини трагічних подій і нашої останньої марки перед розпадом Чехо-Словаччини".

В цій статті Криля знаходимо неточність дати виборів до сойму, які відбулися не 17-го лютого, а 12-го. Незгідне з правдою є теж його заподання, що до 2-го березня, на який визначено скликання сойму, не минув реченець вимаганий законом для його інавґурації. Конституційний закон про автономію Карпатської України з 22-го листопада 1938 р. прийнятий Парляментом Чехословацької Республіки, постановляв, що сойм мав бути скликаний до одного місяця по виборах, а не після одного місяця. Дату скликання назначено на 2-го березня. На цій підставі Міністерство Пошт

і Телеґрафів Сфедерованої Чехо-Словацької Республіки в Празі виготовило з цієї нагоди поштову марку з написом: І. Сойм — 2. III. 1939. Але през. Гаха не респектував цієї постанови і сойму не скликав. Не зробив цього і 9. III. (Криль подає помилково 8. III.). На цей день прибули до Хусту майже всі посли, не знаючи нічого про поновне нарушення домовлення. Криль також нічого не каже, на чім полягали "важні зміни" при обсаді міністерств, які нанесли велику шкоду нашому урядові, бо Прага позбавила Юліяна Ревая міністерської теки, а засідання сойму визначила аж на 21. III. Це було явним доказом браку доброї волі піти своєчасно на стрічу належним правам Карпатській Україні.

Мимо цих недоліків стаття Криля має іншу вартість. З неї ми довідуємося про історію поштової марки Карпатської України, а дата на ній, присвячена відкритті І-го сойму остане свідком зволікання Праги признати Карпатській Україні власну законодатну владу. Вибита на ній печаткою дата є особливою тому, що в цьому дні І-ий сойм Карпатської України ухвалив закон ч. І., який каже: "Карпатська Україна є незалежна. Держава".

У згаданому філятелістичному журналику є теж поміщений ультимат мадярського міністра заграничних справ, Чакі. Ось його зміст: "15-го березня 1939. Година 15. 45. Нодь (Nagy) головний поштовий інженер, з доручення ґрафа Чакі, міністра закордонних справ. Монсіньйор Волошин, Хуст".

"Мадярський уряд, щоб не допустити до зайвого проливу крови і в інтересі гладкого перебрання влади, взиває вашу достойність, щоб ви без спротиву передали свою де факто виконну владу мадярським державним органам, що поступають на чолі мадярської армії. В такому випадку ніхто не буде покривджений особисто чи маєтково, а мадярський королівський уряд допильнує, щоб ті всі, що бажають залишити т. зв. русинську область, могли це зробити разом зі своїми меблями, зглядно зі своїм устаткуванням. Транспорт відбудеться на кошт держави.

Відповіді на це моє візвання чекаю 15-го до год. 20-ої.

Ґраф Стефан Чакі, мадярсько-королівський міністер заграничних справ".

Стилізація цього ультимату у відношенні до особи о. д-ра Волошина з поминенням його державної функції в уряді Карпатської України, виявляє в цілій ширині ментальність ґрафа Чакі.

Тимчасом у Хусті йшла гарячкова мобілізаційна праця. Після відходу чеської залоги січовики, які були дотепер без мундурів без перешкоди одягалися в чеські, що залишилися в маґазинах. В будинку уряду діставали зброю, відібрану в чехів у Тячеві й привезену до Хусту, та відправлялися на фронт. В цій постачальній акції зброї я бачив і Василя Щербія, з яким я був у дружніх стосунках. Щербій, маґістер права, заходив у вільних хвилинах до нашої халабудки на

мґр. Василь Щербій

товариські гутірки. Працював спершу у Відділі Інформації і Пропаґанди під керівництвом Ольжича, редаґував вісті, пересилані до Відня, Берліну, Риму, до Франції, ЗСА, Канади, навіть до Манджурії а також для радіовисильні у Банській Бистриці в Словаччині. Згодом завідував архівом Головної Команди Січі, редаґував Січову сторінку в тижневику "Наступ", а крім цього мав виклади для січовиків Коша на ідеологічні теми.

Коли я зголосився в будинку Уряду, мене призначено до Булавної Сотні. Чот. Врецьона-Волянський, який був інспекційним старшиною хустської залоги Січі, доручив мені охорону військової радіовисильні, яка приміщувалася на даху цього будинку. Там захоплено трьох чеських вояків-радистів, яких затримано для технічної обслуги радіовисильні. Моїм завданням було також слухати німецькі комунікати. Хоч радисти поводилися дуже спокійно, проте доводилось бути напоготівлі. В напруженні і без сну, ніч проминула блискавично. Від часу до часу, замкнувши двері, я виходив на плятформу даху і обсервував, що діється на вулиці. Дармащо дійсність була чорна, як глупа ніч, впливу на січовиків вона не мала. Вони були одержимими. Спротив шости сотень під Ґорондою, — де бій тривав увесь день, приніс успіх: захоплено навіть полонених, яких можна було побачити з даху будинку, коли їх привезено до Хусту. У душі жевріла надія, що може до збройного виступу січовиків долучиться ще й слово Берліну, який ґарантував щойно проголошену незалежність Словаччини. Але цього не сталося.

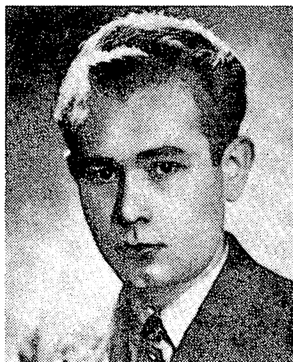
Другого дня перед полуднем зголошую чот. Врецьоні, що у зв'язку з наближенням фронту немає сенсу притримувати довше радистів. Дістаю дозвіл звільнити їх, а тоді з Щигельським, який приїхав до Команди на мотоциклі, відїзджаю під Копань.

Тут мадяри знову натрапили на спротив. Одначе, наш вогонь не міг стримати чи не вдесятеро переважаючих, добре узброєних і вишколених сил ворога, який наступав під прикриттям гарматного і скорострільного вогню. Ми були змушені відступати. Відступ приходив поза залізничним насипом. Бачимо, як мадярська наколесна частина пустилася дорогою, щоб загородити шлях відступу. Та це їй не вдалося. Залізничний насип був не лише добрим прикриттям, але з поза нього можна було тримати під вогнем дорогу, по якій посувалися мадярські ровериcти. Між тими, що згинули на трасі цього мадярського наступу, були: Микола Андрушків (естрадівець) з Мразниці, дес. Андрій Курилець (нар. 1921 р.) учень 7-ої ґімназійної кляси, вістун

Зенко Колодій (нар. 1919 — ґімназист), обидва з Бушкович біля Перемишля. Познайомився я з ним під час пропаґандивних поїздок перед виборами. На вістку про повстання Карпатської України Курилець, батько якого згинув під час Першої світової війни, залишив матір під опікою сестри і з Колодієм дістався до Хусту.

Чи вдасться нам перейти міст, щоб дістатися до Хусту? Було очевидним, що ціллю наколесників-мадярів було його захопити і так відтяти нам відступ. Нащастя залога охороняла його і ми без втрат перебігли через нього. Одним з тих, що скорострільним вогнем прикривали наш відступ, був десят. Дмитро Кряк із села Полонна, на Лемківщині.

Цю залогу мав стягнути Бутковський-Гуцул, якому призначено 30 січовиків, з якими, опісля мав забезпечувати

асп. Іван Бутковський-Гуцул

наш відступ з Хусту. Цього він не успів виконати, бо мостом вже переходили мадяри, тож відступив берегом Тиси поза містом, попри касарні Коша, де зайняв становища. Мадярські наколесники, не затримуючись довше в Хусті, пустились далі в напрямку Тячева. Але за містом натрапили на відділ Бутковського, який загородив їм дорогу, і коли почало смеркати — мадяри припинили наступ. Тоді відділ вирушив наздоганяти залогу Хусту, що подалась у напрямі Буштина.

Міст на річці під Хустом.

Та колони наздігнати йому не вдалось, бо з Хусту вирушив змоторизований відділ мадярів з двома танками. Січовики мусіли зійти з дороги і йти полями всю ніч. Другого дня ранком січовики, група яких під час маршу збільшилась до 40 осіб, — натрапила біля Тячева на озброєних мадяронів, з якими вив'язався довгий бій, в тягу якого січовики таки перейшли через Тису на румунську сторону. Надії, зв'язані з щасливим переходом кордону, не справдилися: на прикордонній станиці румунські старшини сильно побили Бутковського, коли він виступив проти невідповідної поведінки з січовиками, а відтак передали всіх у Тячеві мадярам.

Мадярам дух забивало від так легко набутої здобичі. Ту радість, підсичену протиукраїнською люттю, почали відразу виладовувати биттям крісами і палицями. Масакра продовжалась і у в'язниці під час переслухань. Бутковського збили до непізнання. Січовиків, які походили з Галичини, вирішили видати Польщі на її домагання. Грозило це й Бутковському, хоч він твердив, що він не з Галичини, а з Кам'янця Подільського. Та цьому не повірено. Від видачі врятувався прямо чудом: коли йшов коридором в'язниці, на щастя, без конвоїра, січовики-еміґранти наддніпрянці (що прибули до Хусту з Праги), втягнули його у свою камеру і перевдягли в цивільний одяг. Тридцять січовиків-галичан мадяри відвезли на кордон і коло Татарова поляки скосили їх скорострільним вогнем.

З Бутковським ми добре зналися, бо спільно мешкали впродовж одного року перед шести роками. Був тоді студентом права.

СВІТОВА ПРЕСА ПРО БОРОТЬБУ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ.

Про Карпатську Україну тієї ночі, коли мені доручено сторожити військову радіовисильню, німецьке радіо не передавало ніяких вісток-рішень. Очікування їх не було без основ. В листопаді Гітлер наказав вислати до Хусту Гамількара Гофмана, пресового аташе при празькому посольстві. Він заявив прем'єрові о. Волошинові, що Німеччина ставиться прихильно до Карпатської України. Інформував Гітлера об'єктивно про стан країни, як теж про високу мораль населення та розбудову його життя. На прихильність відношення німців вказувало зокрема підписання угоди з німецькою фірмою про розбудову підприємства. Підтвердженням цього могло бути також призначення того ж Гофмана на пост консула в Хусті.

До справи Карпатської України ставилися прихильно: леґаційний радник фон Альтенбурґ, леґаційний секретар Штехов, керівник Східнього Відділу Міністерства Шліп, референт Бюра Ріббентропа Петер Кляйст, а передусім адм. Канаріс — шеф військової розвідки, ген. Лягузен, полк. Штольце, майор Дериґ, які, як пише в своїх фраґментах про ті часи у "Вістях" Української Дивізії шеф Українського Пресового Бюра в Берліні Володимир Стахів, "бачили великі

шанси для справжньої активізації розв'язки української справи, що йшла б по лінії національних та державних інтересів українського народу й була б базою для дружньої німецько-української співпраці, тобто німецько-українського мілітарного та політичного союзу". Ці прихильники робили страння, щоб в Хусті установити генеральний консулят на чолі з полк. Ґребе та його заступником Г. Геккелем, який говорив українською мовою. На жаль їхні ідеї не знаходили апробати ані в Гітлера, ані в Ріббентропа, політика яких була позначена дволичністю з певним розрахунком на пляни в майбутньому.

Своє наставлення до Карпатської України Гітлер прозрадив, коли в половині січня група січовиків під проводом Климпуша приїхала до Відня, щоб заманіфестувати справу Карпатської України. Про її приїзд довідався Гітлер, а що в тім часі прибув теж на розмови мадярський міністер закордонних справ ґраф Чакі, який перебування січовиків у Відні міг уважати для себе афронтом, то Гітлер попав у шаленість і наказав групі негайно забратися.

Відвідини Чакі напевно стосувалися до Карпатської України, якою Гітлер розпоряджався немов би своєю власністю. Відступленням її Мадярщині фірер хотів здобути собі Польщу для своїх плянів проти СССР: приєднати її до антикомінтернівського пакту. Але Польща на це не пішла.

Здається, що єдиним завданням д-ра Гофмана, як консула в Хусті, напередодні вирішальних подій було інформувати Гітлера, що діється в країні. Чи не єдиним його дипломатичним актом було усне передання змісту телеграми, в якій "уряд Німеччини радить не чинити опору мадярському війську". Політики Гітлера що до Карпатської України не схвалював, назвавши його божевільним, свідком чого був М. Мушинський, що зрамени ПУН прибув з Берліну. Звичайно, можна було піти шляхом президента Чехо-Словаччини д-р Г. Гахи, який, викликаний до Берліну, відписав Чехію Німеччині і видав заклик до чеської армії не виступати проти німецьких з'єднань. Але Україна поступила інакше.

Заклик уряду Карпатської України боронити проголошену незалежність мав під політичним оглядом ті наслідки, що знайшов прихильну оцінку в тій світовій пресі, яка розглядала справу об'єктивно. Звернення до Гітлера в критичній хвилині ця преса розцінювала безвихідністю положення, а збройну боротьбу Карпатської України розглядала як початок боротьби всього українського народу за свою державу. Кореспондентка "Ню Йорк Таймсу", Анна О'Гара МекКормік передала радіокомунікат, з якого наводжу слова: "Сьогодні українці, і тільки українці, чинять опір... Велика Україна буде розвиватися деінде"

Іншим прикладом може послужити стаття в нюйоркськім журналі "Куррент Гісторі" з травня 1939 р. автором якої був Р. Л. Бюел*, публіцист, президент Асоціяції Закордонної Політики, отже авторитет у цій ділянці. В статті "Польща в оріхоломі" він писав: "Українська проблема набирає значення не тільки через Німеччину, але вона розвивається природньо через самих українців. Коли український рух у XIX ст. був великою мірою ділом горстки інтелєктуалістів, то тепер дух націоналізму полонить широкі маси українців, вороже наставлених до Польщі, бо вона малощо зробила для поліпшення їх життя. Зовсім природньо є вважати, що український націоналістичний рух, так, як колись Американська Революція, прийняв би закордонну допомогу кожного разу і звідки б вона не прийшла".

Цю статтю написав Бюел у зв'язку з проголошеною Урядом Карпатської України незалежністю та намаганням її президента одержати від Німеччини забезпечення цієї незалежности. Його погляди різко контрастували зі звітами Джорджа Кеннана. Їх характеризує безсторонність. Його порівняння українського націоналістичного руху з Американською Революцією дуже вимовне, бо стверджує, що цей рух виріс з почуття прагнення бути самими собою, як протест

R. L. Buel: Current History. May 1939, New York.

проти чужого володіння, як намагання скинути чужі закони і встановити свої, які сприяли б розвиткові духовних вартостей народу у всіх ділянках життя, у власній державі. Це було ствердження права українців шукати союзників по своїй волі для осягнення цілі, коли йдеться про питання: бути чи не бути?!

Боротьба Карпатської України відбилася широким відгомоном у світі. З доступних джерел наводжу матеріяли вміщені у "Ню Йорк Таймсі", що його читають у цілім світі, а також голоси польської і мадярської преси, які у своїй ненависті до всього, що українське, писала замість назви Україна Русь, руський, Русин.

Львівський часопис "Вєк Нови" з 11-го жовтня 1938 р. писав: "В засягу мадярських домагань лежить одна річ великої політичної ваги — це Підкарпатська Русь. Ця країна має ключеву позицію в Середній і Східній Европі. Польський Шлезьк і судетську країну годі й порівнювати з нею. Ця країна означала для Чехії сполуку з Росією, базу для майбутнього спільного кордону з Росією... У випадку розвалу СССР і повстання української держави, чехи вчинили б негайний зворот у своїй національній політиці, перевівши українізацію Руси. Замість до Москви, вели б чеські шляхи до Києва. Малопольська (себто Галичина, —) опинилась би тоді поміж двома вогнями. Карпатські просмики, яких досі вживали українські терористи для транспорту аґітаційного матеріялу і вибухових речей, стали б одним з найбільш неспокійних кордонів". І далі:

"Тому, коли сьогодні українці висувають постулят самовизначення Руси, коли вони говорять про незалежність чи хоча б про автономію, хоч ці вимоги зі становища українців логічні, бо їм дає в цьому напрямі основу останній перепис населення (62% русинів) — то польський інтерес мусить поставити тут тверде "ні"!"

Часопис "Слово", що виходив у литовськім місті Вільні, окупованім Польщею, писав: "Опанування Руси Мадярщиною

унеможливить повстання автономної Руси, небезпечної для внутрішніх національностевих відносин у Польщі".

Варшавський "Час" домагався спільних польсько-мадярських кордонів, бо "Подкарпатська Русь стала небезпечним вогнищем українських затій у Польщі.

Згаданий вище "Вєк Нови", який перед тим нацьковував громадську думку проти українців, побачив, що українське питання, не зважаючи на ліквідацію Карпатської України, є далі для Польщі загрозливим і в зв'язку з цим, скорше, як цього можна було сподіватися (якщо взагалі можна було сподіватися) бо вже 23 квітня 1939 р. — по місяцеві спільного кордону з Мадярщиною, писав:

"Нема хіба нічого дивного, що нині, у хвилині грізної европейської кризи, думка не одного поляка спиняється на українськім питанні. Бо коли нарід мобілізує свої моральні й матеріяльні сили, щоб подолати всякі важкі ситуації, коли роблячи, ґенеральний рахунок сумління, перевіряє міцні й хиткі та неустійнені й не цілком викінчені елементи свого державного будинку — в тому рахунку українську позицію годі поминути. Це один з найповажніших наших дефіцитів, — а згідно з упертою польською опінією — чинником, у найкращому випадку — пасивний. Не здається, щоб промовчування тієї правди вело до мети. Хоч, очевидно, її ствердження вводить деякий скреґіт в гармонію чистих та покріпляючих настроїв. Однак досвід повчає, що треба уникнути тих скреготів нині, бо завжди надходить момент, коли дійсність доходить до голосу, часто брутально, часто в дні, коли будь-яка коректура спізнена".

"Тому ми не вагалися іноді містити замітки, що ставили всю українську проблему в рішучий спосіб, хоч може й односторонній. Але це очевидна правда, наслідки якої здебільша легковажиться: те, що українці мають сьогодні в Польщі, їх не заспокоює. Не тільки українських політиків з їхніми максимальними аспіраціями, але й українські маси, які чейже при всякій нагоді ті аспірації підтримують та санкціонують". "Ми надто освоїлися з щоденною судовою хронікою судових процесів і присудів на громадян українців з усіх верств, надто

частою стала рубрика ліквідованих українських товариств, щоб вповні усвідомити собі значення цих фактів. Вони означають хіба не що інше, як те, що існує безупинний фермент, безупинне невдоволення, яке шукає свого виливу в порушуванні невдоволення".

У кінці статті "Вєк Нови" твердить: "Треба устійнити аксіому: сьогодні більше як буть-коли інтерес Польщі вимагає впорядкування української справи в межах засобів, якими держава диспонує, коли хоче задовольнити одну із своїх невральґічних точок".

Цієї "невральґічної точки" Польща за увесь час свого державного існування ніяк не хотіла собі усвідомити. Найвища Рада амбасадорів 8. XII. 1919 р. апробувала кордони Польщі, але землі, що входили до складу колишньої Австро-мадярської імперії, себто Східню Галичину, не втілено в її границі. Проти цього сильно опонувала польська делеґація. Тоді висунено проєкт, за яким надавано Польщі мандат над Галичинию на 25 літ під наглядом Ліґи Націй. Польща і на цей проєкт не годилася. Внаслідок цього статус Галичини не був вирішений аж до 1923 р. Щойно в цім році, 14. III. конференція амбасадорів остаточно вирішила на підставі обманливих арґументів польської делеґації прилучити Галичину до Польщі, але при застереженні признання для неї автономії, "маючи на увазі, що Польща визнала у відношенні до Східньої Галичини, що етноґрафічні умови конче вимагають її автономного устрою". Цього застереження польський уряд не виконав, а рішення амбасадорів з 8. XII. 1919 р., за яким Галичину не признано Польщі, бо українська делеґація домагалася визнати її самостійною державою, — промовчувалось. Польща знехтувала всі зобов'язання супроти Галичини і попровадила політику "сільней ренкі" (сильної руки)"скерованої на зніщенє Русі" за рецептом міністра закордонних справ Станіслава Ґрабського.

Образ такої політики найбільш яскраво передала газета "Слово Ченстоховске", що виходило в Ченстохові, місті

широко відомім релігійними прощами. Ця газета у ч. 159 з 1934 р. під заголовком "Поскроміць батем гайдамакув" (Присмирити батогом гайдамаків) писала: "Треба раз назавжди скінчити з якимсь внутрішнім заломлюванням на дусі; треба раз назавжди позбутися якогось дивного й незрозумілого милосердя супроти гайдамацьких убивників та злодіїв і почати валити кулаком у руську морду так, щоб ціла гайдамаччина кров'ю залилася. Треба на акти насильства і саботажу відповісти шибеницями та крісами. Треба повикидати з урядів, становищ та посад усіх урядовців, учителів і робітників руської національности чи власне псевдоукраїнської; треба для безробітних українських, чи руських утікачів з Росії створити ізоляційні табори, але такі, з яких уже ні один з них не вийшов би. Треба повикидати з високих і середніх навчальних закладів усіх гайдамацьких учнів та студентів і завести для того покоління нумерус клявзус. Позамикати українські ґімназії і народні школи. До кожної громади закватирувати на п'ять років батальйон польського війська коштом і прохарчуванням громади".

Але ні стосування цих метод, ні концтабір у Березі Картузькій не могли "приборкати" нашої боротьби за право бути підметом на нашій землі.

Карпатська Україна була черговим доказом цього. "Вєк Нови" з 24. III. 1939 р., дуже влучно передав суть тієї боротьби, коли писав: "На Закарпатській Україні повстає в цю хвилину нова леґенда". Вона викликала почуття респекту до українців у редактора варшавської газети "Меркуриюш Польскі", який ставився ворожо до Карпатської України. Ось його слова: "Ми виступали на шпальтах Меркуриюша з цілою безоглядністю проти "Закарпатської України"... Мусимо, одначе, чесно сказати ,що в обличчі останніх подій маємо більшу пошану до українців, аніж до чехів і словаків. Які б там не були і хто б там не були ці "січовики", а все ж таки ці люди не скавуліли, не склали зброї, але билися в найтяжчих політичних і стратегічних обставинах... Якщо б я стояв на чолі сотні мадярської піхоти, я на власну відвічальність нака-

зав би віддати почесну сальву над трупами поляглих українців".

Як представлялися ці відносини в 1938 р., про це інформував "Ню Йорк Таймс" в дописі свого кореспондента з Варшави з 19-го листопада 1938 р.: "Голова Греко-Католицької Церкви митрополит Андрей Шептицький та цілий ряд визначних українців оголосили нині гострий протест проти польських переслідувань в Східній Галичині".

"Вони обвинувачують Польщу в переслідуванні українців по цілому краю, в спричинюванні великої матеріяльної і моральної шкоди українським культурним та економічним установам, в знущанні та понижуванні старих жінок і чоловіків, а також у тім, що польський уряд арештує українську молодь, обвинувачуючи її в протипольській діяльності. Протест кінчиться закидом стосування т. зв. принципу збірної відповідальности, який уживає Польща".

"Протест, крім того, підписали три єпископи та провідники всіх політичних партій. Все це діється у зв'язку з грізними заворушеннями, що мають місце в Східній Галичині від часу поділу Чехо-Словаччини, коли то Польща і Мадярщина старалися встановити спільний кордон коштом Карпатської України". А далі читаємо:

"Українські націоналісти розгорнули сильну протимадярську і протипольську акцію, а уряд повів репресії".

"Польща боїться, що Німеччина скоро почне висувати справу Великої України, уживаючи Карпатську Україну як центр іррідентської пропаґанди. Деякі польські кола піддержують незалежність Великої України, але більшість їх боїться, що така самостійна Україна забрала б Східню Галичину. Тому Польща далі змагається за спільний польсько-мадярський кордон і з допомогою Італії хоче знищити Карпатську Україну та здержати експансію Німеччини на Схід".

Як відомо, у Віденському арбітражі з 2-го вересня 1938 р. південні околиці Закарпаття віддано Мадярщині, відкидаючи її домагання приділити його в цілості. На тій підставі світова опінія була такої думки, що Гітлер таким чином не хоче допустити до спільного польсько-мадярського кор-

дону, роблячи ставку на український нарід, як важливий співчинник у своїх плянах на Сході Европи.

Вислів цьому дав визначний кореспондент "Ню Йорк Таймсу" з 4-го вересня 1938 р., Отто д. Толішус з Берліну, який писав:

"Німецьке "ні" щодо польсько-мадярського спільного кордону пояснюється ще й тим, чому Німеччина хоче зберегти під Чехо-Словаччиною не тільки Словаччину, але й Карпатську Україну (Русь), бо відділяючи Польщу від Мадярщини, вона може стати випадовою базою для об'єднуючого національного руху 40 мільйонів українців, з яких 4-6 мільйонів живуть у південній частині Польщі".

Відомий тоді із своїх проросійських симпатій Волтер Дюранті, під тією ж датою у "Ню Йорк Таймсі" писав з Варшави: "Поляки перестрашені, що Німеччина задержить Закарпатську Україну під Чехо-Словаччиною із спеціяльним призначенням на пізніше, уживаючи її як випадову плятформу всеукраїнського руху або проти Польщі чи Совєтського Союзу, або проти обох. У мішаному населенні Закарпаття переважають українці. В Польщі є понад 5 мільйонів українців, з яких ні один не любить Польщі. За совєтським кордоном є ще 35 мільйонів українців, з яких деякі воліють незалежність української держави, як членство в совєтській федерації".

Всі ці кореспонденти були напевно вражені цілковитим зворотом справи. Їх припущенням Гітлєр завдав нищівного удару. Проти їх сподівань він вирішив самочинно і проти волі населення Карпатської України та її Уряду віддати її Мадярщині, дозволяючи встановити спільний кордон з Польщею. Цим способом він відсунув побоювання Сталіна відносно "творення Великої України", за висловом західньої преси. Вичеркнення справи Карпатської України із сфери німецьких зацікавлень мало теж вплив на заключення пакту Ріббентропа з Молотовом в жовтні 1939 р.

Ролянд Ґоше* (Ґаухер) у своїй книжці "Опозиція в

*Roland Gaucher: "Opposition in the U.S.S.R., 1917-1967. Funk & Wagnalls, New York.

СССР", на підставі актів німецької закордонної політики подає: "15-го березня барон Ернст фон Вайцзекер з міністерства закордонних справ просив німецького консула в Хусті поінформувати о. Волошина, що "Райх не є схильний в теперішніх обставинах поширити свій протекторат на Карпатську Україну".

Та заки прийшла ця відповідь, уряд Карпатської України, ще того самого дня, коли припинилися бої з чеською залогою, тобто 14 березня — проголосив незалежність. Цей акт президента затвердив Сойм другого дня, засідання якого проходило дійсно "в огні і славі", бо всього за кільканадцять кілометрів від Хусту йшли бої з мадярським військом.

Зразу після проголошення незалежности Іван Роман, заступник Команданта Січі, виголосив відозву:

> "Народе Карпатської України!
>
> Кривавий день 14 березня 1939 року в Хусті забрав життя найкращих синів Твоїх, що гідно й по-лицарськи, зі зброєю в руках станули в обороні Твоєї чести й гідности, в обороні Твоєї держави Карпатської України. Пройнята глибоким жалем, Організація Народньої Оборони "Карпатська Січ" сповіщає світові, що самостійність Карпатської України відкуплена святою кровю найкращих синів українського народу Карпатської України. Від сьогодні український нарід Карпатської України правитиме по своїй волі власним життям. Організація Народньої Оборони "Карпатська Січ" вірить, що український нарід Карпатської України, доцінюючи свої лицарські прикмети змагатиме до справжньої волі, до своєї волі.
>
> Слава Карпатській Україні!"

Ця відозва була відбиткою повсякчасної духової настанови січовиків. Коли 3-го січня 1939 р. прем'єр о. Волошин відвідав Головну Команду Січі, його привітав пор. Є. Кульчицький (галичанин) член Головної Команди. Він запевнив

прем'єра, що Карпатська Січ готова боронити державність Карпатської України. Після привітання прем'єр сказав: "На вас, Січовики, дивиться молода наша держава з гордістю і вірою, що ви завжди станете на її поклик".

Цю віру і довіря Карпатська Січ підтвердила в тих днях березня.Мадярщина, мабуть, не сподівалася, що Карпатська Україна, найбільш занедбана частина України, відірвана від Чехо-Словаччини, позбавлена допомоги ззовні, відважиться сама ставити збройний спротив та відкине пропозицію капітуляції.

Радіокомунікат американського кореспондента з Будапешту, з 15-го березня для "Ню Йорк Таймсу", був запереченням тих сподівань. Він подавав: "Стрінуто сильний спротив. Мадярські відділи, наступаючи на північ, з ціллю окупації Карпатської України, натрапили вночі на артилерійський і скорострільний вогонь, — звітує речник Міністерства Закордонних Справ. Він зазначує, що мадяри зазнали втрат, але кількість вбитих невідоме. Для підкріплення вислано нові з'єднання. Ґенерал мадярського штабу сказав, що спротив на північний схід від Мукачева, на кордоні Мадярщини і Карпатської України, був такий завзятий, що може бути потрібна повна воєнна баталія. Бої тривають всупереч чеської офіційної згоди на мадярський ультиматум: — відступати! Неофіційні напіввійськові формації є, мабуть, частково відповідальними за сильний спротив".

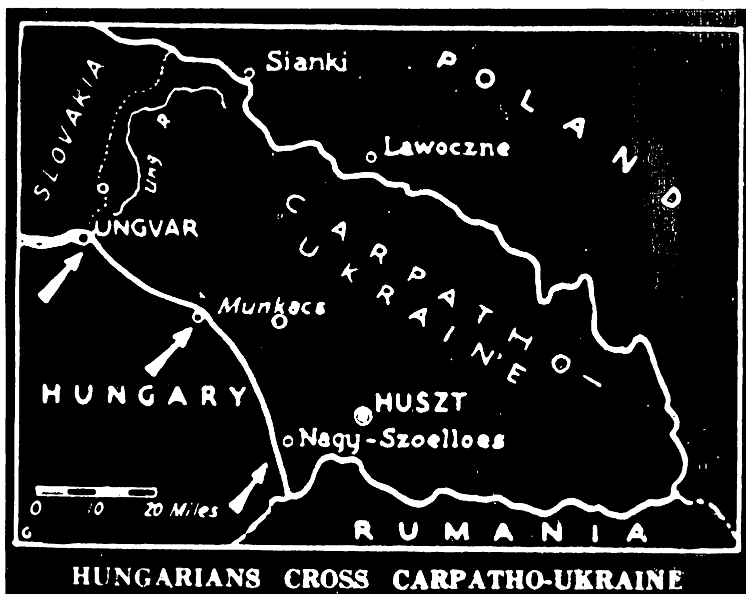
"Мадярське військо перейшло вже більше як половину Карпатської України в сторону Польщі. Але воно не поспішає зайняти Хуст — столицю. Воно наступає снігами, що в деяких місцях у горах сягають шести стіп. Приховані скорострільні гнізда непокоять військо спорадичним вогнем, що загороджує гірські дороги".

"Міністерство Закордонних Справ подає, що ціллю військових операцій є створити мадярський коридор, починаючи від Мукачева аж до Польщі. Після закінчення цих операцій ця частина колишньої Чехо-Словаччини буде відтята, а всі чеські з'єднання разом з українськими нереґулярними частинами будуть закорковані. Комунікат каже, що мости і

залізничні лінії знищені українськими відділами, що рекрутуються з Польщі".

"Прем'єр Карпатської України Августин Волошин, телеграфуючи до польського уряду про створення незалежної Карпато-Української Республіки, просив визнати її. Польський комунікат подав учора до відому, що уряд не плянує і відповідати". І в кінці:

"Три мадярські з'єднання вирушили у вівторок, як вказують стрілки на мапі, щоб осягнути польський кордон. Вони зустріли сильний спротив, і не зважаючи на снігову заметіль, прибули останньої ночі до Лавочного і Сянків".

HUNGARIANS CROSS CARPATHO-UKRAINE

Мапа наступу мадярів, вміщена у "Ню Йорк Таймсі".

"Будапешт, четвер 16. III. 39.

"Ґен. Прхаля, командант чеських збройних сил в Карпатській Україні, вислав свого представника до команданта мадярських збройних сил з проханням стримати наступ на п'ять днів, щоб вивести чеське військо. Мадярський командант, одначе, зажадав негайно скласти зброю. Переговори в тому напрямі продовжуються".

"Мадярський наступ відбувається із великими труднощами через свіжий сніг і погані дороги. Мало того, мости, що їх відступаючи пошкодили "українські терористи", спричинюють часто велику затримку в просуванні".

"Публічна опінія Мадярщини була цілковито заспокоєна, коли одержано запевнення з німецької офіційної кватири, що Німеччина не заінтересована Карпатською Україною".

З-поміж кореспондентів "Ню Йорк Таймсу" треба вирізнити одного, який не обмежився реєстрацією звідомлень урядових аґенцій Будапешту або Варшави, але збагнув суть визвольної боротьби Карпатської України і з власної обсервації змалював епопею останніх днів Хусту як столиці. Цим кореспондентом була Анна О'Гара МекКормік.

Ось її репортаж-радіокомунікат:

Будапешт, 16. III. 39. Заголовок: Карпатські Українці ще борються проти мадярської окупації. В підзаголовку: Одноденна Республіка. Три різні прапори повівають в її столиці протягом 27 годин. Мрія про велике майбутнє, щезає, коли входять окупанти".

"З усіх неймовірних епізодів під час розвалу Чехо-Словаччини, те що сталося впродовж останніх трьох днів у Карпатській Україні, є найбільш фантастичним".

"У вівторок вранці цей найменший сектор тричастинної Чехо-Словацької держави боровся проти чехів. У вівторок в ночі він проклямував свою державну незалежність. В середу ранком чеські прапори полетіли із щогол на землю. Чеські військові з'єднання втікають, а українські прапори замаяли з кожного вікна в столиці Хусті".

"В середу по полудні мадярські трикольорові прапори

зайняли місця українських синьо-жовтих у сотнях сіл, коли мадярська армія наступала на столицю".

"І так Карпатська Україна була під трьома прапорами протягом 27 годин. Впродовж трьох днів відбувались тут дві війни — перша, щоб прогнати чехів; друга, щоб стримати наступ мадярів. Найбільший бій у цих днях повних подій проходив не в Празі або в Братиславі у Словаччині, але в Хусті у вівторок, між чеським військом і Січчю — Українською Народньою Обороною, що складалася з карпатських гірських юнаків в сіро-синіх одностроях".

"Сьогодні українці, і тільки українці чинять опір, але їх перемагають".

"Протягом чотирьох днів я була "замурована" в Хусті. "Замурована" — відповідне слово для малої столиці одноденної Карпато-Української Республіки, що стала найбільш недоступним місцем в Европі. Це спричинене теперішньою інвазією і знищеною комунікацією внаслідок поділу країни минулого жовтня. Це забрало мені 27 годин — в тім примусова затримка на нічліг у селі Свалява — щоб дістатися зі Львова в Польщі до Хусту, — віддаль коло 150 миль. Тут ситуація стала нагло напруженою, кордони замкнено. Було неможливо телефонічно сполучитися із зовнішнім світом, а в телеграфічних урядах приймали лише короткі персональні повідомлення. На хвилях радіо проходили новини, що лунали як громи з ясного неба".

"Гола хроніка тих днів ілюструє як ніщо інше хід страшної драми, в яку втягнено Центральну Европу. Проголомшлива непевність з години на годину, або що станеться в найближчій майбутності, і безпомічність не лише населення, але і його провідників, позначались так сильно, як ніде. У понеділок Хуст ще був гомінким містом, захоплений плянами свого майбутнього. Від часу, як став столицею Карпатської України п'ять місяців тому, коли більші міста Карпатської України присуджено Мадярщині рішенням Віденського Арбітражу, його населення з 20.000 побільшилось на 10.000 більше, а при цьому Хуст став осередньою точкою національних аспірацій для українців у всіх частинах світу".

"Із ЗСА напливали малі датки у висоті 500 до 1.000 дол. денно, щоб допомогти своїй українській державі. Хуст був заповнений еміґрантами з усякими родами плянів для будови нової України".

"У понеділок ваш кореспондент мав інтерв'ю з прем'єром Августином Волошином, священиком греко-католицького обряду, який був довгий час провідником українського руху. Відбулося також інтерв'ю з ґен. Прхалою, чеським членом кабінету, якого Прага післала запровадити порядок (який відповідав би Празі — прим. Л. Г.) і контролювати Карпатську Україну. Прем'єр був дещо збентежений випадками у Словаччині. Коли вона відірвалася від Чехії, то Карпатська Україна залишилася відтятою від Праги, отже українцям не лишилося нічого іншого, як зробити те саме".

"Прем'єр думав найбільше про майбутнє своєї малої держави. Цього дня він не сумнівався, що ця майбутність запевнена".

"Ґенерал Прхаля вірив, що чехи будуть панами ситуації в Словаччині, в спосіб, який матиме спасенний вплив і на Карпатську Україну. Прага, говорив він, мусить роззброїти Січ шляхом реорганізації, без стосування сили".

"Пізно вночі прем'єр видав наказ чеській жандармерії видати зброю для Січі, щоб скріпити прикордонну охорону. Коли ґен. Прхаля про це довідався, він наказав, щоб жандармерія взагалі відібрала зброю від Січі. Бій виник у січових бараках. Військові відділи оточили державні будинки і бій почався".

"Прем'єр телеграфував до канцлера Гітлера, повідомляючи, що він проголосив незалежність Карпатської України, і прохав німецької правної охорони".

"У вівторок рано, о год. 6. 15, місто прокинулося від пострілів, до яких долучився гук гармат і скорострільний вогонь. Чеське військо обстрілювало готель "Корону" (від грудня перезваний на "Січову Гостиницю" — Л. Г.) де також урядував німецький консул. Коли він голився, в дзеркало

поцілила куля, так що він малощо не став першою німецькою жертвою в цій війні".

"Бій тривав чотири години. Готель "Корона" і богато будинків знищено, при чому було 60 убитих в Хусті, а багато більше в сусідніх селах".

"Вполудне, коли Словаччина проголосила свою незалежність, прем'єр Волошин звернувся з проханням до січовиків припинити спротив, щоб разом із чехами протиставитися нападові мадярів, які перейшли кордон".

"О 7-ій год. вечора він проголосив через радіо незалежність і скликав український парлямент на середу, на 2-гу год. по пол. В цьому проголошенні не було згадки про німецьку охорону. Брак відповіді був доказом для українців, що Гітлер цю частину чехо-словацької держави кинув як шматок хліба полякам і мадярам. Через це вони обидва є тепер у невигіднім положенні, бо мають 1.200 миль кордону з Німеччиною".

"Пригноблені мешканці Хусту стояли перед будинком, що мав на собі сліди обстрілу, слухаючи декларацію про незалежність і співаючи, неначе похоронний, український національний гимн." "Натовп розходився до домів у тяжкій мовчанці, і хоч наступний день був проголошений святом, а місто було удекороване перший раз національними прапорами, ніщо не могло надати йому святкового характеру. Причиною цього була втрата незалежности, заки ще її закріплено, і про це знав кожний мешканець".

Коли була проголошена самостійність, то не зважаючи на невідрадне положення, вістку цю прийнято січовиками з почуттям гордости. Навпаки проголошення капітуляції було б для січовиків важким ударом. Цього кореспондентка не могла відчути, бо вона була лише хвилевим глядачем і тому вона звітувала про "похоронний настрій". Це була повага хвилі, підсилювана волею боронити свої права. (Примітка Л. Г.)

"У місті, пише далі кореспондентка, панувало замішання. Чеська залога — в країні було коло 8.000 чеських

вояків — зареквірувала всі доступні звсоби транспорту. Дороги були забиті селянськими возами, повними вояків, їх родинами і домашнім добром, на яких вони старалися дістати до кордону. Чехо-Словаччина в тім часі вже не існувала, і в їх інтересі не було вже воювати з українцями чи мадярами. Вони взагалі не мали ніякого зацікавлення... Вони не мали батьківщини, до якої могли б вернутися, ані кудинебудь іти, бо поляки обсадили один кордон, мадяри переступили другий, а мости до Румунії спалила Січ, щоб примусити чехів скласти зброю. Ґен. Прхаля був примушений просити мадярів дати йому п'ять днів на виведення своїх з'єднань".

"По полудні двом американцям, одному англійцеві і полякові вдалося роздобути старе авто... Коли в Хусті поширилася вістка, про стримання наступу, ми постановили дістатися до мадярського кордону, бо це було найближче. Але в Севлюші ми довідалися, що мадяри якраз на периферіях міста. Вони посувалися, обстрілюючи вулиці, а понад деревами поза домами головної вулиці рвалися шрапнелі. З цієї причини шофер відмовився їхати далі і ми схоронилися в домі польського консула, щоб тут зачекати, поки мадяри ввійдуть у місто".

"Першими, що ввійшли, були т. зв. терористи — члени Добровольчого Корпусу, — на доказ, що інвазія почалася неофіційно, і щоб можна було відмовитися від акції, якщо б Берлін спротивився тому. (А. МекКормік не знала, що Гітлер дав свою згоду на окупацію 11-го березня — прим. Л.Г.) За пів години ввійшли реґулярні частини, кілька соток забруднених вояків, пішки або на роверах. Не зважаючи на погану погоду, населення кинулося масово вітати прапорами та окликами і частувати цигарками. (Це були мадярони — примітка Л. Г.) Коли польський консул вивісив свій прапор, товпа радісно вітала цього союзника. Один лікар перебіг із свого дому на другий бік вулиці, здер прапор (розуміється, що український — прим. Л.Г.), а на його місце причепив другий. Він сказав, що міняв прапор п'ять разів: перший раз це був

мадярський, потім чеський, відтак рутенський, далі український, а тепер знову мадярський".

"По двох годинах околиця була очищена. Ми були тепер у Мадярщині і легко змогли одержати друге авто, яке завезло нас під вечір до Берегова. З якихось причин там було затемнення. Приміщення було цілковито темне, і ми пішли спати при світлі свічки".

"Сьогоднішня подорож до Будапешту була подібна до подорожі через воєнну зону. Часто затримувались, бо в протилежному напрямі їхали поїзд за поїздом, наладовані вояками і зброєю. В столиці повно мобілізованих коней, неначе готувались до великої війни. (Англійська аґенція Ройтера інформувала про 30.000 вояків з танками і літаками — прим. Л. Г.) Карпатська Україна держиться довше, аніж сподівалися".

"А хлопці в Хусті ставлять шалений опір окупантові. Звичайно, це все надаремно. Ця частина поділить долю решти Чехо-Словаччини. Завтра або найближчого дня Хуст буде повернений до стану міста, яким був перед тим, поки став символом Великої України. В каварні, де січовики збиралися на таємні розмови і плянування, не буде більше радости. Велика Україна буде розвиватися деінде. Але Хуст був цього дня столицею, і падає в боротьбі".

Хоч дуже короткий час була А. МекКормік в Карпатській Україні, їй вистачило того часу, щоб збагнути душу українського народу, його невгнуту волю боротися далі за свою незалежність. Звідси і її певність, що "Велика Україна буде розвиватися деінде". Ця американка була сповнена подивом, що Хуст не підписав капітуляції, а боровся і "впав у боротьбі".

Іншої думки був інж. Спиридон Довгаль, але про це пізніше.

У зв'язку згадкою Анни МекКормік про грошеву допомогу української еміґрації в ЗСА наводжу заклик уряду Карпатської України, що його дістала Українська Пресова Служба для поширення в українській пресі в Америці. Нью Йорк, середа 23 листопада 1938.

Браття і сестри!

Сотки літ ми були в неволі. А тепер знайшлися знову в такому положенні, що наша прекрасна і дорога Карпатська Україна могла втратити можливість бути господарем на своїй землі. Та в тій важкій хвилі, коли змагалися могутні міжнародні сили, а наші вороги торгували нашою землею й судьбою, завдяки достойній поставі українського народу, що станув одною лавою в обороні Закарпаття, вдалося урятувати головну частину Рідної Землі і запевнити їй право на самостійне, чисто українське, життя. В тій оборонній акції відограла визначну ролю українська еміґрація в Америці. І за це Перший Уряд Карпатської України щиро їй дякує, а заразом прохає її допомогти Рідній Владі почати відбудову нашої прадідної землі. У тім переходовім часі треба мати негайно більші грошеві засоби, щоб дати поміч безробітним і потребуючим на Верховині, а також тим, що потерпіли через нові переміни.

Нова влада є оперта на нашім народі. Йому вона буде служити й для його добра працювати. Пам'ятаймо, що наша земля уже Карпатська Україна, чим означено формально і міжнародньо, що це земля українського народу. Дійсно, на ній остав тепер тільки український нарід, що зможе виявити свобідно свої культурні цінності й свої національні стремління. Наші вороги знали, що це так станеться. Тому вони так завзято не допускали до того, щоб заіснувала Карпатська Укріна. Та проте вона є. Нам усім треба тепер доложити всіх зусиль, щоб на тій Рідній Землі український нарід міг виявити себе гідним репрезентантом Української Ідеї. Ми змагаємо до того й віримо, що також наші Браття і Сестри за далеким морем нам у цім святім ділі допоможуть. Бо це є допомога Рідній Землі й Рідній Ідеї.

За Перший Уряд Карпатської України
в. р. Др. Августин Волошин
Прем'єр-міністер.

За доповнення репортажу А. МекКормік треба вважати другий під тою самою датою.

"В Хусті, Карпатська Україна, 16. III. Ассошіетед Пресс.

"Сьогодні о год. 4-ій по пол. мадярське військо повело наступ на малу столицю Карпатської України і за півтори години енерґійного удару зломило спротив чехів (?) і українців. Сьогодні вночі Хуст вже був під цілковитою контролею мадярів. Українські пробоєві відділи і горстка чеських вояків, що рішили радше боротися як шукати в утечі безпеки в Румунії, були витиснені в снігом укриті гори, що оточують місто. Хоч тяжко буде викинути їх з гірських криївок, все ж таки змучені переможні мадярські вояки готовляться переслідувати їх завтра" А далі таке:

"Найсильніший бій відбувся за сім миль на схід від Хусту, де була розбудована мережа скорострільних гнізд і стрілецьких ровів, хоронених колючим дротом. Після короткого артилерійського вогню, мадяри пішли в наступ, який тривав півгодини. В одному рові нараховано тридцять убитих оборонців. Більшість із них мала однострої чеської армії. Але деякі були в сіро-синіх одностроях Січі, нереґулярної Української Оборони".

"Після здобуття окопів мадяри повели наступ на місто. Тут була затримка, бо командири радилися, чи обстрілювати місто. Тому, що артилерія могла б завдати шкоду цивільному населенню, в наступ вислано піхоту, яка натрапила на порівняно малий спротив. Сутички відбувалися на рогах вулиць, а з деяких домів сипали вогнем снайпери, яких енерґійно поборювано. Вояки уживали залізничих шпад, якими розбивали двері і вдиралися до середини, звідки сипався вогонь".

"Мадяри побачили місто знищеним. Всі вікна у бараках були повибивані, мабуть скорострільним вогнем. Не було ні вантажних авт, ні залізничних вагонів. Вікна в крамницях були повибивані, а деякі пограбовані. Мешканці одначе виявилися дружніми, і очевидно, були щасливі, що хтось заведе порядок". (Цю очевидну брехню про "щасливість" мешканців, які раділи, що ворог окупував їх край (!!), названа аґенція подала напевно за мадярським комунікатом — прим. Л. Г.).

Відносно цього комунікату треба зазначити, що на копанських полях, де відбувся цей бій, не було ніяких чеських вояків. Оборонцями були виключно січовики, які, після втечі чеської залоги до Румунії, через нестачу січових одностроїв одягнули чеські, що дало підставу звітодавцеві уважати їх за чехів.

Варто ще навести один комунікат, пересланий з Будапешту 16-го березня, а саме: "У зв'язку з прибуттям перших мадярських частин до польського кордону реґент Микола Горті телеграфував сьогодні до президента Мосьціцкого: "Саме тепер осягнено історичний кордон між мадярами і поляками. Сподіваюся, що зв'язки, які існують між двома народами, будуть вічними і на користь обох".

Однак, ця вічність тривала дуже короткий час — всього п'ять з половиною місяців. Знищив її сам "приятель" Мадярщини, Гітлер. У вересні вже Польщу спіткала ця сама доля, що й Карпатську Україну. Знаючи, як ставилася Польща до Карпатської України та до її самостійности, не можна не було радіти українцям фактом поновного розбору Польщі. Це саме чекає на неї і в майбутньому, якщо не врахує, що існування незалежної української держави є в її власному інтересі. Союз Польщі з Україною вийде на користь обох народів. Етнографічний принцип — це розв'язка для наладнання добросусідських відносин.

Так, Карпатська Україна заплатила дорогу ціну за оборону своєї незалежности — життям багатьох своїх синів, які, хоч в більшості мали перший раз кріса у своїх руках, зголосились боронити її. Це знайшло відгомін на сторінках чужинної преси, яка перестала трактувати нас як аморфну масу, без виразного національного обличчя. В березні 1939 р. ця виразність яскраво проявилася на тлі чеської капітуляції перед Німеччиною. Вислід цьому знаходимо в почитному американському журналі "Тайм" з березня 1939 р., де читаємо:

"Якщо німецькі військові з'єднання рідко коли мусіли вдаватись до крісового вогню, щоб осягнути цінну нагороду,

якою була Богемія і Моравія, то Карпатські гори не впали без боротьби".

"Чеське військо в Карпатській Україні, довідавшись, що Богемію прилучено до Німеччини, перейшло, неначе бджоли, разом румунський кордон, де склало свою зброю і було інтерноване. Але Українська Народня Оборона, озброєна в останній хвилині прем'єром Августином Волошином, який був довгий час українським національним провідником, поставила сильний спротив. Щоб здобути столицю Хуст, треба було звести завзяту боротьбу. Мадярам забрало повних чотири дні, щоб зайняти цілу територію, тоді як німцям вистачило 8-10 годин на окупацію Чехії".

Капітуляція і пасивність чехів викликала сильне враження у Польщі, що його передав "Ню Йорк Таймс", наводячи голос польського проурядового часопису "Вєчур": "Ми не можемо зрозуміти чеського стоїчного спокою, з яким вони віддали свою незалежність, особливо в часі, коли мала Словаччина добилася успіху, здобуваючи незалежність. Капітулюючи без найменшого намагання поставити опір, чехи викинули самі себе з родини націй, що заслуговують на свободу".

Годі не осудити цю польську подвійну мораль, коли йдеться про справу незалежности. На чехів кидається тяжке обвинувачення, що не боронили своєї незалежности проти німців, а маленька Карпатська Україна, хоч боролася за свою незалежність, все одно не мала права бути вільною! Навпаки, вона мала вмерти задля щастя Польщі й Мадярщини.

Інакше поступила Варшава супроти Словаччини, хоч знала кому вона завдячувала свою незалежність. В політиці Мадярщини було загарбати цілу Словаччину і коли б не Німеччина, вона це зробила б на радість Польщі. Словаччина в тісному зв'язку з Німеччиною ніяк не була на руку Варшаві, та проте у відповідь на телеграму словацького Міністра закордонних справ Дурчанського, про проголошення незалежности полк. Й. Бек, польський міністер закордонних справ, переслав сердечні ґратуляції з

визнанням нового уряду. На телеграму ж прим'єра о. Волошина взагалі не відповів. В одному пункті інтереси Німеччини супроти Чехії, а Польщі супроти Карпатської України були ідентичними: знищити їх незалежність. Але Карпатська Україна поставила спротив наїздникові.

Про останній день її вільного життя говорив комунікат, що появився в "Ню Йорк Таймсі" з 20-го березня 1939 р.:

"Ужгород". Ассошіейтед Пресс. Команда Мадярської Армії подає, що зламано останній спротив чехів і січовиків. Вбито двісті українських "терористів", а 150 взято в полон. Міністер закордонних справ Польщі в телеграмі до мадярського міністерства закордонних справ з нагоди встановлення спільного польсько-мадярського кордону, називає це досягнення сповненням мрії обох націй".

Як виглядав цей спротив чехів, описала згадувана вище кореспондентка "Ню Йорк Таймсу" А. МекКормік: це була просто поспішна втеча до Румунії. Це стверджує і сам комунікат, в якому подається кількість убитих січовиків і полонених, але не чехів.

У "Ню Йорк Таймсі" з 21-го березня 1939 р. поміщено фото з Будапешту, на якому реґент Мадярщини Н. Горті висловлює співчуття вдовам по старшинах, які згинули під час інвазії Карпатської України.

Щоб доповнити картину, варто ще навести звідомлення "офіційного кореспондента ЗСА, пересилані дпломатичною поштою до відому Уряду. Ним був Джордж Кеннан, дипломат, працівник Державного Департаменту, себто Міністерства закордонних справ, за часів президента Рузвельта. Він студіював російську мову, російську історію і літературу в Берліні і мав, як каже, досвід у справах Центральної і Східньої Европи. Він навіть одружився з росіянкою. Для нього росіяни є великим народом, він захоплений ними. І навпаки: він є ворогом німецького імперіялізму, — але не російського.

У липні 1938 р. Джорджа Кеннана призначено секретарем посольства в Празі. До його завдань належало

виготовляти політичні звідомлення. Їх він опублікував 1968 р. в книжці "З Праги після Мінхену. Дипломатичні звідомлення 1938-1940".*

До Чехословаччини він має співчуття, бо її залишили її союзники, під тиском яких вона мусіла віддати Німеччині Судети. Також поляки і мадяри, пише він, кинулися збройно "відривати кусні живого тіла заатакованого краю". Але словаки й українці, яких він називає "рутенцями", — це вже шовіністи, що заохочені гітлерівським прикладом, — отже, не з власних, національних спонук —, намагалися захопити місцеву владу, жадаючи автономії! Що Прага не виконала цього зобов'язання, не має для нього значення. В його оцінці словацький і "рутенський" уряди "в тісному зв'язку з Німеччиною" справляли великі клопоти Празі, нехтуючи демократичними принципами. Вони, мовляв, налагоджували "таємні зв'язки з іншими державами поза плечима Праги". Видавали нерозсудливо гроші на зовнішній блиск своїх диктаторських урядів". (??).

Цей "блиск" відносно уряду Карпатської України є злонаміреною дезінформацією Кеннана. Також її уряд не був "диктаторським", бо призначила його Прага, яка, треба зазначити, не дозволила перевести вибори і скликати Сойм. Для нього "Рутенія" пов'язана з Галичиною і "властивою" Україною — тільки мовно. Це пов'язання ніщо йому не говорить. Це лише "українські професійні (?!) патріоти" — що за чудернацьке означення ! — уважають її за Піємонт української майбутньої держави. В своєму звідомленні з 8 грудня 1938 р. він писав, що "народи Словаччини і Рутенії не мають потрібних даних для незалежного політичного існування. Вони роблять з себе жахливих блазнів, вдягаючись у пишні фашистівські уніформи... снують сни про велич словацької і української націй. Вони щасливі, що мають фальшиву автономію, яка швидко в дальшому майбутньому знищить всяку можливість національного самовизначення".

Kennan George: From Prague after Munich. Princeton 1968.

Ми навели ці речення, щоб читачі познайомилися із стилем інформацій цього урядовця американського Державного Департаменту.

У зв'язку з антисемітизмом в Німеччині, Кеннан звітував про цю проблему в звідомленні з 17 лютого 1939 р.. Він навів офіційну статистику, за якою, на підставі перепису 1930 р., подали як жидівську національність:

в Чехії .... 30.002 жидів	жидівське віровизнання: 117.551
в Словаччині ... 65.385 жидів	жидівське віровизнання: 136.737
в "Рутенії" ...... 91.255 жидів	жидівське віровизнання: 102.542
разом: .... 186.642 жидів	разом 356.830

У 1939 р., пише Кеннан, подало як жидівську національність:

в Чехії .... 21.324 жидів	жидівське віровизнання: 87.000
в Словаччині ... 39.158 жидів	жидівське віровизнання: 91.000
в "Рутенії" ...... 65.828 жидів	жидівське віровизнання: 73.500
разом 126.310	разом 251.500

Кеннан оцінює, що в загальному було жидів понад 300.000, а це становило 3% населення. В "Рутенії", звітував він, виглядає, що "жиди матимуть мало що до говорення з "українською" групою, яка переважає в культурних і політичних справах і не матимуть впливу на "зовнішню політику" рутенського режиму".

"Подібно як у Словаччині, звітує далі Кеннан, в загальному підозрівають жидів у нельояльності... Але сучасний режим у Рутенії, всупереч широкому німецькому впливові, уважає, що жиди в деяких випадках є більш або менш проблемою, яку треба розв'язати, і волів залишити їх в спокою".

Щось воно не впорядку з твердженням Кеннана про цей — мітичний "широкий німецький вплив", коли влада Карпат-

ської України не вважала за потрібне наслідувати політику Гітлера супроти жидів. Кеннан, мабуть, бажав би собі цього, щоб мати можливість навести факти антисемітизму. В своєму офіційному звідомленні про жидівську проблему пише: "В Рутенії постава влади неясна. Рутенський прем'єр поінформував недавно жидівську делеґацію, що він "високо цінить усіх шановних і релігійних жидів, так, як і всіх інших громадян". Він сказав, що "Конституція забезпечує права всіх громадян. Наш внутрішній порядок повинен засновуватися на Конституції, якої ми ані не змінили, ані не бажаємо зміняти. В обличчі права всі громадяни є рівні. Далі він запевняв делеґацію, що його уряд буде старатися піти на якнайдальшу зустріч жидівським культурним потребам, і що в економічних справах є побажаним шанувати принципи чесної вільної конкуренції, але, очевидно, будуть стосовані запобіжні засоби проти шкідливих елементів. Міністер Ревай, член кабінету Рутенії, щойно поновив запевнення, що в цій справі не обмірковувано жодної радикальної розв'язки". Для пана Кеннана важливі заяви не мають значення.

"Всі більші міста Рутенія втратила, так що найбільше жидів живе по селах. Кількість жидів (кругло 75.000) релятивно велика: вони становлять 12% населення і, як офіційно стверджено, контролюють 95% економічного життя країни, але через таку монопольну позицію жидів у економічному житті, для Уряду є майже неможливим стосувати супроти них драстичні засоби не ушкоджуючи економічного життя".

З рапорту Кеннана "Про стан в Рутенії, березень 1939", отже напередодні проголошення незалежности Карпатської України, варто також дещо навести. Він пише, "що в звичайних обставинах доля мільйона примітивних слов'янських селян у підніжжі Карпат була б не більше як предметом академічного зацікавлення для більшості людей в інших частинах світу. Коли ж, одначе, ці самі селяни стали потенційним основним чинником німецької східньої політики, то не можна сказати, що перемагають нормальні

умови. Це є той розвиток-намагання німців створити з Рутенії Піємонт для майбутньої Великої України — який вимагає серйозної уваги до певних справ, які в іншім випадку щонайбільше могли б бути предметом гумористичного трактування". І продовжує:

"Коли б хтось запитав, хто ці селяни — росіяни чи українці, — то на це є тільки одна відповідь: вони не є ані ті, ані ті. Вони — просто русини. Їх діялекти дуже зближені до діялектів Галичини, а через це ближчі до діялектів українських, аніж до російських, але далекі від того, щоб їх ідентифікувати з одним чи другим".

Тут, як бачимо, Кеннан виступає в ролі "знавця" українських діялектів, не маючи для цього ніяких даних. Найкраще це він виявив при означенні слова "Січ", пропускаючи назву "Карпатська". Назва "січ" означає "сова" в рутенській мові", — пише він. Коли б Кеннан поцікавився був "Кобзарем" Шевченка, то там знайшов би слова "сич" і "Січ" з цілковито різним значенням. А так у пана професора Прінстонського університету вийшла "Карпатська Січ" "совою", бо слово "Січ" читав по-російськи "сич".

Назви Український і Карпатська Україна він уживає в значенні іронічнім, беручи їх у лапки.

Наведені ним факти часто заперечують його ж власну опінію про дану справу. Він був за збереження цілости Чехо-Словаччини у формах після її створення. Він уболівав над її недолею. Був проти розформування її на автономні частини. Але в обличчі подій — не обстоює етнографічного принципу, що є заразом демократичним, за яким кожний нарід має право на самовизначення. Він інформував Вашинґтон, що найкращою і природньою розв'язкою проблеми Закарпаття буде, коли Мадярщина забере його собі. "Виглядає, — писав Кеннан у своєму звіті, — що загальне враження чужинних обсерваторів, відвідувачів Рутенії, яке і я поділяю, таке: так чи інакше, але в недалекому майбутньому ця решткa, яка колись була Рутенією, повернеться до економічного і політичного чинника, до якого вона природньо (??) належить, а ним є Мадярщина". (!).

Проголошення незалежности Карпатської України і засідання Сойму в Хусті для Кеннана не варті уваги, і тому читач не знайде у його книжці цих історично важливих актів. Він обмежується вміщенням двох комунікатів французькою мовою, що їх одержав ґенеральний консул у Празі, Ірвінґ Н.Ліннель, відносно "зусиль" "українських" елементів у Рутенії дістати закордонну підтримку проти мадярів". Ці комунікати, пише він із сарказмом, одержано "від осіб, які заявляли, що вони репрезентують уряд Карпатської України". "Перший, — пише Кеннан далі, — був підписаний Юліяном Реваєм, якого чехи незадовго перед тим позбавили посту міністра в рутенськім реґіональнім уряді. Ревай подавав до відому, що Рутенія проголосила свою незалежність і просила Райх про охорону. В другому комунікаті він апелював до "цивілізованого світу, щоб примусив мадярський уряд полагодити справу з Рутенією мирними засобами. Тим часом Німеччина відмовилася дати підмогу... Німці стояли пасивно, тоді як з'єднання Української Січі в німецьких уніформах (відколи це українські мазепинки були частиною німецької уніформи? — прим. автора) були витиснені, а вкінці цілком знищені мадярською армією... Багато з них, як подають, не мало іншого виходу, як податися в гори, де вони стали предметом "очищувальних" мадярських акцій".

Книжка Кеннана виявляє його шкідливу діяльність, бо своїми звітами він впливав неґативно на поставу американського уряду відносно Карпатської України.

Інакше як Кеннан оцінював значення Карпатської України японський дипломат. На Карпатську Україну він дивився об'єктивно, не через мадярські окуляри. В ній він бачив початок реалізації державних аспірацій 45-мільйонового українського народу на його етнографічних землях, як важливого політичного партнера на Сході Европи. Японія у той час була світовою потугою. Цим дипломатом був секретар японського посольства у Москві Катохока, який складаючи візиту прем'єрові о. д-рові Волошинові заявив: "Ваша держава невелика, але вона має велику майбутність".

Карпатська Україна, опинившись між двома аґресорами, — Польщею і Мадярщиною, зовсім природньо шукала союзника. В тих тяжких обставинах могла бути ним Німеччина. Карпатська Україна шукала в неї допомоги проти мадярських посягань і для наладнання економічного життя та його розвитку. За втрату Ужгороду і Мукачева вона обтяжувала моральне конто Німеччини. Дальше дії Уряду були лише намаганням зберегти решту країни від мадярського загарбання. З цієї причини постало критичне відношення до Німеччини. Вислів цьому дав орган "Карпатської Січі "Наступ" з 16-го лютого 1939 р., в якому під заголовком "Німецька закордонна політика" писалося: "Німеччина вчинила для нашої державности дуже багато, але говорити про якусь тіснішу приязнь між Німеччиною і Карпатською Україною сьогодні не водиться. Про це можуть горлати скільки хочуть різні наші вороги й вороги Німеччини, але такої тісної приязни нема. Щобільше, українська політика ствердити мусіла, що в Німеччині є навіть певна здержливість у цьому напрямі... Покищо нема чого вірити в те, чого нема, і вмовляти в нарід неіснуючі факти".

У зв'язку з таким некорисним для нас станом справи, як і пізнішим німецьким "дранґ нах Остен" варто привести на доказ статтю із нюйоркського часопису "Націоналіст" з 10 травня 1939 р., який писав: "Коли ходить про Німеччину то її політика диктує нам велику обережність... Ганебна поведінка під час відомої трагедії Карпатської України, коли то мадярська дич плюндрувала і вбивала українське населення при "доброзичливій" мовчанці Німеччини, ручителя мінхенського Пакту та носія ідеї самовизначення народів, — насторожила українців чимало. Який же вихід? — спитає не один. Принцип власних сил нас ніколи не завів ще і не заведе, навіть коли б нас стрінула програна, як це було з Карпатською Україною".

В ДОРОЗІ ДО РУМУНІЇ.

Після бою під Копанню ми попрямували до будинку Уряду. Була година 4-та по полудні. Де-не-де в місті лунали постріли мадяронів. Охорона будинку Уряду підготовлялася саме до відступу, заладовуючи вози амуніцією. Крім цього кожний доповнив ще свої запаси, після чого вирушено під проводом пор. Сулятицького і чот. Врецьони в дорогу на Тячів.

Важко було залишати Хуст. Але ми вірили, що боротьба за власну державу буде продовжуватися, а Хуст буде її символом!

На залишках мурів старовинного замку повівав великих розмірів синьо-жовтий прапор, як знак тісного пов'язання історичного минулого українського народу з його сучасними змаганнями. Цю нерозривність засвідчувала боротьба Січовиків.

За містом люди виходили з хат і з сльозами на очах прощалися з нами. Деякі радили оминути полями Буштино (де містилася Дирекція Державних Лісів), бо там можемо натрапити на мадяронську засідку. Так і сталося.

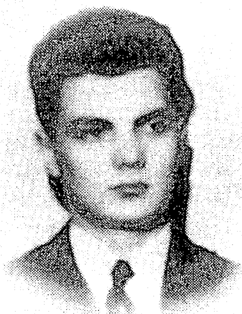
Був уже вечір, як колона ввійшла до Буштина. Нагло звідкись посипались постріли. Залігши в рови, ми й собі почали стріляти. В цій сутичці вбито, на щастя, тільки одного коня. Рушаємо далі. Дорога веде до недалекого при-

кордонного села Тячева. Та пройти його вночі небезпечно, бо його захопили місцеві мадяри, які, заохочені наближенням мадярської армії, могли б захопленими від чехів скорострілами знищити колону. Тож в Буштині завертаємо наліво на бічну дорогу. Частина з нас присіла відпочити. За цей час колона відійшла досить далеко. Раптом замаячіли на дорозі сильветки п'ятьох постатей. Націлившись, ждемо в рові. Коли зрівнялися, пізнаємо що це наші. Їдуть на роверах до Буштина, щоб там на перехресті спрямовувати відступаючі групи на нашу дорогу. Між ними був і Влодко Щигельський. Незабаром по їх відїзді доносяться до нас постріли легкого скоростріла, на відгомін яких завертаємо і починаємо бігти до Буштина. Але вкоротці зближаються до нас ті, що від'їхали на прехрестя. Тепер їх лише четверо. Один із них, наддніпрянець, вояк УНР, впав від куль мадярона, який підійшов на певну віддаль до групи, говорячи по-українському (перехрестя було освічене електричною лямпою), а тоді відкрив несподівано вогонь.

Колону наздігнали ми в селі Теребля. По дуже короткім відпочинку в школі, рушаємо далі в ніч. Переходимо засніженими полями, верхами, голодні, без шматка хліба від ранку, змучені маршем, без сну вже повних три доби. Добре, що є сніг, яким можна гасити спрагу. Фізично слабші відстають, а це сповільнює марш.

В полудень виходимо на шлях Хуст— Великий Бичків. Інж. Роман Мирович, відомий серед студентів Львова й Праги, аполльонської будови, колишній в'язень концтабору в Березі Картузькій, впродовж 10 місяців,* від перевтоми так почорнів, що важко було його пізнати. Навпроти нас повільно посувалася церковна процесія з села Нересниці. Яке ж було розчарування її учасників, коли побачили перед собою січовиків: вони думали, що це йдуть мадярські вояки, гонведи, і вийшли їх привітати, на вимогу, мабуть, якогось мадярона. Мабуть, хотіли в такий спосіб уникнути мадярських репресій за свою українськість.

Був висланий в місії УПА до Юґославії, де й загинув.

чот. Роман Мирович

Мовчки пройшли ми попри цю перелякану процесію з хоругвами і священиком. Переходимо міст і зразу за селом сходимо із шляху ліворуч та пнемося стрімким узбіччям на гору. Один другому помагає спинатися, відпочиваючи щокілька кроків. Дорогу утруднює ховзький сніг. Коли по виснажливих зусиллях ми таки "здобули" гору, всі залягли на короткий відпочинок у снігу. А там знову в дорогу. Була це польова хвиляста височина, узбіччя якої з однієї сторони прикривала вузька смуга лісу. Поміж деревами було видно, як в долині шляхом, що його ми недавно перетяли, посувалися мадярські танки в напрямі Великого Бичкова. Можливо, що церковна процесія врятувала нам життя своїм вітанням: вона затримала танкову колону, а за той час ми видряпалися на гору. Коли б танки захопили нас на узбіччі гори, від їх вогню ніхто не залишився б живим.

Терен підіймався злегка вгору. А марш чимраз більше повільнішав. Щораз більше було таких, що падали в досить глибокий сніг, бо від голоду не мали сил іти далі. Ось Дорко Лата-Орлович заліг у сніг і просив побратима Василя Дужого, залишити його, а самому йти далі. Але Василь не послухав цього. Якось мав ще силу підвести Дорка, забрав від нього кріса і взявши його попід руку, тягнув уперед.

Далеко на обрії перед нами було видно, як пролітав

літак. Це була добра нагода запягти в сніг і перепочити, доки він не зник.

Сходячи в долину, зненацька зауважуємо, як зліва польовою доріжкою посувається рівнобіжно до нас, невеличкий відділ. Це, мабуть, наші, кажемо, бо хто ж інший міг би бути? Підходять ближче. Так, наші! Попереду їде полк. М. Колодзінський на коняці, яку провадить за вуздечку чот. Зенон Коссак-Тарнавський. Полковник недужий. Приєднуються до нас і вже разом волічемось вперед.

Вечоріло, коли ми затримались коло самітньої хати недалекого села в долині, Апші Вижньої. Короткий відпочинок на замерзлій землі, бо тут снігу вже не було, і знову наказ в дорогу. Насилу встаємо із землі, яка хоч замерзла, правила за найприємніше ліжко, і починаємо дальший марш.

Мало хто з-поміж нас знав, що полк. Колодзінський, а з ним і чот. Коссак, Василь Дужий (через дружбу з Дорком Латою) та ще дехто, що цілковито виснажились, залишились на цьому місці відпочинку, щоб десь у селі набратися сил. Епілог їхньої долі був трагічний. Всі вони потрапили в руки мадярів і згинули в Солотвинських копальнях. На доказ цього гонведи показували нам світлини, коли ми були в Варю Лапоші, на яких можна було розпізнати полк. Колодзінського і чот. Коссака по старшинських відзнаках, кажучи, що це були "команданти банда-Січ". Були вони поприв'язувані до дерев у саду, з похиленими головами після розстрілу.

Тим часом колона, ведена місцевим провідником, брела вперед під прикриттям вечора. Ми спали ідучи. Свідомість у мене перестала працювати. Бачу як переді мною якісь люди кидають нам під ноги білі простирала, щоб ми не зблудили. І ми ступаємо по тих простиралах, вони додають нам сил. Кроки у нас від цього легкі, бадьорі. Ми вдячні цим невідомим людям. Та по якімсь часі ця приємна візія зникає. Вертається свідомість. Це ж не простирала, а острівці снігу. А ноги ледве волічуться. Єдине бажання — спати. Це вже четверта доба без сну, не вчисляючи нервового напруження під час боїв у Хусті і на фронті під Хустом та суворої поготівлі тиждень перед тим.

Нарешті зариси якихось стін. Це — каменолом. Наказано відпочити. Залягаємо, де хто стоїть, і западаємо у зимовий "ведмежий сон". Скільки часу він тривав, невідомо. Як ведмідь пробуджається на поклик весни, так і ми робили це на заклики пор. Сулятицького і чот. Федака-Граба. Вони підняли колону на ноги, і ми рушили в ніч.

По якомусь часі спинились ми над берегом Тиси. Тепер треба було лише знайти брід, якого пішли шукати і пор. Сулятицький і провідник. Час тягнувся чорною смолою і тяжко лягав на повіки. Кожна хвилина видавалась вічністю. Здавалося, що годі видержати морозну холоднечу. В голові відчувалося нестерпний біль, немов би хтось сверлував мозок. Лише впасти і спати! І падали один за другим і засипляли на замерзлій сніговій постелі. Та насолоджуватися сном на цій "постелі" через довший час було небезпечно для здоров'я. Тому по кільканадцяти хвилинах один одного будив і сам лягав на його "загріте" місце. Я чергувався з Ільком Ткачуком, здається з Кремянеччини, ґімназійним абсольвентом. В дорогу вирушив він лише в мундурі. Бачучи це, ще в Нересниці я два йому свого коца, який служив йому плащем.

З Ільком я зжився скоро по прибутті до Хусту. Замешкали ми близько Команди Січі, в старій, порожній халабудці. Була вона тим добра, що мала дах, двері і навіть вікна. Правда, бракувало кількох шибок, але це була така дрібниця! Її ми легко направили, вставивши на місце шибок картон. Халубудка мала лише одну кімнату, а в ній нас восьмеро. Часом наповнялася димом, але це залежало від напряму вітру, що вдирався в кімнату через бляшану руру-комин. Все умебльовання було "ультра-модерне" і складалося з власної роботи ліжок. Були це прича з негладжених, вузьких дощок. Замість матраців ми мали ясно-золотаву солому. Ілько відступив мені половину цього ліжка. Воно ще мало ту добру прикмету, що не потребувало застелювання і вирівнювання — скрупулятних вимог рекрутського життя в бараках Січового Коша — бо не було ані простирал, ані подушок, ані коців. В тім часі ми обходилися

без цих "люксусів" зовсім добре і без нарікань. З усіх цих невигод ми жартували, бо знали, що Карпатська Україна переходить тяжку пробу.

Плащі служили нам якоюсь мірою за коци, а "енерґетичну" кризу з хвилиною, як пічка також "лягала спати", ми заступали власним теплом, притулившись один до другого. Муштру ми так добре опанували, що навіть у сні мов на команду, оберталися з одного боку на другий. Все добро, яке ми мали, було на нас. Та проте почували себе щасливими. Чого нам дійсно бракувало так це крісів. Ми знали, що дістанемо і сінники і покривала, але коли дістанемо зброю, то це було питання: Прага не хотіла її нам дати, хоч це було також в її інтересі. Чи потрібно було, щоб за цю справу гинули чеські вояки у Хусті?

Відібрана в чехів зброя уможливила Карпатській Січі вписати нову сторінку в історію збройної боротьби українського народу.

І ось тепер ми стояли з цією зброєю на березі Тиси, знаючи, що на другім боці мусимо її скласти.

"Вічність" нарешті кінчається, ми сходимо вниз і грузнемо в мокляках. Чи то від хлюпоту води під ногами, чи від думки, що за хвилину будемо на другім боці Тиси, — повертається бадьорість, охлялі м'язи наливаються силою, не відчуваємо ні голоду, ні дошкульного холоду. Думки ясні. Кошмарні хвилини проминули, мов би їх не було.

До ушей доходить шум Тиси, який приспішує наші кроки крізь надбережні лози. Спиняємось над самою водою. Тихим голосом подається інструкції, і ось уже перша група, побравшись за руки, вужем сунеться по пахви у воді на другий берег. За нею йдуть друга, третя... По кількою хвилинах всі щасливо виходимо з води, студінь якої в тих обставинах ми не відчували.

Це була найбільш приємна купіль в житті. Платилося за неї високу ціну — волю!

Та як же ж ми помилялися в тій хвилині! Як далеко була ще та воля! Яку високу ціну треба було ще за неї платити!

Вийшовши з води, входимо до села. Дижурний на при-

кордонній станиці, здавалось, перелякався появою стільки узброєних людей. Зі страхом дивився він, як ми складали кріси та ґранати, закликаючи до бережности, щоб котрась не вибухнула.

Склавши зброю, деякі висмикуються з будинку станиці і розходяться по селі. Я приспішую кроки, бо від мокрого мундура робиться зимно, що аж зуби цокочуть. Знемога починає знову вертатися. Заходжу до хати, в якій бачу світло, з єдиною думкою проспати всю ніч. Та на моє здивування довідуюся, що це вже не вечір, а світанок. Отже, наш марш тривав цілу ніч.

У хаті, куди я зайшов, застаю вже трьох січовиків: Ґенка Стахова, Євгена Бухала і ще одного. Господарі-українці приймають нас гостинно, частують гарячим молоком і хлібом, дають суху білизну і полотняні вбрання, щоб переодягтись. Я прийшов останнім, тож для мене вже не вистачило. Тому лізу в мокрім мундурі на теплий запічок і відразу ж засипляю. Це було ранком 18 березня 1939.

Здається, не минула й година, як чую, хтось мене термосить, але ні відкрити очі, ні підвестися намає сили. Щойно коли мене силою стягнено із запічка, розплющую очі, які несамовито печуть від денного світла. Перед собою бачу двох нужденно одягнених румунських прикордонників, які наказують нам іти зі собою. Надворі собачий холод. Від наглої зміни температури організм, здавалось розтруситься. Зуби самочинно січуть. Мундур парує гейби чайник. Але одночасно загріває, думка, що в Мармарош-Сиготі, куди перейшов наш Уряд, буде краще.

Збірним пунктом була школа, звідки в пополудень коло 400 січовиків вирушило в дорогу з військовою охороною і під командою чи не майора, який декого підганяв нагайкою. Попереду їхало вантажне авто, в якому були хворі та босі, — вони не могли ступати зраненими від довгого походу ногами.

Кожний з нас поглядає наліво. Недалеко за хатами видно Тису. По другім боці наша Карпатська Україна і Великий Бичків, де ще так недавно виступала "Летюча Естрада", де ми почували себе немов у Галичини і завдяки високому

розвиткові культурно-освітнього життя, особливо пластового. На хатах повівали уже трикольорові мадярські прапори. Рій думок. Та нагло перериває їх тривожне — що це? Чоло колони, замість іти прямо, звертає ліворуч, на міст. По боках румунські вояки з крісами в руках пильнують, щоб ніхто не важився втікати. Розсувають дротяні засіки на мості і передають нас мадярській жандармерії, яка в капелюхах з великими когутячими перами справляла враження хижаків. Під її ескортою ми опинилися в ґімнастичній залі у Валикім Бичкові. Це зробив той старшина румунської армії на власну руку, — як ходила чутка. Справдилася народня приповідка — від долі не втечеш!

Як цей добросусідський жест румунського старшини представив польський консул в Севлюші, Пйотр Курніцкі? Він прямо безсоромно заперечив цей факт. Мацєй Козьміньскі* наводить депешу Курніцкого до польського уряду: "Румунські чинники не передали мадярам ані одного січовика (січовца) або правдивого українського діяча. Але за це передано мадярським чинникам, а радше перепущено через румунсько-мадярську границю більше як 150 "українських діячів" німецького походження, докладніше — німців, що керували січовим рухом. Вони мали реґулярні німецькі пашпорти".

За цю вигадку оба автори заслуговують на відзначення медалею брехні, але вона не приносить чести видавництву — Польській Академії Наук. Чи ж не цікаво, що Румунія не видала нікого з січовиків мадярам, а передала їм німців, не респектуючи їхніх пашпортів. І чого ж ті німці втікали до Румунії, коли ці пашпорти запевняли їм безпеку в Хусті, бо окупація Карпатської України відбувалася за згодою Гітлера. Чому ж він не відкликав заздалегідь цих, видуманих

Maciej Koźmiński: "Polska i Węgry przed drugą wojną światową. X. 1938-IX. 1939. Z dziejów dyplomacji i irredenty. Wrocław-Warszawa-Kraków. Zakład Narodowy im. Ossolinskich. Wydawnictwo Polskiej Akademiji Nauk 1970.

авторами, військових інструкторів з Карпатської України, наражуючи їх на можливу пімсту січовиків за зрадливу втечу? Ця вигадка випливала із злонаміреності, щоб здискредитувати Карпатську Січ, а промовчання нашої видачі мадярам давала їм і полякам вільну руку в розправі з нами.

МАДЯРСЬКИЙ САДИЗМ.

Переходячи міст, мабуть кожний з нас запитував сам себе: що тепер буде? і кожний був приготований на найгірше.

Перш за все мадяри наказали здати всі, навіть найдрібніші, речі і гроші, які пропадали в кишенях ескорти таки на наших очах. Друге — скинути взуття і клякнути лицем до стіни з піднятими руками вгору. Вдержати рук довший час не було сили. За опущення сипались на нас удари. По годині дозволено сісти на підлозі рядами. Чому забрали нам взуття? В зв'язку з цим питанням зроджувались підозріння про близький наш кінець, тим більше, що за хвилину у входових дверях і на бальконі появилися тяжкі скоростріли. Одночасно старшина щось проголосив. Значить — кінець! Обличчя всіх спокійні. Лише у двох нерви не витримали: скрутились в клубки і накрили голови плащами. Але й вони підвелись, коли ж старшина заявив, що скоростріли будуть вжиті тільки на випадок нашого бунту.

Ми читали про мадярську жорстокість і ворожість під час Першої світової війни, жертвою яких оберталось в руїни наші церкви, висаджувані в повітря (як це було у моєму селі також) або про те, як залюбки вішали наших селян на придорожніх деревах або наїздили людей кіньми. Тож і тепер ми знали, що нас чекає.

І так під цівками скорострілів розпочався "чардаш садизму".

Перших три дні нам не дали абсолютно нічого їсти і пити. По трьох днях "примусового посту" (передвеликоднього) з'явився несподівано український священик з двома дівчатами. Був це о. Полікарп Лозан, ЧСВВ, катехит клясичної ґімназії у Бичкові. Принесли в кошах харчі, зібрані серед людей В. Бичкова. Його поява нагадала мені образ Христа серед голодних, яких Він нагодував двома рибами і пятьма хлібинами. Їх прихід був для нас чимсь багато більшим, як опікою самарянина. В кошах із харчами вони принесли серця матерів і батьків. Вони були такими бажаними зв'язковими між нами і світом, хоч їм заборонено до нас говорити. На жаль цей зв'язок скоро зліквідовано: по двох днях їм заборонили приносити нам харчі. З цього часу страву ми одержували з військової кухні раз на день. Виготовлювано її якісно і кількісно згідно з нашими "заслугами" супроти мадярської армії.

Про дальшу долю того високоідейного священика-патріота і виховника молоді, я довідався від о. С. Сабола, відомого поета Зореслава. Отже, мадяри ув'язнили о. Лозана і через якийсь час тримали його разом з іншими отцями ЧСВВ, в таборі в Гайдудороґу, а потім передали його до мадярського монастиря в Маріяповчі для "перевиховання", з забороною вертатись в Карпатську Україну. Зразу після окупації Закарпаття Совєтським Союзом в 1944 р. заарештовано всіх оо. Василіян і вивезено під Урал. З ними стрічався там Блаженніший Кир Йосиф Сліпий і висловлював їм признання за їхню ревність та "козацького духа". Отець Лозан повернувся із заслання після десяти років, осліплий і фізично зламаний, але незламний духом. Доживав віку у своєї сестри, а помер в січні 1972 р. на Закарпатті.

Знаючи, що ми голодні, гонведи щедро нас обдаровували кулаками та палицями. Особливо тих, що були в січових уніформах, як Саблюка, Бухала, Ткачука, Яворова, Децика... До тих "щасливців" належав і я. А що я сидів на самім переді сцени, то вже ця обставина давала кожному гонведові добру нагоду обдаровувати мене силою своєї руки.

Серед тих европейських гунів вирізнявся один старшина, здоровенний хлопище, який не хотів витрачати власної енерґії. Любив, мабуть, цирк. Викликав мене і інж. Колодія та наказав нам самим себе бити по лиці. Розмахнувся я і з цілої сили (хоч такої й не було) як лусну інж. Колодія по щоці! Та мадяр мав добре око. Побачив, що я засимулював удар, а це йому несподобалося.Тож розмахнувся і гримнув мене своєю широкою лапою. Удар післав мене відразу на підлогу у чарівний світ золотих, літаючих в очах, зірок. Заточуючись, повертаюсь на своє місце. "Так маєте битись!" — сказав до нас той дикун по німецьки. Наступна пара, будучи свідком видовища, робила як цього вимагав.

Бажаного, кілька днів тому, відпочинку дістали ми тут аж забагато. Його нам не жалувано. Одиноким нашим зайняттям було сидіти по "турецьки", від світанку аж до вечора. Лихо тому було, хто поважився простягнути задеревілі ноги. Від повсякденного сидження було у нас враження, що сидимо на розжарених рожнах. А щоб це сидження не було для нас "занадто одноманітним", то вартові урізноманітнювали його ґумовими або дерев'яними палицями, випробовуючи їх тугість і пружність на наших спинах та головах.

Не приносили полегші і ночі. Щоб не заснути на кріслі при дверях, вартові любили проходжуватися по наших тілах. Коли хтось при цьому поворушився або чи бодай застогнав спросоння, тоді на сплячого сипалися удари палиці.

В часі дня відбувалися допити: хто звідки, чим займався в Карпатській Україні, чи належав до Січі, чи брав участь в боях. Ціллю тих допитів, що відбувалися на бальконі, було доказати кожному з нас, що мадярська рука є тяжкою сильною і твердою. Найболючіше відчули це ті, яким випала черга йти на допит недовго перед полуднем. В тім часі збилася при вході юрба гонведів, ждучи на видачу обіду. Бачучи січовика, що сходив з балькону, вони уставлялися в два ряди і засипали його ударами п'ястуків, чобіт, палиць, від яких побитий звичайно падав їм під ноги, скривавлений і зомлілий, так що треба було його відносити на руках. Після цього не міг кілька днів поворухнутися ані їсти. Ці допити

особливо важко відчули пор. Сулятицький, чот. Врецьона, чот. Федак, який впав непритомний від ударів кріса. Після такого одного допиту мадяри вивели і розстріляли учителя Остапчука.

Іншим виявом садизму було биття з-поза плечей. Цю процедуру перейшов кожний. Викликаний по черзі, ставав посередині залі і мав дивитися на двері. За плечима ставали два гонведи, які одночасно з усієї сили вдаряли долонями по ухах. Такі удари спричиняли кількаденну глухоту, а часто й кровотечу.

Вірними союзниками гонведів були воші. Розмножувалися вони несамовито. Лазили по підлозі немов поросята по загороді. Нишити їх було заборонено. Все ж таки ми це робили незамітно. Але для одного серед нас, В. Кіняра, ці кровопивці не були проблемою: спокійно переносив їх, сидячи посеред сцени немов статуя. Було їх на ньому стільки, що він став предметом оглядин. Часом заходили старшини до залі, щоб подивитися, як виглядає "банда-Січ". Тоді вартові вели їх оглядати цей "живий вулик паразитів". Одного разу один такий відвідувач взяв від вартового кріса і для жарту проколював їх баґнетом.

Я ніяк не міг їх стерпіти. Коли вартові розмовляли між собою, я, ховаючись, за плечі товариша, поспішно стягав сорочку і винищував їх. Але одного разу вартовий схопив мене на тій "негуманній роботі". За кару посипалися нещадно тяжкі удари ґумовою палицею по плечах, грудях, голові. Після цього довгий час відчувалося пекучий біль у грудях за кожним віддихом.

Коли згодом таки дозволено нищити вошей, вислід акції був імпозантний: 50 штук ранком, а 30 по полудні. Якщо взяти, що нас було понад 300 осіб, то це дає аж дві з половиною дивізії вошей денно приблизно, або й більше.

Кожного ранку гонведи очікували нас також на площі, коли нас виводили групами до лятрини. Для них це була така ідеальна нагода і розвага знову бити нас і в цей спосіб заспокоювати нахил до садизму. Так було на "добридень" і на "добраніч".

Процедуру цю застосовувано пізніше в Рахові, де нас примістили у школі. Там завдяки щасливому припадкові звільнено полк. Василя Филоновича.

Наше перебування у Рахові тривало коротко. Одної ночі пов'язали нас ланцюгами за руки в чвірки і завантажили в авта, напхавши мов оселедців у бочку. В місячнім світлі здалеку було видно замкову гору. Ми зближалися до Хусту. На вид мурів цього старовинного замку, де ще так недавно повівав гордо прапор — символ нашої державности, робилося на душі відрадно. Ми мали щастя ще раз побачити Хуст і в спогадах пережити ще раз незабутні в нім дні.

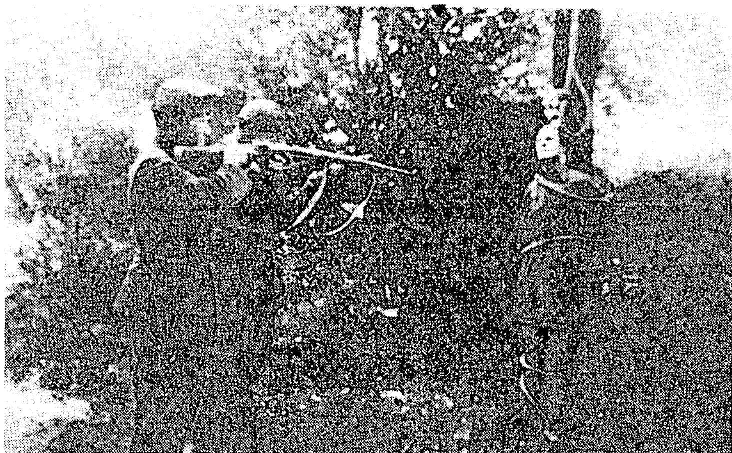
Тепер Хуст переживав тяжкі дні мадярського терору. Його жертвами з 16-го на 17-го березня впало при Ізькій вулиці 45 осіб, а з 17-го на 18-го — 12 осіб, наступної ночі — 7 осіб, а дальшої — 3 особи. Вночі 22-го березня розстріляно 13 січовиків, а 2-го квітня ще трьох. Всіх убитих начислювано близько 200. Поховано їх у кількох спільних могилах.

В ту ніч ми ще не знали про цю трагедію Хусту, хоч припускали, що гонведи будуть так поступати. Пізніше довідалися, що мадяри також розправлялися жорстоко з тими селами, в яких натрапляли на опір, як Білки коло Іршави, де довгий час висіли селяни повішені на стовпах, для постраху населення.

"Вулиці міста Хусту протягом трьох днів були усіяні трупами розстріляних січовиків. Основна кількість їх захоронена в могилі на старому кладовищі", — написав жид з Тель Авіву, що недавно прибув із Закарпаття до Ізраїлю.

Будапешт, очевидно, дуже бажав собі мирного передання Карпатської України, бо Румунія, Англія, Юґославія і ін. держави ставилися неприхильно до зазіхань Мадярщини. Світова громадська думка була по стороні Карпатської України, тож виступати в ролі аґресора, було мадярам невигідно. Коли ж їх вимоги Хуст відкинув і поставив збройний спротив, то Будапешт дав вільну руку у засобах нищити тих всіх, що посміли чинити опір або були українськими патріотами. Ратифіковані постанови Женевської Конференції з 1929 р. мадяри іґнорували у відношенні

до полонених січовиків. Супроти них вони стосували коротку процедуру: розстріл. Полонених січовиків з Галичини, якщо

Мадяри розстрілюють січовика

не розстрілювано, то видавано в руки полякам, а ті вже самі це робили. Пізньою весною селяни з прикордонних сіл знаходили трупи цих борців, прив'язані до дерев і залишені на пострах.

Для зустрічі з мадярами польське військове командування вислало диверсантів, які 15-го березня перейшли кордон, щоб знищити Січову залогу в Торуні. Та тут вони потрапили під вогонь чотирьох сотень січовиків під командою чот. Стефана Гинилевича-Дубика. Хоч Команда Січі вислала посланця до нього з наказом відступити на південь в напрямі на Румунію, то цього не сталося.

Чот. Гинилевич був людиною високоідейною. З майна, залишеного йому в спадщині батьком, фінансував у Перемишлі видавання тижневика "Український Голос", що від 1929 р. був носієм української націоналістичної думки. В

редакції часопису працювали два визначні члени-засновники ОУН: її ідеолог Ю. Вассиян і журналіст З. Пеленський.

Заступником чот. Гинилевича був Гриць Яворів-Яворенко, який дав йому високу оцінку як командантові залоги і як людині, що відзначалася великою тактовністю і

чот. Стефан Гинилевич-Дубик

супроти населення. Стефан Гинилевич народжений 1905 р. в селі Тисова, Перемиської округи, він не пішов слідами батька, — в часі визвольних змагань був капеляном у запасному стрийському шпиталі, де й помер внаслідок тифу. Стефана тягнуло до українського війська, та віком він не підходив. Тож "вкрутився" до австрійського і опинився на фронті над Ізонцом, в Італії. Після повороту вдалося йому перейти до УГА, до 7-ої бриґади полк. Бізанца. За Збручем, після бою з большевиками під Турчинкою, захворів на тиф. Та не зміг він його. Скінчилася війна, але не для нього. Після закінчення ґімназії поринув у підпільну роботу, бо раз розпочату боротьбу треба було продовжувати. Щоб оминути арешту втік до Подєбрадів на Чехо-Словаччині, де записався на Високу Господарську Школу. Під час переходу кордону до Галичини потрапив до рук прикордонної охорони. Звільнений з в'язниці, став видавати згаданий часопис. Проголошення автономії Карпатської України вважав він для себе

закликом прийти тут до поновної праці. Загинув в обороні її самостійности, в бою з поляками у селі Волове. Там він і похоронений за свідченням свого брата, д-ра Я. Гинилевича.

Авта, що нас везли, промчали вулицями сплячого, стероризованого Хусту, на яких стояли мадярські стійки з легкими скорострілами, і спинилися за кілька кілометрів за містом, у касарнях. Це було знане нам село Крива. Приміщено нас у кіновій залі. Зміст днів був той самий, що й у Бичкові: биття. Любувалися цим зайняттям, крім військової сторожі ще й цивільні слідчі, які стосували поліційні методи на допитах. Помагали їм у цьому двоє мадяронів, (один був відомий нам фризієр-голяр), які розпізнавали старшин Січі. Жертвами їх впав пор. Сулятицький і чот. Волянський, які вернулися з допиту ледве повзучи на ліктях.

Це лише фраґменти, зо залишилися в пам'яті, інші, що творили довгий реєстр, занотовуваний на клаптиках паперу, — пропали в часі війни. Садизм слідчих виявлявся у різнородних формах, часто на найбільш вразливих місцях. Вартові стосували залюбки кару, яку ми називали "бузьком": треба було стояти на одній нозі, другу зігнути в коліні під кутом 90 ступнів і підняти вгору, правою рукою держати ліве вухо, а лівою праве. Зберегти в цій поставі рівновагу було неможливо. Естрадівець Микола Бойко чимсь "провинився", і за це вартовий наказав йому наслідувати бузька. За втрату рівноваги сипалися на його спину удари бука. По лиці Миколи ллявся струмками піт від виснаження, на радість садиста, який закінчив цю "забаву" аж тоді, коли Микола упав непритомним.

До вирафінованих методів поліційної тактики належав ще харч. Кожний з нас радів, коли дістав повну їдунку горохової зупи. Пересолена? — це не мало для нас значення. Головне, щоб багато. Та дуже скоро виявилось, що цю пересоленість стосовано навмисне. Вона спричинювала страшну спрагу, яку підсилювали спека і задуха, бо двері були позачинювані. Шлунок горів вогнем. По тілі спливав рясно піт, бо сиділи ми без сорочок. Ця горохівка була що-

денною стравою. Потріскані від спраги уста не було чим звогчити, бо води до пиття не давали. Хто наважувався просити, то замість води діставав "буки". По якімсь часі раз на день давали нам воду. Ледве двоє відер, по одному ковткові кожному.

У Кривій застав нас Великдень. На світі, що ми його бачили крізь двері, була вже весна. Зелень, зелень і клаптик дзеркала Тиси. З близької церкви нісся гомін воскресних дзвонів, благодаттю спадаючи на наші зболілі душі. Думками линули ми до рідних хат, де і наші батьки переживали сумний Великдень. Цим разом він не був святом радости. Але він кріпив нас вірою у Воскресний День України.

Живий образ весняної, залитої сонцем природи, що вміщався у рамах дверей, перевищував тоді красою і силою експресії всі образи найславніших мистців світу. На ньому сріблом і жовтінню променіли кущі верболозів, чаруючи відродженням життя. Поміж могилами по цвинтарі бігала безжурна дітвора, радуючись життям і весною.

Вид цього образу окрилював наші душі й тіла. Це почуття наливало нас силою, але тільки духовою, бо фізичної не мали. Духом ми рвалися у простори, та тільки духом. У цім пересвідчились на собі, коли нам вперше дозволено вийти на прохід. То був малий чотирикутник площі обведений колючим дротом, всього 70 малих кроків обходу. Та перейти його бодай раз, у багатьох не було сил: свіже весняне повітря паралізувало організм, голова ходила обертом, а ноги не мали сили зробити ще кілька кроків. Треба було триматись за дроти, щоб не впасти. Підтримуючи один другого, верталися ми чимдуж до будинку і цілковито знесилені падали на підлогу.

Не пригадую скільки днів ці садисти "гарбували" наші шкіри. Одного гарного дня по полудні вирушила наша обідрана, боса колона в дорогу під охороною вояків. Це був наш останній перехід дорогою Карпатської України. Недовгий, бо всього може з кілометр. Та який несамовито тяжкий! Через повсякденне сидження м'язи ніг втратили цілковито тугість. Кожний крок справляв нестерпний біль у

п'ятах, а іти весь час на пальцях було неможливим. Коли б навіть була змога на втечу, то сил ми не мали.

На рейках вже чекали на нас вантажні вагони. В кожний приміщено по 40 січовиків, двері задротовано, а тоді — в невідому дорогу.

Першою зупинкою було місто Чоп. Всі кинулися до вікон, переплетених колючим дротом. На рейках стояв панцерник та кілька військових ешелонів у маскувальних барвах, наладованих танками, гарматами, автами. Це для закріплення мадярської влади над Карпатською Україною. Чоп тепер прикордонне місто в межах Української Совєтської Соціялістичної Республіки.

Подорож була тяжка, бо багато хорувало на дезинтерію.

ВАРЮ ЛАПОШ.

Куди нас везуть?

Цікавість наша заспокоїлася другого дня по полудні. В місті Ніредьгазі наші вагони відчеплено і спрямовано на інший шлях. Десь по годині, мабуть, їзди ми спинилися на малій станції серед поля. Звідти нас повели пішки до поміщицького двора (в якому господар мабуть не мешкав), і там нас примістили. Був це табір для полонених у Варю Лапоші. Опинилися ми там завдяки апробаті Гітлером мадярської окупації Карпатської України.

В таборі ми застали невелику групу румунів із Семигородщини. Перед нами були там вже словаки, інтерновані після окупації Кошиць, які віддано Мадярщині за рішенням Віденського Арбітражу з 1938 р.

Нас загнали в мурований барак біля малого моторового млина, з цементовою підлогою і малими шибками в залізних рамах. Посередині та довкруги попід стінами стояли двоповерхові причі-нари. Барак був поділений стінами на три части. В першій частині приміщено січовиків, у другій тих, що подавали себе за цивільних працівників Карпатської України, в третій бічній, були румуни.

Перша частина мала свій "привілей": її дозволено було бити за те, що воювала проти мадярів. Друга частина була частково звільнена від цього привілею, бо сиділи в ній люди старші віком і мали чехо-словацьке громадянство. Румуни,

які трималися осторонь, мабуть уже передтим перейшли цю процедуру. Площа довкола бараку була досить простора і обведена колючим дротом.

На новому місці знущання не були вже такі жорстокі. На місце вартових із фронтових частин прийшли кадрові, або іншими словами — домашні пси. Вони також кусали, та це вже не були вівчури. Покращав також харч.

Разом з нами приїхали й поліційні аґенти, які почали свою роботу від початку. Тепер, одначе, "молотьба" не мала вже тієї натуги і того характеру, що у Кривій. Там бито кожного, тут залежно від наставлення чи уподобань слідчого. Це були, кажучи за Франком, "панські жарти", але виїмки, як звичайно, траплялись. Ось, наприклад, Влодко Щигельський, за моєю порадою, сказав, що працював у театрі. Якщо б подав, що підтягав куртину чи розставляв декорації, то це було б неможливим продемонструвати. На лихо собі, сказав, що виступав у танцювальній групі, та мистецтво національних танків покищо було йому далеке. Придивляючись до його "попису", слідчий вирішив, що з Влодка нікудишній танцюрист. У висліді цього допиту Щигельський приніс на кожній руці по дві довгі, аж по лікоть, криваві рани від ударів шпіцрутеном. Коли мене викликано на другий день, то мій "попис" задовольнив "мистецький смак" слідчого і я вернувся небитим. Думаю, що Щигельський, але вже як Бурлака — сотенний УПА, віддячився мадярам під час війни за їхній садизм супроти січовиків.

Останньою жертвою мадярського "гуманізму" великої міри був Гриць Яворів-Яворенко із села Стрілків біля Стрия, абсольвент стрийської ґімназії, позаочний студент Української-Господарської Академії в Подєбрадах в Чехо-Словаччині, заступник команданта станиці пор. Стефана Гинилевича у Торуні. Його зрадив тамошній учитель Адрейчик, якого привезено до табору, мовляв, Яворів знущався над мадяронами. Після допитів Яворів лежав три дні мов мертвий, синьо-зелений і опухлий від побоїв, неспроможний навіть їсти.

підхор. Гриць Яворів-Яворенко.

Думати —це атрибут людини. І ми думали про своїх рідних, про близьких. Думали десь там і вони про нас, журилися, оплакували. Але думала про нас і Варшава. Доказом цього була і поява в таборі якогось її висланця. Кожний з нас виходив по черзі на площу, де він стояв у товаристві ротмістра зупинявся за кілька кроків перед ним і на даний ним знак відходив. Але Іван Патрус того щастя відійти — не мав. Його забрали в канцелярію на допит. З неспокоєм очікували ми його повороту. А коли на нашу радість вернувся, то сказав що той цивіль добачив у ньому подібність до Гриця Мацейка, який 15-го червня 1934 р. з наказу ОУН виконав у Варшаві атентат на міністра внутрішніх справ Броніслава Пєрацкого.

* *
*

А тепер хай говорять записки, які вдалося занотувати огризком олівця на принагідно знайдених клаптиках паперу. 4-го травня. Було це перед обідом. Свисток, збірка. Перед фронтом переходить в асисті опасистого майора, — він же комендант табору, — якийсь священик високого росту, лисий. Затримався перед групою з "цимри" ч. 2 (це адмі-

ністраційна назва) і запитав, як живеться, чого потребують? До рядів з цимри ч. 1 взагалі не вважав за потрібне говорити, бо ж ми всі були Галичани. Закарпатців, зібраних в окрему групу, потішав, що "Подкарпатска Русь" дістане автономію, а їх перебування у таборі потриває ще яких три дні. Найдалі до 14 травня табір буде зліквідований.

— Будьте здорові! — сказав на відхіднім.

Був це професор теології в Ужгороді, д-р Марина, мадярофіл з крови й кости.

Після його відходу зчинився в бараці гамір. Найбільш пекучим питанням лишається: — куди ми поїдемо? Припущенням нема кінця.

5-го травня подовжуємо розмови на тему вчорашнього дня у "цимрі", бо падає дощ.

6-го травня. Випогодилося, але віє досить сильний вітер, який привіяв нам по полудні двох священиків. Це, мабуть, наслідки візити д-ра Марини. Молодший виглядом мізерний, старший в силі віку, огрядний. Оточуємо їх на наказ ротмістра чотирикутником, і Федір Ревай, редактор "Нової Свободи", стає за перекладача командантові табору. Ці священики, каже, приїхали, щоб нас висповідати. Хто хоче, може це зараз зробити. Молодший священик буде сповідати по-мадярському, а старший "по-руськи". Зголошується 78, в цьому числі 8 до молодшого, сподіваючись, мабуть, на скорше звільнення.

Тяжких грішників, видно, не було, бо впродовж двох годин висповідалося сорок "добровільців". Решту перенесли на другий день.

7-го травня. Неділя. Чергова група робить порядок у "спальні", а решта проходжується "по корзі", вдихаючи свіжість травневого ранку. Приходять священики і починають оподалік на площі сповідь. Деякі "грішники" невдоволені і зраджують тайну сповіді. Довідуємося, що священика цікавили лише "гріхи" проти мадярів: чи був січовиком, чи мав "пушку" (кріса), чи стріляв на мадярів і т. д. Через таке своєрідне розуміння гріхів волію залишитися "нерозгрішеним".

По сповіді наказано нам знову стати в формі чотирикутника. Хтось починає співати "Христос воскрес із мертвих", яке як стій всі підхоплюють. І лине воскресна пісня, така сильна вірою, як може ще ніколи досі в житті нас багатьох.

Починається Богослуження, але, на велике здивування всіх, — по-латинському. Ось перший доказ майбутньої автономії! Та на нашу радість в тій хвилині зривається сильний вітер — перевертає все на столику відправи. "Хай би відправляли для себе, а не для нас", — думаємо. Відходимо під стіни нашого "пансіону", де Богослуження продовжується. Для тих що ходили до ґімназії, це була нагода почути латину: домінус, секуля секульорум, патер ностер, пакс вобіскум і т. д. Гірше було з проповіддю. Була це якась несамовита саламаха "карпато-руського язичія", з російськими закінченнями слів, — посів з благословення ще Праги. На щастя проповідь тривала дуже коротко. Просто виперла її проповідь мадярською мовою, але ми її "нем тудум".

Наші розмови на тему Богослуження перериває збірка на "панський" обід з двох страв: зупа з коротко тятими макаронами і помащена бараболя з куском солонини. Кому ми мали це завдячувати? — невідомо. У кожного з цеї причини святочний настрій. Решта неділі проминула — як і всі дні — на безділлі. Поза ним все було заборонене. Навіть ходження групами.

8-го травня. Погода прекрасна. Колючі дроти не спиняють очей. Мандруєм зором по широких полях аж ген туди, де гори в ранковій сизості. Опинившись на їх верхівях, летимо думками понад Карпати до рідних хат, сіл, міст. Мрійливість? Так! Але як вона потрібна людині в такій ситуації. Вона робить життя за дротами духово відпорним на психічне заломання. В сполуці з минулим, мрія дає силу перемагати невідрадні умовини сучасности. Вона зроджує пляни, надає життю пульсування.

Все, що живе у таборі, виходить на площу зустрічати дорогого гостя — сонце. Привітання сердечні, гарячі. Скидаємо сорочки і купаємось в соняшній зливі.

Присідаю на жолобі, що серед площі. Це — наша

умивальня. Прислухаюсь до гарячої дискусії, що розгорілася між редактором інж. Спиридоном Довгалем і Яворовом. Перший додержується реалістичних поглядів на справи. Бої з чехами та мадярами вважає за нерозважне потягнення. Своїм виступом, каже, Січ дала мадярам причину знищити все, що почало творитися. Ми нічого не здобули, навпаки, зазнали багато втрат в людях і майні. Яворів — заповзятий ідеаліст, обдарований хистом проповідництва, запальний дискутант, вказує на непроминальну вартість жертв за волю батьківщини. На це інж. Довгаль закидає йому романтизм, який приніс шкоду Карпатській Україні, де не було закріплених основ національно-суспільного характеру, де політичне життя лише почало набирати конкретних форм. Їх, при іншому підході до мадярів, можна було старатися зберегти, а так "тепер все буде втрачене". Таке ставлення справи нас дуже дивує, бож інж. Довгань був військовиком Армії УНР, а на початках революції — співорганізатором і командиром Студентського Куреня під час боїв за Київ з зимку 1917-1918 р., в яких був ранений.

Дискусія стає чимраз гарячішою. До неї прилучуються Іван Патрус, Мілько Децик, Ілько Ткачук, не втерпів і я. Ми не можемо погодитися з опортуністичними поглядами такого роду політиків, потягнення яких були такі катастрофічні для України 1917-1918 р. Щастя, що на чолі уряду стояв о. д-р. Волошин, а не соціяліст інж. Довгаль, який в 1935 р. давав у Ужгороді марксистські відчити в приміщеннях Соц. Дем. Партії.*

Перед вечерею розходиться вістка, що під Віднем твориться український леґіон. Про це вартовий прочитав у часописі. Хоч тяжко в це повірити, на тлі подій, які щойно на наших очах розігралися, але починаємо вірити просто тому, що цього бажаємо, з цим зв'язуємо і свої надії. Накрившись цею приємною вісткою як коцом, бо нічого іншого не маємо, поринаємо в солому спати.

---

*П. Стерчо: "Карпато-українська держава".

9-го травня. Вівторок. На цей день ми покладали багато надій. Та нічого з того не вийшло. Нічого не ворожить, що слова о. д-ра. Марини про скору ліквідацію табору сповняться. Зливна буря з громами привертає нашу увагу і остуджує наші очікування. Щоб нікому не снилися тяжкі сни, на вечерю водяниста "ґальоп-зупка" з гороху.

У середу, 10-го травня, збірка як звичайно о год. 5-ій ранку на площі. В "цимрі" румунів бачимо рух, виносять солому, миють долівку. У лятрині — вона загальне бюро інформацій і препарування вісток — довідуюся, що сьогодні відійде транспорт до Відня. Вістка розходиться блискавично. Нетерпеливо очікуємо на розвиток подій.

О годині 9-ій до "цимри" ч. 2 заходять вартові і чомусь довго не виходять. Нашій цікавості немає міри. В лятрині довідуємося, що шукали коньяку, при чому знайшли лише три порожні пляшки. Сумніваємося, чи санітар приписав цю "медицину". Це, мабуть хтось з відвідувачів з родини передав ті "горезаспокійливі ліки", а може дійсно шлунки декого із старших віком терпіли на нестравність із-за фарбованої кави чи несмачних перлових крупок, себто пенцаку. Але знайдено одну пляшку рому. Ця подія була тим добра, що стала цілоденною темою для розмов. Проходжуючись з Кравчуком, Євгеном Бухалом-Пушкарем, Іваном Патрусом і Сурмою, щиро співчуваємо власникові рому бож невіджалувана втрата і явний грабунок.

Обід дає добру нагоду відкрити великі обдарованості людської природи, лише людина не хоче або не має часу їх використати. Але за дротами цього часу, як у бідного дітей. "Забити" час, — це штука. Важливим при цьому є ще питання приємности і її тривання. Злий, поганий обід аж ніяк не дає до цього підстави. А в цьому власне ціла штука. Треба тільки хотіти. Тоді обід смачний і є його подостатком. Допоміжним у цьому запам'ятані описи індійських факірів. Їх штуку заклинання можна було свобідно вправляти, бо на що інше не було дозволу. Чому замість вужів не заклинати деякі страви? Ось дістаємо щось схоже на бараболяну юшку, а в ній, — о Боже! — такі малі-малесенькі кусники м'яса. Задля

цього дар природи варто використати. Факірські постаті завдячуємо мадярам, отже залишається лише спіритуальне.

Однією рукою простягається їдунку по "скарб", а другою притримується штани, щоб від зворушення не впали. А очі так і промовляють за Вовком з "Лиса Микити" І. Франка: ловися, рибко, в черпак, велика та велика! За одним зачерпненням дістається відразу дві подачі: зупу, а на друге — м'ясо. Зупу треба пити дуже обережно, щоб м'ясо не просмикнулося поміж зуби, бо тоді пропаде друга подача. Після цього треба гіпнотично вдивлятися у м'ясо, аж поки кусник не набере ваги бодай чверть фунта. Якщо є досить терпеливости і хочеться мати більше насолоди, то можна його виростити навіть до ваги фунта. Це справді вже обжирання, що знову є таки гріхом, але опертися йому нема сили. Тепер тільки треба розтирати це м'ясо довго і добре, щоб мати повне задоволення. Скоро після цього найкраще піти до палати бога Морфея, бо інакше це прекрасне "задоволення" псує таке просте і влізливе питання: — коли залишимо цей проклятий табір?

О год. 5-ій зриваємося на ноги, бо лунає голос: "Хто жив у Чехо-Словаччині або мав її громадянство, хай виходить на площу!" Виходжу, бо належу до цієї категорії. Як довго я там жив, не пам'ятаю, але знаю від мами, що так було. Це дуже добре, що є мами і вони оповідають дітям спільні пригоди життя. Тоді була Перша світова війна, евакуація з воєнної полоси до Ржевніц коло Праги, де була українська ґімназія, де пливе Беронка, в якій приємно було "таплятися", а в метриці стояло щойно три роки життя. Важне, що я жив у Чехо-Словаччині.

У ряди вступають і такі, що взагалі у Чехії не були. Хоч таке підшивання грозило прикрими наслідками, проте ризикують. Ротмістр, комендант табору, наказує поголитися, щоб "симпатично" виглядати, бо завтра приїде німецький консул. Приділюють нам навіть окремі причі. Від думки, де роздобути ножик для голення ("жилєтку"), не можу заснути, наче б від того залежало звільнення. Ніхто його не має.

11-го травня. Від світанку в табору рух. Румуни рівняють

площу, січовики очищують одежу від соломи, роблять порядки. Вдається дістати від вартового уживану "жилєтку", яку встромлюю в розколений прут — і бритва готова. Трудніше, однак, було із самим голенням. Не мало труду мав Микола Дзядик поки мене обскубав. Я почував себе мов гуска, коли вискубують у неї пір'я: сичав крізь затиснені зуби і обливався потом. За сніданком, та ще з думкою про консула, все забулося. Навіть те, що на сніданок не дали хліба. Але це не першина. Добре, що була кава. Пахуча і солодка. Такою бодай мені того дня здавалася, бо смаковий орган через надмірне хвилювання попікся і перестав функціонувати.

Після сніданку чекаємо на свою долю. Щоб час скоріше минав, оповідаємо про свої сни. Мій потребує лише реалізації і малої поправки. Снилося, що Грищенко, Ромко Мостиський і я їдемо до Відня, але шофер на закруті завернув так нагло, що ми вилітаємо в рів. Кричимо — "Стій!", зриваємося із землі, вскакуємо в авто і їдемо далі. Сон, кажуть мені, означає, що я не поїду. Цим не переймаюся, бо в сни не вірю. Жду. Розгадувачі снів мали рацію, — я не поїхав. Ніхто з нас також не поїхав, хоч сни їм ворожили, що виберуться в світ. Ми ждали даремно. Консул не приїхав.

Заходжу до "цимри ч. 2, до інж. Колодія. Дістаю від нього шматок мила, а від дир. Володимира Забавського одного пенґа, три кістки цукру і трохи кави з молоком. Це було осолодженням сподіваного виїзду до Праги, що не відбувся.

За дротами хочеться не лише хліба, але й вісток із світу. І вони якимсь способом проникають. Їх вірогідність часто важко ствердити, але незалежно від цього, вони оживляють життя.

Присідаю біля Яворова, що думу думає. Каже, що Польщі нас не видадуть — ця загроза чорною зморою висіла над нами — бо до цього старається не допустити Провід ОУН, через чинники, що ставилися прихильно до української справи. Німеччина після ліквідації чеської держави висуває тепер територіяльні претенсії до Польщі, так що

готова вибухнути вкоротці війна з поляками. Щоб не допустити до цього, Англія, Франція, Італія і Німеччина обговорюють цю справу між собою. Ми виїдемо до Німеччини, точніше до колишньої Австрії, де твориться український леґіон. Досі він сам у це не вірив, але тепер ці вістки певні. Цікаво, що ця вістка закружляла так швидко по окупації Мадярщиною Карпатської України. Передав її нам хтось з відвідувачів.

Пізніше виявилося, що в справі нашого звільнення урґував і японський амбасадор в Берліні, Ошіма, який вислав в тій цілі до Будапешту полк. Манакі і майора Наґату. Англійський публіцист Джеральд Райтлінґер твердить, що до нашого звільнення причинився адм. Канаріс, шеф німецької військової розвідки.*

Підкріплений цими "застриками", від дії яких душа вже співає гимн волі, поспішаю до "цимри", щоб поділитися таємницею з деким із братії. В тім приїжджають якісь цивілі. Поспішно одягаю січову сорочку, краватку, і так в одностроях, але босоніж — на взір румунських вояків — проходжуємося з Яворовом, очікуючи виклику. Велике сподівання — і велике фіяско.

По обіді, о год. 2.30 по пол. влетіли до цимри ротмістр і два жандарми. Злющі мов пси. Їхні спеціяльної форми капелюхи, прикрашені когутячими хвостами, викликали в нас завжди неприємне почуття. Розміщують нас по інших місцях і наказують мовчати. Виходити заборонено. За стіною, в "цимрі" ч. 2, те саме.

По якімсь часі виганяють нас на площу, формують в ряди, знову заганяють до бараку і нарешті відходять, не виявивши причини цієї дурійки. Нараз гуркіт мотору. Припадаємо лицями до вікон. Та це не авто очікуваного консула, а гуркіт мотору в млині.

Увечорі дозволили нам вийти до лятрини, але парами.

---

*Gerald Reitlinger: "The House built on the Sand". New York, Viking Press. 1960.

Використовую неуважність вартового і просмикуюся до групи з "цимри ч. 2., бо там співають улюблену пісню Чирського "Розпрягайте, хлопці, коні". Хором дириґує інж. Довгаль. Пісня тут — це життєвий елексир. Слушно писав Чирський у своїй п'єсі "Отаман Пісня": "От вона наша пісня наш отаман, що його ні куля не бере, ні вогонь не палить. Пісня — цемент, що з'єднує нашу націю... душа України, що тільки втілитися потребує..."

12 травня. Небо похмуре, як попереднього дня. Лежимо апатично на причах. Вартовий, однак, "боїться", щоб ми не попали в чорну мелянхолію і тому виганяє нас на площу. Входимо в коло і згадуємо минуле. Оповідаю про свої національні "прощі" на Маківку, мандрівки на Говерлю, розкопи катедри в Крилосі біля Галича і інші веселі пригоди. І насміялися і час швидше минув.

По лушпинково-фасольковій зупі дрімка і знову примусовий прохід. Шпак з Розвадова забавляє нас розповідями біблійних історій, стосуючи їх до нашого життя. В год. 4-ій насунули хмари, а зливний дощ загнав нас до бараку. Хліба нема, а Мілько Децик кепкує з голоду і поручає їсти уявно вареники і інші настільні блага. Приїзд десяти нових вартових псує нам цілковито й так поганий настрій, бо це не вказує на швидке наше звільнення. Кріпимося молитвою і... хлібом, хоч ми вже втратили надію дістати його того дня.

13 травня. Хоча суботі, цьому святочному для жидів дневі, припало це, як дехто вірить, фаталістичне число, такою вона не була. Була теж святочною, бо у Ф. Р. купую за 50 фелєрів маленький буханець хліба, завбільшки за куликівську булку, так смачну і добре знану у Львові — який торощимо з Яворовом. Як жиди були вдячні Мойсеєві за манну, так і ми дякуємо долі за директора, бо маємо добру нагоду купити у нього хліб насушний. А, крім того, це нам справляє приємність, що можемо дати вторгувати своєму, а не мадярському воякові.

Щоб жадною окрушинкою цього хліба не дати можливости, у дальшому процесі насолоджуватися "тетам" (це чеська назва наших підсорочкових приятельок) віддаю

вбрання до дезинфекції. На цей час зариваюся в солому. По якімсь часі входить санітар і каже по-російському, що незабаром виїдемо звідси. Але найважливішого: — куди? — не зрадив. Після мадярського садизму ніяк не хотілось би переходити ще через польський. Польща напевно старається дістати нас у свої руки.

Обід цього дня "королівський": зупа з краяним тістом і горох з м'ясом. Що це має означати? Щастя, що порції куценькі, а то можна б захворіти. Вже кілька днів їм обіди ложкою. Чи це так важливо, їсти ложкою? Адже ж ложка це така буденна річ. Але тут в таборі мусимо обходитися без цього знаку домашньої культури. На Різдво встромляла її мама в "дідуха", як символ гостинного вислову "чим хата багата". Завдяки їй прийшов кінець мавпячому способові їдження. Коштувала мене півдня праці. Лежала у формі патика з акації біля полевої кухні, лише треба було витесати. Завдяки кухареві, що позичив ножа, і знайденому шматкові скла, вдалося зробити. Прада, не вийшла вона на такому мистецькому рівні, як у яворівців, але всеж таки ложка. Зі мною пройшла вона увесь той довгий шлях аж до рідної хати, де удостоїлася почесного місця, як спомин з Варю Лапошу. Але лиха доля не пожаліла її. Згоріла разом з хатою, коли фронт сунувся на захід.

По обіді підсідаю до шахістів. В руки потрапляє рештка хлібної маси, з якої зроблено шахи. Може тому, що я був без взуття, почав з неї формувати півчеревички, інакше — мештики. В ту хвилину я не здавав собі справи, що вони дадуть початок власному "шевському" підприємству, а тим самим стануть джерелом заробітку.

Цього дня по полудні змінено нам постіль. На місце геть стертої вже соломи привезено віз мерви. Коровам вона служить за підстілку і змінюють її щодня, але це — пожиточні сотворіння. Перед вечором наказ: зголосити свої генералії в канцелярії. Щось воно буде.

Неділя 14-го травня. На сніданок фарбована вода. Поганий настрій чомусь. Не покращує його навіть зупа нібито з макаронами. Голову обсіли, мов докучливі мухи, різні думки.

Заходжу до робітні "коральників", де охочі, для збуття часу, виплітали з кораликів дармовиски на продаж за хліб. Тут я "перешварцував" півбуханки хліба і коралики з певним пляном. На вечерю біла фасолька на воді.

15-го травня. Понеділок. На монотонність не можна нарікати. Це день несподіванок. Рано дощ і проймаючий холод. Обсервуємо, як бурхливий, зимний вітер мете дощем, що в крутіжі срібними перлами розсипається. Ця бурхливість і нам передається. Щоб час скорше минав, бавлюся в шевця: з хлібної маси роблю мініятюрні, вибивані кораликами, мештики на продаж за хліб. Зненацька глип у вікно: до табору віжджає авто, з якого висідає по цивільному вбраний, мабуть, аґент. Його приїзд, думаємо, не ворожить нічого доброго. Наші припущення справдились.

За півгодини, о год. 11.30, входить вартовий і всіх галичан веде до "цимри" румунів. Вкоротці з'являється той цивіліст. Прислала його Варшава, щоб якось таки добитися нашої видачі. Підходить до кожного і ставить ідіотичне питання по-польському: "Хочеш вертатися до Польщі, чи їхати до Німеччини?" Розуміється, що добровільно лізти польському вовкові в зуби ніхто з нас не збирається. Всі відмовляємось від повороту до Польщі. На цьому опитування скінчилися, але зросли надії.

Після цієї візити, не зважаючи на дошкульний холод, приємно вже стояти в черзі по обід, тим більше, що дають зупу з тістом і навіть ґуляш з бараболею. Це, мабуть, для замилення очей того опитувальника, що приглядався до видачі, дивись, мовляв, як ми їх тут годуємо!

По обіді наказ: всі, що були в "цимрі" румунів, голитися і митися!

Зчиняється рух і гамір, мов на сорочинському ярмарку. Кілька роздобутих склянок переходять з рук до рук. Вони заступають гострильні ремені для зужитих жилеток, які купуємо у вартових. Завтра, отже, їдемо. Та приходить мале розчарування. Перед вечерою мале офіційне повідомлення: завтра приїде консул і тому маємо виглядати культурно. Отже не виїзд, а відвідини консула. Це слово все ж таки було

особливою приправою до вечері. Набридлий пенцак мав перший раз смак правдивих "перлових" круп.

16-го травня. Вівторок. Буджуся з думкою: а може виїдемо сьогодні, разом з консулом? По сніданку приходить до мене ротмістр з парою добрих шкіряних черевиків і хоче заміняти за пару моїх мініятурних мештиків із хліба. Відмовляюся від цієї трансакції, хоч дуже корисна. На чорта мені вже тепер твої черевики, коли виїжджаємо звідси! У цій відмові відчуваю сатисфакцію. Можу їхати босий.

Розходиться чутка, що в Польщі зміна уряду і це викликає загальну дискусію. Кілька днів тому кружляла вістка, про автономію для Галичини. Жартуємо: в Карпатській Україні автономія, в Галичині автономія,— сипляться як з рога обильности обіцянки, але ми в них не віримо.

Нарешті ми діждалися консула. Перед обідом поет Ґренджа-Донський, інж. В. Колодій, дир. В. Забавський і Федір Ревай дістали дозвіл побачитися з ним. В розмові з ним з'ясовували йому відносини, серед яких живемо.

Він з'явився серед нас під час обіду. Чи дійсно консул? Сумнівно. З вигляду дуже поставний, літ, мабуть, коло 50, високий, стрункий, в німецькій летунській уніформі, в ранзі майора. Справляє дуже симпатичне враження. Оглядає нас і цимри, в яких перед його приходом розвішено мухолапки. Дивись, мовляв, як ми тут людяно і великодушно трактуємо своїх ворогів! Навіть від мух охороняємо! Заглядав і в котел, але страви не хотів скуштувати. А обід того дня був зовсім добрий, навіть видавали його більшим черпаком.

Дуже бажаємо собі, щоб залишився бодай ще на день, бо знаємо, що по його відході будемо заздрити свиням їхнього обіду. А як їх годували, то ми бачили: повне корито м'ятої бараболі з ґрисом, а на підвечірок розсипали для них бронзово-золоту кукурудзу, яку вони зернятко за зернятком визбирували, неначе кури.

Вперше оце ми дістали дозвіл і пишемо картки до рідних. Це завдяки делеґації, що інтервеніювала у "консула". Пишу до батьків, що живу і нехай не турбуються про мене... Уявляю собі, яку радість внесе ця картка у душі батьків,

родини і в цілому селі! Це ж перша вістка від часу драматичних подій в Карпатській Україні.

Соняшна середа 17 травня проходить в очікуванні зміни. Всі замкнені в собі. Очі спрямовані на браму, чи не відчиниться? Розмова в такім напруженні лише відвертала б увагу від приходу цього безцінного моменту. Його не можна прогайнувати! Та з очікування нічого не вийшло.

18-го травня. Четвер. Сьогодні минає вже два місяці, як румунський майор видав нас мадярам. Скільки прийшлося за цей час пережити.

Свято Вознесення. На дворі спека, а у "цимрі" душно. Виходити на площу, і розмовляти заборонено. Це кара за пісню "Боже великий" з попереднього вечора. Цю саму кару застосовано тиждень тому, коли Іван Гомзяк, після відмовлення щоденних молитов, почав "Боже, вислухай благання", а всі решта за ним. Вечері й чорт не хотів би. Хліба не видано. Через це прийшло до двобою між сном і голодом. По довгих зусиллях переміг сон.

Стан табору цього дня виносив: "цимра" ч. 1 — 249; "цимра" ч. 2 — 68; "цимра" ч. 3 — 46 румунів.

19 травня. Мірилом якости харчів і сьогодні є злість ротмістра, здається, за пісню "Боже Великий". Хліба далі не дають, а горохова вода голоду не заспокоює. За це краса природи божественна, тож насолоджуємося нею.

Нова вістка: Будапешт запропонував президентові о. дрві Волошинові вернутися на Карпатську Україну, але він цю пропозицію відкинув з причини окупації. Це підносить почуття нашої гордости за нього.

Далеві блискавки прорізують присмерк. По легкім дощі вітер приносить свіжість весни і запах піль.

20-го травня. Сонце і сьогодні щедре своєю ласкою весняного тепла. Воно хоче винагородити нас за скупість кухні. На снідання чиста вода, на обід така сама, лиш трохи каламутна, а пенцаком на вечерю, хай ротмістр вдавиться.

По обіді збірка. Андрій Ворон, (колишній секретар канцелярії президента,) який працює в таборовій канцелярії, відчитує всіх поазбучно. Значить — від'їзд за дверима. Але

чому ж мають нас ще завтра фотографувати? Цю вістку приніс з робітні Володимир Біловус, шефом якої був проф. Русин, в якій можна було провести скорше час на ручних роботах.

Неділя 21-го травня. Сонце не хоче бути сьогодні нашим гостем. Загляне та й знову ховається за хмару. Неначе боїться цих двох жандармів, що на площі. Від самого ранку роблять з кожного із нас по три знимки. На вилогу моєї подертої вже січової блюзи причіплено ч. 98.

Для чого ці фото їм потрібні? — ставимо собі питання. Хіба на спомин або для ілюстрованої історії як доказ, з якими "бандитами" приходилось воякам корони св. Стефана воювати? Нема де правди діти, але завдяки їм ми дійсно виглядаємо як харцизяки. На сніданок була кава, а на обід риж.

Увечорі несподівано роздерлася над табором хмара. Падає зливний дощ. Цього нам тільки й треба. Це — прекрасна нагода бодай раз добре викупатися, хоч і під ринвами. В день цього нам не дозволили б, щоб не порушити моральности двірських робітниць.

Понеділок 22 травня. Ранок вітає нас холодним вітром і безхмарним небом. По безхлібній каві заходимо чергою до канцелярії, де Ворон записує знову: хто, як, коли, і де народився, і все те заносить до кримінальних метрик, де є також місце на фото. Жандарм доповнює метрику відтисками пальців. В цій метрикальній книзі небезпечних для Мадярщини людей моє прізвище удостоїлося бути записаним під ч. 98.

На обід вода з меленим горошком не потребувала ложки.

Вечеря подібна, з кількома горошинками фасолі, — щоб легко спалося...

Під враженням чутки, що ранком має уже відїхати 46 осіб, важко заснути. Та й сну не було. Забавляв, мабуть, ворон, що ночували на недалекім дереві, і до "цимри" влетів далеко по півночі.

23 травня. Вівторок. Ясний день, "ясна кава", легкий дощ по полудні. Після сніданку кожний в напруженні. Хто від'їде? Це щастя припадає лише п'ятьом, а між ними й інж. Довга-

леві (чи не за неґативну поставу до боротьби з мадярами?). Решта розладовує свої батерії духової і фізичної напруги й переходить на політику. А обговорювати є що. З уст до уст передається вістка, що Гітлер склав військовий договір з Муссоліні, і що на кордоні Данціґу стався інцидент з поляками, при чому загинув один німець. Висновок з дискусій — іншого не може бути! — на черзі Польща. Коби бути на волі, заки ще прийде до війни з цим окупантом українських земель! — задушевні бажання кожного з нас.

Хоч звичайний буденъ, для членів ОУН, це день національної жалоби. Сьогодні річниця смерти сл. п. полк. Коновальця, пам'яті якого не довелося нам вшанувати січовою дефілядою у Хусті, тож тепер ми, члени ОУН, вшановуємо його під час таємної збірки на подвір'ю однохвилинною мовчанкою і коротким словом про обов'язок бути вірним його ідеям і завжди бути готовими до дальшої боротьби за ідею української державности, що за неї він згинув.

Продаю мадярові пару мештиків за одного пенґа, за якого купую в стр. Хріна личаки. Другу пару мештиків дарую Гренджі-Донському на спомин.

24. травня. Середа. Холодно і падає дощ. Немов осінь. Тому сидимо "вну", себто в "цимрах". Монотонність дня розворушує аж увечорі волиняк Евген Бухало, принісши пригорщу куплених великих черешень. Кожному з нашої групи дістається по одній. Зїсти її — жаль! Голоду не заспокоїть. Це — перший дар весни. Черешня ця — її втілення. Дивишся, і не можеш надивитись. Як рясніють ними десь там сади наших сіл!

25-го травня. Четвер. День цей можна назвати днем покути. Вже від години 5-ої ранку аж до сніданку місимо болото по площі. Сини бога Еоля бавляться в хованку, використовуючи діри наших вбрань. Що ж їм? Вічно молоді, веселі. Їм байдуже, що від їхнього шугання нам (і вошам) холодно.

Ще не всі випили "люрку", як уже збірка. Ротмістр заявляє, що маємо на вибір: або прати білизну, або сидіти в

"цимрі", або бити воші. Вважає, що це є дуже добра нагода на "полювання", бо через холод звірина поховалася вздовж швів і тихо сидить. Але охочих мало. Я вибираю перше. Йдеться не так про прання, бо нема мила, як про те, щоб викупати галапасів у зимній воді.

Ледве встигаємо з обідом, як знову збірка. Сідати на землю, ноги під себе і ані слова! — наказує ротмістр, і при тім "басамакутяє". Пожильці другої "цимри", закінчивши витріпувати сінники, також мусять присісти до нашого товариства. Сидимо так по-турецькому звичаю, піднісши очі до Аллаха, аж до 4.30, коли приїхало авто з хлібом.

По вечері негайно тиша. Це мала бути кара за зростаючий вияв непослуху супроти вартових. За нагоду послужив їм випадок з Прокоповом: ідучи до лятрини, не хотів повернутись, знехтувавши наказ вартового. За це капраль побив його шпіцрутеном до крови по голих плечах.

Відрадним явищем є знижка ціни на хліб на "внутрішньому ринку" аж до сорок фелєрів.

Сьогодні якраз місяць, як з-поміж нас вибрано сорок січовиків, заладовано у вагон і видано Польщі, про що нам сказав вартовий. Між виданими був і чот. Володимир Федак-Граб. Цю групу запроторено до концентраку в Картузькій

чот. Володимир Федак-Граб

Березі, де вона перейшла геєнну, про що розповів мені ред. Василь Качмар, який у тім часі був там і стрічався з Федаком. Ці січовики вийшли на волю в день розвалу Польщі, коли сторожа конвоювала їх на інше місце. Чот. Федак опинився у тім таборі вдруге, бо ще в 1934 р. перебував у ньому продовж 15 місяців.

День перед їх видачею приїхала з Польщі комісія, яка переслухала близько сорок січовиків, між ними й інж. В. Колодія. Допитувач знав про його минуле: за що був арештований, коли, тощо. При кінці розмови спитав, чи хоче вернутися до Польщі. На це Колодій відповів, що ні, бо Польща позбавила його польського громадянства, і він в міжчасі набув чехословацьке. Цей допит свідчив, що Варшава мала нас усіх на списку і тепер ця комісія ідентифікувала людей з даними поліційної картотеки.

На другий день комендант табору зробив збірку на площі і викликав тих 40 осіб, що були на переслуханнях. Між викликаними був і Колодій, але не Василь, а Зенон. Такий був у Хусті, родом з Бушкович коло Перемишля, але він згинув в боях з мадярами. Натомість був ще в таборі проф. Колодій Семен, також з Бушкович, а що це ім'я було дещо схоже на Зенон, то ж взяв його. Аби Колодій! Але він мав чеське громадянство, так що остаточно вдалося йому переконати команданта, і його звільнили. А тим часом інж. Василь Колодій просмикнувся до бараку румунів, де перебув аж до полудня другого дня, доки не відійшов транспорт. По його відході в таборі настав гнітучий настрій. Треба було погодитись, що така сама доля жде і решту нас всіх: видача Польщі.

Та вона не прийшла. Хтось поставив перед мадярським урядом категоричну вимогу не видати нас Польщі. Ми жаліли, що не прийшла вона вчасніше і не врятувала перед видачею ту нашу сороківку січових пробратимів.

26 травня. П'ятниця. Хоч дме зимний вітер, чи радше тому саме, всіх нас виганяють на площу. Збірка і наказ: готовитися на лови! Вчорашня наша відмова, видно, не сподобалася ротмістрові.

Не зважаючи на погану погоду, скидаємо білизну і починаємо "лови". Звірина щойно заснула по цілонічнім гулянні, тож легко її наздоганятися. Не можна надивуватись, як ті найменші прекрасно маскуються. Сидять принишкло, заперши в собі віддих.

Підчас того як ми витереблювали наших кровопивців, делеґати з "цимри" ч. 2 пішли із скаргою до лікаря — такий десь існував, виходить, — що від учорашнього сидження на мокрій землі багато застудилося. Скарга ця увінчалася повним успіхом. Після їх повороту вартові пильно глядять, щоб ніхто не сидів на голій землі. Мусимо цілий час ходити й ходити, на що дуже нарікають ноги. Потішаємо їх, що це добра фізична заправа для майбутніх походів.

Для стр. Бурака це фатальний день. Перемолов зубами цілу боханку хліба, замісив з нього масу-тісто, зробив гарні шахи, заміняв їх у вартового за півкілограма солонини, понюхав, заховав у солому і... більше її не побачив. Ми щиро йому співчували, а Яворів виголосив "проповідь" на тему: "Не кради"! В цьому випадку повторилася історія з ковбасою пластуна Кота, але із спрошеним епілогом. Бурак просив Бога записати винуватцеві це зникнення солонини на конто непрощених гріхів.

Завдяки тому, що ціна на хліб впала аж на 30 фелєрів — була один пенґ — (дорівнював польському злотому), зростає і промисел. Микола Німчук і Дорчук виробляють з хліба шахи. Добре розвивається й моя філія взуттєвих заводів "Баті" у мініятюрних формах, разом з фабрикою квітів і метеликів. Численних мистців знаходить теж звіринний світ, а Петяг і Онуфрик витесують з дерева птахів.

Найбільш атракційним зайняттям лишається таки політика. Ось нова вістка: у Польщі часткова мобілізація. Є про що говорити увесь день. Коли це правда, жартує хтось, то ми маємо привілей не підпадати їй.

27 травня. Субота. Цей день можна парафразувати заголовком книжки німецького пацифіста Еріка М. Ремарка: У Варю Лапоші без змін. Нудно і безнадійно.

Проходжуюся з інж. Василем Колодієм. Розпитую про

його минуле. У 1923 р. колишній старшина Української Галицької Армії Мирослав Габлинський (з Ветлина, повіт Ліско), котрий після програних наших Визвольних Змагань докінчував середню освіту в перемиській ґімназії, звербував його до Української Військової Організації. Мав тоді 18 літ. Він же сам звербував Володимира Кубрака і Теофіля Ольшанського, сина священика з Хирова, який 5 вересня 1925 р. виконав бомбовий атентат на польського президента Войцеховского під час його відвідин Східніх Торгів у Львові. Лиш завдяки тому, що бомба не вибухнула, Войцеховскі вийшов живий, а Ольшанського Організація вислала до Німеччини.

В тім часі Колодій разом з Кубраком сиділи від квітня у в'язниці під закидом, що вони плянували вбити директора української ґімназії в Перемишлі Михайла Грицака. Мав опінію суворого бюрократа, що відповіло польській шкільній владі. За це удостоївся похвального допису в місцевій польській газеті п. з.: "Брилянт нє директор". Цей допис зробив злу прислугу Грицакові в опінії українців, а його самого почав переслідувати страх перед УВО. Для охорони приділено йому поліційного аґента. Він, супроводжуючи Грицака до дому по Шевченківськім концерті, заарештував Колодія і Кубрака, які йшли кілька кроків попереду, підозріваючи, що вони хотіли вбити Грицака. "На судовій розправі — говорив Колодій — нас звільнено через брак достовірних доказів, які поліція невдало "фабрикувала", і такого наказу від Організації ми не дістали. Але це коштувало нас п'ять місяців слідчої в'язниці".

По двох роках, себто 1927 року, Колодій знову опинився на лаві підсудних разом з 35 заарештованими — вже як студент філософії Ягайлонського університету в Кракові — за шпигунську діяльність і тоді йому присуджено 4 роки в'язниці у Вісьнічу коло Бохні. Після звільнення двері університетів, щоб закінчити студії, були для нього закриті, то ж виїхав до Чехо-Словаччини, де студіював експортівку. В 1934 р. вернувся до Галичини маючи в пляні дістати працю в якійсь українській кооперативній чи банковій установі. З пляну нічого не вийшло. Це був дуже — політично — "гаря-

чий час". Тиждень перед його поворотом бойовик ОУН Гриць Мацейко вбив у Варшаві польського міністра Пєрацкого. Коли Колодій приїхав до Перемишля, поліція відразу його арештувала під закидом, що Провід ОУН вислав його до Галичини з якимись інструкціями. Три місяці просидів у Варшаві на допитах, а відтак заслали його до концтабору в Картузькій Березі. І тут Колодій оповідав про бестіяльськість польської поліції цього табору, з якого звільнили його аж 1936 р. в липні. В пляні було вернутись до Праги, але наперед треба було "відґандіюватися". Це забрало йому два місяці часу. У вересні перейшов "на зелено" до Чехо-Словаччини.

28 травня. Святочний настрій, але не тому, що неділя. Вона поза дротами, але не тут. Його треба завдячувати слугам Божим Приймичакові і Іванові Гомзякові, що були дяками у вільнім світі. Вони добре куті в календарно-святковій аритметиці. Потраплять вичислити коли буде Великдень і на десять літ наперед. Різниця між ними та, що Приймичак мав наспів бібрецький, а Гомзяк затягає по-самбірському. Тепер завдяки їх знанням, в "цимрі" зеленіє кілька галузок липи — символ Зелених Свят.

На раннішній молитві вшановуємо пам'ять всіх, що впали на полі слави у нерівній боротьбі з чехами і мадярськими загарбниками за волю Карпатської України. Хоч нема на їхніх могилах хрестів, не лунає в ці Зелено-святочні дні співмольба "со святими упокой", то знаємо, що пам'ять про них житиме в серцях мільйонів, які будуть дальше змагатися за незалежність України. Віримо, що коли цей Великий День прийде, у Хусті буде воздвигнений пам'ятник Слави для тих, хто віддав своє життя у березневі дні 1939 року.

До згаданих у цій розповіді хочу, при цій нагоді, додати ще ім'я високоідейного націоналіста, пор. Федора Тацинця, який виконав в Ужгороді 1930 р. антентат на москофільського діяча Є. Сабо, але неуспішно. Він дійшов з нашою групою аж під Апшу Вижню, звідки повернувсь до свого Келечина, щоби побачитися із старенькою матірю. Там створив партизанський відділ і згинув в бою з мадярами.

Перед обідом приніс мені Німчук з робітні проф. Русина чотири сторінки "Нового Часу" зі Львова, із свіжою датою, 24-го травня. Дістати у руки рідну газету, ще й зі Львова — цього ми ніколи не сподівалися. Це "перешварцував" її хтось із жінок-відвідувачів. В цій хвилині вона була найбільшим скарбом. Ми мали можливість і щастя говорити з "нашим Львовом". Не можна описати всієї радости з цього приводу. Лізу на причу і потайки прочитую часопис від першого до останнього слова. Одна з новин особливо хвилююча: Гітлер уневажнив пакт неаґресії, заключений з Польщею 19-го січня 1934 р. Не знав видавець Іван Тиктор як скріпив нас на дусі його "Новий Час". Якби скоріше на волю та з крісом в руці вернутися на рідну Землю!

Згадуючи про той договір, хочу відмітити, що в 1937 р. двічі, а також у 1938 р. Гітлер і Ріббентроп запевняли поляків про діючу силу цього договору. Ще 30 січня 1939 р. Гітлер відзначуючи в Райхстазі п'ятиліття цього договору, заявляв, що "приязнь між Німеччиною і Польщею є одним із певних факторів у політичному житті Европи". Ми не знали, що того ж дня, коли ми стали жертвами бестіяльської розбещености мадярських вояків у В. Бичкові і коли Польща переживала велику радість з приводу окупації Мадярщиною Карпатської України, — тим самим встановлення "вспульней ґраніци з венґерскім братанкем" — , що цю радість зіпсув Гітлер ще 21-го березня, висуваючи справу прилучення Данціґу і "коридору" до Східньої Прусії.

О год. 5-ій по полудні хто хоче, може піти послухати реформаторське Богослуження мадярською мовою, в якому беруть участь родини, що служать у цьому поміщицькому дворі. Приглядаємося через вікна. Не подобається. Дуже цивільне і сіре. Нема в їх Богослуженні нічого одухотворюючого. Бачу, що деякі "цікавські" поділяють мої думки і досить скоро один по другому відходять.

По вечері проходжуюся з Білоусом. Працює в робітні. Від Ворона довідався, що в Галичині поляки знову стосують супроти українців пацифікацію, та що Польща, у розгривці з Німеччиною, нібито хоче забезпечити собі запілля у формі

надання Галичині автономії. Перша вістка більш правдоподібна, друга дуже сумнівна.

Цього вечора сон ніяк не береться. Це під впливом двох чуток: у розмові з вартовим довідуюся, що всі вони до першого червня мають повернутися до свого полку. Друга чутка від дир. Забавського: у вівторок від'їде перший транспорт, 40-60 осіб.

Та я не жду вівтірка. Загорнувшись у темний плащ ночі, просовгуюся непомітно попід дротами, женусь через токайські виноградні поля, проскакую Карпати і тихо відчиняю двері. Біля вікна стоїть моя мама. На шелест обертається. Не хоче вірити очам. Кидаємося в обійми. Мовчимо. Лише сльози невимовної радости спливають по лиці. Аж по хвилі: "Я вижидала тебе! Тішуся, що ти вернувся", — каже...

І хто зна, як довго ще можна було б насолоджуватися побутом у рідній хаті, якби не свинячий хор, що розбудив мене. Він тут поблизу, у стодолі. Ціле стадо цих чорних або красих співаків. Квичать несамовито як лиш заноситься на світанок.

29 травня. Другий день Зелених Свят. Години проходять під враженням сну. Хочу його забути, бо занадто контрастує з дійсністю. Та надаремно. Думками я знову в рідній хаті. Насувається спомин. Сьогодні якраз два роки минає. Ліс. Довкруги моя сокільська братія. Посередині весело палахкотить ватра, прояснюючи лісову темінь. Полум'я вужами звивається угору і заливає червінню бронзові обличчя. Бренять ґітари. І несеться спів, то пориваючий як буря, то ніжний, як оксамит ночі. В очах горять вогні завзяття, коли лунає — "Боротись будемо, соколи, всі ми за нашу святу Україну". Яким це все видається далеким!

А тим часом від самого ранку вітер з чортом метелицю танцюють. Збивають на площі куряву, що світа Божого не видно. Тому як хто знає, так час проводить. Шлунки то бурчать, то м'явчать, бо від ранку без хліба. А вже вечір. Нас п'ятеро: Патрус, Децик, Бухало, Яворів і я, збираємося на чорну раду. Вирішуємо, що треба піти до "цимри" ч. 2 і купити хліб. Тому що ніхто не хоче добровільно йти, кидаємо

жереб. Це неприємне завдання припадає Яворову. Одначе, він відмовляється. Каже, що воліє бути голодним. Але під нашим моральним примусом перемагає нехіть і йде. Місія вдалася. Позичив у Ф. Р. У нього не бракує, бо дістає посилки здому.

30 травня. Вівторок. Зимний ранок і дощ. За вийнятком кількох, по сніданок не виходимо, бо хліба далі нема, а каламутну воду можна заміняти чистою з помпи. Не оплачується мерзнути стоячи в черзі. "Ми хочемо діставати сніданок в цимрі"! — вигукуємо хором. Так сталося, але на тім не скінчилося. Командант "цимри" Величко зголошує вартовому, що Марич, Дзядик і Шпурза підбунтували всіх, щоб не виходили. Хоч заперечуємо їхню вину, їх замкнено на один день і сильно побито. Решті з нас присуджено спустити ноги з прич і так не рухаючись сидіти і не говорити між собою. Ця кара тривала аж до обіду. Тоді зіскакуємо із прич і йдемо по обід. А варто, бо помідорова зупа з бараболею. По обіді привезли нарешті хліб — це по двох з половиною днях. Віддаємо борг директорові Р. з подякою. Правда, хотілося, щоб він не схотів прийняти, але таки схотів. Та добре, що позичив.

Щоб не нудилося, граю з Явором у шахи, смакуючи хліб. Скінчилася партія, а з нею й півфунта хліба, цілоденна пайка.

По обіді влетіли до "цимри" аж три "качки". Вирощують їх у канцелярії табору. Перша: українські посли відкинули пропоновану (?) Варшавою автономію, бо домагалися її застосування до всіх земель, заселених українцями у межах Польщі. Друга "качка": має приїхати до табору польський старшина і забрати нас до Польщі,бо Німеччина нашою справою не хоче займатись. Цю "качку" приніс Лащукевич, колишній командант Січі в Кролевім, третя: завтра від'їде транспорт із сорока особами до Відня. Перша видається нам надутою, бо Польща ніколи на автономію не погодиться. Таку вимогу Мирової Конференції відкинула ще 1919 р. Друга качка цілком нестравна, а третю "з'їдаємо" з вдоволенням і ... ждемо на нову.

Сьогодні минає якраз чотири тижні, як від'їхав траспорт до Відня. В ньому були: Пор. Сулятицький, Микола Чирський, Анатоль Довгопільський, Іван Бутковський-Гуцул, Лащенко, Остапюк, Михайло Проць, Ілько Ткачук, Валентин Александрів і Михайло Михалевич. Тут, у Варю Лапоші слідчі під час допитів "пригадували" йому биттям його "злочини" супроти Мадярщини: пропаґандивні протимадярські летючки й афіші. В часі нападу чехів Михалевич був оборонцем Січової Гостинниці, а коли прийшло до перемир'я, попав з цілою залогою до в'язниці. Звільнений другого дня, змінив пропаґандивно-малярську професію на вояцьку. "Остання моя служба для Карпатської України, — говорив наш мистець у Варю Лапоші, — була охорона поштового уряду. Мені тоді приділив д-р Микола Галаган групу наших друзів з Буковини і ми вартували там, поки передавалися у світ телеґрами про події в Карпатській Україні і про проголошення соймом її суверенности. Нас забрали вже тоді, коли евакуювали ранених і залишали будинок Уряду. По дорозі підібрав нас полк. Філонович Василь до автобусу, на якім ми під'їхали під Тересву, яку ми обійшли, але на другий день попалися в руки мадярів. Цього оминув тоді полк. Філонович, бо перед Тересвою взяв іншу дорогу на ліво. Та щастя і йому не сприяло. В короткім часі і він опинився, разом з нами, у Великім Бичкові під сторожею мадярських скорострілів".

А. Демо-Довгопільський, опинившись у Відні, вислав до редакції часопису "Націоналіст" в Ню Йорку картку, де писав: "Вам певно вже відомо, що я був ранений чехами. Я вже здоровий і радий, що міг брати участь у боротьбі з ворогом батьківщини. Вірю, що ще зможу дати свої сили боротьбі, що надходить".

Тоді ми заздрили їм, що не їдемо разом з ними, а лишаємося далі очікувати цього щасливого дня. Він прийшов, але аж по п'ятьох довгих тижнях. Правда, це були дні дальшої непевности, психічного напруження, але після них прийшли дні, про які ми мріяли, що є таким притаманним для життя за огорожею з колючих дротів. Але наші

мрії, дивним дивом, сповнилися. Не судились вони, одначе, ні Ткачукові, ні Процеві. Обох їх, після прибуття до Відня, спрямовано на працю до баверів-селян. Ткачук по якімсь часі втік до Берліну, де дістав виказку на інше прізвище. Після закінчення німецько-польської війни він опинився в Кракові, де наші шляхи знову зійшлися. Звідси ми виїхали під проводом пор. Ю. Лопатинського охороняти воєнні заводи, хоч насправді Провід Організації хотів мати нас під рукою, коли прийде "гарячий час", в неминучий прихід якого кожний з нас вірив.

Ткачук з вибухом німецько-большевицької війни був у леґіоні "ДУН" (Дружини Українських Націоналістів), що складався з двох груп: "Нахтіґаль" і "Ролянд". По розв'язанні леґіону, Ткачук вернувся на свою Волинь, всіяну повстанськими загонами. Я вірив, що в одному з них він десь там воює і значно пізніше знайшов підтвердження у книжці д-ра Данилюка "Повстанський записник". Його повстанське прізвище було "Олег". У першій половині 1943 р. був організаційно-мобілізаційним старшиною, хорунжим Воєнної Округи "Заграва" в Рівенській області, а відтак очолював вишкільний курінь. Коли "Заграву" поділили на дві групи, Ткачука приділено до групи "Південь", якої командиром був "Еней". В цій групі Ткачук був старшиною для окремих доручень, а в кінці курінним; загинув у бою на самий Великдень 1945 р.

Не знати як було б уклалося життя кожного з нас, коли б ми виїхали місяць тому разом зі згаданою групою. Чи поїхали б також на працю до німецьких баверів? Чи існував вже тоді конкретний плян щодо нас, чи дозрів він щойно за цих тридцять днів? А цей сьогоднішній день, 30-го травня 1939 р. був, як виявилось по війні, одним з надзвичайних. Він заважив на розвитку світових подій.

Цього дня, як записала історія таємної дипломатії, німецьке міністерство закордонних справ, у відповідь на пропозицію Москви, поінформувало свого амбасадора Шуленбурґа у Москві, "що на відміну від попередньої політики, ми тепер рішили розпочати дефінітивні переговори

з Совєтським Союзом". Ціль цієї "попередньої" політики була висловлена в книжці Гітлера "Майн Кампф", а саме: Дранґ нах Остен! По нашому: завоювати Схід! В ній Гітлер називає совєтських керманичів кримінальними злочинцями заплямленими кров'ю, жорстокими бестіями, брехунами, грабіжниками, паразитами, людськими покидьками, кривавими гнобителями і найжорстокішими тиранами всіх часів. Всі ці епітети і цілі, Сталін вважав потрібним тепер знехтувати, а свойому амбасадорові Мерекалову в Берліні поручив запропонувати, через Державного Секретаря міністерства закордонних справ Ернеста Вайцзекера, співпрацю. Під час прийняття Меркулов заявив, що "для СССР нема причини, чому він не міг би жити в нормальних зносинах з Німеччиною і ці зносини могли б ставатися кращими і кращими". Тут треба шукати початку договору "Ріббентропа-Молотова".*

На вечерю зупа з клюсками. Щоб заспокоїти голод, — замало. Можливо, що коня разом з копитами вистачило б для нас. Тому що немаю торговельного хисту, даю Патрусові мештики, за які він купує у вартового пів хлібини, яка мусить заступити нам п'ятьом коня.

По вечері проходжуюся з Матейком. Довідуюся, що походить із села Поздяч, перемиського повіту. Працював на залізниці у Волосянці. І поплила мова про його рідні сторони. Має гарну дочку, семінаристку, яку я бачив за дротами під час відвідин.

31 травня. Середа. Найкращі дні весни проходять на чужині, за дротами. Журавлі спочивають біля великих скирт сіна, запах його доходить і до нас, а з ним і образи минулого. Тепер спокійно ждуть жнив.

Холодний вітер, мете порохом, і тому ми сидимо на причах. В полудень небо прояснюється. Еол присмирнішав, так що можна вийти на площу. На від'їзд зовсім не заноситься. Вартовий каже, що аж у суботу. Не дуже в це

---

*Нaці-Совєт Релейшенс, 1939-1941. Документи з Архівів Нім. Мін. Закорд. Справ. Видані Р. Зонтаґом і Дж. Беддіе.

віримо. Десятеро з нашої "цимри" стають знову до знимки, бо, жартуємо — попередні не вийшли по-мистецьки через брак фотоґенічности січовиків.

1-го червня. Четвер. Вітер далі віє, але сонце вже гріє, аж пече. В таборі кипить праця. Треба вичистити "заход"-лятрину. Охочих, розуміється, нема. На це є командант "цимри", щоб перевести набір. Гірше з другою "цимрою". Хоч робота "пахуча", але ніхто на неї не летить. Справу полагоджено комерційним способом: зібрано 5 пенґів і 80 фелєрів, за які найнято добровільців.

Новина дня — це "Наполеон" або інакше: вгадай, хто тебе вперіщив? Забаву цю ввів для розваги шофер Король. Тут добровільці уже були. Монотонність дня треба ж якось урізноманітнювати. Тверда шкіра від довгого сидження дуже добре до цього надається. Та, незалежно від цього, така забава на тлі недавно пережитих сцен і подій виглядає кошмарно. Але така вже химерна вдача людини. В цім випадку свідчить про незнищенну життєрадісність.

2-червня. П'ятниця. На дворі, мов на Сагарі. "Соняшні клярнети" беруть найвищі тони, бо чорт з відьмою весілля справляють. Кружляють у божевільному чардаші по цілім фільварку. Хмари куряви збивають і в ній зникають. Дуже люблять нашу площу, бо тут ще й вітер на колючих дротах ніжні мелодії грає. Направду, цікаво приглядатися до цих чортівських танців.

По пенцаковім обіді "цимра" заворушилась муравлищем. Прийшов ірмештер-ротмістр: до вечора маємо всі статись елеґантними. Для цього потрібно лише поголитися і помити ноги. Але і це проблема. Перша, як звичайно, незавидна, бо нема тут, як говорив колись проф. Малиновський (шкільний товариш мого батька), — "заведіння до гоління і стрижіння волосіння". Уживана жилетка шарудить по лиці мов березова мітла по шорсткій підлозі. Тим більше, що без мила. У "цимрі" гомін. Всі говорять про транспорт, але знову у різних версіях. Навіть вітер виходить назустріч нашим бажанням: покрутив бляшану таблицю над брамою. Але чому команду над табором має перейняти поручник? Побачимо, що

принесе завтра. А покищо ляскають удари "Наполеона" під акомпаньямент сміху і жартів.

3-го червня. Субота. Встаю ще перед сходом сонця. Не можу діждатися дня. Кряк Дмитро, котрий прикривав зі скорострілом на мості перед Хустом наш відступ, "аліґанцко" мене підстриг. Приємно було бачити себе у водянім дзеркалі жолоба відмолодженим. Занедовго перед обідом входить ротмістр з паперами, читає наші прізвища і сортує на три групи: закарпатців, з СССР і з Польщі. Незабаром приходить надпоручник із капітаном. Оглянули нас і ... розпустили. Але, відходячи, капітан забрав одну групу на перепитування. Решта збивається у гуртки, починаються широкі дебати. Розходиться вістка, що у дворі є вже німецький консул. І дійсно був навіть присутній під час перепитування, яке перекладав мадярський капітан по-польському. Предметом перепитувань були: генералії, чи був січовиком, куди хоче виїхати, звідки походить. Перепитано 59-ох.

Цього дня мадяри посадили чомусь до арешту поета Ґренджу-Донського в якого забрали всі записки, і Ф. Ревая. Напевно тому, щоб не могли бачитися з консулем. Щойно вечером Паниця сказав йому про них, і їх привели до нього. Тут вони довідалися, що Будапешт не погоджується на їх виїзд.

4-го червня. Неділя. Прокидаюсь ще задовго до сходу сонця. Це від вражінь учорашнього дня. Всі сплять, лише хворий Фіялковський пускає дим з цигарки. Чекаю на схід сонця. Як тільки воно показується, виходжу йому назустріч.

На площі сам-один адвокат М. Станько з Ужгороду, родом з Галичини. Я не знав, що 18-го червня 1925 р. він боронив перед карним судом в Хусті студента медицини Дмитра Микиту, члена УВО, за голосний атентат на Софрона Матвіяса, директора української жіночої семинарії в Перемишлі, 30 серпня 1924 р. Про його оборонця, адв. Станька, я довідався із книжки З. Книша "На повні вітрила" аж у 1970 році. Тепер адв. Станько стояв на площі і молився. Спиняюсь, щоб не порушити розмови людини з Богом. Сходить сонце. Велике, золоте. Для нас це "небесний

консул". Холодна вода в жолобі привертає жвавість.

На поганий сніданок не звертаємо вже уваги. Ґоловна проблема це — "завтра", щоб було таке, як собі бажаємо. Заповідається надійним. Під його впливом на площі рухливо: одні проходжуються, другі грають у саморобні карти, інші по-дружньому розважаються з жидом Мавскопфом, бавлячись у піжмурки: зав'язують очі і кажуть сідати, підставляючи мидницю з водою, вимазують лице сажею й ін. Кажуть, що він вітав мадярів кулями із скоростріла на дзвіниці. Факт: був файний хлоп, і всі його любили. Це була перша дійсно весела неділя. Однак, для моїх "тетів" вона була трагічною: довелось перевести пацифікацію, бо влаштовували дошкульні нічні "маневри". Обід такий добрий, як польські дороги восени. Хмари мух докучають так само, як і воші.

Поволі минає день. Сонце хилиться до заходу, пробиваючись крізь мрячну поволоку хмар. Проходжуюся з інж. Колодієм і обговорюємо події вчорашнього дня. Каже, що на перепитування ніхто вже не піде. Треба бути спокійним, бо кожний поїде туди, куди заявився. Транспорт, правдоподібно, буде аж у вівторок, бо майор сказав адв. Станькові, щоб він до 2-3 днів рішився, чи хоче вертатися до Хусту, чи виїхати до Німеччини. Що кінець нашого побуту в таборі зближається, вказувало б і те, що звернено гроші тим всім, котрих привезли до табору пізніше; повернули і зберігані в канцелярії на закуп харчів на залізничій станції, зароблені ручними роботами чи замінною торгівлею.

5-го червня. Цей понеділок сколихнув табором. По "водянім" сніданку прийшов ротмістр і зачитав прізвища 41 особи. Між ними: інж. Колодій, д-р Матвієнко, сот. Балабан, проф. Заклинський, Дорошенко, а з молодих: Грищенко-Сурма, Мостиський, Кравчук і Евген Бухало. Тут мушу випередити події, щоб розповісти про Бухала. По закінченні нім.-польської війни і розв'язанні леґіону, невідомо, куди він подався. На його слід я натрапив читаючи У. Самчука книжку "На коні вороному", де він згадує про родину Бухала. В 1945 р. він вернувся до своєї Дермані, а коли Волинь вкрилась

повстанськими загонами, пішов " в ліс".

Всі відчитані ротмістром мають бути готові до від'їзду завтра о год. 8 ранку. Чомусь не покликано всіх "пражан", як дир. Забавського, Лащукевича, Матейка. Ствердження цього факту лягає тяжким каменем на душу. Запанував понурий настрій.Спокій пропав. Перед очима знову мариво Берези Картузької. Нагло о год. 5-ій по пол. вдарив грім з ясного неба: прийшов ротмістр і наказав усім бути до год. 8-ої "вистроєними", бо прийде комісія! Заповіджений транспорт від'їде не завтра, а за кілька днів, і до нього буде долучений більший.

З трьох чеснот набільш життєздатною в таких хвилинах виявляється надія. Вона знову привертає добрий настрій. Тепер він переливається поза дроти табору стрілецькою піснею, що перший раз тут лунає. На голос її вартові уже не псами, а захопленими слухачами стають. Приходять навіть ті, що є поза службою. А пісня за піснею летить, вливає віру і силу. Разом з ними і ми маршуємо по рідних дорогах, або, відпочиваючи десь у селі, вкладаємо не менш експресії як Василь Тисяк в його незабутні: "Колись дівчино мила", чи "Ой упали сніги білі", або в улюблену Чирського "Розпрягайте хлопці, коні". В останню стрічку цієї пісні ми вже втілюємо й себе.

За гомоном пісень не чую виклику. За хвилину приступає Щигельський і каже, що до мене прийшла поштова картка. Лечу стрілою з гурту, знаходжу кухаря — дає мені листівку, писану по-німецькому. По жилах пробігає електричний струмінь. Читаю із зворушенням: "Дорогий брате, дуже дякуємо за вістку. Ми всі здорові. Подай докладну адресу. Здоровимо тебе всі". І адреса: М. Кір. Гадіфоґолитабор. (себто: табір полонених). Надана 2-го червня 1939 р. Довкруги мене вже зібрався великий гурт. Всі радіють зі мною. Але картку мушу віддати, бо адресована на моє ім'я і на першу букву прізвища, а під тим ім'ям я тут не знаний. Тому скоренько переписую її зміст і віддаю.

Перечитую листівку десятки разів і невимовно щасливий засипляю. Заповіджена комісія не з'явилася.

6-го червня. Вівторок. Всі в напруженім очікуванні. Щоб свободу належно привітати, без докучливих галапасів, більшість робить докладний обшук по швах та рубцях і має гарні успіхи. По обіді з помідорової зупи, цим разом — віщий знак на добре — тиша і дрімка. Та не довга. Зриває нас на ноги о год. 3-ій ротмістр. Наказує збірку всіх, крім закарпатців. За хвилину приходять: командант, капітан і на загальну радість... наш майор Демель. (Dehmel)*

Стають перед нами. "Вшисци розумйов по-польску"? — питається капітан. "Так є!" — лунає відповідь. "Ви єстесьцє обивателямі Польскі, — продовжає далі. Вєнц, кто з вас хце там вруціць?" — Підіймається одна рука. Це Михайло Семенюк з Вороненки. — "А кто хце єхаць до Нємєц?" — питається. Ліс рук, що виріс в цю ж мить над розгарячкованими головами, викликав усміх на лиці німецького майора.

Після ще двох провірочних відчитань кожний підходить до столика, на якому ротмістр виготовляє на машинці список. Процедура скінчена. Заходимо до "цимри". Очі всіх горять бажанням волі. Аби лише скорше, ось вже! Але це "ось вже" не приходить. Треба ждати аж до "завтра". Щодо "завтра" нема вже сумнівів. Кожний так перейнятий цим "завтра", що "в ну", себто, в "цимрі" панує солодка,

---

*Нам і на гадку не приходило, що майор Демель був старшиною німецької розвідки. Його знав проф. Кубійович, коли після закінчення війни з Польщею прибув 1939 р. до Кракова, де став керівником розвідчого відділу німецької армії, про це згадує проф. Кубійович у своїй книжці "Українці в Генеральній Губернії, 1939-1941". Одночасно був він зверхником "спеца" від українських справ, проф. Оберлендера і проф. Ганса Коха, який був сотником Української Галицької Армії, викладав історію в Бресляві і був директором Інституту Східньої Европи. Обидва працювали в групі "Абвер". За прихильну поставу до Акту 30 червня 1941 у Львові, Кох був звільнений зі становища зв'язкового старшини Армійської Групи фельдмаршала фон Рундштедта.

Майор Демель не перебував довго у Кракові, бо вже 1940 р. його звідти кудись відіслали.

благодійна тиша. Лунає голос трубки. Година 9-та. Час спати. Несподівано заходить ротмістр. Всі насторожуємось. Але напруження віразу розряджується, бо він прийшов "попращатися з нами".

— "Завтра ви їдете, — починає по-чеському. Ви зголосилися добровільно до Німеччини, тож повинні там гідно поводитися. Деякі дістануть працю по містах. Іншим може буде поводитися гірше, як тут, у таборі (о, іроніє!) бо прийдеться їм працювати при будові автострад. Ви не повинні займатися більше політикою, бо вийдете на цьому зле і знову дістанетеся до табору. Вас привела сюди дурна думка. Вашим святим обов'язком було тихо сидіти вдома і при потребі боронити свою державу (себто Польщу, ніби вона була нашою державою!), а не йти до другої і з пушкою (крісом) боротися. Мусите бути вдячні Німеччині, бо дасть вам харч, одяг і дах над головою. Подякуйте Богові, що живете і здорові їдете. Помоліться за тих всіх, що померли".

Слухаючи цієї промови, не можна було не обурюватися, а особливо, коли сказав, щоб ми помолилися за душі тих січовиків, яких вони мучили, розстрілювали, катували, видавали в руки польським воякам, що так само їх мордували, лишаючи розстріляних на пострах для населення. Нашою відповіддю в думках на його слова було: Так! Ми ніколи їх не забудемо. Але не забудемо також вашого мадярського садизму і жорстокости. Не забудемо жертв березня 1939 р.: полк. Колодзінського, чот. З. Коссака, пор. Ф. Тацинця, чот. Блистева і всіх тих, що впали в обороні незалежности Карпатської України.

По його відході стрілець Приймичак починає, як завжди, "Отче наш". Трикратно пронеслися слова молитви, і січова братія лягає спати. Та не спиться під враженням слів ротмістра. Хлопці перешіптуються.

7-го червня. Середа. Хай благословенним буде цей день! Ще не світало, як вже один за другим прокидаємось. Як жагуче очікуємо його. А коли зійшло сонце, то, здається, раділо з нами, немов говорило: вітаю вас з волею! Які ми вдячні були йому за цей золотий привіт!

По обіді наказ, щоб усі до години 3-ої були готові в дорогу, хоч ми готові від світанку. Та дехто ще наливає повні "лавори"-мидниці води і бере горобячу купіль, шоб остаточно змити із себе мадярський порох і виїхати чистим у світ.

Наближається час збірки. І радісно і сумно, бож закарпатці залишаються далі в таборі. Особливо жаль нам Ґренджі-Донського. Коли прощаємось з ними, і в їхніх і в наших очах блищать сльози. Ми їдемо на волю, а вони мусять залишитися під мадярською окупацією. Сильно стискають наші руки на прощання і просять їх не забувати. Та чи можна забути їх і Карпатську Україну? Чи можна забути день 14-го березня 1939 року, день проголошення самостійности Карпатської України? День, коли сповнилися мрії членів ОУН, вихованих на ідеях 22 січня 1918 і 1919 років? Таж ми самі були творцями і оборонцями історичного акту у Хусті, що став новою ланкою у ланцюзі боротьби українського народу за свою самостійність.

Ще раз прощаємось. До скорого побачення! Слава Україні!

Година 3-тя. Всі вже на площі. По кількакратній перевірці прізвиш ніщо не стоїть на перешкоді, щоб рушити в дорогу. Та замість цього падає наказ: — — "долу"! Підібгавши ноги, сідаємо. А сонце обсипає нас жаром і недалекі токайські виноградні поля.

О год. 5-ій виносять в кітлах вечерю. Поспішно випиваємо горошкову воду і вхопивши кусочок солонини та пів кілограма хліба на дорогу, стаємо в ряди.

Вартовий відчиняє ворота. Наказ, і колона рушає. Закривається одна сторінка в книзі життя кожного із нас. Її епілогом залишилися слова на таблиці над воротами: "M. Kir. Varjulaposi Gyuyto tabor" — мадярський королівський збірний табір біля Ніредьгази. Коли змінено цю назву, невідомо, бож як я вже перед тим згадував, під час одної бурі вітер викрутив таблицю і тоді ми побачили на ній напис: табір полонених, а по-мадярському: M. Kir. Hadifogoly Tabor.

В цю хвилину ми на дорозі до волі по майже трьох

місяцях полону. І мандрує ця різнокольорова, обідрана колона з 242-ох січовиків польовою дорогою. Оглядатися не можна, заборонено навіть помахом руки попрощатися з тими, що залишилися за дротами з тяжкими думками і мріями про волю. А коли їх звільнили пізніше, то дійшла до нас вістка, що Ґренджа-Донський таки втік до Словаччини.

Напевно мадярське командування шкодувало, що не видало нас відразу, коли ми попали йому в руки. Але тоді мадяри керувалися жадобою помсти й крови. За це тепер заплатили прикру для них ціну: звільненням нас. Це ми завдячували старанням Проводу ОУН.

НА ВОЛІ.

Аж опинившись за дротами, ми відчули оп'янюючу красу природи. Хвилястим тереном простягаються широкі лани квітучого збіжжя. Подекуди видніють грядки з яриною, які так манять нас. Відчувається у душі велику вдячність Творцеві. Хочеться і самому так жити, як це довкілля, як ці маки.

За цими враженнями ми й не зчулися, коли опинилися на залізничній станції. На бічних рейках стояли приготовані вантажні вагони. В кожному приміщують по 40 січовиків. Коли зачинили двері нашого вагону, постала страшна гаряч. Хоч-не-хоч, перетворюємося на Адамів, але без фіґових листків, і простягаємося на соломі. Збитий ногами порох створив сіру хмару пороху, яка нечутно на нас лягає і спливає брудними потічками на солому. Ця несамовито задушлива купіль тривала аж до заходу сонця.

Чути удари буферів. Це причіплюють наші вагони до особового поїзду. За хвилину наші живчики стукотять в один ритм з колесами поїзду. По короткій зупинці в Ніредьгазі, рушаємо в дальшу дорогу. Всю ніч мчить металева гадюка рівнинами, лише деколи спиняється на станціях. Від скорої їзди вагон трясеться немов у лихоманці. Пригадались мені господарські млинки, які мали решітки для сортування зерна. Ці решітки рухалися раз в один бік раз у другий, просіваючи зерна. Так і ми один об другого оббивались, а ті,

яким прийшлось лежати під стінами, не могли заснути б'ючись об дошки стіни. В такому випадку краще вже стояти при вікні.

Півгодини по півночі, — мигнуло на годиннику на якійсь зупинці. По небі плив місяць. Супроводжав січову братію на "ясні зорі", але напевно не на "тихі води" життя. Рівнина, перетикана деревами та білобокими хатами, танцювала у його блідім світлі.

Година 3-тя по півночі. На залізничній таблиці видніє напис "Сальнок". Гаснуть світла. Багряніє схід. В далині дзеркалами блищать води озер. Як приємно спостерігати пробудження життя, в очікуванні, коли і сам зможеш брати його повними пригорщами, немов джерельну воду з-під старого дуба на лісовій галявині!

О. год. 6-ій поїзд вкотився на велику станцію. Це Будапешт-Ференцварос, столиця Мадярщини. Поїзд заїхав на бічні рейки і там нас залишив. Відсувають двері і ми групами вибігаємо до туалету, що стоїть оподалік станції. Тут трапився мені прикрий випадок. Він заважив пізніше при розподілі призначень: я не поїхав до школи на вишкіл, але з другої сторони завдяки ньому я залишився увесь час при братії, де можна було дальше зберігати дух минулих днів. Тих кількох, що виїхали на вишкіл, до нас не вернулися.

Пробігаючи рейками, я поховзнувся і впав, вдарившись головою об рейку. При тім ще й великий палець ноги пішов набакир. До вагону вернувся я закривавлений, а згодом від засохлої крови виглядав так, ніби щойно прибув із фронту. Звихнений палець я полагодив просто, бо іншого способу не було в тих обставинах: болить чи ні — смикнув його й поставив на своє місце. Та крива позиція, мабуть, йому більше подобалася, бо все повертавсь до неї, тож я дав йому спокій.

Біля вагонів з'явилися, на диво, розносщики-продавці. Хто мав гроші, купував дещо з ласощів.

О год. 10.30 наші вагони причеплено до електричного поїзду. Збиваємося біля вікон, щоб якнайбільше використати цю дармову прогулянку і бодай одним оком кинути погляд

на місто і широкі води Дунаю, на березі якого видно монументальну будову парляменту. День був гарний, соняшний. Поїзд довгий час котився берегом Дунаю, який приковував усю нашу увагу своєю могутністю і зеленими островами. З міст запам'яталося — Комарно.

О год. 1.45 поїзд спинивсь на станції в місті Győr-Дьєр. Тут уже нас чекав майор Демель, який приїхав з Варю Лапошу автом. На кожний вагон дарує по 100 штук мадярських цигарок-левентів. Свої комусь дарую, бо не курю. Залишаємо свої вагони і переходимо до німецького поїзду. Хорих приміщують в окремім санітарнім вагоні, а в тім і мене. Як стій з'являються санітари в сіро-синіх одностроях. На рукавах білі опаски з червоним хрестом і написом: "Дойчес Ротес Кройц". Медична сестра перев'язує мені голову, так що виглядаю неначе магометанин у білому тюрбані. На лицях всіх горить радість.

Без довшої затримки поїзд від'їзджає, і незабаром ми вже в Бруку над Ляйтою, ще недавно прикордонному місті Австрії, а тепер Дойчес Райху. На станції вже чекав на нас відділ з 20-ти медичних сестер. Побіч них — коші з харчами. Товпимося біля вікон, очікуючи їхньої появи серед нас. Як лише поїзд спинився, сестри підхоплюють коші і з'являються у наших переділах. Одні розносять булки, інші хліб і варену ковбасу, ще інші чай з румом, приправляючи всі ці блага чарівними дівочими усміхами, яких кожний з нас був так дуже спрагнений. Не диво, що в усіх нас знову заклекотіла особлива радість життя. Вкоротці вона виливалася у пісні "Гей видно село". Ледве відлунала одна пісня, як хтось починав вже другу. Санітари фотографували нас, а сестри нагороджували нас усмішками й оплесками. Нагодувавши нас, відходять, залишаючи по собі жаль, що не їдуть далі з нами.

Поїзд прямує на Відень. Околиці, через які проїжджаємо, не цікавлять уже нікого. Кожний ділиться своїми враженнями, які пережив від хвилини, коли попрощав ненависним поглядом вояків-катунів (назва ця в українському звучанні відповідала влучно їх службі катів), захисників

держави корони знехтованого самими мадярами св. Стефана.

Коло год. 6-ої вечора поїзд спинився на головній станції Відня, колишньої столиці "найяснішого цісаря рутенців", що 1-го листопада 1918 року діждалися тієї щасливої хвилини, коли позбулися австрійської опіки і проголосили свою Західньоукраїнську Державу у Львові.

Тут знову гостинне прийняття і знову сестри з Червоного Хреста та "Райхсштеллюнґ" з кошами харчів. Подають кашу з помідоровою підливою, ковбасу, булки, какао. Завдяки мадярам, розуміємо вовків і їх ненаситний апетит. Мабуть розуміла це і обслуга, бо обдарувала кожного з нас ще індивідуальними пакуночками, в яких був швайцарський сир, два куски масла, ковбаса, булки, хліб. Хворі дістали по два пакуночки. Це свідчило, що у Відні ми не залишимося. І дійсно, о год. 8 вечора поїзд рушив в дальшу дорогу, прямуючи до незнаного нам місця призначення. Пробігав крізь тунелі, то гадюкою звивався поміж узгір'ями, на деяких станціях подовгу чомусь простоював, як ось у Кремсі над Дунаєм. Вже було по півночі, коли поїзд спинився на станції Вайскірхен і д. Вахав. Знадвору чути оклики: "Висідати"! Виходимо на площу. За хвилину з'являється майор Демель і знову частування. Але наш вовчий апетит був уже заспокоєний, так що ми випили лише чай з румом.

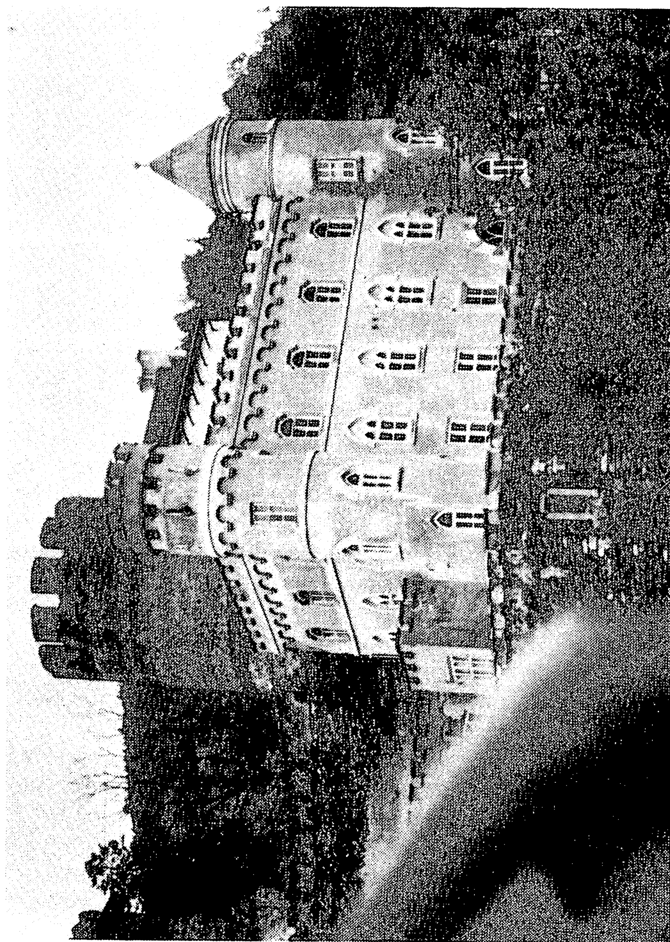
Була чудова ніч. Із-за узгір'я виглядав місяць, немов питаючись — а що, задоволені? Гляньте довкруги! Яка божественна ніч! Яка краса! Радував нас і Дунай, у спокійних водах якого відбивались, мов у дзеркалі, місяць із зорями. У його світлі таємничо виглядали обриси сплячого містечка.

ЗАМОК ГАРТЕНШТАЙН.

Недовго ми впивалися чаром ночі. Звідкись доносився шум моторів, що порушував благословенну тишу. Наближалася валка авт, ріжучи світлами рефлекторів асфальт дороги. Це, мабуть, по нас. І дійсно. В'їжджають на станційну площу. Це військові вантажні авта. Скоро заладовуємось і вирушаємо.

Дорога провадить через темні, круті і неймовірно вузькі вулички середньовічного містечка Вайскірхен. Авта ледве просуваються поміж будинками, яких глибоке минуле так добре відбивається під накриттям ночі. Якось дивно вражають в порівнанні з нашими містечками і селами. А мотори гудуть на численних закрутах вузької дороги, все вище угору, крізь поля, ліси. Іноді збігають обережно в долину і знову вгору.

Поля почали тонути в передсвітанковій млі, коли авта спинилися у лісі. Зіскакуємо і, вишикувавшись в колону, починаємо маршувати. По кількох хвилинах маршу бачимо якісь світла, що блимають поміж листями дерев. Ще кількадесять кроків... і нагло перед очима старовинний замок. На вежі повіває німецький державний прапор із свастикою. Не хочеться вірити, що маємо мешкати у цьому замку. Це преходить всі наші сподівання. Шикуємося на дорозі перед входом. Вітає нас з прибуттям пор. Осип Карачевський-

Замок Гартенштайн

Свобода, недавній оборонець іршавського відтинку проти мадярів у Карпатській Україні, якого тепер призначено нашим командантом. Інж. Ярослав Б. Дідух, котрий прибув сюди з Відня, підготовив для нас кімнати. Першим зарядженням Карачевського було змити з себе порох, що його ми привезли з Мадярщини і який грубою поволокою покривав нас. Світало, коли замок огорнула тиша. Братія залягла спати. І не якбудь, а у застелених білими простиралами ліжках і під коцами. Прямо по-королівському, і цілком певно, що по людськи. Був 9-те червня.

Пробудившись перед полуднем, з цікавістю підходжу до вікна. Навпроти гориста стіна лісу, вища від замку, узбіччя якої сіріють скелями. Мабуть пташиний спів із цього лісу і розбудив мене. Чудова симфонія невидних співаків на хвалу Бога і життя зливалася з шумом потоку, що вужем звивався довкруги замку, розбиваючись об його скелясті основи. Вгорі кружляв яструб-мишолов, пролітали кавки, що загніздилися десь тут у замку. Починав падати легкий дощ, що підсилював ще більше свіжість ранку. Десь далеко грюкотів грім. Та незабаром під ударами соняшних мечів хмари поволі розступилися і ліс покрився білим серпанком. Нагадалися Карпати. Тяжко було відійти від вікна, але треба, бо чути свисток на обід. Подавали хліб, яйце і ковбасу, так що пригадувався Великдень. Цей перший день волі святкували ми на "райський спосіб", бо ідучи спати, кожний мусів залишити білизну й одяг у коридорі перед дверима, щоб "приятельки" нам не докучали. А в день через них ніхто не міг вийти поза мури замку, бо вбиратися в завошивлену одежу було заборонено.

Через звихнений ще у Будапешті палець, який почав сильно дошкуляти, я опинився з Ковалем, Токарчиком і Орленком у "кранкен-ціммері". Темою розмов стало питання: як довго тут будемо, що зроблять з нами, куди поїдемо звідси? Переглядаємо німецькі журнали, але нас тягне більше до вікон. Через них слали ми свої думки на вершки дерев, а звідти вони вже зривались до далекого лету у рідні хати. Ми заздрили яструбам, що ширяли високо понад

замком і могли летіти, куди завгодно. Хоч шум лісу й потоку заколисували нашу тугу по втраченій Батьківщині, вона поверталась. Їхній шум нагадував Карпати, але це не був шум рідних лісів, шум Черемошу чи Прута. Такі самі почування викликав шелест прапора. Тут тиснулися на уста слова Ю. Яновського з його книжки: "Чотири шаблі": Та що нам їхній бунтівливий стяг, коли не стяг це нашої Вітчизни".

Кінець роздумуванням поклав інформаційний листок, що був між журналами. З нього довідуюся про історію цього Гартенштайнбурґу. Ось вона: "Приходимо до Гартенштайну і бачимо тут один з найстаріших замків нашого краю. Незнаний час його збудування. Припускається, що Гайнріх фон Куерінґ, який назвав себе Гайнріхом фон Гартенштайном, збудував його 1190-року. Замок цей може похвалитися тим, що стоїть так високо на горі і так глибоко в долині, що його годі здобути. Завдяки такому положенню належить він до найбільш цікавих і найкращих замків нашої батьківщини. По 1645 році, коли облягали його безуспішно шведи, власники залишили цю твердиню, кинувши на поталу долі. Мури і дахи поволі завалювалися, і колись цікавий з переказів замок — обертався в румовища, які все ж таки мали свою вартість. З його руїн, що валилися, забрано частину будівельного матеріялу на будову замку в Феллінґу і в Ельсі. Щойно лікар, член Санітарної Комісії, д-р Оттон Поспішіль узявся з початком 90-тих років минулого століття будувати з решток руїн новий замок як лікарню-санаторію. І ось так відомий сьогодні з своєї "Ґуденус печери" королівський замок Гартенштай є ідилічним приміщенням для недужих".

В наступних днях можна було краще ознайомитися з нашою лісовою обителю. Із старого замку стоять ще досі руїни. Цілою збереглася також вежа. Довкруги неї провадили спіралею дерев'яні сходи. Перехилившись необережно, щоб глянути у безодню, "цікавський" міг полетіти стрімголов по узбіччю ґранітної стіни аж ген на дно потоку. Стоячи високо на скелі, забезпечений з трьох сторін бистрою водою потоку, а з четвертої звідним мостом, замок міг успішно витримати ворожу облогу.

Новий замок мав партер і два поверхи. Кімнати просторі. По обох боках замку — тераси. На плоскім даху засклена кімната для соняшних купелів з душами ("Зонненбаден"). В "Зимовім саді", що притулився до підніжжя скелі по лівій стороні замку, вічна зелень. Це завдяки скляній стіні. Тут приємно провадити час за грою в круглі чи проходжуватися поміж кущами і гірськими плеканими квітами, особливо коли надворі негода. Звідси провадили сходи вниз, до купального басейну, майстерно спорудженого самою природою.

Після прилучення ("Аншлюсу") Австрії до Німеччини 1938 року, замок передано організації "Гітлерівська Молодь" ("Гітлерюґенд").

Субота 10 червня. Панує санаторійна атмосфера: відпочиваємо, їмо, спимо, відвідуємо одні других, проходжуємося по коридорах, читаємо журнали. Тому, що палець протестує проти ходження, сиджу при вікні, радіючи природою, або читаю книжку Оршана "Доба націоналізмів".

Варто, одначе, відмітити один епізод цього дня. Сидячи при вікні, заворожений красою довкілля, бачу, як із замку виходять трійками "монахи". Молоді, і, як годиться слугам Божим, босі. Голови обстрижені, схилені. Уважно ступають по кам'янистій дорозі. Але замість плащів обкутані сіробрунатними покривалами-коцами і підперезані шнурками. Ідуть у ліс. Повертаючись, несуть дрова до кухні. Ці "братчики" — це ніхто інший, як січова братія: мусять ходити в коцах, бо убрань покищо нема.

Ще тому два дні найважливіша проблема — ненаситність, залишилась тільки спогадом. Для декого виринула друга — перенасиченість, за яку треба було платити дієтою і неприємними наслідками.

В неділю 11-го червня дорога до замку зароїлася людьми. Вони приїхали автами або мотоциклями з причіпками, щоб у лісі провести дозвілля. Ми покищо мусимо задовольнитися їх огляданням з вікон замку. А до зустрічі з ними тягнуло нас мов вовків до лісу.

По полудні дир. Балицький поділив нас на три групи, бо завтра починаємо вивчати німецьку мову. Цього ж дня

приїхав з короткою візитою Ярослав Барановський; про мету відвідин нам не сказали.

Нашу увагу найбільше приковують прогульковці, особливо їхні традиційні недільні одяги верховинців. Так хотілось би вирватися туди до них, в долину, і разом з ними приємно провести час. Два місяці і три тижні перебування за дротами здавалися вічністю, тож тепер кожному хотілось бути серед них. Їхнє життя для нас було привабливе в своїх переливах звуків, барв, руху.

Четвер 15 червня приніс зміну в наш дотеперішній санаторійний триб життя. Цього дня всіх нас важать, а вагу записують. Відтак купіль і "фасунґ" взуття, білизни і сіро-чорної барви одностроїв австрійського "арбайтсдінсту" — Служби праці.

П'ятниця 16 червня виявилася для нас благословенним днем. Ранком того дня почалася на дорозі, що вела до замку, "муштра". На "шпіса" призначив, пор. Карачевський підст. Івана Марича-Мандрику.* Вертається добрий настрій. Твердим кроком вибиваємо такт маршу. "Молода дівчина з чорними очима, пшениченьку поле", — лунає пісня широким відгомоном. А за нею ллються інші, мов води рвучкого потоку. Вони спинюють авта і прохожих на дорозі близько села, які з цікавістю на нас поглядають.

Так само спиняли наші пісні прохожих кілька місяців тому на хідниках далекого Хусту, особиво, коли демонстровано проти іменування Прагою ген. Прхалю міністром Карпатської України. Цього гніву-обурення не сподівалися чехи від "спокійного" населення "Подкарпатской Руси". Це їм ніяк не подобалося. Бурхливість національного відродження не могла викликати заспокійливих рефлексій. Ідеї українського націоналізму запускали неймовірно скоро свої коріння. Із заворотною швидкістю перетворювалася "Подкарпатська Русь" на Карпатську Україну, як частина

---

*Згинув від кулі польської боївки в липні 1945 р. на плятформі поїзду між Хировом а Сяноком. Свідком був січовик Іван Улинецький, так що вбивцю заарештовано.

Соборної України. Ми були певні, що новому окупантові, Мадярщині, не вдасться знищити цього духа волі, яким було проголошення незалежности Карпатської України. Ми вірили, що з крови поляглих січовиків зродяться нові переємники боротьби за українську державу. Ми вірили, що ім'я Олекси Блистева, окружного коменданта Хустської Січі, розстріляного мадярами, буде вічно символом цієї боротьби. Про свій засуд на смерть Блистів сповістив карточкою, яку знайдено у в'язниці у Хусті, в келії ч. 44. Цю карточку приніс один із заарештованих до табору у Варю Лапоші. Її зміст: "Я, Олекса Блистів, маю 23 роки, іду на смерть за те, що любив свою Україну. Хуст 24. III. 1939". Це одна з трьох версій.

Дух Хусту відроджується тепер тут, у Гартенштайні. Крім муштри, всі обов'язково мусять вчитися німецької мови. Півтори години до полудня і стільки ж по полудні. Вчимося з підручника Берліца.

Вчать дир. Балицький, дир. Заклинський, Камінський, Лащукевич і д-р Хандрицький. В тіні овочевих дерев пансіону "Гартенштайн" проходила ця тяжка, особливо для початківців, наука. Не один жартома повторював старий вислів: "Коли б не дер — ді — дас, були б німці з нас".

Треба ще згадати, що три дні перед тим, себто у вівторок 13-го червня, пор. Карачевський-Свобода, виселив нас із замку до пансіону "Гартенштайн", на віддалі яких 200 метрів від замку. Причиною були мадярські воші, що приїхали з нами з Варю Лапошу. Коли ми після приїзду пішли спати, то мусіли залишити свої убрання на коридорі перед дверима спалень. Але воші не бути такі дурні: позбавлені так немилосердно своїх кормителів, розлізлися по всім замку, шукаючи нас. Протягом чотирьох днів опанували увесь замок. Треба було викликати хемічну ланку, яка газом винищила напасників. По трьох днях ми повернулися знову до своїх кімнат у замку.

Крім вправ, пор. Свобода влаштовував також короткі прогулянки на околицю і окраїни лісу. Про одну таку прогулянку хочу згадати.

Була неділя 2-го липня. Зараз після вечері о 4-ій год, 2-га

сотня вирушила під його проводом. Двадцять хвилин ходу лісом уздовж потоку, і ми опинилися на шлюзі, де зливалися два струмки. Як риба без води, так і ми не могли жити без співу. Задзвеніла пісня "Гей видно село..." Наш спів відбивався луною об хату, що була недалеко серед поля. І на "вийди, вийди чимскоріше до вікна" — дійсно вийшла дівчина з хати! Була струнка і, здається, гарна. На жаль, віддаль була за велика на оцінку. Проте, це й не було таке важливе.Добре, що була дівчина і що слухала наших пісень, а ми були задоволені, що є для кого співати. Якою вона була, знав Грищенко, що попередньої прогулянки висмикнувся туди ніби пити воду. Тепер, дириґуючи нами хоча дириґентом і не був, завертав раз-по-раз головою в її сторону.

Наспівавшись доволі, зійшли ми в долину, якою пропливала річка. Дорогу щойно промощували, розсаджуючи скелю. За одним закрутом показався водопад. З могутнім грюкотом і шумом спадала вода з висоти двох поверхів на кам'яну плиту і попід дорогою вливалася в річку. З дна підіймалася хмара водяного пилу, що рясно скроплювала кожного прохожого. З цікавости дехто пнеться по стрімкім узбіччю на цю гору. Звідти бачимо велику бетонову "скриню", з якої випливав підземний потік і по плитах спливав униз, творячи водопад.

До замку поверталось ми тією самою дорогою. І знову спочивали на бетонових шлюзах, і знову спів, і знову "дас юнґе Фройляйн". Цим разом останній раз.

У понеділок 3-го липня — лікарські оглядини. Випали задовільно. На вечірнім наказі майор Фрідріх*, поставний,

---

*Можливо, що з цим "нашим" майором Фрідріхом, який був у штабі 1-ої німецької ґебірґс'єґердивізії, що під час наступу загналася під Львів і була розташована у Скнилові, стрінувся Лев Шанковський, який тоді був командантом партизанського відділу — 250 людей — в Оброшині. Цей відділ не лише охоронив від спалення Бартатів і Полянку, але взяв в полон 336 польських вояків, в тому 17 старшин і підстаршин, здобув велику кількість зброї і амуніції, а 12-го вересня відбив напад поляків на Оброшин. Ґебірґс'єри (гірські стрільці) були

високого росту, присланий на місце гавптмана Штроіля, повідомив нас про виїзд до іншого місця. І дійсно другого дня ми попрощалися з Гартенштайном. Була год. 5-та по полудні.

* *
*

Не думав я тоді, що прийде колись час і я відвідаю замок. З Авсбурґу це було куди ближче аніж із Англії, але цього не можна було зробити з огляду на повоєнний хаос, а радше тому, що в Австрії тоді ще перебували окупаційні війська альянтів і про таку прогулянку шкода було й думати. Ця нагода прийша аж 1972-го року. Це вперше від весни 1939 р. я полетів відвідати континент з думкою побачити знову Гартенштайн.

3-го травня я вилетів з лондонського летовища. Летів на крилах мрій до тих місць, де в 1939 році лунали вперше по світовій війні стрілецькі і народні пісні, що елексиром були для душі, летів туди, де ми заправлялися у військовім ремеслі, де ми горіли невтишним бажанням скорого повороту на Рідну Землю, звідки ми вирушили воєнним походом проти Польщі із зброєю в руках і з візією вільної України.

Під дужими крилами турболітака було видно Женеву, околиці якої рясно жовтіли килимами ріпаку серед зелені піль. Тут у 1931 році Комісія Ліґи Націй осудила Польщу за пацифікацію селян Галичини.

Парки Льозанни стояли у повнім веснянім розквіті. Проходжуюсь вулицями цього міста. Свідомість, що тут діяла в 1917-1921 рр. наша Інформаційна Служба з ціллю здобути прихильників для визвольної боротьби України, робила його

здивовані успіхами цих перших наших партизан. Майор Фрідріх добре орієнтувався в українських справах, говорив з Шанковським на тему можливої незалежности Галичини, показуючи йому статтю у "Фелькішербеобахтер" з 14 чи 15. 9., а навіть підняв склянку з іншими німецькими старшинами і випив під оклик "Гох дер Україне"! Цікавим є теж, що за перекладача в штабі був хтось з Леґіону полк. Сушка.

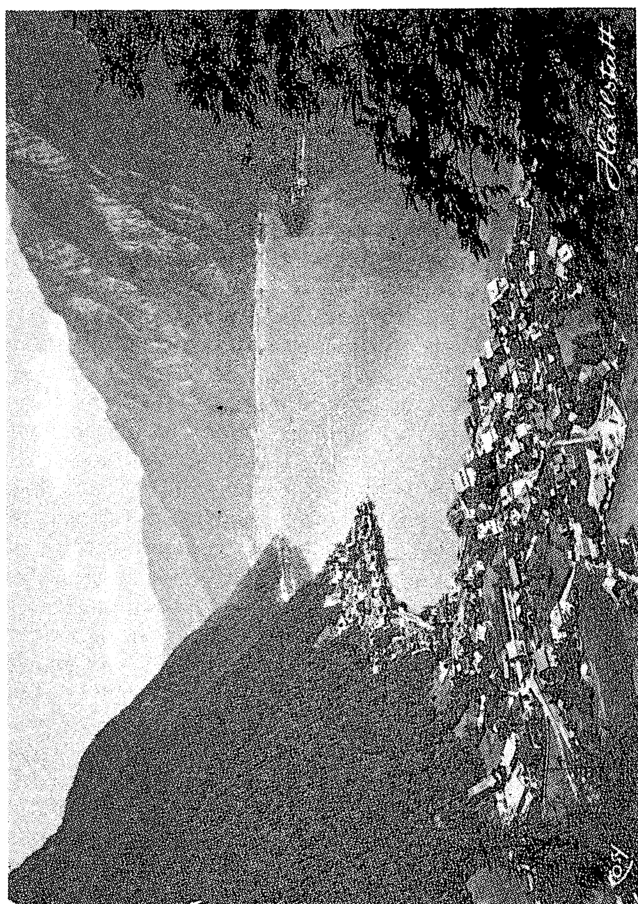
близьким. Тут знаходилося тоді також Пресове Б'юро Союзу Визволення України, в політичну програму якого лягла вимога: "Об'єктивна історична конечність вимагає, щоб поміж Західньою Европою і Москвою повстала вільна Українська Держава".

Мінхен поспішно готувався до відкриття близьких Олімпійських Ігрищ. Серед Олімпійської Оселі височіла 290-метрова вежа, а побіч неї звертала на себе увагу зелена гірка, засаджена деревами. В її надрах криється трагедія міста, що лягло в руїнах від бомбардувань під час війни. Її висипано з румовиш кам'яниць, під якими гинули їх жителі. Тепер вона — свідок гітлерівської епохи і її ненаситности, а заразом вона свідчить про відплату аліянтів за гітлерівські звірства під час війни.

Наявним доказом цих звірств залишився ще концентраційний табір в поблизькім Дахаві. Тепер тут музей. Його оглядини викликають сильні рефлексії, а великих розмірів металева скульптура — вінок на пошану жертв, споруджений у формі людських кістяків у бронзі, викликає потрясаюче враження. Тут знищували і українців, але згадки нема.

На дорозі заплянованої траси лежав ще Інсбрук. Два контрасти впадали в очі: на долах вже свіжість весни, а вгорі суворість скелястих гір, сніжні верхів'я яких виблискували сріблом проти сонця. Тут, в Канізіянумі, славнім теологічнім університеті здобув 1917 р. докторат з Богословії Їх Блаженство Кардинал і Патріярх Йосиф Сліпий. Тут після "ісходу" з Риму перебувала тепер група наших студентів-теологів, які станули по стороні ідей Їх Блаженства. Вони влаштували тут свою каплицю в українському стилі, а о. д-рові І. Дацькові ніхто не забороняв в часі Богослуження поминати Їх Блаженство як Патріярха Української Католицької Церкви.

Був гарний весняний день, коли я вирушив з Інсбруку "жуком"-фольксваґеном на зустріч із "своїми днями у Гальштатті". Війна не заторкнула його. Не переживав воєнних жахіть. Незміненою лишилась романтика містечка і природи. З закутини, що звалась Кріппенав, плянував я

Гальштатт

податись серпентинами у гори, як тоді літом 1939 р., щоб там зачерпнути духа минувшини: того, що нас тоді "поривав і ще порива". Бо чим іншим були сповнені скелі гори "Кріппенштайн"? Часом століть всякнула в них наша, вічно молода і повна пориву пластова пісня:

"Гей пластуни! Гей юнаки! Життя не жарти, не казки,
А праця, бурі і негоди! Гартуймо ж наш юнацький дух,
Юнацьке гасло: воля й рух! Ніщо нам лихо, ні пригоди!

Ці місця , там вгорі, були для мене не менш важливими, як місце народження. Вони були частиною мого життя й пережиття, хоч короткого, але ніколи незабутнього. Спогад про пережиті дні на підготовці до недалекого повороту на рідну землю стояв живим образом перед очима і душею. Правда, ці дні відійшли у минуле, а ті з друзів, що творили його, ввійшли до історії боротьби за свою державу, в більшості як безіменні, бо повстанські, вояки УПА.

Так хотілось з того місця, де наші дні проходили на вправах, зголосити звіт старому Дахштайнові, свідкові цих вправ, що "Військовим Відділам Націоналістів", відомих як "Леґіон полк. Сушка" не судилось ввійти до Львова, міста наших тодішніх мрій і закріпити за ним столичність Галицько-Волинської волості; що від дня продажнього договору Ріббентроппа-Молотова вояки цього леґіону хоч формально були здемобілізовані, фактично не демобілізувались; що вони знову взяли зброю в руки, щоб боротись проти контрагентів цього договору; що згинув у Львові командир леґіону полк. Роман Сушко*, що у Авшвіці в концентраційному таборі загинув командант І-го курення пор. Осип Карчевський-Свобода; що в цій боротьбі проти окупантів загинув геройською смертю: закарпатець пор. Іван Кедюлич-Чубчик і пор. Василь Мізерний-Валічак-Рен, курінний УПА на Закерзонні; що такаж доля стрінула і

* Вбивство виконала польська боївка АК, про що є згадка в спогадах про дії польського підпілля у Львові.

Влодка Щигельського-Бурлаку з "Летючої Естради", командира сотні УПА, що в ночі 26. XII. 1945 р. обстріляла з моздірів середмістя Перемишля і пошкодила централю водотягів, якого страчено в січні 1949 у Варшаві після схоплення в часі рейду на Захід, як колись козацького повстанського провідника Северина Наливайка; що впав на полі слави підстаршина УПА Осип Котула і багато інших, і що вони боролись з вірою, що їхня боротьба буде дороговказом для поколінь, які прийдуть по них.

Звіт цей прийшлось післати думками з долини заквітчаної яблуневим цвітом, бо насунули хмари і ринув дощ. Побіч

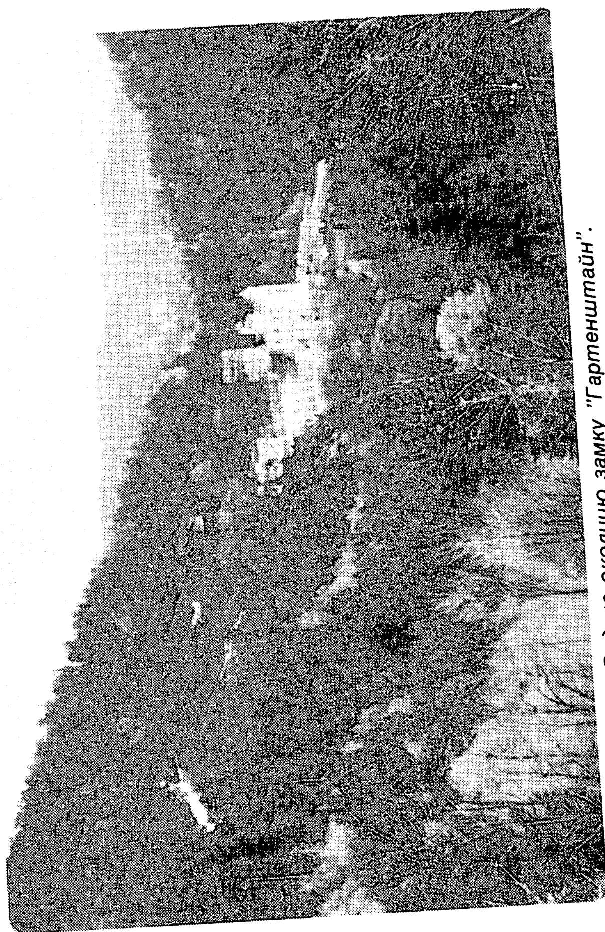

Сотенний "Бурлака"
Володимир Щигельський.

стояла таблиця з написом: Обертравн, звідки вела доріжка на Дахштайн.

З січовиків, хочу згадати ще Саблюка з Волині, якого кудись відряджено з Гартенштайну. На це прізвище (псевдо) натрапив я в книжці П. Мірчука "Українська Повстанська Армія" між іменами командирів УПА. Саблюк був командиром УПА-Південь. Це, мабуть, кол. чотар Карпатської Січі у Хусті. Саблюк був командиром куреня В. О. "Холодний Яр", що "широко вславився своїми побідними боями з німцями і большевицькими партизанами в Уманщині, Вінничині і Кам'янець-Подільщині".

Хоч-не-хоч, через дощ і хмари, що закутали гори, довелось змінити плян і вирушити на побачення з Гартен-

Вид на околицю замку "Гартенштайн".

штайном. Дорога проходила околицями, де накручувано відомий фільм "Ди Савнд оф Мюзик" з Юлією Ендрюс. Та вернімся, Шановний Читачу, ще трохи до Гальштатту. Варто. Його ж назва була знана на наших землях. Це було в сиву давнину, між 1000 і 700 роком до Христа. Роки ці носять назву доби *гальштаттської* культури. Тоді, в цей липневий день, коли ми маршували над ранком вулицею Гальштатту, припускаю, що ніхто з нас не знав, що ця оселя пов'язана з минулим наших прапрапредків. Вона витиснула печать на европейській культурі, в тому і на нашій. Про це свідчать розкопи також і в Карпатській Україні, звідки ми саме прибули. Блискуча чорна кераміка з характеристичним орнаментом, — це був "український гальштатт". Про цю культуру наш археолог проф. Пастернак у своїй "Археології України"* писав так: "У той час, коли в Подніпровії і на Поділлі в Залізній Добі жили хліборобські нащадки трипільських племен..., великий вплив на населення західньо-українських земель мали дві центрально-европейські культури, які різними шляхами й способами просякли у Східню Европу".

"Одна з них, гальштаттська культура, прикметна для переходової доби від бронзи до заліза, дістала свою назву від великого іллірійського погребища в місті Гальштатті над оточеним горами Гальштаттським озером у Долішній Австрії, де вже в 1846-1864 рр. Е. Сакер, директор цісарського Кабінету старовини у Відні, розкопав 993 кістяково-тілопальні поховання з 6.000 предметами Ранньої Залізної доби. Альпійський Культурний Центр, багатство якого спиралося на видобуванні соли в самому таки Гальштатті і на торгівлі нею в суміжних краях в обмін за скляний посуд, бронзовий посуд з фіґуральними прикрасами виробами з бурштину, мав великий вплив на розвиток культури Европи в Ранній Залізній добі. Звідтіля, з альпійських іллірійськими племенами заселених країв, нові модерні форми та ідеї різних ділянок

*Ярослав Пастернак: "Археологія України". Наукове Т-во ім. Шевченка, Торонто 1961, ст. 414.

матеріяльної культури поширювалися по цілій Европі".

А тепер в дорогу. Мабуть, на 15-му кілометрі лежить Бад Ішль, що його звуть серцем цього району. Це курортне містечко, славне з того, що в ньому брав купелі "сам" цісар Австрії, коли цісарева воліла "карльсбадські води", як це співається у нашій пісні. Звідси до Вайсенкірхену ще, мабуть, 160 кілометрів. Заїжджаю до нього ранком. Спершу на залізничу станцію, де тридцятьп'ять років тому у місячну ніч висіла січова братія, звільнена з мадярського полону. Станція світила пусткою. Тож оживлюю її образом-спогадом червневої ночі 1939 року.

Відтак заїжджаю в містечко. Всюди святочний спокій, бо неділя. Мала процесія проводить священика з парахіяльного будинку до церкви. Довідуюсь про дорогу до Гартенштайну, і спрямовую туди свого "жука". Дорога вузька і крута, то виходить на височину, то знову збігає вниз, у ліс. Нарешті місток. Пізнаю його. Тут стояла стійка, не пускаючи цікавих до замку. Тут ми повисідали з авт і пішки помандрували до нього. Та цим разом іду не до замку, а вгору до села, що ось зараз на краю кітловини. Тоді до нього вступ був нам заборонений. Спиняюсь на половині дороги. Звідси прекрасний вид на долину. Посеред неї стояв "він" — замок Гартенштайн! Стояв мовчазний, гордий. І осамітнений. Поспішаю назустріч йому — і своїй молодості. Поразка Німеччини припечатала і його долю. Мабуть, довгі роки був залишений напризволяще. Двері були зачинені, бо неділя, але будівельний матеріял у дворі вказував, що провадиться ремонт. В пансіоні, де містилася колись команда, тепер був "ґастгоф"-ресторан Гофміллера. Тому що була неділя, був замкнений, отже не можна було довідатися про життя Гартенштайну після нашого виїзду з нього.

В основному нічого не змінилося в його довкіллі. Так само як колись нісся долиною шум потоку, що розбивався об скелясті стіни замкової гори; так само кружляли яструби над лісом; такою самою зосталася доріжка через ліс, якою, як колись, виходжу на поля, і так ж сама хата. До того всього

здається, що і я той самий, що тоді був. Завдяки цій незмінності все було таке близьке, привітне і дороге своєю пов'язаністю з історією творення "Леґіону полк. Сушка".

Замок Гартенштайн був його гніздом!

З цього гнізда ми "вилетіли" 3-го липня 1939 року після 24-ох днів пребування.

ГАЛЬШТАТТ — ГНІЗДО ЛЕҐІОНУ ПОЛК. СУШКА.

Дев'ять вантажних військових авт мчались кудись у ніч. Краса краєвидів у місячнім світлі не давала заснути. Перед Лінцом авта спинилися, щоб покріпити нас гарячою зупою, а перед світанком вдруге, на чай з румом, бо холод від скорого бігу авт починав таки добре дошкуляти.

О год 4-ій ранку 4-го липня колона спинилась над якимсь озером. Тут маґазин і кухню навантажуємо на моторове судно, а самі рушаємо пішки. По 4-ох кілометрах маршу проходимо безлюдними вуличками сплячого містечка Гальштатт, що притиснулося до підніжжя гір. Заходимо в ліс до касарень в Обертравні, звідки, по відпочинку вибираємось в дальшу дорогу. На величезнім скелястім масиві високо вгорі виднівся хрест. Там десь було наше місце. Вузенька доріжка звивалася серпентиною між прорубом лісу, а над нею тягнулися линви висячої залізнички.

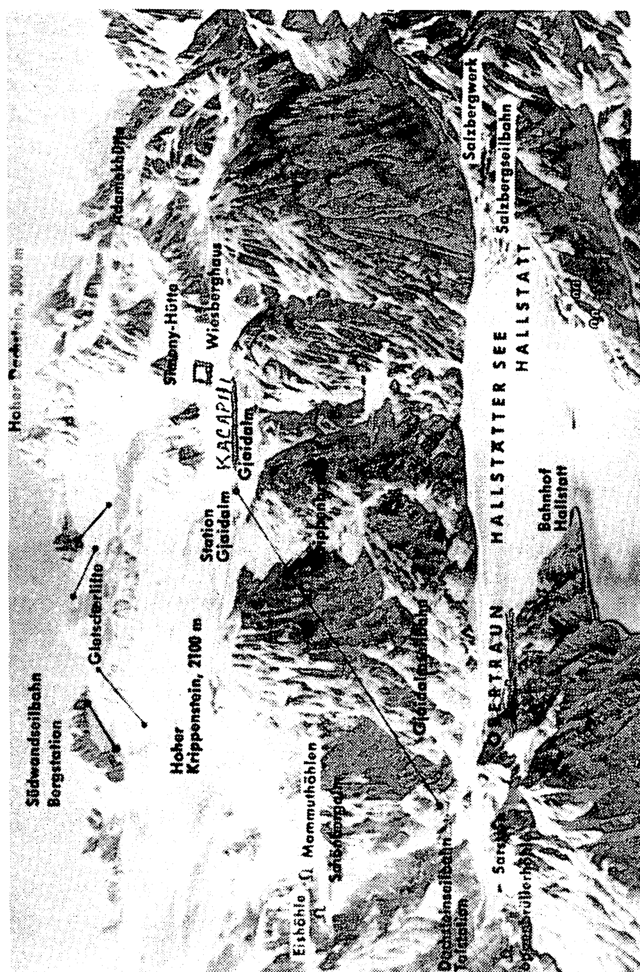
По тяжких трудах о год. 10-ій ранку доволоклись 145 січовиків, відвиклих і взагалі не призвичаєних до такого рода маршу, до табору "Кріпенав" на висоті 1600 метрів. На площі, засіяній численними брилами скель, стояло вісім дерев'яних бараків, вкритих червоною бляхою. Були це "Ґебірґс-єґер казерне" для вояків гірської артилерії. Повз касарні провадила доріжка на верхів'я Дахштайну.

Поміж голими, сіро-білими скелями, на яких видно було вікову різьбу таких майстрів як вітер, сонце, дощ, сніг, мороз, простелявся жереп, що оживляв суворість довкілля. Де-не-де видніли сосни та смереки, але були й незабудьки, які радували наші очі. Глянути в далечінь, то лиш голі верхів'я сірих гір, через які пливли хмари. Місцями білів сніг. Не господарем, а гостем було там сонце, що приємно проводило час з прогульковцями, яких альпійське "гой-ра-ля-ля-гу-гу" ці гори підхоплювали і несли розливами гомону.

Над табором, на висоті 500 метрів вище, навис велетенський скелястий масив — верх сіро-голої гори Кріппенштайн; 1990 метрів висоти. На її верху стояв той великий хрест, що його ми бачили з касарень в Обертравні. В далині було видно володаря цих гір — Дахштайн. Всевладна там зима прикрасила вічним снігом корону цього велетня, 3.000 метрів заввишки.

Після сірого життя за дротами це сіре довкілля, хоч і величне, не викликало у нас захоплення. Відірвані знову від від світу, ми поглядами верталися в долину. А там зелень лісів, і в їх вінку сіро-сталевої барви озеро Гальштеттер Зее, 130 метрів глибини. Його плесо розтинали моторові човни й каюки. Їхній рух найбільше притягав нашу увагу, бо там були люди. Їх бракувало нам тут до цієї краси. Ми, сини широких рівнин, золотих піль, зелених Карпат, не почували себе добре серед цеї високогірської альпійської природи, що якось тяжко на нас дихала і дивилася суворо своїми скелями. Легені пришвидчено втягали розріджене повітря, від якого богато зослаблювались. До того ще й комашня немилосердно кусала, так що про опалювання не могло були й мови. Єдиним лучником із живим світом була линвова вагонетка-плятформа, якою доставляли нам харчі з касарень в Обертравні.

Великою несподіванкою була для мене зустріч на цьому відлюдді з повітовим провідником, з яким я востаннє говорив у листопаді 1938 р. в справі нелеґального виїзду (разом з ним і М. Ласкою) до Данціґу, а звідти до Відня, щоб дістати там військовий вишкіл і потім переїхати в Карпатську Укра-

Довкілля Гальштатту.

їну. Уникаючи арешту, він несподівано зник з Польщі, не повідомивши мене. Як я дістався в Карпатську Україну, через почуття вини, не розпитував. Свого жалю до нього я не виявляв, навпаки, був задоволений, що обставини так "щасливо" склалися, що я дістався до Хусту і був свідком і учасником великих історичних подій, а він цього щастя не мав. Тепер він прибув сюди із старшинського вишколу в Завберсдорфі, біля Вінернойштату в Австрії.

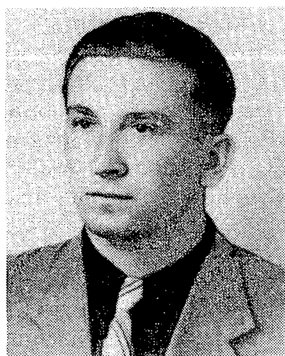
Крім нього, приїхали ще: шкільний товариш з ґімназії Я. Вислоцький, студ. медицини,в ролі санітара, пор. Мартин Мізерний-Валічак, знаний підчас війни як Рен, курінний УПА на Закерзонні, чот. Павло Сосновський з Волині, який перейшов п'ятимісячний основний "вишкіл дисципліни" в концтаборі у Березі Картузькій, чот. Іван Стебельський-Кедюнич з Дрогобича і чот. Івач Свистун із Закарпаття. Лікарем був д-р. Р. Лебедович, який перебував в касарнях в Обертравні. В 1931 р. був засуджений у Львові на 8 місяців в'язниці за приналежність до УВО-ОУН.

Другого дня вони почали з нами військовий вишкіл, який змінив цілковито наш настрій. Навчання тривало до 10-го липня. Того дня перед вечером курінний пор. Карачевський призначив мені половину роя, з яким я відійшов на озеро, де ми всю ніч аж до ранку вивантажували з суден доставлений із Відня ладунок: двадцять великих важких скринь, мабуть, з крісами, дві паки набоїв і чотирнадцять шатер. Їх ми перевозили до лісу в Обертравні.

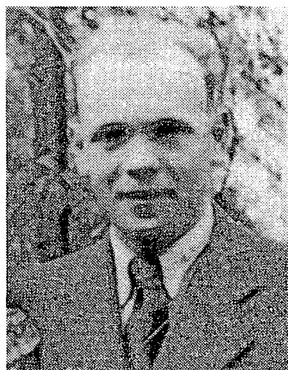
Був уже ясний день, як ми, змучені і цілковито перемоклі, пішли спати. О третій годині по полудні ми знову взялися до праці. Затягнувши дві польові кухні під дерева, почали ро'бивати шатра на досить великій прямокутній площі, оточеній шпильковим лісом, що прилягав до стрімких стін Альп. У цім лісі часто можна було бачити скелі, іноді розміру великої хати, що, зірвавшись, скотилися в ліс, і там спокійно спочивали. Під час нашого побуту, переважно по дощі, можна було чути, як відірвані скелі падали із страшним грюкотом в долину, ламаючи сосни, що стояли на їх бігу, мов стебла збіжжя.

пор. Василь Мізерний-Валічак

чот. Іван Стебельський-Кедюнич.

др. Роман Лебедович

11-го липня по полудні цілий табір залишив Ґебірґс'-еґер-касарні і розташувався в цих 14 шатрах, по 10 осіб у кожному. Причиною цього переселення мали ніби бути маневри німецького війська. Тут почався вже тереновий вишкіл, який тривав кожного дня від години 7-ої ранку до 11.30 перед обідом. Брак фізичної заправи давався сильно взнаки. По обіді о год. 2-ій починався "духовий вишкіл":

преса, українознавство, легкоатлетика, гри. Від високогірського клімату під Кріппенштайном хлопці почували себе охлялими, "хворіли" на сплячку. Розташований в долині, Кріппенав завдяки низькому положенню позитивно впливав на фізичний стан кожного. Хвороба сплячки відразу щезла.

25-го липня від ранку падав дощ. Це на долині, а на горах — сніг. Всі були раді, що вдалося оминути вліті зиму.

Цього дня прибули на інспекцію німецький генерал-поручник Ендерс з адютантом і сот. Ріком Ярим. Цього разу ми стали до збірки в самих спортових штанцях. Не зважаючи на проймаючий холод, відбувся на сильно розмоклій поляні показ легкоатлетичної заправи, який пройшов задовільно. Зараз по показі насунули хмари, які вилляли на табір цілий резервуар води, так що решту дня ми приємно провели в шатрах, у святковому настрої, тим більше, що ніяких зайнять вже не було.

27-го липня в полудень прибуло до табору 18 "рекрутів", котрі недавно втекли з Карпатської України. Оповідали нам про те, як мадяри переслідують населення.

На другий день табір відвідав якийсь поручник-оберляйтенант з Берліну і провів інспекцію вишколу. Крім того до табору навідався пор. Юрко Лопатинський.

30-го липня прибула до табору група людей. Було їх вісім. Одягнені в цивільне. Оглянули нас, шатра, довкілля і — відїхали.

У пятницю 4-го серпня вони знову прибули до табору з оберляйтенантом Якобом, симпатичним молодим старшиною. Вістка з попередніх днів, що це підстаршини, які мають бути нашими інструкторами, виявилася правдивою. Від цього дня ми оживляли ліс вправами у наступі, відступі, зв'язку, у здобуванні об'єктів, мостів; лазили ми по соснах і т.д. Вправи тривали від 6-ої години ранку до 12-ої і від 2-ої до 5-ої по полудні.

Контакт з людьми із Обертравну був суворо заборонений. А вони вешталися в околиці нашого табору, намагаючись довідатися, хто ми такі. Стійкові при брамі мали наказ на їхні запити крутити головами, здвигати раменами

або відповідати "ніхт ферштеген". Але вони конче бажаючи дізнатися звідки ми, бралися на штуку і вичислювали держави. В таких випадках був наказ говорити "чехо-сльовак". Чи вірили — невідомо.

Польська розвідка або знала про наш вишкіл, або тільки підозрівала, але Польща обвинувачувала Німеччину у переведенні нашого вишколу, про що можна було довідатися з преси по війні.

В неділю 6-го серпня рано-пораненьку табір у кількості 163 вояків перемаршував під зливним дощем знову до бараків гірської артилерії. Та тепер кожний вертався туди радо. Недавній сніг виявився нашим приятелем: винищив усю комашню, що кусала не менш дошкульно від мадярських вошей. А, крім того, ми вже закліматизувалися. Нерівний, поперетинаний розколинами і гострими гребенями скель терен, вимагав бистроти і спритности серни.

Під час спочинку питаюся інструктора, якому я був за перекладача, скільки будуть нас вишколювати? Каже, що чотири тижні. — А відтак вертаєтеся до своїх частин? — питаюся. — Ні, — відповідає. Ми їдемо з вами на Польщу.

Не хочу вірити, але він запевняє мене словом чести, що говорить правду.

Чи можете собі уявити, що діялося в душі, коли почув я такі слова? Чи можна описати радість з цього приводу? Вона розпирала груди. Від неї кров у жилах переливалась бурхливим потоком, бож за місяць ідемо на Польщу. Із зброєю в руках! Так саме хотілось вертатися мені, коли я проскочив кордон в дорозі на Карпатську Україну.

Цією радісною вісткою ділюся з хлопцями, які так само радісно її сприймають.

Неділь і свят для нас не існувало. Щодня на вправах. Ми вже горіли вогнем Великого Дня повороту. Нас ждали Карпати, очікувала Галичина. А там далі і Київ, — думав кожний, бож події розвивалися несамовито шалено. Як же ж інакше може бути?!

В неділю 13-го серпня під час вечері прибула до табору група наших старшин із старшинського курсу. Дивлюся і

очам не вірю. Аж кров мені ударила в голову від несподіванки: між прибулими пізнаю Федореска (мав закінчену польську старшинську школу), односельчанина і кревного. Коли творилася Карпатська Україна, перебував у Данціґу. Тепер призначено його командантом 4-ої чоти, в якій я був ройовим.

Разом із пор. Федореском прибули: закарпатці — пор. Іван Кедюлич-Кубаричев, пор. Іван Небола, чот. Ю. Кулєнда, чот. Каляйчук, чот. Лошакун-Пісонос, буковинець чот. М. Григоренчук, Ґрінвальд, галичани: пор. Евген Гутович-Норим, пор. Петро Фіґура і пор. Щуровський-Александреску-Безіменний.

пор. Іван Кедюлич-Кубаричев

пор. Іван Небола

На другий день прибуло ще 40 новобранців, які втекли з Карпатської України. Треба згадати, що ще 3-го серпня спрямовано до нашого табору 15 втікачів-закарпатців, з чого ми всі раділи.

18-го серпня задрижали скелі Кріппенштайну. Здригнулися від гуку ґранат, заянчали від скорострільного вогню, від свисту рушничних куль. Такої могутньої серенади не можна почути на рівнинах. Вона збудила вічно мовчазні, суворо-сірі гори. Одні другим передавали зловіщу музику

скорострілів, дзявкотіння машинових пістоль, вибухи мін та ґранат, що, злившись в один акорд піднімалися із страшною луною у піднебесні простори.

На третий день затихла ця пекольна музика. Була неділя 20-го серпня. Коли запав вечірній присмерк, усі ми подалися на вершок недалекої гори. В день з цього місця розгортався незабутній краєвид на околицю Гальшатту і його озеро. Та бувало й інакше, коли всю кітловину заливало море білих хмар. Одні спочивали спокійно, інші, що вище, плили сонливо в далечінь, а ще інші кружляли у вирі. Серед цього молочно-оксамитного моря хмар вирізблювалися від блиску сонця жовто-сірі острівці, що творили фантастичний світ. Це — вершки гір. Вітер гнав кудись у безвість це біле покривало хмар, що оповивало всю долину. А коли відпливла остання хмара, тоді розгорталась чудова панорама природи.

У цей вечір ми уставилися тут півколом. Вогник сірника, і за хвилину бухнуло полумя ватри високо вгору. І разом з ним понеслося: "Ще не вмерла Україна". Сильний вітер підхопив цю пісню віри і присяги і поніс її на своїх рвучких крилах туди, куди у цю хвилину летіли думки нас усіх. З-за гори викотився місяць. З цікавістю приглядавсь до сірих постатей з бронзовими від заграви лицями, що в цю святкову хвилину гартували свої душі вогнем завзяття і любови до своєї поневоленої Батьківщини перед походом на Польщу.

Розжарені шпильки золотом кружляли довкруги пор. Карачевського-Свободи, який говорив про значення ватри. Нав'язуючи до Визвольних Змагань, закликав нас бути вірними заповітам батьків, не похитнутись у боях за волю України. Ніжно розливався в супроводі ґітари тенор стр. Миколи Німчука у пісні "За байраком байрак". Таємна сила ватри надавала емоції деклямації стр. Юрка Тромпака, нашого улюбленця з Карпатської України, коли рецитував він "Кавказ" Шевченка. Скеля скелі передавала сильним відгомоном деклямацію естрадівця Вігорчука "Баляда про побратима" Л. Мосендза, з її заповіддю: "До тебе, Рідний Краю наш, ми вернемось! Чекай!" А потім стрілецька пісня за піснею...

Вишкіл закінчено. Ніч пройшла спокійно, без алярмів, без нічних маршів по всіяній камінням доріжці в напрямі Дахштайну. Лягаємо спати з великими надіями.

У понеділок 21-го серпня остаточно оформлено наш курінь. Операційні бази: райони Карпат. Курінь поділено на дві сотні, по дві чоти. Кожна чоти складалася з трьох роїв і 4-ох ланок: розвідчої, піонерської, зв'язку і санітарної. Рій мав 13 стрільців, ланки по 5, а санітарна 2-ох. Загальний стан чоти складався з 56 стрільців, чотового-поручника і його заступника. Узброєння: 47 крісів, 3 скорострілі, по дві ґранати, 56 револьверів калібру 9 і 6 машинових пістоль системи Берґмана.

Командантом 4-ої чоти був пор. Федореско, а заступником — чотар Каляйчук. Мені призначено ланку зв'язку 4-ої чоти. Прізвища зв'язкових: стр. І. Мяч, з Юґославії, Михайло Луців і Іван Улинецький — обидва з Карпатської України, та Іван Павлишин з Галичини.

Курінь пізніше доповнено курсантами Юнацької Школи, коли його перекинено до Бруку ан Ляйта, так що повний його стан становив 300 вояків.

О год. 4.15 цього ж дня троє старшин і 20 стрільців, тобто всі 4 ланки розвідки, відмаршували з табору. Решта куреня ще залишилася, але всі складові частини чот спеціялізувалися далі у своїх ділянках впродовж двох днів.

В середу 23-го серпня о год 4-ій ранку — алярм. Поспішно збираємося. Після сніданку збірка, останні зарядження пор. Свободи і о год. 6-ій залишаємо табір з піснею карпатських пластунів:

"Гей-гу, гей-га,
Таке то в нас життя,
Наплечники готові,
Прощай моє......

Але дівчат не було, тож і прощатись не було з ким. Їх заступило безслівне мурмурандо. А зараз потім грімко: "Сьогодні помандруєм...." Тут крився увесь зміст радости і райдужних надій. Це була наша прощальна пісня Альпам.

У ПОХОДІ НА РІДНУ ЗЕМЛЮ.

У касарнях в Обертравні "відмундуровуємося": віддаємо чеські військові однострої, а вдягаємо хто цивільне вбрання (як має), хто австрійського арбайтдінсту (Служба Праці).

Перед вечором ми вже мчали у військових вантажних автах до Бруку над Ляйтою, де ми спинялися 6-го червня на станції після звільнення з мадярського полону. Приміщено нас у "піонір-касарнях". Там ми застали багато втікачів з Карпатської України, з яких зформовано другий курінь, під командою пор. Евгена Гутовича-Норима. Простору було доволі, бо це був великий поліґон.

Пор. Гутович закінчив старшинську школу при польськім війську, пластун, займався культурно-освітньою працею в Дрогобичі. Будучи членом ОУН, переносив через Гуцульщину "Сурму" до Галичини. Під час одної такої "прогулянки", на хату де він ночував, наскочила польська поліція, та, на щастя, не знайшла захованої в сіні "літератури".

Як опинився він в Альпах? Був серпень 1938 року. Одного дня увечорі зайшов до хати його родичів зв'язковий, який передав йому наказ від Зенка Коссака, члена Крайової Екзекутиви, негайно від'їхати на Карпатську Україну, шляхом на Турку. Темп був "воєнно-мобілізаційним": дві години. О год. 10-ій Гутович вже їхав поїздом до Турки. Прибувши туди по півночі, зайшов, згідно з інтрукціями, до адвоката Михай-

пор. Евген Гутович-Норим

лова, який вже був поінформований про ті відвідини. Другого дня він сконтактував його з директором Союзу Кооператив Степаном Спринським, ґімназійним товаришем, колишнім теологом. Той негайно дав йому провідника, з яким помандрував до села Недільна, де парохом був його шкільний товариш о. Петро Липин. Вночі 70-літній батько о. Липина відпровадив його до сусіднього села і передав якомусь селянинові, з яким негайно вирушив далі, до прикордонного села, де священиком був товариш о. Липина. У нього він перебув день в стодолі, а на світанку під опікою провідника Столяра попрямував до кордону, на якому опинилися по годині ходу. Позначений був досить широким прорубом. Тут залягли в кущах і ждали. По яких 20 хвилинах надійшли два польські прикордонники. Коли вони відійшли, провідник заявив Гутовичеві, що він хоче піти з ним на Карпатську Україну. Гутовичеві вдалося відмовити його від цього, кажучи, що він ще напевно буде потрібний за провідника, бо це лише початок переходів. Попращавшись, кинувся бігом через проруб, щоб поринути в гущавині по другім боці лісу. По двох годинах натрапив на потічок, сів відпочинути, підкріпився хлібом зі сиром і водою з потічка, і знову в дорогу. До Пряшева. Чи не по п'ятьох годинах ходу натрапив на село. Зайшов до хати

під лісом. Назустріч вийшла жінка і спитала, чи він один з тих, що приходять з Галичини будувати Україну. Тяжко було зорієнтуватися Гутовичеві, що і хто криється за цим питанням: українка чи москвофілка? Дати щось зїсти відмовилася, але все таки дала кусок вівсяної паляниці, взявши за неї 25 польських ґрошів. Ідучи дальше краєм лісу, стрінув дівчину, що збирала гриби. Від неї довідався, що в селі є родина учителя, гарні люди. Не довго думаючи попрямував туди вказаною дорогою. Ввійшовши заявив учителеві, що він щойно перейшов кордон і хоче дістатися до Пряшева. І дійсно, обоє господарі виявилися приязними, гарно його прийняли, навіть віддали кімнату, щоб відпочинув. Перевтомлений Гутович негайно заснув. Та з приємного, але короткого, сну вирвали його шлункові болі. У вбиральні він побачив на стінах наліплені сторінки часопису, видаваного Обществом ім. Качковського, з протиукраїнськими статтями. Коли вернувся до хати, учитель почав його розпитувати, якою дорогою він дістався на Чехо-Словаччину, хто його післав, до кого іде, що має робити, скільки ще прийде і т.д. Після цієї розмови і з настанням ночі, коли вже всі поснули, Гутович тихо проліз через вікно і подався у ліс. Ішов яких 15 км. За цей час настав день. Зайшов у село в якому була залізнича станція, купив квиток і всів до поїзду, що їхав до Мукачева. В мукачівському монастирі ігуменом був о. Бурдяк, родинний знайомий і шкільний товариш батька Гутовича з ґімназії. За сердечною зустріччю прийшло розчарування. Вислухавши Гутовича, старий ігумен заявив: "Сину, вертайся до хати, бо з того і так нічого не буде". Після такої поради, Гутович потелефонував до дрогобичанина Левка Крися (Кріса), який перебував у Пряшеві, і другого дня приїхав по нього автом. Звідти замість сподіваного виїзду до Ужгороду, виїхав з полк. Головінським, на вимогу полк. Сушка, до Відня. В кінцевій стадії опинився на старшинськім курсі у Завберсдорфі, а відтак над озером Хімзее в Баварії, звідки прибув до Леґіону.

31 серпня. Курінь у великім піднесенні. Здаємо до маґазину свої одяги і виказки. Значить, їдемо! З радістю вдяга-

ємо фарбовані однострої колишньої чеської піхоти. Нетерпляче ждемо виїзду. Хотілось би вже бути під кордоном Польщі, щоб першими вдарити по прикордонних заставах. А тоді прямувати на Львів!

Та цей день так і скінчився на наших гарячих бажаннях.

* *
*

Історичний ранок першого вересня 1939 року був подібний до попередніх. У касарнях було спокійно. Ніщо не виявляло особливости, того дня, його далекосяжних наслідків в історії світу. Як і кожного дня о год. 5-ій ранку вставання, миття, молитва. Після сніданку курінь вийшов на вправи. Був погідний, соняшний день. Будучи приділений на два дні до канцелярії куреня, закінчую картотеку. В тім на касарняній площі розлягається якийсь крик. Виходжу з канцелярії куреня, дивлюся довкруги. Площа безлюдна. Крик, що заливає всю площу, виривається з радіо-голосника, що на стовпі. Пізнаю голос Гітлера. Слухаю затамувавши віддих. По закінченні промови біжу темпом стометрівки до канцелярії і, задиханий кричу: "Війна! Війна з Польщею! Почалася сьогодні ранком о год. 5.45. Німецькі літаки збомбардували всі важливі військові об'єкти, а армія перейшла польський кордон!"

Того дня на цілому фронті, що простягнувся від Балтицького моря по Шлезьк, а від півдня через Лемківщину, наступало 56 німецьких дивізій, на чолі з дев'ятьма панцерними дивізіями, проти тридцяти польських, які відступали в хаосі. Летунство бомбардувало комунікаційні лінії і важливі стратегічні об'єкти. Оточені між Варшавою, Лодзею і Радомом ці дивізії знищено або взято в полон. Частина польської армії втікала, разом з урядом, до Румунії шляхом Перемишль — Львів. Гітлерові йшлося про показ перед світом нищівної сили модерно озброєної німецької армії.

Радіємо невимовно. Бо і як же ж не було радіти?! Ми вірили, що з нами в цій хвилині раділа Галичина і Волинь, батьки і молодь. Вони бачили як у заграві пожеж і гуркоті

родилася воля українського народу. Цього величного образу і цих переживань не був у силі знищити ані в'язницями, ані шибеницями польський окупант.

Зеленосвяточні процесії на стрілецькі могили і сліди від обстрілів, що ними довго рясніли мури кам'яниць Львова та інших міст, глибоко западали в молодечі душі воєнного покоління. Вони пригадували їм про великі дні змагань української нації за свободу. Вони запалювали їх бажанням чину. Вони провадили їх в ряди Організації Українських Націоналістів, яка в короткому часі вкрила залізною сіткою міста і села західньої України. ОУН була тією кузнею, яка гартувала молодь вогнем найвищої любови до своєї поневоленої Батьківщини і таким же вогнем ненависти до всіх її окупантів.

Тож зовсім природньо, що війну з Польщею ми тепер привітали не лише як кінець окупації ЗУЗ, але також як можливість реалізації заповітів батьків і своїх задушевних мрій. Ми вірили в тій хвилині, що з днем 1-го вересня прийшов кінець польському пануванню на наших землях і що володарем тих земель може бути тільки український нарід. Коротко тривала радість Варшави із знищення державности Карпатської України. Коротко тривала "вспульна ґраніца з венґерскім братанкем". Всього п'ять з половиною місяця. Тоді то спікери польського радіо захлиналися від радости, "же ужонд Волошина уцєкл до Румунії", і це в той час, коли наш уряд відкинув мадярську вимогу капітуляції і відбував у Хусті своє історичне засідання, на якому проголошено незалежність Карпатської України. Не припускали вони, що незабаром — о іроніє долі! — прийдеться польському урядові втікати теж до Румунії і не вернутися по війні до Варшави. Перший вересень був початком кінця польському "моцарству".

Все йшло обертом! У 1934 р. Гітлер і Пілсудскі підписали договір про ненапад, а видача полякам Миколи Лебедя, члена ОУН, що підготовляв атентат у Варшаві на мін. Пєрацкого, була наявним доказом прихильного відношення Гітлера до Польщі. У 1937 р. двічі, а також у 1938 р. знову —

Гітлер і Ріббентроп запевняли польський уряд про діючу силу цього договору. Ще 30-го січня 1939 р. Гітлер відмічав у Райхстаґу 5-ліття цього договору і заявляв, що приязнь між Німеччиною і Польщею є одним з певних і випробуваних факторів у політичнім житті Европі. І ось нині, першого вересня 1939 р., став безвартісним папірцем, тому що Польща, мовляв, не погодилася, в першу чергу, на коридор до Східньої Прусії.

З південного крила наступала армійська група "Південь" під командою фельдмаршала Рундштедта, що складалася з 8-ої, 10-ої і 14-ої армій. Ця остання мала 210.000 вояків під командою ґен. Ліста. До її складу входив 18-ий корпус, очолюваний ґен. Баєром, колишнім інспектором австрійської армії (перед "аншлюсом"), з яким посувався наш Леґіон.

В зв'язку з проголошенням війни Польщі, курені стали готуватися до виїзду. Після вечері наказ: "Нікуди не виходити із своїх кімнат, кожної хвилини бути готовими в дорогу!" Лягаємо спати в одностроях.

Та сон не приходить. Думками ми на рідних землях. Хотілось би вже там бути! Як головокружно розвиваються події. Ще так недавно незабутні дні в Карпатській Україні, відтак "незабутні" два з половиною місяці за колючими дротами, виповнені садизмом мадярських гонведів, а тепер ось по не цілих трьох місяцях після залишення Варю Лапоша, ми в поході на Польщу! Неначе в мальовничому калейдоскопі змінявся образ нашого життя.

Опівночі алярм і збірка... але тільки для першої сотні 1-го куреня. На затемнену площу (введено вже "Фердункелюнґ") в'їхали автобуси і забрали обидві чоти. Заздримо їм того щастя бути першими!

Ніч так і проминула в очікуванні виїзду. Це сталося аж о год. 10-ій перед полуднем, і 2-га сотня під командою пор. Фіґури-Возняка залишила касарні Бруку. В кожному автобусі поміщено 29 стрільців, крім цього приділено нам — чорт зна пощо — брунатного штурмовика із СА (Штурмабтайлюнґ) в характері "гітлерівського ока" і підстаршину-інструк-

тора з Вермахту. Дорога вела через Братиславу. Сильні змоторизовані частини німецької армії мчали дорогами словацької держави на схід.

Не пригадую, в якому місці ми пересіли з автобусів у військові криті брезентом авта і з дуже малими зупинками їхали далі, разом з колонами німецького війська. Серед них їхали десь там спереду — про що ми не знали — сот. Ріко Ярий і пор. Ю. Лопатинський. Сот. Ріко Ярий був німецького походження, з родини колоністів. Студіював в австрійській військовій академії, під час першої світової війни служив в австрійській армії. По розвалі багатонаціональної австрійської імперії вступив до Української Галицької Армії, в якій командував 2-им кінним полком 1-ої кінної бриґади, а по війні був членом Проводу УВО й ОУН.

2-го вересня. Год. 2-га по півночі. В світлі рефлекторів можна було прочитати напис: "Спішска Нова Весь". За цим містечком зупиняємось, висідаємо і зараз таки при дорозі лягаємо в траву спати. Встаємо зі сходом сонця і готуємося до дальшої дороги. Несподівано надїжджає перша сотня, яку ми, мабуть, перегнали під час якогось постою. Після сніданку рушаємо далі в дорогу. Завважуємо, що темп їзди зменшується. Оминаємо безкінечну валку підвод. Це були табори словацького війська.

Далеко цього дня ми не заїхали, бо в селі Маркушівцях авта завернули до фільварку. Тут ми й розтаборилися в його забудуваннях. По полудні несподівано з'явився серед нас майор Демель. Ми завжди радо вітали його появу.

Невідомо чому курінь просидів у Маркушівцях ще й наступний день. Це було 3-го вересня, день, коли Англія і Франція проголосили війну Німеччині. Від тієї вістки наші супутники похнюпилися. Ми були дуже невдоволені ізза цього дармування часу в Маркушівцях. Аж на другий день, 4-го вересня о год 6.30 по полудні виїхала перша сотня, а по півночі друга. Кількадесять кілометрів за Пряшевом о год. 5 ранку авта задержалися на пасовищі біля дороги. Перші дві чоти, які прибули сюди скорше, встигли вже розбити шатра, так що ми могли відразу піти спати. Вирвав нас зі сну проти-

летунський сполох. Вибігаємо із шатер і глядимо угору. Високо над нами плив літак у сторону Польщі. Супроводжуємо його зором, аж поки не закрив його ліс, що ріс по другій стороні дороги. Щойно він щез, пролунав наказ: — "критися!" Дехто чкурнув до шатра, більшість кинулась у ліс. Ледве сховавшись під деревами, зауважуєм, що з півночі наближається той самий літак. Пливе низько понад деревами з вилученими моторами. На крилах польські знаки. І враз серії скорострільного вогню по шатрах і автах. На щастя, обійшлося без жертв. Шкода, що так прогайновано нагоду і не відкрито по ньому вогонь. Залишаємося в лісі, бо ану ж повернеться, лише тепер уже під охороною протилетунських скорострілів. Також переносимо шатра до лісу, а авта замасковуємо. Під час обіду принесено радіовістку, що протилетунська артилерія збила того напасника.

Пілотували двоє чехів.

Сюди прибула і наша розвідча ланка. З якихось причин не вислано її до Польщі. Перебувала досі під Татрами в Кеземарку на Словаччині.

Увечорі один рій і кухня кудись від'їхали. Цілий наступний день і ніч посувалися в напрямі кордону змоторизовані, кавалерійські і піхотні з'єднання словацького війська. На вид цього нас брала досада.

7-го вересня, сідаючи до авт, думаємо: "Може нарешті вирушимо звідси?" Та цим разом огорнула нас шевська злість: замість уперед, повертаємось знову до Маркушівців. Кожний ставить собі питання: чому? Від команди відповіді дістати не можна. Воєнна кампанія проти Польщі ще не скінчена. Під натиском німецьких дивізій польське військо втікає до Румунії. Перекинувши нас у Карпати, можна було той відступ паралізувати. Може тому нас і завернено до Маркушівців?

Неначе у відповідь на ці припущення, 9-го вересня вибрано 12 стрільців, котрі знали Коломийщину, Снятинщину і Гуцульщину. Це нас підбадьорило. На другий день, — це була неділя — вони від'їхали до Спішської Нової Весі, де знаходилася німецька летунська база. Коли ми там затри-

малися, то з нашого місця постою було добре видно, як ескадрилья за ескадрильєю здіймалася з вантажем бомб угору і зникала у північному напрямі. Поширилася вістка, що обидва курені, мабуть, перекинуть на Гуцульщину, щоб на гірських вузьких дорогах і в просмиках блькувати втечу польських чатин до Румунії.

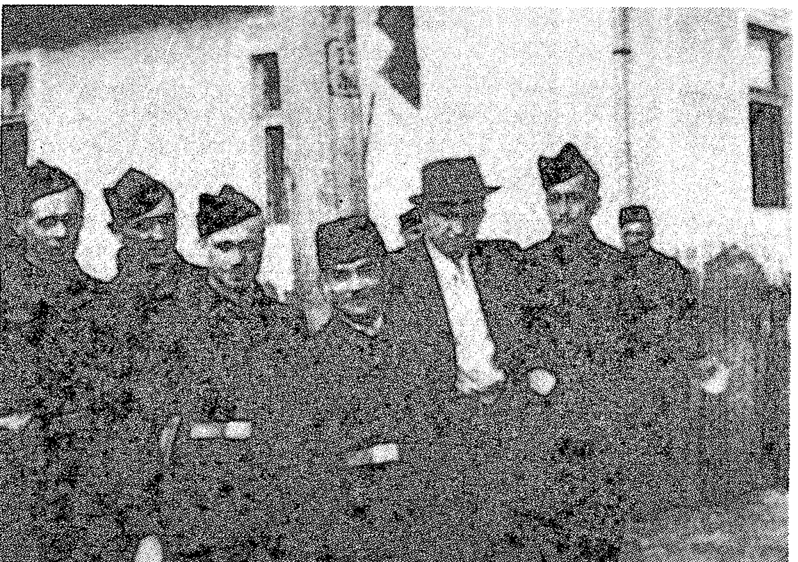
У вечірнім наказі цього дня мені знову призначено 3-ій рій 2-ої чоти. Увечорі цього дня від'їхала І-ша чота, але не на летовище. В понеділок виїхала 2-га чота І-ої сотні, а в середу — обидві чоти 2-ої сотні і сторожевий рій.

Дорога вела через Бардіїв, Зборів, Полянку Нижню. Отже повертавсь я тією самою дорогою, якою я їхав на Карпатську Україну по переході кордону. З Полянки, де під лісом знаходилася прикордонна словацька станиця, вела дорога на другий бік Бескиду. Та авта туди не подались, а завернули праворуч і серед страшної куряви взяли напрям на Стропків. На цьому останньому відтинку їзди по українській де факто землі, але під словацьким правлінням, ми згубили зайвий баляст, який обтяжував наші душі, себто поганий настрій та невдоволення. Близькість рідної землі привертала кожному життєрадісність.

На наше велике здивування прибули сюди і тих 12, що нібито мали відлетіти на Гуцульщину. Але кілька таки відлетіли з іншої сотні. Крім цього наздігнали нас Роман Мостиський*, Осип Котула і Сидор, які були відправлені чомусь до Братіслави. З них створено новий рій.

На нашій трасі походу знаходилися вже пункти для зв'язку з Проводом ОУН у Відні. На ці пункти зголошувалися по дальші інструкції члени ОУН, студенти, які студіювали в Австрії. Вони також прямували до Галичини, із завданням наладнувати адміністрацію. Один із таких пунктів був у Пряшеві; вів його січовик, асп. Іван Бутковський — Гуцул,

*Ґімназійний абсольвент, походив із Станиславівщини. Загинув траґічно під час війни.

Старшини ВВН в часі походу-повороту на рідну землю.
Зліва: чот. Щурольський-Безіменний, чот. М. Г-к-Ґрінвальд, чот. Я. Б-к, пор. Петро Фіґура-Калина, Е. Реннер (?)

Вояки ВВН під час постою на Лемківщині.
Стоять: 2-ий зліва Гриць Яворів, 4-ий Карло Малий, Іван Гомзяк, Пізнакаш

колишній повітовий провідник ОУН в Скільщині. Пізніше він переїхав до Хирова, а відтак до Самбора. Звідси Провід ОУН вислав його і Я. Гайваса поза фронтову лінію, щоб у Львові розвідати про стан на теренах, зайнятих большевиками. Під час виконування цих завдань вони, на щастя, не потрапили "чортові в зуби", хоча на це були наражені. Після наладнання зв'язків і виконання доручених завдань, щасливо дісталися на другий берег Сяну до своїх. А далі... боротьба в лавах УПА, в якій Бутковський був підполковником. Його життєвий шлях закінчився передчасно у Мінхені.

* *
*

У неділю 17-го вересня курінь взяв участь у Богослуженні в церкві оо. Редемптористів у Стропкові. По Богослуженні співаємо "Боже, вислухай благання". На звук рідної пісні багато жінок із зворушення плаче. Вийшовши із церкви, обступають нас, питаються, хто ми такі? Дівчата виглядали мов пави у своїх квітчасто-вишиваних блюзочках-корсетках з білими рукавами, що закінчувалися зморщками, та коротких по коліна спідничках, різнокольорових, накладаних кількома верствами одна на одну, при чому кожна вища верства була трохи коротша. Спіднички були ззаду зібрані у безліч складок у доземій формі. За кожним кроком ці спіднички переливалися раз наліво, раз направо. Такий особливий стрій я побачив перший раз в житті.

У понеділок громом вдарила страшна вістка: вчора, 17-го вересня, большевицька армія перейшла східні кордони Польщі і ввійшла теж до Галичини! Зайняла вже Тернопіль, Коломию, Рівне і Дубно. Кожний з нас приголомшений подіями і відступленням Західньоукраїнських Земель Совєтському Союзові, що виключало думку про можливість війни в скорій майбутності між цими, ще так недавно, контрпартнерами.

Щоб вирвати нас із того стану пригноблення, наказано звичайні вправи крісами. Робили їх ми дуже неохочо. Під час перерви пор. Карачевський, щоб піднести нас на дусі, зробив

збірку. Забрання Тернополя та інших міст ЗУ большевиками сталося несподівано — говорив. Одно є певним, що терени, зайняті до цього часу німецькими арміями, не будуть відступлені большевикам. Це знає від німецьких старшин.

Наступні дні виявили що інше. Ми думали, що посунемося з німецькою армією аж до Збруча. Зрозуміла річ, наша "ставка" на Німеччину не випливала з бажання змінити польську окупацію на німецьку "опіку". Ні, ми вважали себе нічим іншим як тільки членами Української Нації, яка як рівнорядний партнер та союзник Німеччини у війні проти комунізму могла в майбутньому відіграти вирішальну ролю в розвалі Совєтського Союзу, ріст якого загрожував вільному світові. Наша мета була ясна: створити свою власну українську державу.

Та так не сталося.

* *
*

В полудне радіо подало, що Станиславів, Галич, Бучач, Красне, Луцьк вже в большевицьких руках. Мешканці тих міст довідалися, що їх "визволено"! А цього вони ані не сподівалися, ані не бажали.

Через те "визволення" ми цілковито психічно заломані. Навіть їда нікого не береться. Настрій дещо покращав, коли до нас заскочив сот. Сулятицький. Його вістку про виїзд до Хирова ми прийняли неначе той хворий, що вмирає, але ще надіється, що лікар може якимсь чудом врятує йому життя. І дійсно у вівторок в год. 3.30 вночі алярм. Зміна умундурування на зелене чеське і чорні шапки. О год. 6-ій збірка. Отже таки їдемо до Галичини! На жаль не всі, лише частина, з якою виїхав пор. Карачевський. Мабуть, саме Боже Провидіння послало його до Команчі. Там, деякі члени ОУН, що студіювали в Австрії, створили вже свою станицю і наладнували українську адміністрацію по селах та збирали зброю для самоохорони перед поляками. На донос одного поляка, що українці маґазинують зброю проти німців, німецькі вояки захопили станицю, побили присутніх і

заарештували з наміром усіх розстріляти. І лише прибуття пор. Карачевського врятувало їх від смерти. Він заявив німецькому старшині, що вживе сили для звільнення невинно заарештованих, бо засновники станиці є частиною військової формації, з якою він прибув у складі німецької армії.

Німецькі вояки не орієнтувалися докладно у національних відносинах в Польщі, а поляки, послуговуючись провокацією і доносами, цькували невинних, свідомих людей, які ставали першими жертвами війни.

Решта нас жде нетерпеливо. Вже четвер. Свято Різдва Пресвятої Діви Марії. По Службі Божій у місцевій церкві збірка на алярмовій площі. Пор. Фіґура подає до відома, що о год. 2.30 відбудеться спільна з словаками і німцями дефіляда. По обіді знову збірка: дефіляда відбудеться не тут, а в Хирові або в Перемишлі. Інспектор (головний інтендант) виголосив промову про боротьбу та працю для України, яка нас жде. Сказав, що добре нас розуміє, але у зневіру не треба попадати. Його промова нікого з нас не потішила, з огляду на тяжку дійсність.

Цього дня приїхав до нас гавптман Штроіль. Після перегляду від'їхав до Хирова. Вернувся другого дня і по нараді з старшинами, пор. Фіґура дозволив нам виходити з касарень до міста до год. 8 веч., бо завтра... виїзд!

Цей дозвіл ми прийняли з великою радістю і розбрелися по хатах. Думаю, що стропківці довго згадували наше гостювання у них і наші пісні, що їх вони раз-у-раз просили співати. Не менш і ми були зворушені їхньою щирою гостинністю.

Чорти мене брали, коли вернувшись до касарень, я довідався, що за мною висилано на місто гінців, щоб розшукати мене. Якийсь майор їхав до Хирова і Перемишля і потребував перекладача. Поїхав хтось інший.

* *
*

Окупація Галичини Москвою була, як можна припускати, несподіванкою для Проводу ОУН, який, як виявилося, творив не лише леґіон, але й уряд. Дещо світла на

цю справу кидає вияснення голови ПУН полк. Мельника, яке опублікував З. Книш у своїй книжці "Перед походом на Схід". Ось його зміст:

"ОУН утримувала до і в часі німецько-польської війни зв'язки з політичними і військовими чинниками Німеччини. І зрештою, не однієї тільки Німеччини. В дні виповідження Німеччині війни Англією і Францією був я прийнятий у Берліні шефом східнього відділу міністерства закордонних справ. Цікаво, що він, знаючи німецькі пляни відносно Польщі, давав зрозуміти, що в українськім і німецькім інтересі є не анґажуватися українцям збройно проти поляків, а зберігати сили на майбутнє. Він рахувався тоді з тим, що ціла Польща дістанеться тоді під збройну руку Німеччини, отже будуть зайняті теж Західньоукраїнські землі".

"Короткий час пізніше підтвердив це становище Канаріс на моїй конференції з ним у Відні. В приявності полк. Лягузена він ґратулював мені, а через мене українцям, щасливого вирішення питання Західньої України, що отримує самостійність. Був це вислід з останнього побуту Канаріса в Головній Кватирі Гітлера. Полк. Лягузен, відпроваджуючи мене до брами готелю, в коридорі робив мене осторожним, мовляв, це вирішення не дефінітивне, бо якраз ідуть на ці теми розмови Ріббентропа з Молотовом". (Основою тих розмов був "Таємний Договір", який вони підписали разом з Пактом Неаґресії — Л. Г.).

"Питання українського уряду на Західніх Землях було в тому часі справді актуальне, і його дискутовано у нас у Вужчому ПУН. Мався на увазі коаліційний Уряд з представників західньоукраїнського політичного світу і виготовлена була ліста членів того уряду, між ними половина націоналістів. Прем'єром передбачений був Омелян Сеник-Грибівський. До розмов з передбаченими членами не дійшло. Нереальним стало творення українського Уряду, коли наступив поділ Польщі між Німеччиною і СССР по лінії Сян-Буг-Нарва".

"В часі німецько-польської війни і ще далеко до неї користувалися ми радіовисильнею у Пряшеві, що стояла без

обмежень до нашої диспозиції — обслуговували наші спікери. 5-го жовтня. Андрій Мельник".

Ці пояснення є одним з причинків до історії ОУН на її шляху реалізації концепції творення української самостійної держави.

* *
*

Гітлер був певний, що договір "Ріббентропа-Молотова", коли Сталін накаже негайно окупувати східні землі Польщі, стримає Англію і Францію від проголошення війни, а коли б це навіть і сталося, то не треба буде її вести на два фронти. Тоді перемога запевнена. Про це пише у своїй книжці "Трагедія Европи" д-р Петер Кляйст, високий урядовець міністерства східніх справ, учасник підписання договору. Він каже, що після повороту з Москви Ріббентроп "дав суперлятивну оцінку своєї конверсації з Сталіном і скріпив віру Гітлера, що Британія і Франція не будуть рискувати односторонньою війною проти Німеччини. Він говорив, що обставини є більш сприятливі, як були в часі, коли Чехо-Словаччина, Польща і Совєтський Союз були проти Німеччини".

Та Ріббентроп перечислився. Англія і Франція, не зважаючи на договір Німеччини з СССР, війну проголосила, бо не вірили в тривкість цього договору.

Без уваги на договір, у якому вирішено питання приналежности Західніх Українських Земель, Сталін зовсім не поспішав його реалізувати. Питання стояло відкритим аж до половини вересня. У зв'язку з таким станом справи виринула перед німецькими чинниками проблема Галичини. Свідчать про це короткі записки ген. Франца Гальдера, шефа Ґен. Штабу Армії, в його "Воєннім щоденнику". Ось вони: "На нараді 7-го вересня, (себто на другий день по втечі польського уряду з Варшави) Гітлер сказав, що він: 1) Готовий переговорювати з поляками; 2) Визнає польську державу в її етнографічних границях; 3) Справа самостійности України". Докладніших даних відносно цієї точки Гальдер не подає.

На нараді 9-го вересня Гальдер знову занотував, що обговорювано "самостійність Західньої України", а 10-го вересня на нараді він відмітив виступ ген. Варлімонта реченням: "Виринає конечність Західньої України, а саме — створення самостійної держави з польської України".

Над цею справою, коли ми були у Стропкові, в Ільнаві на Шлеську в поїзді в якому знаходилася Головна Кватира Гітлера, 12-го вересня 1939 р. проходили важливі наради, про хід яких занотував у своєму "Щоденнику" адм. Канаріс, шеф військової розвідки. Про їхній зміст можна довідатися з книжки п. з. "Master Spy", яку написав англійський журналіст І. Кольвін. У нарадах брали участь: Гітлер, ген. Кайтель, ген. Йодль, полк. Лягузен, адм. Канаріс і Ріббентроп.

Перед ними, як передає Канаріс, мін. Ріббентроп розгорнув мапу і з'ясував напрямні Німеччини щодо переможеної Польщі: 1. "В цьому четвертому розподілі Польщі, Німеччина, говорив міністер закордонних справ, не є заінтересована територіями на схід від рік: Нарви, Висли і Сяну, які залишає на користь СССР.

2. З решти Польщі буде створена незалежна держава, а рішення залежить від самого фірера, який буде переговорювати з польським урядом про укладення миру.

3. (а) Литва одержить Вильно з районами. (б) Галичина і польська Україна стають незалежними (під умовою, що на це погодиться Совєтський Союз). У випадку прийняття 3-тої точки, треба було б зааранжувати революцію, яку перевів би Рух за незалежну Україну Мельника, щоб знищити в Україні жидів і поляків. Треба, одначе, запобігти, щоб цей Рух не поширився на Російську Україну" (Велико-український Рух)".

"Ця конференція, за словами Канаріса, пише Кольвін, підготовляла незалежність польської України на базі останньої точки і Ріббентроп погодився на радіопередачі українською мовою, підчеркуючи, що німецька армія "не має жадного приводу входити в конфлікт з українським народом".

Треба було бути дуже наївним, щоб думати що Совєтський Союз "погодиться" на самостійність Галичини.

Карль Абсгаґен, автор книжки "Канаріс", який також подає перебіг нарад цієї конференції, є думки, що пропоноване повстання не пішло б по лінії нищення жидів і поляків. Він пише, "що Абвера" (розвідка) могла б зібрати кілька сот людей, вишколених для диверсійних воєнних цілей, але вони не надавалися для політичних і терористичних акцій, щонайменше в тій мірі, як думав Ріббентроп".

Цю саму думку знаходимо в книжці Райтлінґера "Дім побудований на піску", де він наводить твердження полк. Лягунзена: "Мельник, одначе, мав серед українців опінію поміркованої людини і це найбільш неможливим, щоб він був погодився на таку річ".

Побоювання полк. Лягузена щодо створення української держави на Західньоукраїнських Землях, висловлені полк. Мельникові по конференції Гітлера в Ільнаві, — справдилися. Ранком 17-го вересня ввійшла до Галичини Червона армія.

Цим був заскочений ген. Варлімонт, керівник Оперативної Секції Армії, заступник ген. Кайтеля. Про це він пише у своїх спогадах п. з. "У Головних кватирах Гітлера" так: "О півночі з 16 на 17-го вересня я одержав у Берліні телефонічне повідомлення від нашого військового аташе з Москви, ґен. Кестрінґа. Він інформував мене про близький вмарш російських з'єднань до Східньої Польщі. Кестрінґ, було очевидним, як він пізніше признав, цілковито не мав поняття про вирішення справи нагорі. На другім кінці телефонічної лінії ця інформація була для мене майже незрозумілою, бо я цілковито не знав про договір у цій справі... Ледве можливим було, щоб прийшло до серйозних і кривавих зударів між німецькими і російськими з'єднаннями... що в деяких місцях були вже 125 миль поза демаркаційною лінією, щодо якої Ріббентроп домовився з росіянами, а про що армія ніколи не була поінформована. В полудень 17-го вересня з'явився в бюрах Секції Л. на Бендлерштрассе, в товаристві адмірала Канаріса, російський військовий аташе в Берліні, щоб дістати інформації щодо осягнення цілей і рухів німецького війська в Польщі. Був це

полковник, який слухав моїх інформацій із спокійним виразом обличчя, не сказавши ані слова. Наслідки цього не забарились. Другого дня потелефонував до мене ген. Йодль, кажучи, що Сталін телефонував вночі до Ріббентропа і докоряв йому злісно, на підставі інформацій його військового аташе, за це, що німецька армія наміряє задержати нафтові поля Дрогобича... Це, сказав він, є нарушенням демаркаційної лінії, визначеної в таємному Протоколі з 23-го серпня. Знаючи про нестачу нафти, але не знаючи про договір, я в розмові з військовим аташе особливо наголошував наші претенсії до цього терену. Я побачив, що я став жертвенним козлом, який мав бути зложений на жертівнику цієї сумнівної російсько-німецької приязні".

Ґе. Варлімонт також довідався від ґен. Йодля, що Ріббентроп протестував у Гітлера проти втручань військовиків і розладнувань його політичних плянів.

До "серйозних зударів" між німецькими і російськими з'єднаннями дійсно, не прийшло, але без кривавих інцидентів не обійшлось. Один такий стався у Винниках біля Львова. З'єднання полк. Ріттера фон Штефана зайняли Щирець, 28 км. за Львовом, після чого посунулися ще 14 км. вперед. Але тоді прийшов наказ залишити здобутий терен для Червоної Армії. Полк. Штефан відійшов зі своєю частиною до Винник і там затримався для зустрічі з большевицькими з'єднаннями. Але очікувана зустріч випала трагічно для поручника, ад'ютанта полк. Штефана. Загинув від кулі з большевицького танку, що відкрив вогонь по очікуючих німецьких вояках. Не охоронив його від смерти договір приязні Ріббентропа-Молотова.

* *
*

В оцій атмосфері, невідомих нам, дипломатичних пертрактацій відбувся наш поворот до Галичини.

Невідоме простелилося перед нами, коли другого дня під осінним дощем ми їхали зі Стропкова в сторону кордону. Може пор. Карачевський мав рацію — насувалася думка.

Може большевики не займуть цілої Галиини? Чого ж би ми вже туди їхали?

Короткий постій у Межиляборцях і — гайда далі в дорогу. Була година 9.10 ранку 24-го вересня, як ми переїхали кордон. До крісів прикріплюємо синьо-жовті прапорці. Мого вдалося зберегти до сьогодні.

Мости та деякі будови чорніють згарищами. Лемки побачивши наші авта замаєні синьо-жовтими прапорами, оваційно нас вітають. Також прапорами рясніють вже і їхні хати. А ми співаємо-співаємо стрілецьких пісень скільки сил у грудях! Не один втирає сльози радости. Це ж поворот на Рідну Землю! Чи ж може бути більша радість, як бачити знову рідні села, рідні ліси і поля, чути рідну мову?!

За цією радістю ми забули навіть про загрозу, що сунула зі сходу. Зі співом в'їжджаємо до Устрік Долішних. Кватируємо в домівці колишнього польського "Сокола". Тут стрічаємо інші чоти, які вже встигли побувати під Комарном, в Перемишлі, Самборі. Стрілець Пащукевич передає мені привіт від моїх родичів. Бачачи на його рукаві синьо-жовту опаску, стали його розпитувати і так довідалися про мене. Цю нагоду, побачитись з ними, я втратив у Стропкові, коли пошукувано за мною, щоб виїхати за перекладача німецькому старшині.

У понеділок 25 вересня чоти виїхали до Войткової. Тут цілий день під густим дощем і снігом перешукуємо ліси, в яких мали скриватися ще недобитки польського війська. Та нікого не знайшли.

До Устрік повернулись ми присмерком. По вечері збірка. Виходить полк. Сушко і каже (подаю дослівно):

"Вояки! У світі політична ситуація така, що кожної хвилини може змінитися. Сподіваюся, що ви бодрі духом. І такими завжди останьтесь. Вашим повненням служби зробите це, що Україна з цеї пропасти вирятуєсь. Наказую карність, суворість супроти себе і видержання на тих стійках, на яких вас поставиться. Не той герой, що скоро згине, а цей, що в найприкріший час видержить на становищі. Вояк і закон — це одне! Коли Україна має повстати в будуччині, то не

Полк. Роман Сушко
Комендант леґіону ВВН.

може основуватися на такій силі, як польська, що ролю вояка з вибухом війни розуміла як дике виколювання очей безборонних людей".

"Знаю, що ви рвалися вперед, до чинів. Коли, одначе, обставини покищо змінилися на нашу некористь, то мусите це зрозуміти і стояти вище. Славу, котру ви здобули собі на Карпатській Україні, бережіть дальше. Пам'ятайте, що кожний з вас відповідає за свої діла перед своїм сумлінням і законом. Не забувайте, що ви є виразниками українського війська. Вас горстка тут. Але ви представляєте собою справжню частину українського колективу. У вас мусить бути серце гаряче, тверде і вояцьке! Сльози, пригноблення і зневіру оставте тим, які не мають перед собою цілі. Цю прикру хвилину переможіть твердо! І з вірою, як символом теперішних збройних змагань, який собою представляєте, ідіть до перемоги! Ви дали дотепер доказ, що прикрощі не в силі вас зломити. Такими будьте і дальше. Свою службу сповняйте і надальше гідно на славу Україні. Слава Україні!"

І понеслось з молодечих грудей грімке: "Вождеві слава"!

У вівторок 26-го вересня о год. 5-ій досвіта чоти "Військових Відділів Націоналістів" — така була офіційна назва леґіону, що його очолював полк. Сушко — вирушили

маршем з Устрік до Сянока. Тяжкий біль давив душу. Але пам'ятаючи слова полк. Сушка, ми вірили у недалекий поворот. Прикро було дивитися на заплакані обличчя лемків. Вони гуртами стояли у воротях, прощаючись помахами рук з нами.

Для загалу стрільців назва "Військові Відділи Націоналістів" не була знана. Уважали себе прямо учасниками "Леґіону". Політична ситуація вимагала повного законспірування вишколу Леґіону, як також його організатора, який діяв з рамени Проводу. Полк. Сушко бував у таборі і команда табору знала, що він його очолює. Одначе, ніхто не прозрадився з цим, так що особа полк. Сушка за цілий час вишколу леґіону не була виявлена. Щойно тут, на Лемківщині, ми всі побачили, хто був його творцем і командантом.

Майор Демель був той, що повідомив полк. Сушка і його штаб про стан, який так непокоїв полковника, з проханням, як пише Я. Гайвас у книжці "Воля ціни не знає", не розголошувати справи до офіційного проголошення Берліном комунікату, як рівнож не покликатись на нього.

Майор Демель знав, що ця вістка буде особливим ударом для присутніх. Передав її з тяжким почуттям, бо розумів вагу українського питання в політиці Німеччини. Щоб полегшити духовий біль, спричинений цим комунікатом, майор, як пише Гайвас, додав:

— "Ні, це ще не все, що я хочу вам сказати. Поки я вас залишу, мушу ще дещо сказати. Від себе і своїх приятелів. Насамперед про великий біль і співчуття нас усіх старшин і тієї частини вояків, що розуміє, про що йдеться. При цьому мушу вам сказати, що прихильність, симпатії і ґарантії співпраці німецької збройної сили — ви маєте запевнені. Всі матеріяльні й технічні потреби, які матимете, ми задовольнимо. Так само всіх наших людей. Ваші парашутисти, що вернулися або вернуться з-поза фронту, будуть відповідно забезпечені. У випадку їхньої загибелі ми заопікуємося їхніми родинами.

Ваші збройні відділи залишаються на тих самих правах, що дотепер. Коли вважаєте, можете їх доповнити. Поліцію на

українських теренах по нашому боці творите ви, і прошу негайно приступити до цього. Де є міліція і ви з неї задоволені, переведіть її у поліційну форму. На кінець мушу вам передати, що ви із своїми людьми переймаєте охорону границі на Сяні, а які відтинки на півночі, подамо вам пізніше... — і після короткої павзи: — Зрозумійте нас, ми не рішали цього, ми тільки вояки!"

Про особу майора Демеля згадує проф. Кубійович у книжці "Українці в Генеральній Губернії 1939-1941", де пише, що "справами українського з'єднання з полк. Сушком на чолі відав в 1939 р. майор Демель", з яким він утримував зв'язки, будучи головою УЦК, а майор був керівником розвідчого відділу німецької армії.

Командування німецької полудневої армії, а в цьому його східнє крило, знало, що терен його дій заселений в більшості українцями, і здобуття собі його прихильности давало воякам можливість духового й фізичного відпочинку та забезпечувало життя кожного вояка. Командир 26-тої дивізії погодився на формування і озброєння нової військової частини з добровільців, у числі 3.000 вояків, у Сяноці, що було однією з точок політичних цілей, а саме — творення своєї збройної сили для боротьби за власну державу, а в ніякому разі не для служби Німеччнині.

В НОВІЙ ДІЙСНОСТІ.

Маршуючи до Сянока, зустрічаємо німецькі вантажні авта, що котяться в сторону Хирова. Використовують останні години перед приходом большевиків і вивозять всяке державне майно. При цій нагоді підбирають також втікачів, які, знаючи, яке то "визволення" несе "братам Західньої України" большевицька армія, воліли покинути рідні хати. Воліли вибрати чужину, з надією на поворот.

У Сяноці закватирували ми в залишенім домі директора фабрики ґуми Скварчинського, де перебули кілька днів. Війна з Польщею скінчилася впродовж 17 днів, а розпочата на ширшу скалю на заході нас мало цікавила. Нас хвилювали події на землях нашої Батьківщини. Перед нами стояло питання: коли прийде до зудару Німеччини з Москвою? Ми вірили в його неминучість, бо ціллю політики було загарбати Схід Европи, а в плянах Сталіна було опанувати Европу. В напруженім очікуванні цієї хвилини, вирішальної для українського народу, ми пізніше не раз переживали тяжкі душевні пригноблення, апатії. Але надія і віра були тими добрими ліками, які ставили нас знову на ноги.

Із Сянока курені незабаром виїхали до Закопаного в горах Татрах, де їх розформовано і створено українську поліцію, і з станицями у Західній Лемківщині.

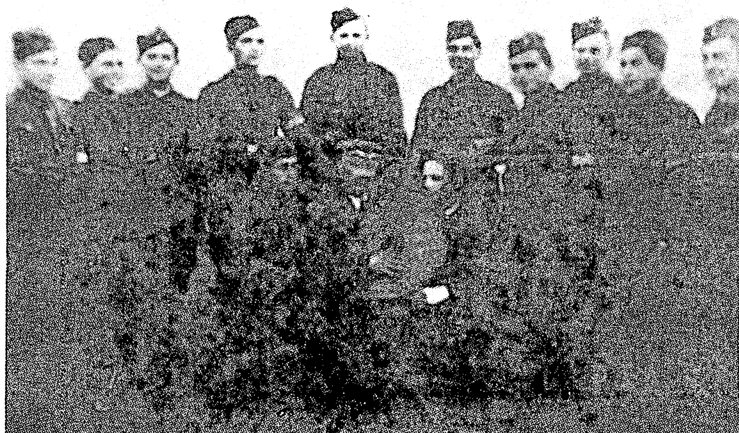
Першого жовтня наша 2-га чота від'їхала під проводом чотового пор. Щурольського-Безіменного до Коросна і там

замешкала в готелі біля станції. Тут випадково я зустрів о. Дмитра Кузьмінського, який був парохом в Межиброді (по другім боці Сяну напроти Сянока), де культурноосвітнє життя розпочалося в його просторій кухні. Сьомого жовтня загостив до нас отаман УГА д-р Никифор Гірняк із сином "Няком", який взяв із собою на еміґрацію... акордеон. Тоді я й не сподівався, що вкоротці стрінуся з Няком та що він і його акордеон залишиться приємним спомином. Прибули вони тут з багатьома втікачами, бо в Сяноці поширилася вістка, що Червона армія має зайняти і це місто.

8-го жовтня чота перейшла до Нижнього Коростенка і тут під командою пор. Кедюлича виконувала варту біля табору збігців, як теж в Коросні при дверях кам'яниці, де урядував полк. Сушко і пор. Сулятицький в справах опіки над збігцями. Замешкали ми близько їх табору в домі польського летуна, який втік кудись з родиною.

В сусідстві замешкав ґен. Омелянович-Павленко молодший з дружиною і сином-юнаком Миколою. Батько передав йому ще на Волині любов до коней і навчив кавалерійської їзди, якою він тут хизувався. На першім поверсі цього будинку в малих кімнатах примістився відомий бандурист Кость Місевич з дружиною. На скитальщину вийшли, захопивши з собою лише дві бандури. Ми залюбки збиралися в їх кімнаті й насолоджувалися їхньою грою, а особливо надзвичайно мелодійним голосом пані Місевич, який у сполуці із звуками бандури відтворював глибінь драматизму козацьких дум, їхню епічність. В її очах відбивалася доброта наших матерей, якою вона нас обдаровувала. В хвилинах гри на бандурі своєю достойністю і шляхетними рисами обличчя в короні срібного волосся та повним експресії голосом вона неначе персоніфікувала Україну в сучасному часі.

З бігом днів життя ставало монотонним. Характер стійкової служби, хоча вона обмежувалася до відправи стійок, а також відірвання від куреня і важка політична ситуація не могли впливати на духовий настрій. Після розформування леґіону ми зрозуміли, що і на нашій чоті

Бандурист Кость Місевич серед вояків леґіону ВВН в Коростенку 30. 9. 1939
Стоїть: 7-ий пор. Кедюлич.

треба числитися з такою можливістю. Це і сталося в половині листопада. Кількох з нас, між іншими, Яворів Гриць і Ткачук Ілько, залишилися з пор. Кедюличем в Коростенку вже на статусі "цивілів". Тепер вже можна було зреалізувати своє бажання побачити прикордонні міста: Сянік, Ярослав і Перемишль. Нагода швидко трапилась, бо туди їхав чотар Е. Врецьона.

Життя в Сяноці і Ярославі пливло вже нормальним руслом, бо міста були по цім боці кордону. По другім — безлюдна пустка піль. Натомість Перемишль давав чимало вражень через те, що був поділений Сяном на дві частини. Привітав я його "поклоном" голови об шибу авта при легкім, на щастя, зударі з деревом біля хідника і це лише кільканадцять кроків від кам'яниці, де ми мали спинитися. До хати я ввійшов зі струмком крови на обличчі, що його кинулася спиняти пані дому (прізвище забулося). Після перекуски відразу поспішаю над Сян, що відділяв тепер

"сфери німецьких і совєтських інтересів". По другій стороні ріки я побачив "большевицький рай". А щоб жадна душа не могла з нього втекти, то обведено його колючим дротом понад ріку. Вздовж дороги над Сяном було пусто. Порожні кам'яниці сумно якось гляділи своїми вікнами на наш берег, де життя пульсувало, де надбережною вулицею перевалювалися товпи прохожих, оглядаючи з цікавістю твориво: "рай Леніна-Сталіна". Мешканці тамтої надбережної вулиці мусіли пренестися далі в середину міста, звідки доносився рев юрби: "Нєх жиє товажиш Сталін". Це ревіли в пароксизмі радости й шалу ті, що ще так недавно віватували: "Нєх жиє начельни вудз Ридз-Сьміґли"! Окликів славословія автохтонів цієї землі не було чути.

Надбережна пустка в порівнанні з цією стороною Засяння справляла несамовито пригноблююче враження. Коли проминули дні "віватів", підбольшевицька частина міста виглядала мов великий, оповитий мовчанкою і тишею цвинтар, як пожнив'я чуми. "Бойци" прикордонної охорони швендали неначе гробокопателі по похоронній церемонії. Гавкіт їхніх замкнених у псярнях сибірських вівчурів, яких переведено сюди, мабуть, з-над Збруча, творив переразливий концерт. Пси заспокоювалися лише тоді, коли виходили на обхід кордону.

На тлі того мертвецького "раю" від якого віяло грозою, висіли величезні, висотою двох поверхів, обличчями до нас, образи Сталіна, Ворошилова і Молотова. Прикріплені до бальконів виселених кам'яниць, вони викликали моторошне почуття. Але не у всіх. Для декого це були символи опіки і щастя, і тому із страху перед гітлерівською Німеччиною вони під прикриттям ночі старались дістатися вбрід на другий бік Сяну.

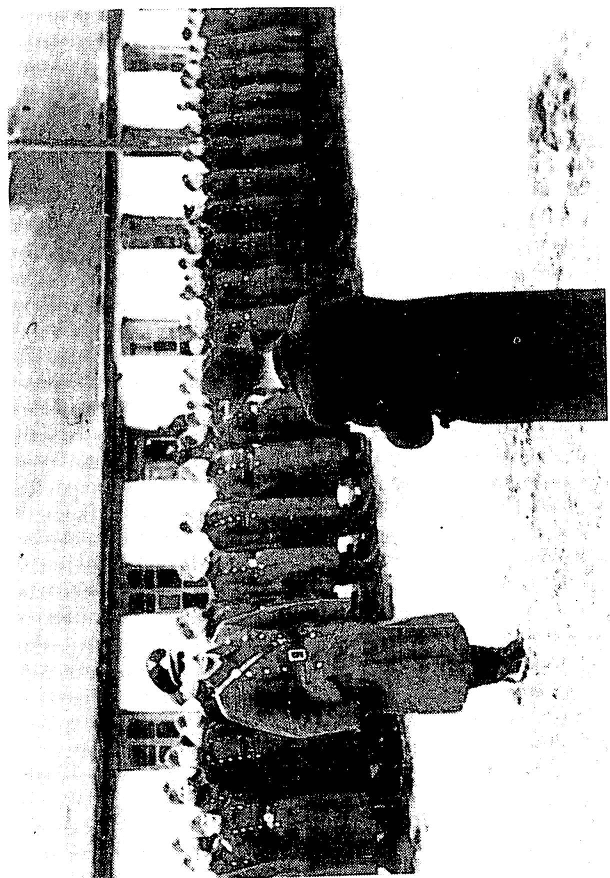
Вернувшись до Коростенка, 24-го листопада разом з Яворовом і Ткачуком я виїхав до Кракова. Ми зустріли багато знайомих, які тут опинилися, бо їм загрожувала в'язниця або Сибір за національну чи революційну працю, як також д-ра Олега Кандибу-Ольжича, який анґажував нас знову до культурно-освітної праці на Лемківщині. Одначе, нас тягнуло

на незнану нам Холмщину, де ми плянували стати учителями. Але на вулиці Зеленій, де містився провід ОУН, вирішився дальший біг нашого життя. Ткачук і я опинилися в курені Охорони воєнних заводів. Яворів, тому що любив організаційну працю, поїхав на Холмщину. Не гадалось тоді, що більше не зустрінемось. Шлях його життя, що було наснажене запалом, завзяттям і відданістю націоналістичній ідеї, скінчився в Авшвіці, німецькім таборі смерти. Їхати на фізичну працю до Німеччини ніхто з нас не мав охоти.

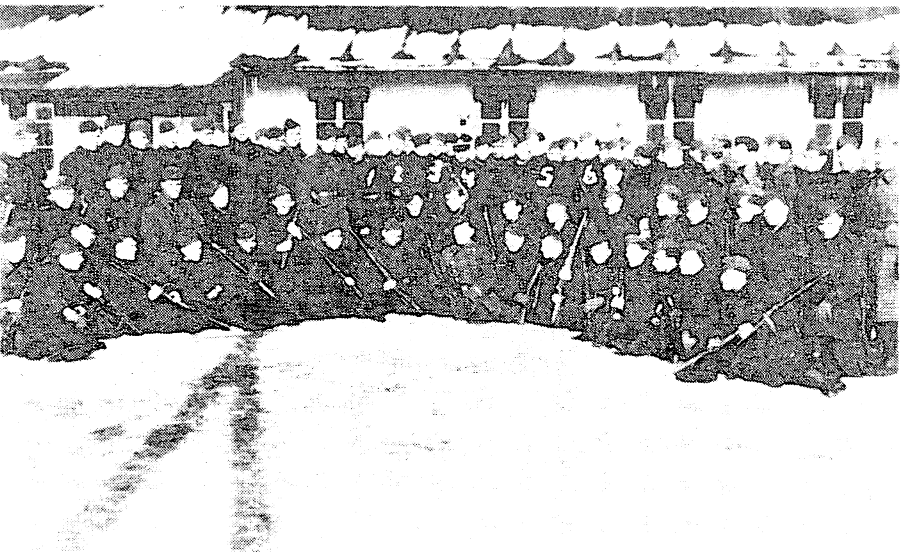
Сторожевий курінь був поділений на дві сотні. Першою командував пор. Володимир Кобзяр-Чигун, а другою пор. Дмитро Грицай-Перебийніс з Дорожева біля Самбора, колишній військовий референт Крайової Екзекутиви в 1923 р., в'язень польського концтабору в Березі Картузькій, в якому перебував від липня 1934 р. до кінця 1936 р.

Там ми мали можність бути далі у "військовій формі"... а при цьому виносити з маґазинів тротилеві міни і запальники, які перевожувано на конспіраційну станицю в Сяноці або в Ярославі.

Їдучи на відпустку, напакував я ними дві валізи. Поїзд доїжджав до якоїсь станції перед Сандомиром, бо міст на Сяні був зірваний, звідки треба було їхати наймленою підводою, якою, одначе, не можна було під'їхати аж до місця переправи. Цих пару сот метрів треба було перейти пішки. Та показалось, що поконати їх, це понад силу. Руки цілком обезсилились від тягару. Я брав одну валізку, відносив кільканадцять метрів, вертався по другу і відпочивав. На щастя ніякі німецькі патрулі не проїжджали. А час минав і я міг спізнитися до поїзду. Несподівано надійшов якийсь робітник, поляк, який запропонував мені свою поміч, за яку його винагородив, коли ми переправились на другий бік Сяну. В Ярославі відвіз я валізки на подану адресу. Там мене стрінула несподіванка: двері відкрив мені мій шкільний товариш Андронік Копистянський, з яким я не бачивсь від 1933 р. Але кличками обмінялись. Від нього я довідався про адресу Марійки, яка недавно вийшла заміж, прибувши тут з

І-ша сотня Охорони Заводів
Звітує її командант пор. Іван В. Кобзяр.
В цивільному пор. Осип Карачевський.
Січень 1940.

2-га сотня "Сторожевого куреня охорони заводів".
І. В Ґоляш, 2. Петро Ґудзоватий, 3. Дмитро Цигорка, 4. пор. Д. Грицай, 5. Святослав Левицький, 6. Ілько Ткачук. Сидить перший зліва: Михайло Щур.

якогось села біля Устрік, де була учителькою. Треба ж було піти поґратулювати.

У відділах Охорони Заводів знайшовся старанням Проводу цілий ряд членів УВО й ОУН. Ось деякі з них: Роман Біда-Ґордон, колишній бойовий референт в Крайовій Команді УВО, який 1928 р. зорганізував бомбовий атентат на "Тарґі Всходнє" у Львові. Був засуджений на кару смерти, яку замінено йому на досмертну в'язницю. Ґестапо схопило його 1943 р. в Києві і розстріляло. Ординець Володимир — вдачею великий добряга — зі Львова, член УВО, учасник експропріяційного нападу на поштовий уряд 1928 р. у Львові при вул. Глибокій. За цей напад був засуджений польським судом на кару смерти, яку замінено на досмертне ув'язнення. Розгром Польщі відчинив йому двері в'язниці у Вісьнічу. З вибухом німецько-совєтської війни помадрував з Похідними Групами в Україну, а відтак перейшов до УПА. Та не довго судилось йому користуватись волею для визвольної боротьби. Всього 5 літ. В 1944 р., після поновної окупації Галичини совєтською армією, був перекинений в запілля і там був схоплений КҐБ, яке його розстріляло.

В Охороні заводів був теж Іван Вербицький, несправедливо засуджений 1928 р. на кару смерти за атентат на шкільного куратора Собінського, яку замінено йому на 15 літ в'язниці. Атентат, де факто, виконав Р. Шухевич. Вербицький загинув у рядах дивізії "Галичина"; Роман Качмарський, брат бойовика Евгена, член УВО, учасник нападу на "Тарґі Всходнє" (Східні Торги), засуджений на 2 роки в'язниці; Василь Цебиняк, селянський хлопець з села Серакізці б. Перемишля, учасник нападу на поштовий амбулянс під Бірчею 1931 р. загинув 1948 р. в УПА. Був там також брат Миколи Лебедя, Василь. Недовго побував Гриць Ґоляш нар. 1910 р. з села Вишків, пов. Бережани., кравець, мав закінчену підстаршинську школу в польським війську, член ОУН. В 1929 р. був організаційним референтом ОУН в Бережанщині. Ще перед вибухом нім.-совєтської війни був висланий Проводои ОУН до Галичини, де здійснював цілі ОУН. З створенням Дивізії "Галичина". вступив в її ряди, а

Під чужим небом.

Роман Качмарський

відтак включився в боротьбу УПА, Загинув у Львові 1951 р.

Охорона заводів складалася частково з карпатських січовиків і збігців з Галичини, котрі в більшості були членами ОУН. До них належав і Гриць Перегійняк з Горішнього Угринова коло Калуша, сусіднього села С. Бандери. Був сином бідної зарібниці, за фахом коваль. Маючи 23 роки застрілив власновільно польського війта. Заарештовано не його, а його односельчанина. Загроза покарання невинного спонукала Перегійняка признатися до вбивства, за яке засуджено його на досмертну в'язницю на Святім Хресті. Сидів у тій самій келії, що Бандера, Климишин, Карпинець, Е. Качмарський. Завдяки їм перейшов оунівський вишкіл, що його, вийшовши на волю по розвалі Польщі, доповнив військовим вишколом в рядах Охорони заводів. Коли творився леґіон "Нахтіґаль", Гриць зголосився в його ряди. По розв'язанні леґіону пішов "у ліс" і, як припускає М. Климишин в своїй книжці "В поході до волі", сотенний І-шої сотні УПА Перегійняк — Коробка, який загинув у 1943 р. на Волині, — це той самий, з яким сидів у в'язниці на Святім Хресті.

Для початківців — "рекрутів" — служба в Охороні заводів була ось тою "народною школою", яка давала підстави з

ділянки муштри, дисципліни, вправ крісом і стріляння, що їх доповняли виклади пор. Кобзяра і пор. Грицая.

Разом з нами виконували службу кількох брунатних нацменів з СА з Судетів, які говорили по-ческькому, але розуміли також по польськи. Договір Ріббентропа-Молотова позначився вкоротці у відносинах з нами. В розмовах з ними ми не приховували своїх самостійницьких аспірацій, ані свого відношення до їх нового союзника Сталіна. Навіть наші націоналістичні пісні дразнили декого з них. Одну з них, завзятий оборонець політики їх "вудце", по фаху кравець, заборонив співати одну пісню, "націоналісти", думаючи, що це наш національний гимн. Все одно заборони ми не послухали, а той "іберменш", висланий пізніше на фронт, втратив обидві руки під Москвою. Підставою такого відношення була одна точка таємного "Протоколу" автором якої був Сталін. Ця точка накладала заборону на діяльність ОУН, що було згідне теж з політичною концепцією і Гітлера. Та проте німцям не вдалося припинити серед нас ані в сфері духовій, ані політичній, оунівської активности, ані заборонити співати "Ще не вмерла Україна" на святочних сходинах.

В січні 1940 р. прибув до нас з Кракова пор. Карачевський і під час святочного апелю вручив кожному учасникові "ВВН" себто "Леґіону полк. Р. Сушка", відзнаку і тризуби на шапки та правильник пошення відзнаки. Ось він:

ПРАВИЛЬНИК

відзнаки В. В. Н. (Берґ-Баверн-Гільфе).

(ПРИМІТКА:

Це була зашифрована назва-криптонім для Німців.)

91. Назва:

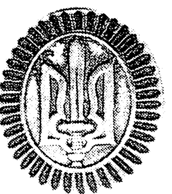
Відзнака має назву: "Відзнака Військових Відділів Націоналістів."

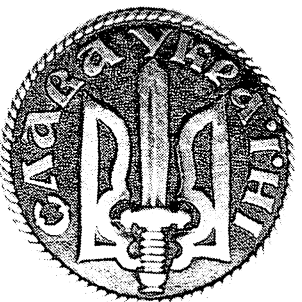
2. *Вигляд:*

Легко вигнутий бронзовий щитик, у формі кружка, промір 43 мм., довкола обвідка у виді сплетеного вдвоє шнурочка,

Виконавці програми в пошану полк. Е. Коновальця.
Зліва: Оридинець, Ірина Кобзяр, Е. Пришляк, Оля Павлишин

Тризуб і відзнака вояків леґіону Військових Відділів Націоналістів.

грубини 2 мм. На щиті націоналістичний тризуб. Довкола тризуба напис: "Слава Україні". На спідній стороні щита над шпилькою до причіплювання напис "ВВН", порядкове число й рік видання відзнаки. (Моя має ч. 151).

3. *Право признання й ношення відзнаки:*

Провід ОУН нагороджує нею:

а) всіх старшин, підстаршин і стрільців, що були в складі українських узброєних відділів (Українського Леґіону) в німецько-польській війні 1939 року.

б) членів Організації, що визначним способом причинилися та клали основи до творення ВВН.

в) чужинців, що заслужилися при організуванні або безпосередньою участю у ВВН.

г) право посідання відзнаки ВВН надає Провід найближчій рідні поляглих стрільців.

4. *Місце ношення відзнаки:*

Відзнаку ВВН носити на лівій кишені уніформи або цивільного одягу, по середині, 30 мм. від горішнього кінця кишені (не кляпи).

5. *Утрата права носити відзнаку:*

Право носити відзнаку тратить:

а) хто діяв би на шкоду українській нації,

б) хто знеславив би ім'я українця якимнебудь неетичним учинком.

6. *Евіденція відзнак:*

Точну евіденцію осіб, що одержали відзнаку ВВН, провадить визначений Проводом відпоручник.

Краків, у грудні 1939 року.

/-/ *Свобода Осип*
поручник

/-/ *Сушко Роман*
полковник

При кінці 1941 р. полк. Сушко відкликав з охорони заводів пор. Кобзяра на викладача в підстаршинській школі в Кракові.

В березні 1941 року несподівано викликав мене із служби комендант Охорони заводів (під час 1-ої світової війни був на Україні, ставився до нас прихильно). ”Підете туди, куди всі так рветеся”! — почув я від нього,. Слово ”туди” означало Україну. Ось тут ”маршбефель”, — продовжував він, — на якому була подана адреса. ”Будьте готові до дороги, за годину від'їжджає поїзд”! — і за тими словами побажав мені щасливої дороги. Треба було поспішно збиратися. Не було часу навіть попрощатися з братією першої сотні. Всю дорогу я був під враженням цього несподіваного відрядження, його загадковістю. Щось підготовляється, а що, то довідаюся в Кракові. Висівши з поїзду, прямую на вулицю Зелену, і там голошуся до пор. Романа Шухевича, від якого дістаю іншу адресу, на яку маю зголоситися другого дня рано. Під поданою адресою ждав мене Влодко Федак. З ним пішов я до військового шпиталя, де перейшов лікарські оглядини, не знаючи й далі, для якої цілі. Щойно після оглядин Федак сказав мені, що маю від'їхати до Перемишля і там ждати дальших наказів.

Охорона Заводів не довго залишилася в такому стані, як того дня, коли я її залишав. Вкоротці по мойому від'їзді частина хлопців зголосилася до Леґіону ”Нахтіґаль” і під командою Романа Шухевича виїхали до Нойгаммеру на вишкіл. ”Нахтіґаль” — це була самостійна українська військова формація, створена Проводом ОУН, очолюваної С. Бандерою після договорення з Командою Вермахту. В його ряди вступив і брат Миколи Лебедя, Василь, в якому був заступником чот. Богдана Гірки. Поліг на полі слави в перемишлянських лісах в бою з большевиками безіменним вояком УПА.

З другої частини добровільців зорганізовано ”Похідні Групи”, до яких призначено, між нішими: Романа Бі-а, Влодка Б., що був засуджений польським судом на 11 літ в'язниці за приналежність до ОУН, Дозя Охримовича (брата

*Танцювальний Гурток І-ої сотні Охорони заводів.
Стоять зліва: 1) Ірина Кобзяр, 2) Волод. Ординець, 3) Евген Пришляк, 5) Теодозій Охримович, 6) Оля Павлишин.*

Степана) зі Стрийщини, що згинув від кулі польської боївки коло Сянока, яка напала на групу біженців в літі 1944 р. В 1936 р. був засуджений на 4 роки в'язниці за смертельне побиття комуніста Пони після панахиди на стрілецьких могилах на горі Маківці, Евгена Пришляка з Миколаєва над Дністром. Шлях його життя не визначила пересудна дата народження — 13-го грудня 1913 -, він вибрав його сам, вступаючи в ряди ОУН. Тирічне навчання в Торговельній Школі Просвіти при вул. Корняктів у Львові, яку закінчив в 1930 р., відкрило йому дорогу до кооперації. Але крім фахового знання, він набирався там теж конспіративного, яким ОУН засобляла нелеґально шкільну молодь. І так Пришляк став її визнавцем. Численні арештування 1933 р. за вибух бомби захованої у висипаній могилі у Верині на тім місці, де схоплено боєвика Біласа і Данилишина, — що вбила одного поліциста, який розкопував цю могилу, — не минули і Пришляка. Від грудня 1933 р. до березня 1935 р. просидів він у слідчій в'язниці, а тоді був засуджений на 6 років в'язниці, які відбував і в Стрию, і в Тарнові аж до весни 1939 р.

З вибухом 2-ої світової війни зорганізував у Миколаєві протипольське повстання для встановлення своєї влади, за яке поляки вспіли ще спалити родинні забудування батька. Окупація Червоною Армією приневолила його піти на еміґрацію. Після вишколу приділено його до Охорони Заводів. Виконуючи службу ждав з дня на день цієї хвилини, коли скінчиться братання Гітлера зі Сталіном. Ця радісна хвилина прийшла 22-го червня 1941 р. Цього дня він стояв вже над берегом Сяну в Сяноці, щоб перейти його вбрід і помаршувати в Похідній Групі на СУЗ та здійснювати ідею української державности, голошену ОУН. Але до цієї ідеї поставився ворожо Гітлер і тому ґестапо арештувало Пришляка і відтранспортувало до Львова. Вийшовши по двох тижнях на волю, включився в протинімецьку акцію, за яку в грудні 1942 р. опинився в дрогобицькій тюрмі, звідки перевезено його до Львова до в'язниці при вул. Лонцкого. На щастя сторожа не складалася виключно з німців. Її вдалося підкупити і так Пришляк позбувся "опіки" ґестапо, але не

розшуків. Та вони були даремними. Він пішов в підпілля вести далі боротьбу проти брунатного окупанта.

"Поновна окупація України збройними силами Сталіна — писав Р. Рахманний в "Едмонтон Журналі", що його передрукувало англомовне видання "Свободи" з 29. 5. 1976, не охолодила революційного запалу Евгена Пришляка. Він був одним з тих, що високо держав полум'я українського визвольного руху аж до смерти Сталіна, а потім ще й за часів Нікіти Хрущова". В січні 1952 р. напів мертвий попав в руки НКВД. Кару смерти замінено йому на 25 літ в'язниці. 12 літ провів в келії-одинці у горезвісній тюрмі у Володимирі над Клязмою без права переписки. Дальших 10 літ проходили йому на тяжкій праці у концтаборі в Мордовії, а три останні роки в пермськім концентраку.

За самвидавними даними Пришляк брав участь в протестних голодівкових акціях, підписував заяви-протести проти трактування політичних в'язнів як кримінальних злочинців, за що неодноразово був караний ізолятором. Він підписав теж письмо в'язнів до Міжнароднього Червоного Хреста, в якім з'ясовано тяжкі, нелюдські умовини життя політв'язнів. В грудні 1976 р., по відбуттю 25 літ кари, перевезено його до Львова і там наприкінці січня 1977 р., як подали наші часописи, його звільнено.

З бігом часу, внаслідок іберменшівсько-окупантської політики Гітлера супроти України, чимраз, то більше хлопці, не маючи можності одержати звільнення, почали втікати з цих відділів Охорони заводів і йшли до УПА або до Дивізії "Галичина". Втекли волиняки у свої волинські ліси, між ними й підстаршина Іван Федорук, який відтак був заступником команданта української поліції в Рівному. За свої протинімецькі дії був заарештований і помер у в'язниці від туберкульози. Не забарився й серйозний Михайло Медвідь, ґімназійний абітурієнт. Мабуть, відомий полк. Карпович-Кремянецький, що походив з Кремянеччини, і по смерті полк. Клячківського-Савура був командиром УПА — Північ та загинув 4-го червня 1945 р., був саме цей Михайло Медвідь.

НАРЕШТІ!

Вибух німецько-большевицької війни захопив мене в Перемишлі, але не заскочив несподівано. Уживаю слова, "не заскочив" тому, що ті, що цього вечора бачили як совєтський вантажний поїзд із збіжжям повільно просувався мостом на Сяні до Журавиці, де була споруджена переладункова станиця великих розмірів, — були вражені ранком несподіваним гуком бомб.

Хто ж, однак, не сидів у хаті, а вештався по вулицях міста, того вибух війни не застав зненацька. Першою ознакою, що "щось готовиться", було прибуття нової дивізії зі знаком ведмедика.

За кілька днів перед прибуттям цієї дивізії, я переселився на інше мешкання, у великій партеровий двородинний дім, обведений високою залізною огорожею. Повертаючись одного вечора додому, я побачив незвичайне явище: огорожа була обліплена вояками, мов бджолами вощина з медом. Я не знав, що в домі мешкала жінка, яка торгувала "живим товаром", маючи "дві панни з-під ліхтарні", не молодого вже віку і зовсім не привабливих на вигляд. При брамі стояла завідателька цього "підприємства" і пускала по двох вояків, беручи при цьому "мито".

Яке ж було моє здивування, коли наступного вечора я вже не побачив ні одного вояка. Ця зміна підказала мені про стан поготівля дивізії. На другий день лиш вряди-годи

переходили вулицями окремі вояки з наплечниками. По полудні я пішов подивитися, що діється в касарнях. Стояли пусткою! Вийшовши на узгіря, можна було бачити вояків прихованих за горбами на замаскованих становищах, з легкими гарматками та важкими скорострілами. На мене ніхто з них не звертав уваги. Під враженням побаченого не хотілося йти спати. Проходжуючись вулицею, що тягнулася вздовж Сяну, годі було сумніватись, що кожна година може принести війну.

Була година 11-та, як в городцях перед кам'яницями від сторони Сяну з'явилися вояки і почали копати стрілецькі гнізда. Під тим враженням я й пішов спати, але сон не йшов на очі. Жаль було, що я не у "Нахтіґалі" разом з братією і не беру участи в її поході.

Світало, як донісся гук від вибухів бомб. Була год. 4-та. В думці майнуло блискавкою: "Отже, війна почалась!" Від радости й великих сподівань, якась невидима сила підкидає мене на ліжку. Чим швидше вбираюсь і вибігаю на вулицю. По другім боці Сяну горять касарні й маґазини. А далі загриміли німецькі гармати. Казали пізніше очевидці, що червоноармійці заскочені в сні бомбардуванням, втікали в страшному переполосі. Ось і причина, чому з другого боку не було ні одного пострілу впродовж першого дня війни.

Коли канонада втихла, відважніші почали підкрадатися під надбережні кам'яниці, щоб поглянути, що діється по другім боці кордону. Цілковита пустка! Не було вже чути безперивного гавкання прикордонних вівчурів. Лиш спогадом осталася пісня "Вихаділа на береґ Катюша", що її часто співали прикордонні "байци", маршуючи по надбережній вулиці. По німецькім боці теж безлюдно. Мешканцям надбережних кам'яниць наказано переселитись вглиб міста. Видно лише вояків у замаскованих гніздах і ровах. Дивуємося, чому не переправляються і не здобувають другої сторони?. Внаслідок цієї тиші вулиці зароїлися по певнім часі людьми. Чекаємо війни, яка нагло затихла. Гітлер розпочав війну із 121 дивізією проти 151 большевицької.

Цей спокій вигнав мене з міста, і я пішов до села

Острова, в горішнім бігу Сяну. Був гарний, соняшний ранок. Я зійшов аж до Сяну, на березі якого тягнулися вже стрілецькі окопи, замасковані галуззям. Тут я був свідком, як німецькі вояки вели трьох большевицьких старшин, між ними й високого ростом полковника, які перейшли Сян в білий день, здаючись у полон. Фронтовий відтинок був тут гористий, а лісом покритий терен надавався до переходу.

Не раз, при згадці про них, насувалася думка: яка їх доля стрінула? Чи загинули з голоду згідно з директивами Гітлера? Мабуть, що так. Чи сподівалися вони від німців невдячности? — бож своїм переходом сприяли розгромові большевицької держави, чого й самі бажали, а своїм вчинком це потвердили. Чи вони повірили закликам у летючках, розкидуваних з німецьких літаків, в яких обіцювано їм волю і щасливе життя?.. Пізніше здавалися в полон цілими з'єднаннями, особливо українці. Їхнім бажанням було боротися у новостворених національних дивізіях — розбити СССР. Цього їм відмовили. Вони гинули страшною голодовою смертю, страшнішою від кулі. У Львові можна було бачити, як вивозили вантажними автами — навіть нещільно прикритими брезентом — їхні трупи в білий день...

За цю жорстокість Гітлера і його кліки, від якої вмер чи не мільйон вояків української національности, готових боротися за свою українську державу, Німеччина заплатила дуже високу ціну: 17 мільйонів убитих, безумовна капітуляція із всіми її тяжкими наслідками та поділ Німеччини на дві частини, з яких одна стала московським сателітом.

Отто Бройтіґам, колишній консул у Харкові по 1-ій світовій війні, визначний дипломат, добрий знавець східньоевропейських справ, керівник Політичного Відділу від 1941 р., опрацював у жовтні 1942 р. меморандум для вжитку Розенберґа, керівника Остміністеріюм, в якому писав, що війну можна було давно виграти і розбити большевицьку Росію через її розподіл, приносячи із собою не ідеї кольонізації, а ідеї 14 точок Вільсона. Коли б Гітлер пішов по лінії цього арґументу, пише Бройтіґам у своїх спогадах п. з. "So hat sich zu getragen", "то не треба було б тоді відтягати армій

з-під Москви, бо самі українці пропонували йому забезпечити Україну."

Розуміється, що під умовою її незалежности. А цю армію було з чого формувати: вже перше оточення під Білостоком і Мінськом, всього через 11 днів від початку війни, дало 328.870 полонених, 5-го серпня попало в полон 103.000, 24-го серпня 78.000 на Білорусі, 26 вересня біля Києва аж 665.000, під Уманем 100.000 і т.д. Більшість з них становили українці, білорусини, балтійці, козаки і кавказці.

Але Гітлер не взяв під увагу державницьких прагнень українського народу. Справу України він знову рішав за своїми "плянами". Дня 20 квітня 1941 р., як пише Й. Торвальд у своїй книжці,* Гітлер, повідомляючи Розенберґа про призначення його в майбутньому міністром східніх територій розгромленого Совєтсього Союзу, доручив йому виготовити плян адміністрування ними. Але дві ділянки вилучив з-під його юрисдикції: господарську і безпеки. Виконавцем першої назначив Ґерінґа, який мав забезпечити Німеччину матеріяльними і людськими ресурсами, в першу чергу з України, себто здирати з України останню сорочку, а Гімлєр мав винищувати — в ім'я безпеки — свідомий елемент, усіх, хто плекав самостійницькі ідеї.

За пляном Розенберґа, що його він виклав Гітлерові, Україна, Білорусь і Кавказ повинні були бути сколонізовані, але пов'язані з Німеччиною. "Я ще раз хочу основно з'ясувати концепцію, говорив він 9 травня 1941 р., розпростерши карту Східньої Европи, — яку виготовили мої співробітники і я продовж довголітньої праці, щоби звільнити Захід в майбутньому від загрози Сходу. Коли б ми тепер знищили лише большевизм, а залишили російську державу, то з пронімецько наставлених інтеліґентних верств Росії вийшов би у швидкому часі білий цар. Він створив би новий, як не большевицький то російський імперіялізм, а це вимагало б за

---

*Jürgen Thorwald. "Wen sie verderben wollen". Stuttgart, Steingrüben-Verlag, 1952.

30 або 50 літ нової німецької жертви крови. Цю небезпеку можна б назавжди відвернути шляхом розподілу російського простору. Ми мусимо великі сусідні народи: українців, білорусів і кавказців, які були переможені большевицькою, як також царською Москвою, відділити від Росії. Ми мусимо їх сколонізувати або усамостійнити під німецьким впливом. В цей спосіб повстане охоронний вал проти росіян, які мусіли б бути витиснені з Европи в сторону Сибіру."

Відносно України, говорив Розенберґ, то "її західній кордон відповідає теперішній Совєтській Україні. Він охоплює також Галичину, яку півтора року тому, після розподілу Польщі, прилучено з її нафтовими джерелами до Совєтського Союзу, а тим самим до України. Галичина є дуже важливою для українців. Не лише через нафтові поля, але передусім з огляду на українське національне почуття. Ще сьогодні визначні носії української самостійности живуть головно в Галичині, де за польських часів могли ліпше утвердитися. Там є також ОУН, українська революційна військова організація під проводом Мельника, а від недавна і Бандери. Вона нам не відповідає, бо є занадто націоналістичною, а тим самим некорисною. Вона відхиляла б наші впливи на автономну Україну. Але в Галичині є теж поміркованi сили. Коли ми хочемо створити, в певному сенсі одначе, самостійну Україну, тісно пов'язану з Німеччиною, як сильний охоронний вал проти всіх майбутніх російських експансивних зазіхань, то Галичина мусить належати до України... Розуміється, що в склад України входила б також німецька надволжанська републіка. В цей спосіб до 300.000 фольксдойчів, які сьогодні живуть в Україні, ми прилучили б і близько 400.000 надволжанських німців, які разом із заслуженими вояками, що дістали б земельні посілості в Україні, становили б залізобетонну підпору під сильний міст в Україну. Про цілковиту ґерманізацію України ми, на жаль, не можемо думати через брак потрібної кількості людей. Звільнена (льосґелєсте) Україна мусіла б найперше дістати форму німецького протекторату, а відтак поволі під німець-

ким дружнім проводом розвивати свою державність, можливо в формі домінії. Російський тиск із Сходу примушував би Україну природньо вдержувати тісний зв'язок з Німеччиноюъ"...

Вислухавши це, Гітлер закинув Розенберґові плекання в цей спосіб українського націоналізму. "З таких експериментів ми повинні б вже вилікуватися", — сказав йому... "Україна інтересує мене як резервуар, який ми потребуємо так, як інші колоніяльні народи свої колонії"... Свої напрямні він сконкретизував в словах: "Але ніякої націоналістичної української політики!"

Та повернімся на фронт під Перемишлем. По полудні німці повели наступ через залізничний міст, — бо половина пішоходного лежала від вересня 1939 р. у воді. Спротив був дуже слабий. Від вогню штурмових гармат найбільше потерпіла дільниця заселена жидами, бо лежала на лінії наступу. Пробоєва частина проникла до близької середини міста, але з наближенням вечора повернулась на свою сторону, не вважаючи за потрібне забезпечити мостовий причілок.

З большевицького боку обстрілу не було, і тому обабіч місця прориву зібралося за якийсь час чимало глядачів. Вони стали свідками такої події: коли пробоєва частина пішла вперед, то з другої сторони хлинула людська маса з клунками, перинами, подушками, щаслива, що вирвалася жива з румовищ. Це були головно жиди, яких відразу взяло під свій нагляд ґестапо і кудись відвело.

Ніч проминула спокійно. Большевицькі частини від несподіваного удару були цілковито приголомшені і втікали в напрямі Хирова. Але, командири, побачивши, що німці за ними не женуться, — що було, мабуть, згідно із стратеґічним пляном, — завернули свої частини. Ранком почалася артилерійська дуель по узгірях поза містом.. Саме ж місто принишкло під впливом цієї музики Зевса, вулиці опорожніли. Переходжу на старе мешкання обсервувати фронтову лінію. Кам'яниця двоповерхова, так що через віконце в даху було добре видко протилежну сторону. Одначе, не можна було завважити наслідків обстрілу, бо

стрільна падали в лісок. Видно було лише стовпи диму, що здіймалися після розриву набоїв.

Цікавість повела мене за місто. Заходжу до якогось села, що лежало над самим Сяном. В його городах, що доходили майже до ріки, в затінку дерев спокійно спали деякі вояки. Видно, що різні фронти Европи, на яких вони побували, вже так їх загартували, що свист ворожих гарматних стрілен, які пролітали над ними і падали за кілька кілометрів на ліс, був для них не вартим уваги.

Це саме можна було бачити й на другім, східнім кінці міста. Але тут фронтові становища з гарматами були скриті за залізничим насипом.

Наступного дня большевицький обстріл міста сильно збільшився. Німці, мабуть, числилися з можливістю офензиви, бо через гучномовці закликали мешканців приходити на визначені збірні місця, звідки військові вантажні авта відвозили їх подалі від фронту. Я прилучився до групи, з якою пішов до Мацькович, де й переночував. Але тому що гуркіт канонади не зближався, то перед полуднем вирішив вернутися до міста, щоб побачити, що там діється. Цілком порожня Ґрунвальдська вулиця, що тягнулася аж до церкви оо. Василіян, справляла пригнічуюче враження. Панував спокій, який порушували від часу до часу поодинокі постріли з крісів. Пристанувши на розі першої зустрічної кам'яниці я кинувся бігти на другий ріг. На наступнім розі стояла дерев'яна будка для продажу солодощів. Скрившись за неї, я вихилив голову, обсервуючи бічну вуличку, що бігла прямо до Сяну, до підбольшевицької сторони. Готуюсь перебігти на другий бік, та нагло — розрив ґранати над головою, і я ... лежу на землі від вибуху. Обмацую себе, чи живий. Стверджую, що так. Навіть не відчуваю ніякого болю. Розторощений дах будки лежить біля мене. Що сталося? Дуже просто: навпроти цієї бічної вулички, по другім боці Сяну стояв на березі залізо-бетонний бункер, видимий знак большевицько-німецької "дружби". Обсерватор з бункера видко зауважив, як я перебігши вуличку, вихилив голову з-поза будки. Тому дав наказ стріляти в будку, що вогневий і

зробив. На моє щастя, постріл з гарматки пішов трохи зависоко, хоча поле обстрілу було зовсім відкрите. І так постріл зірвав дах будки, а не мою голову. Мабуть, інакше думав вогневий, бо другого пострілу не дав. Не дав і тоді, коли по хвилині я пробіг першу вуличку і сховався за кам'яницю. Після такої пригоди відпало бажання вернутися до свого мешкання, щоб обсервувати другий бік Сяну, а помандрував знову до Мацькович.

Хоч фронт відкотився на південь і лише гуркіт канонади нісся за ним, перейти на другий бік Перемишля німці не дозволили ані не збудували для переходу понтонового моста. Не лише це, — прикордонна сторожа зосталася надалі. Не лишилося нічого іншого, як вибрати догідну хвилину і перейти через Сян вбрід. Такий був нижче Перемишля, біля села Бушковичі.

В місті за той час зорганізувалася вже Міська Рада чи Комітет, який відтак становив Українську Самоуправу повіту Перемишль в складі: адвокат мґр. Степан Навроцький як начальник Союзу Волостей, Мирон Микита як організаційний секретар (з села Коровники, помер в Австралії), Андрій Кігічак (уродженець Стрия) як ревізійний інспектор, і В. Крутій як маніп. секретар.

Цей Комітет запросив мене на своє засідання, щоб довідатися, як німці трактують тепер українську справу і що далі робити? До цього часу, сказав я, Берлін не проголосив свого відношення до українського питання. В своїх радіопередачах обіцяє нам лише свободу віровизнання. Незалежно від цього мусимо самі брати адміністрацію в свої руки, бо якщо цього не зробимо, то захоплять її поляки. Треба приступити негайно до наладнання громадського і культурного життя. Можливо, що під тиском обставин і фронтових дій Берлін буде змушений змінити своє неґативне відношення і погодитися із самостійницькими прагненнями українського народу. Чи творення української армії обмежиться до Леґіону, покаже недалеке майбутнє, коли будуть звільнені принаймні Галичина й Волинь, де вже буде можна творити військові з'єднання для боротьби за звільнення СУЗ. Та як би

воно не було і хоч би наші калькуляції не виправдалися, ставка на власні сили народу мусить бути вихідною точкою в наших діях у цій ситуації, так і в разі її зміни у майбутньому.

Мої інформації для присутніх були гірким розчаруванням, але якоюсь мірою вони підтверджували їх припущення, винесені з обсервації поведінки і оголошень "нової влади". Найближчі дні виявили, що наші провідники суспільного життя не лише думали власними категоріями, але й переводили їх чинно в життя. Одним із виявів цього було влаштування на Ринку величавого Свята Проголошення Відновлення Української Державности, проголошеної у Львові 30 червня 1941 року Організацією Українських Націоналістів під проводом С. Бандери. В Святі брав участь епископ Коциловський, на якому виголосив промову.

Попри всі аспекти значення цього акту, він був виявом волі народу і державницької природи ОУН. Без цього проголошення ОУН із своєю ідеологією і 10-ти літньою боротьбою проти окупантів українських земель, заперечила б саму себе, свою істоту, що з хвилиною вибуху війни, так сприятливого самого в собі моменту (несприятливого, одначе, в політичній ситуації, якої паном була гітлерівська Німеччина) не здобулася на ніякий історичний акт. А це напевно послужило б ворожій пропаґанді нагодою представляти ОУН як аґентуру на послугах Берліну. Проголошення показувало рівнож і німцям, які є аспірації українського народу та заперечувало закид у коляборації з Гітлером, бо основною ціллю була справа власної держави. Українська повстанська боротьба засвідчила це.

Після цього я вернувся на другу сторону Перемишля по свої речі. Тут мене повідомлено, що треба перепровадити через Сян ред. Петра Мірчука, члена Проводу ОУН, що приїхав з Кракова і прямує до Львова. З ним був якийсь робітник, здається з Тернопільщини, який вже встиг втекти з фабрики в Ессені. Звичайно вода сягала на цьому броді по пояс, але цим разом внаслідок дощу, що падав десь у горах, вода піднеслася чи не на півметра вище. Я ішов попереду, а за мною, держачись шнура, цей робітник, а далі за ним ред.

Мірчук. Мій супутник не ішов за мною у наказаній віддалі, а таки зараз за мною. Побачивши, що вода сягає мені по шию, злякався, бо не вмів пливати, і скочив мені на спину разом з валізкою. Від цього злетіла з моєї голови його друга валізка, а я сам поринув під воду. Відбившись ногами об одно, скоком хочу досягти берега. Але рвучка вода несе мене з собою. Вхопитись нема за що. Ще кілька кроків — а там кінець! Глибоке вируюче плесо поглине нас обох! — подумав я, — бо "їздець" був більший від "коня". На щастя, майже в останній хвилині, я зачепив рукою під водою велику каменюку. Ми спинились. Цієї хвилини тільки й чекав мій "їздець". Виліз на берег, а за ним і я. Дивлюся, Мірчук стоїть у воді і жде. "Кидайте кінець шнура"! — гукаю. Вхопивши, витягаю його разом з валізкою на берег і всі ховаємось у лозах. Потім вилажу на високий берег і обсервую протилежний. Прикордонника не видно. А тим часом валізка мого "їздця", на його великий жаль, пливе собі серединою Сяну. Жаль мені бідолахи. Не думаючи довго, збігаю в долину, кидаюсь у воду і кравлем здоганяю її. За кілька хвилин виходжу на берег з валізкою і віддаю її щасливому власникові.

Інші переходи не були вже сповнені драматичними переживаннями. Щоправда, одного разу перелазячи попід дроти, я заскоро піднявся, бо появився "ґреншуц" і внаслідок цього до сьогодні залишилось у мене на спині кілька рядків близн від дротяних колючок.

Ще першого дня вибуху війни, я обіцяв собі, що як лиш фронт відплине на схід, негайно поспішу в рідні сторони, щоб побачитись з родичами. Та переводжування поворотців через Сян і інші справи задержали мене в місті. Але одного дня я таки рішився туди податись.Не летів я до нього на крилах радісної вістки, так очікуваної з хвилиною, коли понісся у даль гул гарматньої канонади, що була початком кінця дружнього аліянсу Гітлера із Сталіном. Замість сподіваного слова: ВОЛІ ЧАС ПРИЙШОВ! — я ніс вістку про тверду, несподівану дійсність, що під знаменами нацистівського гакенкройцу сунула на нашу землю.

Я ніс у село розчарування про німців, яких можна було теоретично вважати прихильниками української державности: їхня влада знала, що продовж останніх 20 літ український нарід був у перманентній боротьбі з окупантами України на всіх відтинках життя, і тепер сподівався, що дістане від них зброю для реалізації ідеї, за яку боровся. Коли ж так не сталося, ми не сміємо підпускати до себе зневіри. Лишається іти далі власним шляхом. Нам прийдеться продовжати ідею збройної боротьби Карпатської України і тому ми мусимо до неї готовитися. Заарештування членів Тимчасового Правління, що 30. VI. проголосило незалежність України, свідчить ясно, що в особі Гітлера маємо ворога української визвольної справи. Він не хоче мати нас за союзника і тому не годиться на творення української армії, яка підлягала б українській владі. Багатолюдні маніфестації з нагоди проголошення самостійности, були виявом наших духових прагнень мати свою державу. Подібне було з проголошенням державности Карпатської України. Безвиглядність ситуації диктувала капітуляцію, але її відкинуто. Збройний виступ слабо озброєної, невишколеної Карпатської Січі проти мадярської армії виявив невгнутість волі українського народу в боротьбі за свою державу. Без українського війська Німеччині війни не виграти.

З такими думками, що їх я плянував представити на скликаних зборах в читальні, прямував я до свого села.

Та, незалежно від цього, з радісним почуттям я підходив до рідної хати. Але радість зустрічі прийшлось відкласти аж на вечір. Хата була замкнена. Родичі були в полі, на "фронті праці", за придбання хліба. До часу їх приходу я проводив приємно час вітаючись з грушами і яблунями, які, здавалось, раділи моїм поворотом. А як безмежно врадувалися родичі, коли побачили мене на подвір'ї! Наше вітання ми скроплювали сльозами радости. Для них це була перша і найбільш радісна хвилина після хустських березневих днів 1939 р. Моїм прибуттям раділо і село. До хати приходили молоді і старі, не чекаючи на проголошені на неділю сходини, щоб привітатись і довідатись, що буде далі. І я їм говорив,

з'ясовував перспективи майбутнього, політичне положення, що його Берлін вже ясно виявив наказом арештувати членів Правління, очолюване Ярославом Стецьком, що акт 30. 6. примусив Гітлера відкрити карти своєї гри, прихованої тоді за криптонімом "Барбаросса".

Неповних два роки большевицького панування залишило на психіці села глибокі сліди. Люди ще не отряслись з тягару кошмарних днів і ночей, які проводили під страхом вивозу на Сибір за свою національну свідомість. До цього часу вивезено лише одного господаря, кол. вояка УГА. На вивіз інших вже виготовлялися списки і лише вибух війни перешкодив лихові. Село, що потапало в зелені садів, а його вулиці у весняні недільні вечори заливали далеко за північ співи дівчат і хлопців під акомпаньямент соловейків, — тепер неначе завмерло. Було ще під враженням непевности останніх днів і трагічних випадків. Кілька червоноармійців, відступаючи з фронту, побачили у воротях 10-тилітнього хлопця. Вже це вистарчало визнати його шпигуном і розстріляти. Це саме сталося з одним господарем і його 12-тилітним сином, які працювали на подвір'ю. Батько, хоч ранений, не ворохнувся і врятувався, але син загинув.

Та засиджуватись у батьківській хаті, коли кожна година приносила нові вісти з фронтів і світу, було не під силу. Мене тягнуло у вир подій.

З вибухом війни я одержав доручення дістатися з однією похідною групою до Дніпропетровська. Ціллю було творити адміністраційний апарат, наладнувати життя з людьми, відданими нашій справі. Наказ цей, одначе, змінено. До Перемишля прибувало з Кракова і інших міст неіснуючої Польщі щораз то більше членів ОУН, з яких творено похідні групи. Провід вирішив ужити деяких з них для роз'яснювальної акції по селах Перемищини. Причиною було це, що німці в своїх відозвах виявляли свою "великодушність" не дозволяючи навіть на відродження культурно-освітнього життя в тих формах, що ми їх мали перед війною. Велику частину плодів селянин мусів віддавати на вижив-лення Німеччини і її армії, на становлення нацистівського

панування над Україною. Це було продовження цієї політики, яку гітлерівська Німеччина повела супроти Карпатської України, і тому поставила в основу своєї політики боротьбу з гітлерівцями, якщо Гітлер не візьме під увагу наших державних аспірацій. Вибух війни нарід прийняв з радістю і надією, що Німеччина заакцептує український уряд, який відразу приступить до творення власної армії. Коли ж цього не сталося, треба було з'ясувати народові нашу поставу супроти політики Німеччини, що ми й робили, роз'їзджаючи по селах. При цьому ми закликали бути готовими, коли прийде хвилина вирішувати самим свою долю.

По закінченні цієї акції учасники тих інформативних поїздок вирушили в напрямі Львова пішки, бо інших засобів комунікації ще не було. Готувався і я. В тім одного дня до Комітету, що займався суспільною опікою — відділ прохарчування провадив ґімназійний професор Михайло Проць — прибіг один знайомий і сказав, щоб я негайно пішов на залізничу станцію, де задержалися "соловейки-нахтіґальці". Повертаючись у жовтні 1941 року з лісів Білоруси, їхній ешелон спинився в Перемишлі. Пор. Свєнтик Левицький, знаючи, що я виїхав перед війною до Перемишля, вислав на всякий випадок посланця. Поспішаю, бо ану ж поїзд від'їде. З одного боку радію з можливости зустрічі, а з другого — питання: яка причина, що Леґіон вже повертається? Події, які сталися в міжчасі насувають припущення, але повну відповідь дістаю від Свєнтка під час радісної зустрічі з братією, між якою бачу з часів спільної служби: Зоряна Калиняка, Богдана Гірку, Карла Малого, Степана Гуляка і ін. Всі вже старшини-чотарі. Ще так недавно били мені до "даху", тепер я б'ю їм, але... до чола. На питання, чому Леґіон вертається, Свєнтик дає мені відпис меморандуму, складеного після конференції штабу куреня з німецькими старшинами Головного Командування Армії і врученого представникові з Берліну. В цьому меморандумі вояки Леґіону домагалися:

1. Привернення проголошення самостійности України.

2. Негайного звільнення всіх арештованих наших політичних провідників ОУН і Степана Бандери.

3. Негайного звільнення з увязнення членів Тимчасового Державного Правління з Ярославом Стецьком на чолі.

4. Забезпечення негайно членів найближчої родини учасників Леґіону і звільнення з увязнення їх близьких.

5. Реорганізований Леґіон може бути вжитий до дальших воєнних дій тільки на українських теренах.

6. Команда Леґіону і його вишкільного коша має бути українська.

7. Обовязки і права командного складу будуть такі, як і в німецькій армії.

8. Члени Леґіону зложили вже присягу на вірність Україні і тому не можуть присягати на вірність іншій державі.

9. Реорганізований Леґіон може підписати умову однорічної контрактової служби (до кінця 1942. р).

10. Контракт підписує кожний член індивідуально і кожний одержує копію цеї двосторонньої умови.

Зміст цього меморандуму аж ніяк не вміщався, із своїми вимогами а особливо точка 8-ма — в рямки напрямних нацистівської політики і тому Леґіон тепер вертався до Франкфурту над Одрою. Оба курені, "Нахтіґаль" під командою сот. Романа Шухевича і "Ролянд" під командою майора Евгена Побігущого, із своїми самостійницько-державними цілями були небезпечним чинником для Берліну в здійснюванні його колонізаційних плянів відносно України.

На прощання Свєнтик обдарував мене "9-кою" і 500 набоями до неї. Їх з черги я дав пор. Д. Грицаєві-Перебийносові, коли він, уже як старшина УПА, з'явився у моєму помешканні у Львові, куди потайки приїхав, щоб відбути організаційну зустріч з іншими членами ОУН, що діяли на терені Львова.

По закінченні поїздок я повідомив повітового провідника Івана Клима з Мізуня (розстріляний 1943 р. ґестапом в Дрогобичі), що хочу виїхати до Львова. Від нього я одержав кілька тисяч карбованців, які я мав передати анонімній особі на кличку, щоб виміняти на нові гроші, німецького випуску. Сім годин треба було натискати на педалі роверу, щоб туди дістатися. Дорога була добра, асфальтова, збудована недавно польськими полоненими, яких — мимо договору приязні Варшави з Москвою — без труду захопила Червона Армія під час їхньої втечі перед наступаючими німецькими з'єднаннями. Тепер розпечена сонцем, вгиналась мов ґума під тягарем німецьких танків і вантажних авт, що перли довгим вужем на схід. При шляху подекуди лежали розбиті чи таки залишені большевиками велетні, 50-тонові танки.

На шляху біля Зимної Води, поблизу Львова, несподівано я стрінув В. Федака-Граба, що пару місяців тому вербував мене до Леґіону "Нахтіґаль". Вертався зі Львова пішки до Перемишля, бо через поширення большевицьких залізничних рейок поїзди не курсували. Якось щасливо оминув заарештування. Це була остання наша зустріч.

В державній ґімназії в Перемишлі з "рускім єнзикем научаня" і державним орлом по середині — цей напис був видимим знаком польського шовінізму — Федак був провідником юнацтва ОУН, а пізніше повітовим і окружним його референтом на Перемищину. По закінченні ґімназії студіював право. Під час нім.-большевицької війни був Окружним Референтом КЕ ОУН на Німеччину і Австрію. Під час однієї поїздки в організаційних справах попався у Берліні в руки ґестапо. В тім часі, коли він обговорював справи з пор. Ю. Лопатинським і Омеляном Антоновичем, ґестапо відчинило на двірці переховальну шафку і провірило валізку. Знайдені матеріяли викликали підозріння, які послужили до заарештування Федака, коли він прийшов забрати валізку. Переслухання провадив знаний членам ОУН із своєї жорсто-

кості садист оберштурмфірер Вірзінґ, шеф від українських справ, стосуючи свою ведмежу силу. Знущання, видно, були непосильні, бо Федак, щоб положити їм кінець і не зрадити організаційних тайн, зажив циянкалій. І ось так, на Великдень 1943 р., не стало в живих відданого всеціло ідеям ОУН Володимира Федака чотаря Карпатської Січі.

Надія — ледве зперед кількох місяців — побачити знову свій Львів, замаєний жовто-синіми стягами, не сповнилася.

Недавній бурхливий ентузіязм Львова по відступі Червоної армії, а головно по вступі до нього Леґіону "Нахтіґаль" під командою сот. Романа Шухевича, лишився для мешканців незабутнім спогадом. Таким, що як писав Ольжич, "нас у горінні, не горі, порива". Цим горем були начинені горами трупів келії львівських в'язниць: там загинули наші політв'язні, розстріляні НКВД-истами перед втечею зі Львова, а між ними брат Шухевича, Юрко.

Тоді місто вітало наших "нахтіґальців-соловейків" синьо-жовтими прапорами, цвітами і серцями Львів'ян, сповненими безмежною радістю.

Свідком цього образу, цих переживань і народнього ентузіязму українського Львова був би міг бути і я. Коли мій нелеґальний перехід через кордон відкликано — причину виявив мені пізніше Микола Лебідь — М. Ласка передав мені телефонічний виклик від Федака негайно приїхати до Кракова, бо творився Леґіон "Нахтіґаль", з яким я мав виїхати на вишкіл до Нойгаммеру. На жаль я був в тім часі по операції вуха і тому не міг виїхати.

Тепер, замість наших прапорів, повівали на ратуші та на інших державних будинках чужі, звитяжні прапори нового поневолювача, — німецького. Вулиці міста поспішно переіменовано з большевицьких назв на німецькі. Волелюбний його дух німці вважали загрозливим для своєї політики на СУЗ і тому не лиш залишили кордон на Збручі, але і Волинь відгородили від нього, наслідуючи поляків з їх передвоєнним "сокальським" кордоном. Важким ударом було прилучення Галичини до Ґенерал-Ґубернаторства під владу Ганса Франка, що резидував у Кракові. З приводу

цього прилучення Отто Бройтіґам пише у своїх спогадах: "Для України і для нашої української політики це був дуже тяжкий удар, етнографічно в ніякий спосіб не виправданий".

На вид цих нацистських прапорів з гакенкройцами душа наливалась зловорожістю, як тоді у Хусті в березні 1939 року.

Виарештовування провідних членів ОУН виявляло, що німецька адміністрація заповзялася обезголовити Організацію. Коли ж це не дало сподіваних наслідків, ґестапо застосувало радикальний середник — розстріли. Всі вони являлися великою небезпекою для гітлерівської Німеччини на її шляху здійснювання ідей націонал-соціялізму у виді свого "лєбенсравму" на Україні. Для її заселення Гітлер намітив 20 мільйонів німців, голяндців, бельґійців. Він проєктував привезти навіть німецьких еміґрантів з Бразилії, а українців виселити за Волгу. Маґістраля Шлеськ-Краків-Львів мала бути сполучником Берліну з "його німецькими східніми просторами по Каспійське море"!..

Хоч сила німецької армії була в тім часі навально-нестримною, проте в запіллі вже почала розгортатися під'їздна партизанська боротьба. З далекого Полісся, так пильно береженого польською владою від революційних впливів Галичини і дій ОУН, дійшли вістки про "Поліську Січ" Тараса Бульби. В ліси Волині продістались члени ОУН і без ніякої допомоги іззовні почали боротьбу проти завойовника.

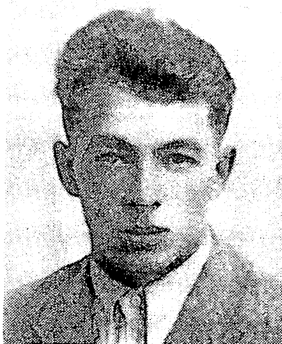
Чимало зі знайомих, а між ними і ґімназійний абсольвент Андрій Лехіцький з сестрою Любою, син о. Лехіцького з Сянока, що пішли в Україну в Похідних Групах, поступаючи за фронтовими з'єднаннями або й випереджуючи їх, загинули там від куль ґестапа. З Києва дійшла вістка про смерть Дмитра Орлика, поетки Олени Теліги і її чоловіка, поета Ірлявського з Карпатської України, Івана Рогача колишнього секретаря президента Карпатської України о. д-ра Волошина. У Львові в будинку централі ґестапа при вул. Пелчинській замордовано Івана Кливова-Леґенду, Крайового провідника ОУН на ЗУЗ за першої большевицької окупації.

На Волині загинув мистецький керівник нашої "Летючої

Естради" хореоґраф Анатоль Демо-Довгопільський. Я був певний, що гураґан війни поніс його на рідну Волинь. У Рівному оснував театр і був його мистецьким керівником. Крім цього був співпрацівником часопису "Волинь", що виходила там під редакцією письменника Уласа Самчука. Мешканці Рівного ніколи не сподівалися, що їхнє місто доступить такої великої почесті: що не Київ, а воно, Рівне, (в 1930 р. мало 5.500 українців, 20.000 жидів і 14.300 поляків) стане столицею гітлерівського творива: Райхскомісаріят Україне, де буде володіти жорстокий Еріх Кох, колишній службовець залізничої каси з Вуперталю, який сказав Розенберґові, що українцям потрібно не шкіл, а нагая.

Про побут Довгопільського в Рівному я довідався з книжки Уласа Самчука: "На коні вороному" і як трагічно обірвалось його життя. 8-го жовтня 1943 р. зухвало-відважний большевицький аґент-терорист на терені Галичини, з партизанського відділу полк. Медведєва, Ніколай Кузнєцов, який виконав кілька вдалих атентатів на високої ранґи німців, під'їхав автом в мундурі німецького старшини під дім Дарґеля, заступника райхскомісара України Еріха Коха, і коли той виходив з хати, кинув йому під ноги бомбу, а сам втік. Кузнєцов мав дві цілі: вбити Дарґеля, а вбивство перекинути на українських партизан, і для тієї цілі свідомо "згубив" виказку, видану нібито, ОУН. Атентат не вдався, але провокація з підкиненою виказкою коштувала українцям багато невинних жертв — понад 500 людей. Ґестапо перевели численні арештування, які закічились 15. X. 1943 р. розстрілами в лісі за Рівним, а в цьому і Дема-Довгопільського та Хариті Кононенко. За цю провокацію Кузнєцов заплатив пізніше життям, коли 9. III. 1944 р. попався в руки УПА в Боратині біля Львова.

Жертвою винищувальної акції німців впав і колишній січовик Мілько Децик-Рибченко, з яким я ділив долю й недолю — і хліб — у Варю Лапоші в Мадярщині. По роз-в'язанні леґіону полк. Сушка, ми згубили зв'язок. Аж у 1943 р. дійшла до мене вістка, що Децик не живе. Народився він 15 серпня 1915 р. в Устєриках, повіт Косів, де його родичі були

Омелян Децик.

учителями. Вже в дитинстві став сиротою. Після смерти родичів рідня забрала його до Михнівця і післала до ґімназії Самборі, в якій запізнався з ідеологією ОУН, ставши членом Юнацтва ОУН, а пізніше членом ОУН. Тереном його праці — підпільної і національно освідомлюючої — були села Бойківщини, а село Михнівець і Липє, повіт Турка, в яких він проживав, завдячують йому високу національну свідомість. Студій на філологічному факультеті Львівського університету не міг закінчити через брак матеріяльних засобів. 1938 р. був зворотною датою в його житті: зібрав групу хлопців, перейшов з ними нелеґально кордон і попрямував до Ужгороду в Карпатській Україні.

В групі був і Осип Котула з Липя, (нар. в травні 1917 р.), мав закінчених 8 кляс народної школи. Оба творили епопею Карпатської України, будучи січовиками в Хусті, а відтак пережили її трагедію з епілогом в таборі полонених у Варю Лапоші. А потім марш на Польщу в рядах леґіону полк. Сушка з радісними надіями, які не сповнилися, бо треба було відступити поза демаркаційну лінію німецько-большевицької "приязні". Тоді їхні дороги розійшлися. Котула опинився в Охороні Воєнних Заводів, а з вибухом німецько-

стр. Осип Котула. Згинув в рядах УПА.

большевицької війни маршував в рядах "Нахтіґалю" під командою сот. Шухевича на Львів. Після переформування леґіону, виїхав на Білорусь поборювати большевицьких партизан. По розв'язанні ДУН-у перейшов до УПА і в її лавах загинув на Волині.

Іншу дорогу вибрав Децик. До вибуху німецько-большевицької війни був учителем в Ступосянах і Протіснім біля Ліська на Лемківщині. А коли в червні 1941 р. загреміли гармати обабіч Сяну для Децика була це радісна хвилина, в якій почув голос душі: готуйсь в дорогу на схід! На шляху стояло рідне Липє, куди він вибрався з дружиною і малим синком, як тільки гомін гартматньої канонади покотився вдаль. Там його затримано, призначуючи Повітовим Про-

відником ОУН, якого завданням було організувати протинімецький резистанс.

Третього листопада 1943 р. проводив зв'язкового ОУН з Липя до Турки. Заночували в селі Лімна. Кілька тижнів передтим у цьому селі вбито поштаря поляка, який був німецьким донощиком.Жінка того поштаря, зустрівши Децика зі зв'язковим у селі, повідомила телефоном німців у Турці. На це повідомлення ,приїхав відділ "Зондертрупен" і над ранком окружив школу, в якій оба ночували. Під час перестрілки зв'язковому пощастило втекти, а Децика тяжко поранено. Звідти перевезено його до лікарні в Турці, де ґестапо вимагало від д-ра Богдана Ґарбовського затримати Децика при житті, щоб могти перевести допити про сітку ОУН. Та всі намагання врятувати його, не мали успіху. 4-го листопада нестало між живими Децика, загинув смертю революціонера. Скриню з тілом покійного закопано потаємно на цвинтарі, а місце зрівняно. Але візник, який віз скриню, виявив братові Володимирові місце поховання і він в ночі вкопав хрест на його могилі.

Друзі Децика-Рибченка, члени ОУН, пімстили його смерть. Три тижні пізніше вони застрілили в Розлучі п'ятьох німців, між ними й фольксдойчера Віцке, відповідального за смерть Децика.

Загарбницька політика Гітлера стрінулася вкоротці зі спротивом. Львів знову, як колись за Польщі, покрився конспіративними звенами. Еріх Кох, всевладний ґавляйтер і кат України, видав своїм підвладним інструкцію, в якій говорилося, що "націоналістичними бандами керують студенти зі Львова в Галичині, яким сниться Україна". Одного разу лиш непередбачені перешкоди спасли нашу "5-ку" — в ній був і Богдан Казанівський — що мала зійтися в кімнаті Ск......а (мабуть згинув у УПА) на нараду, перед лабетами ґестапа. Можливо, що такі конспіративні зустрічі відбувалися у нього частіше, хтось запримітив ці відвідини і доніс на Пелчинську. В засідку — в кімнаті ждало вже двох ґестапівців — попав лише один зі звена, але і його звільнено підступом з Лонцкого.

У Львові було теж кілька зв'язкових пунктів. Одним була і моя кімната. В ній відбували свої наради: пор. Грицай-Перебийніс, пор. Василь Сидор-Шелест, пор. Олександер Луцький. Їхні конспіративні дії могли у великій мірі, за свідченням пор. Сидора-Шелеста, розгортатися завдяки українській поліції, яка охороняла поїздки провідних членів ОУН-УПА до Львова, як теж в терені. В його оцінці українська поліція робила велику прислугу підпільній акції, а в кінці і сама перейшла до УПА. Вона транспортувала роздобуту зброю і ліки для УПА, що їх вона конфіскувала в аптеках. У Львові це робив студент медицини десятник Олесь Король, син священика зі Скиту Манявського, який був при поліції лише тому, щоб могти студіювати медицину. Загинув в УПА. Щастя, що німці не створили в Галичині польську поліцію, бо вона поборювала б український визвольний рух з такою рішучістю, з якою вона це робила перед війною. На доказ співпраці української поліції з УПА, навів примір з пор. Луцьким. В зв'язку з атентатом на шкільного куратора Ґадомского у Львові, був засуджений 1933 р. на 6 літ в'язниці. Опинившись на еміґрації зголосився 1941 р. до "Нахтіґалю", відтак був в "ДУН-і", а по його саморозв'язанні опинився разом з іншими старшинами у в'язниці на Лонцкого у Львові, звідки був звільнений по трьох місяцях. Цього лиш очікував сот. Р. Шухевич, який втягнув його в організування УПА.

Мабуть, 1944 р. він відїжджав на Волинь. Зі собою мав валізку, в якій був мундур майора Шуцполіції. Вести самому було небезпечно з огляду на ревізії в поїзді, тому вислано його з поліцистом, який ніс валізку. Та цим разом його мундур не охоронив його перед ревізією. Поліцист збангофшуцполіції, поляк, вимагав відчинити валізку. Тоді пор. Луцький заявив, що ключ має він, бо це його валізка, а поліцист помагав лише йому нести. Виправдування не помогло. Арештовано обох і відставлено до диспозиції ґестапа у Львові, про що донесла наша розвідка. Організація заплатила високу ціну, наражаючи життя інших членів, але завдяки їм заарештовані оминули смерти. Але не оминув пор. Луцький пізніше в'язниці, засуджений на 25 літ, коли

Василь Сидор.

перейшов в підбольшевицьке запілля, де був схоплений з дружиною. Мали двох малолітних синів.

Навідувався до Львова і пор. Василь Сидор. Перший раз стрінувся я з ним у Великім Театрі. Був, як казав, на відпустці, а може висланий потаємно сот. Шухевичем з Білоруських лісів, де тоді перебував ДУН, в якійсь конспіративній місії. Народився у Спасові 24-го лютого 1910, повіт Сокаль. По матурі в перемиській ґімназії був покликаний до війська, бачучи в цьому можливість здобути військове знання, з думкою використати його колись в боротьбі за свою державність. Після закінчення підхорунжівки записався на Львівський університет, а на хліб насушний заробляв працею в крамниці. Другу частину життя віддав праці в ОУН, яка не обмежувалася до Сокальщини. Поширив її на Волинь і Холмщину. Ця діяльність промостила йому дорогу до проводу ОУН на Північно-західніх Землях, за яку опинився у в'язниці Бриґідки 1935 р. засуджений на 4 роки. Але і там впродовж двох років кермував акціями політичних в'язнів проти свавільного поступування тюремної адміністрації і слідних органів.

Коли вибухла німецько-большевицька війна маршував в рядах "Нахтіґалю" в ранзі поручника як сотенний 3-тої сотні, а по його переформуванні на ДУН виїхав на Білорусь для береження постачальних шляхів перед большевицькими партизанами. Там сот. Шухевич обмірковував з пор. Сидором пляни про перехід ДУН-у в ліси України для ведення партизанської боротьби. В тій цілі вислав його з пор. Ковальським на Чернігівщину, щоб там на місці розвідали про можливості для операцій партизанки. Доручення вони виконали, але не вважали за відповідне перейти туди куріневі, бо ліси були опановані большевицькою партизанкою. Вертаючись застрілив на вулиці Києва енкаведиста, що проліз в службу ґестапа і застрілив Крайового провідника ОУН Дмитра Мирона-Орлика.

Після цієї місії пор. Сидор підійнявся нової. Цим разом виїхав шукати іншого терену на Волині або Поліссі. Звідтам вже не вернувся до куреня, бо в тім часі скінчився для куреня реченець контракту, так що не ділив долі заарештованих старшин у львівській в'язниці. На Волині він зорганізував партизанські відділи "Вовки", з якими почав збройну боротьбу під прізвищем "Шелест". В оцінці історика УПА Лева Шанковського полк. Шелест (Ростислав, Вишитий) був правою рукою ген. Шухевича на відтинку організування УПА і її дій, а за вияв своїх військових прикмет був іменований командиром УПА-Захід.

Був відважний і всеціло відданий справі боротьби з окупантами України. Своє життя носив у "кишені, в дулі револьверу", коли приїжджав по цивільному до Львова в організаційних справах. В 1943 р. ми стрінулися двічі. За першим разом вказував на потребу організування "Української Народної Самооборони". За другим разом вже відбулося обговорення цієї справи з участю сот. М. і Ц. Наради закінчено прийняттям пляну полк. Сидора. Його ціллю у творенні УНС було мати готові кадри, які можна б у потрібний час негайно переформувати на з'єднання УПА.

Загинув В. Сидор — полк. Шелест 17 квітня 1949 р. в Перегінському районі в зимовім приміщенні над Лімницею в

бою з МҐБ. Невідома доля його дружини, яка теж поставила своє життя на карту риску.

Роман Шухевич, тоді сот. ДУН, знайшов в пор. Сидорові горячого приклонника партизанської боротьби на широку, всекрайову скалю. Вирвавшись з-під опіки конвоїра, німецького поручника Шуцполіції, який відставляв старшин ДУН до диспозиції ґестапа за відмову дальшої служби в Білорусі, нав'язав зв'язок із Сидором, а по звільненні старшин з в'язниці, почав організувати з них старшинський склад для УПА. Можна б припускати, що коли рішивсь вернутися з своїм вояцтвом на Білорусь, то лише тому, що може Гітлер таки змінить свою політику супроти України, коли його армії застрягли поблизу Москви і визнає український уряд в наслідок заломання "бліцкріґу", та приступить до творення української армії для боротьби за закріплення своєї самостійности. Коли ж так не сталося, вважав, що треба "піти в ліс". Правда, на адресу "лісовиків" пролунали у Львівському Оперному Театрі українською мовою погрозливі слова, "що прийде ще час і ми порахуємося з тими що пішли в ліс", та проте ця погроза не відстрашила від боротьби нікого з тих, що у нацистівській владі в Україні бачили жорстокого окупанта.

Німці швидко побачили ворожу поставу українців до них, а внедовзі відчули і удари. Доказом цього були таблички при дорогах з написами: "Vorsicht! Banden Gebiet!", себто: "Увага! Терен загрожений бандами". Так називали партизан. Ствердження цієї ворожости знаходимо в "Щоденнику" Ґеббельса міністра пропаґанди: "Населення України було спочатку схильне визнати фірера визволителем Европи і з відкритими обіймами зустрічало німецькі збройні сили. Усе це змінилося докорінно впродовж кількох місяців. Ми били занадто сильно росіян, а зокрема українців, нашою системою панування. Удар по голові не завжди є доцільним арґументом, головно, коли йде про українців...". Українцям, одначе, зовсім не йшлося про якесь визволення Европи. Ціллю було збудувати в цій воєнній завірюсі свою державу. Коли ж політичні відносини уклалися крайньо непригожо

для реалізації тої цілі, то залишилась лиш одна можливість: ідея збройної боротьби, як вияв живучости. Ґеббельс занадто пізно усвідомив собі помилковість німецької політики "удару по головах" українців. Потрібна була політика партнерства, бо ж ішлося про розгромлення Совєтського Союзу, в якому український нарід хотів взяти чинну участь. Але цього йому відмовлено. Ми могли створити не одну дивізію "Галичина", а цілу армію, в ряди якої були б вступили всі ті, що пішли в "ліс". Український нарід представляв собою велику потенціяльну військову силу, яку, одначе, Гітлер запряг до свого воєнного воза як робоче тягло. Супроти цього залишилась лише одна можливість: збройна боротьба, щоб заманіфестувати перед світом, що український нарід ніколи не погодиться бути рабом, а буде боротися — навіть на два фронти — за право бути господарем на своїй землі. Берлін волів мати на фронті мадярські й румунські дивізії — куплені за ціну віддачі частини українських земель: Карпатської України і Одещини — а не українські, бо знав, що вони будуть боротися не за "визволення Европи", а за свою державу.

Можливо, що Гітлер не припускав, що українці поважаться вести партизанську боротьбу, не маючи ніякої чужосторонньої допомоги, а якщо посміють, то терором і розстрілами придушить спротив. Та оба ці засоби, залюбки стосовані ґестапом і спеціяльними відділами, не змогли знищити революційного руху. Він поширювався з кожним днем, а особливо, коли сот. Р. Шухевич висмикнувся у Львові з-під німецької "опіки".

Це було, мабуть, в травні 1943 р., вкоротці по звільненні старшин ДУН-у з в'язниці. Вечірньою порою я йшов вулицею св. Петра у Львові на визначену стрічу. Вулиця була порожня і темна. Напроти мене йшла від сторони Личаківської вулиці якась особа. Порівнявшись поблизу брами Личаківського цвинтаря, ця особа поспитала мене про одну вулицю. Її питання згоджувалось з цим, яке я одержав, ідучи на стрічу. Ми обмінялись кличкою. Цією особою був сот. Роман Шухевич, якого надаремно розшукувало весь час ґестапо. З

цікавістю очікував я наказу. Був короткий: поїхати до одного старшини з Нахтіґалю-ДУН-у, якого звільнено з в'язниці, щоб він чимскорше приїхав до Львова на подану адресу, бо мобілізується всіх старшин до УПА. Дружній стиск руки і поглинула темінь вулиці Того, хто ввійшов до історії збройної боротьби України як Головний Командир Української Повстанської Армії.

Частині воякам цієї армії, що на його наказ перейшла пробоєм — ціною крови і життя — довгий і тяжкий марш до американської окупаційної зони в Німеччині осінню 1947 р., себто два й пів року по закінченні II Світової війни, припало завдання понести у західній світ, зі зброєю в руках, ідею боротьби за незалежність України, яку вони вели без нічиєї допомоги з окупантами їхньої батьківщини. То ж не дивно, що вони стали предметом великого зацікавлення військових і розвідчих чинників. Тактика їхньої боротьби, будова підземних бункрів і їхнє маскування перед ворогом, встановлювання зв'язкових пунктів, пересилання звітів і наказів, ведення розвідки, обладнання підземних і шпитальок, консурвування харчів і все інше, були для них важливим матеріялом для дослідів партизанської боротьби.

Підпільні видання, які вони принесли з собою, були також предметом студіювання з огляду на психологічно-пропаґандивну сторінку у веденні боротьби. В них були ідеологічні підложжя їхньої боротьби, сповненої найвищою посвятою за право своєї батьківщини бути незалежною.

Результат цих дослідів і обговорень знаходимо в журналі "Ди мілітері Ревю", де подано організаційну структуру і тактику боротьби УПА.

З цими справами еспаномовний світ міг запізнатися завдяки полк. арґентинської розвідки Е. Мартінеза Кодо, який написав книжку: "Партизани поза залізною заслоною" (Guerrillas Tras La Cortina De Hierro. Buenos Aires 1966). Про зацікавлення боротьбою УПА свідчить також його праця: "Збройний опір в Україні" (La Resistancia en Ucrania) Буенос Айрес, 1963. Цей відтинок збільшив своєю книжкою Ю. Тис-Крохмалюк.

Час тривання цієї боротьби, і її особливість, промостили їй дорогу до підручника партизанської війни: "Модерна партизанська війна" (Modern Guerilla Warfare. New York 1962, Ed. F. M. Osanka.)

Про боротьбу УПА вважали потрібним передрукувати — частинно або в цілості — військові журнали Полудневої Америки, Франції, а навіть Югославії, задля особливого її характеру.

Знов же Г. Росітцке, шеф американської протисовєтської розвідки в Мінхені, пише у своїй книжці: "Секретні операції Центральної Розвідчої Аґенції" (CIA's Secret Operations. New York 1977), що місією вояків присланих до американської зони, було "висунути справу незалежности України перед Заходом і дістати американську допомогу для борців резистансу". Деякі з тих борців вернулися через зелений кордон продовжати цю боротьбу, інших перекидувано повітряною дорогою. "Українські націоналісти, каже Росітцке, навіть чотири роки після війни ще були поважною протисовєтською силою", при цьому наводить слова Хрущова з його спогадів (виданих Стробе Талботом, 1974) як вимовного свідка: "Карпатські гори були буквально недоступні для нас, тому що з-поз- кожнього куща, з-поза кожнього дерева, за кожним закрутом дороги урядовим особам загрожував терористичний напад".

Слова Росітцке основані на звітах пресиланих з Карпат радієвою дорогою через два роки двома упівцями, яких скинено 5-го березня 1949 р. на парашутах в Західній Україні, після десятимісячного вишколу. Це був перший таємний лет по війні з американської зони так далеко поза залізну заслону, а вояки УПА були першими, які взяли на себе це рисковне завдання. При цьому вони клали своє життя на останню карту буття. А йшлося про дуже важливу справу: чи СовєтськийСоюз не підготовляє інвазії на Західню Европу, бо на це були деякі ознаки. Від їх радіозвітів — пересилання тривало аж до листопада 1953 р. — залежало плянування Пентаґону. На випадок інвазії в пляні Пентаґону було дати збройну допомогу УПА, бо ж за словами Росітцке, най-

більшою і добре зорганізованою була "українська резистанська армія, яка провадила боротьбу з окупаційними совєтськими силами". "На весну 1948 р., пише він, Білий Дім уважав війну з Совєтським Союзом неминучою", і з цеї причини поробив ряд політично-військових кроків.

Отже інформації цих упівців з рейдуючих частин робили для Америки в часі т. зв. холодної війни з Совєтським Союзом (яка грозила перемінитися в "горячу") — дуже велику прислугу. Таку ж роботу виконували й кур'єри, які кожночасно були наражені на тортури й смерть, але й платили життям в ім'я незалежности України. Вони розраховували, що ЗСА зрозуміють яку небезпеку становить для них дальше існування СССР з його ідеєю світового опанування. Провокативні дії Сталіна зараз по закінченні війни були не лише наявним доказом його політики в будуччині, але давали добру нагоду покінчити з Совєтським Союзом, як носієм загарбницької комуністичної ідеї, так як це зроблено з гітлерівською Німеччиною. Поневолені народи Східньої Европи ждали лиш цієї хвилини — в цьому і УПА — щоб взяти совєтські арміі в два вогні і положити кінець світовій загорозі. На жаль, політикою керував през. Труман, а не ген. Патон. І тому від 1945 р. нема миру в світі і не буде його так довго, поки "серп і молот" не будуть тим, чим повинні бути — символом праці і лише в етнографічних границях російського народу.

ЗМІСТ

Замість передмови 5
Марш Українських Націоналістів 8
Напередодні 9
В дорогу на Карпатську Україну! 17
В Хусті 31
В "Летючій Естраді" 65
В обороні своєї державности 106
Світова преса про боротьбу Карпатської України 155
В дорозі до Румунії 184
Мадярський садизм 193
Варю Лапош 203
На волі 239
Замок Гартенштайн 243
Гальштатт— гніздо леґіону полк. Сушка 260
У поході на рідну землю 270
В новій дійсності 293
Нарешті! 311